1430–1930

VYTAUTO DIDŽIOJO GARBEI

1430-1930

Vytautui Didžiajam pagerbti jubiliejinis leidinys

Linkėjimas - autografas Tautai —
TAUTOS VADO VALSTYBĖS PREZIDENTO ANTANO SMETONOS

Viršelis — dail. **T. Kulakausko.**

Iliustracijos — **Karo aviacijos, Čiurlionies Galerijos, Ž. Ūkio Rūmų, Petro Babicko, V. Pryšmanto.**

Klišės — fotocinkografijos **„Vaga"** Kaune. Kariuomenės rubrikoje — skolintos iš **„Kario"** redakcijos.

Redagavo ir techniškai tvarkė — **Pranas Lubickas** (Vikt. Meirūnas)

Techninė priežiūra ir knygos laužymas — metranpažo **A. Kuperio.**

Išleido — **Lietuvai Pagražinti Draugijos Centro Valdyba.**

Spaudė — **Lano sp. Kaune.** Atspausta — **6000 egz.**

LIETUVOS KARALIAU, VYTAUTAI DIDYSIS, Tavo genijaus audringi žygiai apvainikavo mūsų Tėvynę galios ir garbės vainiku.

Tavyje, Birutės ir Kęstučio sūnau, susikaupė ir pasireiškė mūsų tautos valia gyventi.

Tu, Šviesusis Karžygy, penkis amžius, glūdžius mūsų tautai, saulėjai lietuvio širdyje ir gundei jį į didžią kovą dėl laisvės. Ir mes sukilom — ir laimėjom — taip, kaip Tu Žalgirio mūšy.

Nemuno žemės Viešpatie, Tavo galinga dvasia nepaliauja plasnojus Lietuvos padangėj karžygio trimitu šaukdama kiekvieną Lietuvos sūnų, kiekvieną jos dūkrą kaupti savo dvasios jėgas ir, įžengus į šventąją Vilniaus Raguvą, sugiedoti Laisvės Himną ir pavasariškai pražysti visais kūrybos žiedais.

Lenkdami prieš Tavę, Lietuvos Kūrėjau, savo galvas, prisiekiame Tau būti verti Tavo palikuonių vardo, išvaduoti pavergtą Vilnių — tą Lietuvos širdį, kad ji, sutvaksėjus Tavo ir mūsų kovų ir laimėjimų audrom, per amžinus amžius žėrėtų Laisvės ir kūrybos saule.

Senojo Vilniaus bokštų byla ir Baltijos jūrų marių užesys — tai Lietuvos amžina pasaka — ir mes be jų, kaip ir Tu, Vytautai Narsusis, negyvensim.

Tai mūsų maldos paskutinis žodis.

Petro Vaičiūno malda, parašytoji 1930 m. Vytauto Didžiojo paveikslo kelionės po Lietuvą proga.

Tautos Vadas Valstybės Prezidentas
ANTANAS SMETONA

Vienybė, mūsų Tautos Himno skelbiama,
reikia ne vien žodžiais, bet ir darbais
ugdyti, kad būtų vaizdinga, pastovi ir
sąmoninga. Toji vienybė yra daugiau,
nekaip tautiškųjų pajėgų talka vienam
kuriam žygiui. A. Smetona

Anuomet ir dabar

Vytauto Didžiojo gyvenamoji gadynė labai daug bendra turi su mūsų dabar gyvenamu metu, bet anas laikotarpis ir daug kuo skyrėsi nuo mūsų gyvenamojo meto.

Anuomet gana buvo įsigalėję tie skaldymosi procesai, kurie mūsų dabar gyvenamu metu prilipo liepto galą ir ieško kelių iš klampynės išbristi.

Viduramžių teoretinio ir praktinio gyvenimo struktūra. Teoretinis gyvenimas, arba žinojimo rūmas viduriniais amžiais buvo grynai vertikalus: jis buvo teocentrinis. Tą teocentrinį viduramžių žinojimo rūmą labai gražiai simbolizuoja gotikos bažnyčių bokštai, šaute šauną į dangų. Visa ko centras viduriniais amžiais buvo Dievas. Į Jį tuomet buvo vedamas visas teoretinis gyvenimas.

Trečiam — ketvirtam — penktam krikščioniškos eros amžiuje vadinamieji neoplatonikai, dieviškojo senovės filosofo Platono filosofijos atnaujintojai, mėgino filosofiją atskirti nuo kitų žinojimo sričių. Bet tas jų mėginimas ne visai tepavyko. Viduriniais amžiais tie mokslai, kurie šiandien yra vadinami realiais arba tiksliaisiais mokslais dar nebuvo atsiskyrę nuo filosofijos: tuomet jie sudarė filosofijos dalį. Tiksliau pasakius, atskiri mokslai tuomet buvo lyg kad prieangis į filosofiją: jie buvo filosofijai pajungti, jeigu taip galima pasakyti. O ir filosofija nebuvo anuomet absoliučiai savarankiška žinojimo sritis... Ji daugiau ar mažiau buvo pajungta teologijai. Nebe reikalo ir nebe pamato tuomet filosofija buvo vadinama ancilla theologiae. Kaip atskirų mokslų žinojimas (naudojuos mūsų meto terminologija. Anuomet tokios terminologijos nebuvo, nes nebuvo nė atskirų mokslų) buvo pasiruošimas filosofiniam žinojimui, taip filosofinis žinojimas tarnavo religiniam arba teologiniam žinojimui. Teologinis arba religinis žinojimas buvo laikomas aukščiausiu žinojimu, nes šito žinojimo objektas buvo kilniausias. O tas kilniausias teologinio žinojimo objektas buvo Absoliutas arba Dievas. Dievas buvo teoretinio žinojimo centras.

Bet ir praktinio žinojimo centras buvo Dievas. Praktiniame gyvenime atskiro žmogaus, kaž kur plevesuojančio, kaip Leibnico monados kaž kur skraidančios ir kitos monados, kad su ja būtų galima sutapti ieškančios, visai nebuvo. Tuomet žmogus buvo įterptas į tokį arba kitokį luomą. Vie-

no ar kito luomo anuometinis žmogus buvo narys. Atskiri luomai tuomet sudarė organinę tvarką, organinę visuomenę. Tokia organinė visuomenė nebuvo palaida, nuo savo centro atitrūkusi. Visai ne. Ji labai glaudžiai buvo susieta su visa ko centru — su Dievu.

Bažnytinis ir valstybinis gyvenimas, Bažnyčia ir Valstybė, Sacerdotium et Imperium viduriniais amžiais sudarė lyg kad dvi atskiras valdžias, bet tarp tų dviejų valdžių buvo didelė vienybė, bent idėjoje. Teisybė, ta ideali Sacerdotii et Regni vienybė realioj tikrovėje buvo griaunama tų kovų, kurios ėjo tarp Romos papų ir imperatorių. Tos Bažnyčios ir Valstybės vyriausių atstovų kovos, be abejo, silpnino ir Valstybę ir Bažnyčią. Irstant Sacerdotii ir Imperii vienybei irsta ir vakarų Europos kultūrinė vienybė.

Sacerdotii et Regni vienybė buvo mėginama subordinuoti vienam aukštesniam pradui. Regnum arba Imperium norėta pajungti Sacerdotii, kaip Sacerdotium buvo pajungta Dievui. Grigalius VIII, Inocentas IV, ypatingai Bonifacijus VIII tą dviejų valdžių subordinaciją šitaip formulavo: abidvi valdžios, Sacerdotium ir Imperium Kristaus yra suteiktos šv. Petrui, o per jį Romos popiežiams. Sacerdotium popiežius pats valdo, o Imperium jis perleidžia karaliui, kurs ja valdo popiežiaus vardu. Iš dvasinės valdžios randasi pasaulinė valdžia. Ne abidvi valdžias tiesiog Kristus įkūrė. Tėra tik viena žmonijos galva. Popiežiui priklauso abudu kardai: dvasinis ir pasaulinis. Abudu juodu papai yra įteikęs Kristus. Iš juodviejų popiežius sau pasiliko dvasinį kardą, o pasaulinį perteikė (paskolino, išnuomavo) karaliui ne į „laisvą nuosavybę", bet kad jis juo tarnautų Bažnyčiai.

Viduramžių teocentrizmo arba universalizmo pagrinde buvo, bent mums taip rodos, ne kas kita, o universalių idėjų mokslas. Yra universalios idėjos. Jos yra ne ante rem, kaip mokė Platonas. Jos yra ne post rem, kaip mokė viduramžių nominalizmas, o vėliau — empyrizmas, kantizmas, pozityvizmas. Universalios idėjos yra in rebus. Tose universaliose idėjose atskiri daiktai tik tedalyvauja.

Dėl universalių arba visuotinių idėjų viduramžiais buvo kilęs smarkus ginčas. Jeigu universalių idėjų šalininkai tvirtino, kad atskiri daiktai idėjose tik tedalyvauja, tai vadinamasai nominalizmas, Viliaus Occamo (1290 — 1349) vadovaujamas, sakė, kad tokios universalios arba visuotinos idėjos tėra tik žodžiai, tik flatus vocis. Pirmiausiai egzistuoja ne universalios idėjos, bet laukujo ir vidujo patyrimo pasiekiami arba pagaunami atskiri daiktai. Pirminis pažinimo objektas yra ne visuotinės idėjos, bet patyrimo daiktai. Intuityviai Dievo pažinti negalima, bet Jo egzistencijos nesugriaunamai įrodyti irgi negalima. Juo reikia tikėti. Kartu su šituo gnozeologišku skepticizmu ir empyrizmu anuometinis nominalizmas skelbė dar ir antrą dalyką, būtent, kad yra dvejopa tiesa: teologijos ir filosofijos tiesa. Tai, kas teologijai yra tiesa, filosofijai gali būti klaida. Ir atbulai. Tai, kas filosofijai yra tiesa, teologijai gali būti netiesa.

Viliaus Occamo nominalizmas sugriovė viduramžių universalizmą. Bet kartu jis sugriovė ir viduramžių vienybės pradą. Viduramžių vienybės pradą pakeičia nominalizmo dviejų tiesų mokslas. Occamo nominalizmas tiesia kelią Anglijos empyrizmui, kuris vėliau pereina į Augusto Comte pozityvizmą, dar vėliau — į Feuerbacho, Vogto, Malechole materializmą.

Naujųjų laikų aušrai brėkštant prasidėjo didelis skaldymosi procesas. Pirmiausiai nuo filosofijos atskilo gamtos mokslai, matematika. Paskui nuo jos atskilo kiti mokslai, kurie buvo vėliau pavadinti realiais — arba tiksliaisiais mokslais. Tie realieji arba tikslieji mokslai tiek įsigali aštuonioliktame ir devynioliktame amžiuje, jog jie praėjusio amžiaus gale pradeda jau neigti filosofinį ir religinį arba teologinį žinojimą. Demoniškai išpuikusiems devynioliktojo amžiaus antros pusės gamtos mokslams filosofija, arba filosofinis žinojimas jau nėra mokslas. Jis nėra tikslus mokslas dėl to, kad jo objektas — transcendentinė būtis, arba kantiškai tariant, Ding an sich, yra mūsų pažinimui visai nebeprieinamas dalykas. O ir patsai pažinimas pasirūpinta labai aprėžti. Pagal Kantą mūsų pažinimui tėra prieinamas tik reiškinių arba fenomenų pasaulis, tuo tarpu kai noumenalinis arba daiktų, kaip jie yra savyje pasaulis, mūsų pažinimui yra visai neprieinamas, nes nei mūsų pojučių, nei mūsų proto pažinime nėra tokių apriorinių formų, kuriomis būtų galima pažinti tikrąjį daiktų pasaulį, tikrosios būties pasaulį.

Empyrizmas tvirtina, kad mūsų pažinimas prasideda pojučių pagavimais, bet jais ir baigiasi. Vadinasi, empyrizmas visai paneigia protinį pažinimą. Jį paneigia ir pozityvizmas, kurs visą pažinimą suveda į pozityvius duomenis, tai yra į tokius duomenis, su kuriais betarpiškai susiduria mūsų pojučiai. Įsigalėjus empyrizmui ir pozityvizmui atskiri arba tikslieji mokslai pasiduoda jų įtakai. Empyrizmas ir pozityvizmas neigia filosofiją, ypatingai svarbiausią jos discipliną — metafiziką, ją neigia atskiri arba tikslieji mokslai. Vienas tiksliųjų mokslų atstovas — Brücke — antroje devynioliktojo amžiaus pusėje genialiausią naujųjų laikų filosofą Hegelį pavadino vokiečių sarmata. Įsigalėjus atskiriems arba tiksliems mokslams, įsigyveno beveik visose srityse ir gamtos mokslų metodai. Psichologijoj susidarė teorija, kuri tvirtino, kad tarp psichinių ir fizinių reiškinių žmoguje nieko bendra nėra ir būti negali. Psichinių reiškinių virtinė yra vienas dalykas, o fizinių reiškinių virtinė yra visai kitas dalykas. Viena reiškinių virtinė negali veikti antros, nes nuo tokio vienos reiškinių virtinės veikimo antros reiškinių virtinės gali nukentėti gamtos dėsniai, būtent energijos pastovumo dėsnis ir kiti. Vadinasi, gamtos mokslų metodai buvo giliai šaknis įleidę psichologijoje. Buvo net susidariusi vadinamoji asociacinė psichologija, kuri visą mūsų gyvenimą mėgino sudaryti iš atskirų psichinių atomų, tai yra iš atskirų pagavimų, kuriuos jungia vadinamieji asociacijos dėsniai.

Gamtos mokslai ir jų sudogmatinti tvirtinimai didelės įtakos darė net teologams. 1889 ir 1900 metų rudens, arba žiemos semestre Berlyno universitete skaitė šešioliką paskaitų jau prieš keliolika metų miręs prof. Adolfas Harnackas. Jo paskaitos buvo labai įdomios ir sutraukdavo visų fakultetų studentus. Skaitė prof. Adolfas Harnackas apie krikščionybės esmę. Paskaitos paskui buvo išleistos skyrium antrašte: Das Wesen des Christentums. Įsiskaičius ką tik paminėtą veikalą tuoj metasi į akis vienas dalykas, kad Adolfas Harnackas, kalbėdamas apie krikščionybės esmę, stebuklų nepripažista. Aišku, nepripažista stebuklų dėl to, kad jie eina prieš vadinamus gamtos dėsnius. Štai tik vienas antras labai charakteringas pavyzdys, kurs pirštu prikišamai rodo, kaip devynioliktojo amžiaus pabaigoje buvo įsigalėję vadinamieji gamtos mokslai su savo dėsniais, ir kaip

jie veikė filosofiją bei teologiją. Iš filosofijos išsiskyrę gamtos mokslai paneigė savo globėją — filosofiją. Gal dar labiau jie neigė teologiją.

Prasidėjęs skaldymosi ar skaldymo procesas čia dar nesibaigė. Nuo naujųjų laikų kas kart labiau ir labiau buvo bepradedąs įsigalėti protas, o kartu su jo įsigalėjimu — racionalizmas. Šviečiamojoj aštuonioliktojo amžiaus gadynėj protas buvo stačiai suabsoliutintas arba sudievintas. Jis vienos merginos pavidale buvo atgabentas į Notre Dame bažnyčią Paryžiuje ir jam, gražios artistės pavidale, buvo reiškiama dieviška pagarba. Beįsigalint racionalizmui, pradėjus garbinti suabsoliutintą žmogaus protą, būtinai turėjo sugriūti viduramžių žinojimo struktūra, kurios viršūnę sudarė teologija. Penkioliktame, šešioliktame amžiuje teologiją jau nori pakeisti filosofija, kad ir šiame laikotarpy eina tarp ką tik paminėtų dviejų žinojimo sričių smarkios rungtynės. Septynioliktame — aštuonioliktame amžiuje įsigali racionalizmas, giliai šaknis gyvenime įleidžia tikroji filosofija, dar labiau — pseudofilosofija. Žinojimo viršūnę jau nebesudaro teologija, kurios objektas yra Dievas, bet filosofija ir jos vienintelis pažinimo šaltinis protas arba ratio. Protas padaromas aukščiausia instancija. kaip kad pas mus yra aukščiausias teismas — tribunolas. Tik tie dalykai tuomet teturėjo teisės egzistuoti, kurie sudievinto proto buvo pripažinti, kuriems protas leido egzistuoti. Gi tie dalykai, kuriuos protas paneigė, iš egzistuojančių daiktų tarpo buvo išbraukti. Tokia buvo galia tuomet sudievinto proto.

Kantas savo veikalu Kritika der reinen Vernunft (1 laida 1781 m., o antroji laida 1787) mėgina nurodyti visagaliam aštuonioliktojo amžiaus protui ribas, lyg kad norėdamas praskinti kelią tikėjimui. O kas gi įvyksta vėliau? Vėliau idealistinė vokiečių filosofija plėtoja žmogaus proto arba dvasios išgales. Hegelis žmogaus dvasią pakelia į nepasiekiamas dausas, bet, vienšališkai beplėtodamas dvasios filosofiją, arba dialektiką, jis paruošia kelią antram kraštutinumui, būtent, materializmui. Materializmas iškelia antrą žmogaus prigimties pusę — būtent, kūną. Atsiranda Spenserio evoliucionizmas, kurs visą gyvenimą nori sudaryti iš apačios, iš atomų. Ir žmogus panorėta išvesti iš žemesnių gyvių. Jo sentėvių — sentėviai buvusios bezdžionės, bent jų aukštesnės rūšys.Na, o kai žmogus yra evoliucijos padaras, tai aišku, kad evoliucija žmogumi baigtis negali. Tada reikia pripažinti racijos Friedrichui Nietschei, kurs iš kailio nėrėsi, norėdamas sudaryti antžmogį.

Suskilęs ar suskaldytas teologinis, filosofinis, mokslinis žinojimas sukilo vienas prieš kitą, vienas kitą neigė, kol, iš visų trijų žinojimų tepaliko antroje devynioliktojo amžiaus pusėje tik vienas galingas žinojimas, būtent, realūs arba tikslieji mokslai. Bet ir jie savo išdidume suklupo, pakriko, tarp savęs susipešė ir pradėjo išeities ieškoti filosofijoj.

Nuvertus teologinį arba religinį žinojimą nuo sosto, kurį jis buvo užėmęs viduriniuose amžiuose ir kuriame buvo labai smarkiai įsistiprinęs, aišku, kad ir praktikinio gyvenimo viršūnę negalėjo sudaryti Bažnyčia, arba Sacerdotium. Jau tautinės prancūzų valstybės įsigalėjimas (prieš ją smarkiai kovojo Bonifacas VIII) sugriovė viduramžių Sacrum Imperium. Teisybė, Sacrum Imperium pro forma dar egzistavo, bet... egzempla traxunt. Tautinės prancūzų valstybės pavyzdžiu ėjo ir kitos tautinės valstybės. Jų tarpe ir Lietuvos, Lenkijos valstybės. Tautinės valstybės teisybė imperatorių dar pripažino. Jos skaitėsi dar ir su Romos papomis. Bet

šių pastarųjų autoritetas jau buvo puolęs, kaip sumenkėjęs buvo ir imperatoriaus autoritetas bei galia. Reformacijos metu drąsiai metamas šūkis: cujus regio ejus et religio. Tas — kieno kraštas, kieno valstybė to ir religija — aiškiausiai parodo, kaip tuomet buvo įsigalėję atskirų valstybių bei valstybėlių kunigaikščiai bei valdovai. Prieš juos imperatorius jau nedrįso rankos pakelti, nes pats buvo silpnas. Tautinės valstybės augo, stiprėjo, pereidamos visokias valdymo stadijas: nuo absoliutinės monarchijos iki liberalinės demokratijos.

Nuo šio gyvenimo neatsiliko ir negalėjo atsilikti socialinis bei ekonominis gyvenimas. Socialiniame gyvenime viduramžiais vyravo viduje tvarka, luomų solidarumas, jų vienybė. Teisybė, viduramžiams buvo žinoma ir kai kuri socialinio gyvenimo įtemptis, net gi prieštaravimai. Atvirai kalbant, ir tuomet jau būta tarpo tarp idėjos ir realybės. Viduramžiai — tai vienybės, tai plačiai užsimotos sintezės laikas. Ir viduramžių žmogus nebuvo pats sau vienas paliktas. Jis buvo įterptas į bendruomenės visumą. Šitoje bendruomenės visumoje jis buvo atsakingas, tai yra čia jis turėjo savo pareigų, bet čia jis turėjo ir teisių. Tuometinis žmogus nebuvo izoliuotas automatiškas individas. Visai ne. Jis visada buvo santyky su **tu**, buvo atsakingas prieš tą **tu**, ir su visais, kurie su tuo **tu** santykiavo, su juo buvo tokiais ar kitokiais saitais susietas. Sąryšy su **tu** ir kitais žmonėmis viduramžių žmogus turėjo ir savo teisių. Tasai pasaulis, kuris viduramžių žmogų supo, kuriame viduramžių žmogus gyveno, kuriame jis turėjo savo teisių, bet kuriam jis buvo ir atsakingas, vadinasi luomu. Viduramžių luomas toli gražu nebuvo tai, kas dabar yra vadinama **klase.** Tuometinis luomas buvo tam tikras organizmas, buvo tam tikra visuma, savo narius apimanti. Tame organizme, toje visumoje žmogus turėjo ir užkrautų jam pareigų ir teisių. Iš luomo jis pasišalinti negalėdavo, jeigu žmogus netapdavo kitu, negu kad jis iki tol buvo. Nesujungtų, nesuvienytų, arba, mūsų laiko terminologija bekalbant, neorganizuotų į luomus individų tuomet nebuvo: konkrečiai istoriški žmonės tuomet buvo savo luome ir jam atstovaudavo. O ir visa viduramžių socialinė bei politinė struktūra buvo korporatyvinė — bendruomeninė, kurioj buvo tvarka. Tai yra atskiri luomai, kaipo organizmai arba tam tikros visumos įeidavo į didesnį organizmą, į didesnę visumą, kuriai vardas — visuomenė. Tai, kad viduramžių žmogus nebuvo palaidas, kad jis turėjo būti luome, o luomas turėjo būti platesnėje visumoje toli gražu dar nereiškia, kad jis, viduramžių žmogus, nebūtų turėjęs savo, kaipo individo, vertės. Tą vertę jis įgaudavo iš tvarkos ir iš vietos, kurią jis visuomeniniame gyvenime užimdavo. Aišku, kad ne žemiškas luomas pagrįsdavo viduramžių žmogaus vertę. Žmogus buvo, yra ir visada bus kur kas daugiau, negu luomo arba visuomenės narys. Žmogus šiame gyvenime yra to ar kito socialinio junginio narys. Jeigu viduramžių žmogus savo vertę turėdavo, bebūdamas luome, bebūdamas luomo nariu, tai tik dėl to, kad ir patsai luomas savo vertingumą, o jau tuo pačiu ir savo teisę bei didybę turėjo iš būties, esančios Dievo panorėtoje ir Jo sukurtoje kosminėje tvarkoje. Vadinasi, į luomą įterptas žmogus pildė Dievo valią.

Viduramžių visuomenė buvo sudaryta iš luomų. Ta viduramžių visuomenė buvo tam tikras jerarchiškai sudarytas organizmas, ji buvo korporatyviškai — bendruomeninis vienetas; buvo daugelio įvairių organizmų

tvarka. Bet kartu viduramžių visuomenė buvo ir konservatyvus, pastovus junginys: ji buvo statinė vienybė, kurioje buvo laipsniavimas. Kiekvienas toks visuomeninio gyvenimo laipsnis turėjo savo buvimą ir savo vertę. (Theodor Steinbüchel — Christliches Mittelalter. 1935. Verlag Jakob Hegner in Leipzig. p. 259 — 261). Visuomeniniame viduramžių gyvenime buvo tvarka: tarpusaviame narių subuvime tvarka ir tvarka, subordinacija vyresniesiems. Socialiniame ano meto gyvenime buvo vadovavimas ir klusnumas, vadovavimui pasidavimas, arba, tiksliau, tarnavimas. Viduramžių žmogus buvo glaudžiai susijęs su gamtos ir pasaulio tvarka. Kunigaikštis, valdovas valstybėje buvo kaip Dievas pasauly (ib. 267).

Šita organiška viduramžių tvarka kas kart labiau buvo griaunama, ji buvo į šipulius skaldoma. Negailestingai į šipulius beskaldant organinį viduramžių visuomeninį bei valstybinį gyvenimą, atgimė gilioj senovėj sudarytos teorijos apie ciklopus. Ciklopai pirmiau gyvenę geruoju. Paskui jie susivaidiję ir net susipešę, pradėję vieni su kitais smarkiai kovoti. Ilgai ir atkakliai kovoję ėmę ir atsipeikėję, o atsipeikėję nutarę sudaryti sutartį taikiai gyventi, vieni kitų nepulti. Štai socialinio kontrakto arba socialinės sutarties teorija, kurią kartoja anglas filosofas Tomas Hobbes (1588 — 1679) ir filosofuojąs prancūzas pedagogas Jonas Jokūbas Rousseau (1712 — 1778). Vadinasi, visas socialinis gyvenimas buvo paverstas atskirais visuomeniniais atomais — individais. Visuomeninis gyvenimas buvo mėgintas sudaryti iš tų atskirų visuomeninių atomų arba individų. Žmogus žmogui vilkas, tvirtino Tomas Hobbes. Tie žmonės — vilkai skalenę vieni prieš kitus dantis, kol pagaliau nuolatinė kova nenusibodusi. O kai ji nusibodusi, tai žmonės — vilkai sudarė sutartį. Šita grynai mechaniška visuomeninio gyvenimo struktūra dar nėra visai išgyventa ir dabar. Net tie, kurie vakar savo organe rodė kelius į organinę visuomenę, į organinę valstybę, šiandien mielai tame pačiame organe skelbia „ideologinį” individualizmą, kurs mūsų meto gyvenimą yra atvedęs į bolševizmą ir dėl kurio taip atkakliai kovoja ir tiek daug kraujo lieja tos pačios tautos vaikai Ispanijoje.

Sugriauta, sužalota viduramžių visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo vienybė. Ją sugriovė aukso veršio — pinigo įsigalėjimas. Pinigas pradeda Italijoj po truputį šaknis į gyvenimą leisti jau nuo dvyliktojo amžiaus. Iš čia jis persimeta į visą Europą, ją visai užkariauja penkioliktame amžiuje ir iki šiol iš savo nagų nebepaleidžia. Įsigali naujos ūkio formos ir jos pakeičia viduramžio natūralų ūkį. Naujos ūkio formos susprogdina viduramžių cechus, viduramžių luomų ir miestų ūkį. Pirmiausiai peržengtos miestų ribos. Kelius rodo Florencija, tas „kapitalistinės dvasios Betliejus”. Kartu su miestu ribomis yra sprogdinami ir luomai. Jų vietoj pradeda vis labiau ir labiau įsigailėti individualizmas, kurs stato sau egoistinius tikslus, kurs visa šaltai apskaičiuoja. Pinigas nemėgsta jokių sienų. Jis jų ir nepripažįsta. Konsumacija jau nebenustato gamybai ir ūkiui ribų. Produkcija yra neribotas sau tikslas. Produkcija produkcijai, kaip menas menui. Daug produkuojant, daug produkcijos gaminių pagaminus pradedamas ieškoti konsumentas, pradedama ieškoti rinka. Tik sau naudos teieškąs individas įgauna tegu iš karto ir abstrakčią laisvę. Ūkis ir ūkio santykiai — nuasmeninami. Nuosavybė ir gi nėra statoma į socialinius apsodus (rėmus). Ji tampa vis labiau ir labiau individualistinė. Po truputį pradeda susidaryti moderninės klasės; jos sudaro kapitalizmo

sociologinę struktūrą. Sudaromi monopoliai, kartelės, kad kainos būtų tikresnės. Teisingai nustatyta kaina, kuri luominėj santvarkoj budėte budėjo, dabar jau visai užmirštas dalykas. Dabar įsigali „turpe lucrum". Bažnyčia ir Valstybė nusmunka. Visa valdąs aukso veršis ir čia daro savo neigiamos įtakos. Tokiai kapitalistinei dvasiai viduramžių etika smarkiai priešinosi. Ar ir dabar taip smarkiai priešinasi kapitalistinei dvasiai etika, ypatingai krikščoniškoji?

Kapitalistinė dvasia! Jos turinį mėgino nusakyti tokie plataus užsimojimo ir tokie galvoti žmonės, kaip Maksas Weberis, Maksas Scheleris, Ernestas Troeltschas ir kiti. Pagal juos kapitalistinė dvasia yra ne kas kita, o ūkiškas įsisąmoninimas, ūkiškas nusistatymas, ūkio vadovavimas. Toks ūkio vadovavimas visam gyvenimui viduramžiais buvo svetimas, visai nežinomas dalykas, nes tada buvo antiindividualistinė ir antiutilitaristinė gadynė. Tada visam gyvenimui vadovavo teocentrinė mintis. Naujas naujųjų laikų etos buvo revoliucinimas ir griovimas senos viduramžių tvarkos, paneigimas visų tų normų, kurios saistė viduramžių žmogaus gyvenimą ir jo tvarkymą. Nauja kapitalistinė dvasia išrauna šį viduramžių pamatą iš po kojų. Kapitalistinės dvasios linkmė ne teocentrinė, bet antropocentrinė. Viduramžių žmogus yra glaudžiai susijęs su Dievu, visuomene, gamta. Kapitalistinės gadynės žmogus yra autonomingas žmogus, laisvas vertybių kūrėjas ir niekeno nepriklausomas pasaulio tvarkytojas. Sombartas tokį naujųjų laikų žmogų pavadina bourgeois" (Werner Sombart — Der Bourgeois. Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen. München und Leipzig 1913).

Pinigo savininkai (kapitalistinė dvasia), finansininkai, bankininkai, stambūs prekijai jau nebe viduramžių riteriai, bet miesčionys, nors ir jie buvo ir tebėra laikomi miestų patricijais. Tie miestų patricijai sudarė naują ponų klasę. Esant ponų klasei, būtinai turėjo atsirasti ir tarnaujančių arba darbininkų klasė. Kapitalas suproletarino dideles žmonių mases. Darbininkas degraduojamas, jo jėga nuvertinama: ji tampa preke, rinkoj parduodama ar tik persamdoma. Į visas žmogaus gyvenimo sritis įsiskverbia anoniminis kapitalas ir jas valdo. Plačiai žinomas istorikas, Freiburgo universiteto profesorius Gustavas Schnüreris rašo: „vadovaujantieji sluogsniai, dvasininkai ir pasauliečiai savo visumoj jau nebeturėjo prieš akis aukštesnių tikslų, kurie jiems patiems būtų buvę pavyzdžiu (massgebend) ir į kuriuos jie būtų vedę žemesnius sluogsnius... Pas miestų aukštesnių luomų gyventojus atsirado patogus net liuksusinis gyvenimas. Žemesni didikai užsiėmė negarbingais plėšikavimais, norėdami savo egzistenciją pagerinti. Aukštesnieji be jokios atodairos žengė į pajėgos šaltinius, kurie ne paskutinėj vietoj galėjo jam eiti iš bažnyčių valdymo. Didelis daugumas buvo nepatenkintas, baimės apimtas ir bailus" (Schnürer — Kirche und Kultur im Mittelalter III, 267). Aišku, kad toks individualizmas būtinai turėjo sugriauti buvusią luominę bendruomenę, kuriai, lygiai kaip ir visai kitai viduramžių santvarkai vadovavo Bažnyčia, o šios pastarosios sąjungininkė buvo Valstybė. Bažnyčia ir Valstybė buvo viduramžių vienybės nešiotojos ir jos gynėjos. Tą viduramžių vienybę kaip tik labiausiai ir griovė kapitalistinis ūkis.

Viduriniais amžiais sub poena excommunicationis ir net degradationis kunigams buvo draudžiama nuošimčius imti; tuomet buvo draudžiama

iš paskolinto pinigo daryti biznį. Karolingų metu ir pasaulininkam ekskomunika grėsė už palūkanų ėmimą, ypatingai už turpe lucrum. Kiek vėliau šitos bausmės buvo suminkštintos. Buvo leista šiokį tokį nuošimtį paimti už paskolintą pinigą. Mat, jau buvo įsigalėjęs kapitalistinės dvasios apskaičiavimas: paskolinti pinigai gali žlugti, damnum emergens, lucrum cessans. Bet vis dėl to anuomet dar lupikais buvo laikomi visi tie, kurie kapitalą skolino, reikalaudami didesnių nuošimčių; lupikais buvo laikomi ir tie, kurie prekes pardavinėdavo už aukštesnes kainas, vadinasi, imdami daugiau negu justum pretium. Tą įsigalinčią kapitalizmo dvasią gražiai apibūdina štai kokie posakiai: „Romoj sekama ne šv. Morkaus Evangelija, bet sidabrinės markės. Arba: cum ad papam veneris habe pro constanti:—non est locus pauperi, soli favet danti" (Steinbüchel — Christliches Mittelalter, p. 316). Šitai naujai kapitalistinei dvasiai pataikavo ir Valstybė. Ir ji padėjo palaidoti viduramžius, jų luominę santvarką bei teocentrinę mintį. Ir ją demoralizavo pinigas. Pinigų buvo reikalinga ne tik Kurijai, bet ir dažnokai tuomet kariavusiai Valstybei. Karaliai ir kunigaikščiai be pinigo apseit negalėjo. Be to, nuolat karaujanti anuometinė Valstybė susilpnėjo. Susilpnėjusią anuometinę Valstybę kas kart labiau pradėjo pavergti kapitalizmas. Tuo būdu sudužo ūkiškos, visuomeninės ir politinės formos, kuriose gyveno viduramžių žmogus.

Ilgas buvo dužimo arba visų žmogaus gyvenimo sričių skaldymosi procesas. Kai kuriose srityse tas skaldymasis prasidėjo dvyliktame, kai kuriose tryliktame, o kai kuriose keturioliktame amžiuje. Jis ėjo per renesansą, reformaciją, šviečiamąją aštuonioliktojo amžiaus gadynę, kol pagaliau atsidūrė devynioliktojo amžiaus visiškame reliatyvizme. Visa reliatyvu žinojimo sferoje: jokių absoliučių, jokių visus saistančių tiesų čia nėra. Socialinėje ir politinėje sferoje visi lygūs. Jokių šiose sferose nėra viršininkų, jokių čia nėra autoritetų. Socialinėje ir politinėje sferoje tas pats reliatyvizmas, kaip ir žinojimo sferoje.

Jau Kantas, kurio tyrojo proto žmogus jokiu būdu negali išeiti iš reliatyvios, tai yra iš fenomenų, arba reiškinių sferos, pastebėjo, kad jo praktiškasis žmogus be tokių absoliučių, iš fenomenalinės sferos išeinančių tiesų apseiti negali.

Absoliučios tiesos — tai praktiškojo, kantiškai betariant, proto žmogaus reikalavimai arba postulatai. Neapseisi praktikiniame gyvenime be vyresniųjų, be autoriteto. Dabarties gyvenime ir matome tokių absoliučių tiesų ieškojimo teoretinio gyvenimo srity; dabar taip pat matome vyresniųjų ir autoritetų ieškojimo praktikiniame, tai yra ekonominiame, socialiniame ir politiniame gyvenime. Vadinasi, prasidėjo reakcija prieš tą skaldymo ar skaldymosi procesą, kurio liūdininku teko būti ir Vytautui Didžiajam. Mums tenka būti liūdininkais priešingo proceso — platesnės sintezės proceso, kurs aiškiai yra jau pasireiškęs teoriniame ir praktiniame dabarties gyvenime.Teoretiniame gyvenime realūs arba atskiri mokslai, atsipalaidavę nuo filosofijos devynioliktojo amžiaus pabaigoje pagaliau paneigė savo globėją — būtent, pačią filosofiją. O šiandien? Šiandien atskiri mokslai nesulaikomai veržiasi į filosofiją ir nebe pamato: nes atskirų arba realių mokslų pamatai glūdi filosofijoj.

Prieš karą buvo pradėtas leisti plačiai sumanytas dalykas, kuris turėjo apimti visas kultūros šakas arba sritis. Leidinys buvo pavadintas:

Die Kultur der Gegenwart ihre Entwicklung und ihre Ziele. Herausgegeben von Paul Hinnerberg. Tame plačiai sumanytame kultūrai nušviesti leidinyje vienas tomas buvo skirtas filosofijos istorijai, o antras — filosofijos sistemai. Filosofijos sistemai skirtame tome buvo plati studija, visą tomą apimanti, skirta gamtos filosofijai (Naturphilosophie) (Unter Redaktion von C. Stumpf bearbeitet von Erich Becher, Verlag von B. G. Teubner in Leipzig und Berlin 1914, 427 pusl.). Ką tik nurodytame plačiame veikale prof. Erichas Becheris (1882 — 1929), vesdamas paralelę tarp gamtos mokslų ir gamtos filosofijos rašo, kad kaip pavasario upeliukai skuba subėgti į didesnes upes, o šios pastarosios į jūras, taip visi gamtos mokslai nesulaikomai veržiasi į gamtos filosofiją. Siandien jau yra rašomi ir leidžiami veikalai šitaip pavadinti: Krise und Neuaufbau in den exakten Wissenschaften (Fünf Wiener Vortrage, Franz Deuticke — Leipzig und Wien, 1933, 123 p.), kuriame nurodomos didelės atmainos, įvykusios gamtos moksluose. Müncheno universiteto prof. Hugo Dingler 1931 metais išleidžia veikalą jau antrame leidime, kuris yra pavadintas: Der Zusammenbruch der Wissenschaft und der Primat der Philosophie (Verlag von Ernst Reinhardt in München, 432 pusl.). Tas pats autorius, gamtos matematikos mokslų specialistas 1928 metais išleidžia kitą veikalą, pavadintą Das Experiment sein Wesen und seine Geschichte (Verlag Ernst Reinhardt, 263 pusl.). Jame aiškiausiai nurodomi eksperimento arba bandymo netikslumai bei spragos. Friedrichas Kottje savo veikalą pavadina Illusionen der Wissenschaft. (Eine notwendige Selbstbesinnung zur heutigen Kulturkrisis. 1931, J. G. Gotta'sche Buchhandlung Nachfolger Stuttgart und Berlin. 251 pusl.). Otto Brühlmannas dar atviriau pavadina savo veikalą — Physik am Tor der Metaphysik (Verlag Ernst Reinhardt, 1935, 137 pusl.). Gamtos mokslai devynioliktojo amžiaus pabaigoje išdidžiai buvo visai paneigę metafiziką, o šiandien jau jie stovi metafizikos prieangy ir baladojas į jos duris. Müncheno universiteto profesorius Aloyzas Wenzlis rašo nedidelę, bet labai mūsų dabar gyvenamai gadynei būdingą knygutę šitaip pavadintą: Metaphysik der Physik von heute (Felix Meiner, Verlag Leipzig, 1935, 40 pusl.). Arba štai jo didelis veikalas praėjusiais 1936 met. išleistas: Wissenschaft und Weltanschaung. Natur und Geist als Probleme der Metaphysik (Verlag Felix Meiner in Leipzig, 1936, 374 p. Žiūrėk šio svarbaus veikalo mano recenziją „Vairo" 11 num. 1936 m.). Vieni čia suminėti veikalų pavadinimai pirštu prikišamai rodo, kur linksta dabarties gamtos mokslai. Jie aiškiausiai linksta į filosofiją, nes čia jų šaknys, čia jų giliausieji pagrindai. Tikrai. Gamtos mokslai tyrinėja fizinius reiškinius. Fiziniai reiškiniai visai nebeįmanomi be erdvės ir laiko. Kas yra fizinis reiškinys, kas yra erdvė, kas yra laikas, kas yra kiekis, kaip toli kiekis gali būti didinamas ir kaip toli jis gali būti mažinamas arba skaldomas — tai vis klausimai, kurie išeina iš gamtos mokslų ribų: jie jau priklauso filosofijai, arba, tiksliau, — tai jos daliai, kuri yra vadinama kosmologija arba gamtos filosofija. Savo šaknis arba savo pagrindus turėdami filosofijoje ir patys gamtos mokslai į juos nesulaikomai linksta.

Ne kitaip yra ir su istorijos mokslu. Istorijos mokslas kalba apie vadinamuosius istorinius faktus arba įvykius. Istorijos mokslas tiria istorijos įvykius. O kas yra istorinis faktas arba įvykis? Kuo jis skiriasi nuo neistorinio fakto? Kas istorinį faktą sudaro: atskiri individai ar masės? Kiekvienas istorinis faktas turėjo būti tokioj ar kitokioj erdvės vietoj. Kas

yra erdvė ir kas yra vieta? Istorinis faktas nebeįmanomas ir be laiko kategorijos. Kas yra laikas? Ar jis tėra vien proto kategorija, kaip norėjo Kantas, ar daugiau negu proto kategorija, kaip išvedžiojo genialus senovės filosofas Aristotelis? Tai vis labai svarbūs klausimai. Visuotinoji istorija jų ne tik nesprendžia, bet ir nekelia. O tuo tarpu jie istorijai labai reikalingi. Juos mėgina kelti ir spręsti filosofija. Į ją linksta šiandien ir istorijos mokslas. Pagrindinius istorijos filosofijos klausimus jau 1897 metais mėgino iškelti N. Kiriejevas (Osnovnyje voprosy filosofii istorii. Trečiasis leidinys. 456 pusl. St. Peterburg, Tipografija M. M. Stasiulevičа). Dar labiau jie keliami šiandien, kaip rodo rimti tos srities veikalai: (Prof. Georg Mehlis — Lehrbuch der Geschichtsphilosophie. Berlin, Verlag Julius Springer 1915, 722 pusl.; prof. Othmar Spann — Geschichtsphilosophie. Jena. Verlag von Gustaw Fischer 1932, 456 pusl.; prof. Erich Rothacker— Geschichtsphilosophie, R. Oldenbourg — München, 156 p.).

Naujos gyvenimo bangos nebuvo nepaliesta ir filosofija. Pirmiausiai ji labai didelį šuolį padarė į objektą, nuo kurio buvo nutolusi. Prasidėjus naujiems laikams filosofijoj kas kartą labiau ir labiau buvo nusigręžiama nuo objekto ir kas kartą labiau buvo pereinama į pažįstančio subjekto sąmonę. Jeigu senovės ir vidurinių amžių filosofiją galima būtų drąsiai pavadinti objekto filosofija, tai naujųjų laikų filosofiją drąsiai galima pavadinti sąmonės arba aš filosofija. René Descartes (1596 — 1650) mėgina filosofijai duoti naujus pamatus, kurie negalėtų sukelti jokios abejonės. O tie jo nauji filosofijos pamatai yra cogito ergo sum. Aš mąstau, vadinasi, aš esu. Iš mąstymo, arba, geriau, iš sąmonės, iš sąmoningumo jis išveda egzistavimą. Sąmonėje Descartes randa akivaizdžiausius pradus. Joje randa tobuliausią idėją. Na, o kadangi tokia tobuliausia idėja nebūtų tobuliausia, jeigu ji teegzistuotų tik kaipo idėja pažįstančiojo subjekto sąmonėje, tai iš jos buvimo pažįstančioje subjekto sąmonėje Descartes išveda jos egzistavimą už pažįstančiojo subjekto ribų. Tokia tobuliausioji idėja, ne tik pažįstančioje subjekto sąmonėje, bet ir už jos egzistuojanti, yra ne kas kitas, o Dievas. Tobuliausioji idėja arba Dievas, Jo egzistavimas, kaip matome, irgi yra išvedamas iš sąmonės. Dievas, kaipo tobuliausias nei pats neklysta nei kitų negali suklaidinti. Tik per Jį, tik Jam tarpininkaujant, mes sužinom apie laukujų, už mūsų sąmonės egzistuojančių daiktų buvimą. Vadinasi, Descarto filosofijoj visa vedama iš sąmonės. Kantas prote arba sąmonėje ieško apriorinių formų arba kategorijų, kurioms esant, pažinimas tėra galimas. Neokantistai susiaurina filosofiją, ją suvesdami į vieną jos dalį, būtent, į gnozeologiją arba pažinimo teoriją. Pagaliau, devynioliktam amžiui visai besibaigiant įsigali vadinamasis psichologizmas, kurs, kaipo naujas dalykas, spraudžiasi į logiką, net į teisę, visur visa reliatyvindamas, tai yra skelbdamas, kad jokių pastovių, visiems privalomų tiesų nėra; kad tėra tik reliatyvios tiesos. Šitam psichologizmui ir jo nešamam reliatyvizmui griežtą reakciją sudaro Edmundas Husserlis savo 1900/1 metais išleistu veikalu Logische Untersuchungen. Juo sudaroma nauja epocha filosofijoje, nes šitame veikale aiškiausiai rodoma, kad yra absoliučių visus saistančių tiesų logikoj ir pažinimo teorijoje. Be to jame reiškiama mintis, kurią skelbė Husserlio mokytojas Pranciškus Brentano (1838 — 1917) ir kuri buvo žinoma viduramžio filosofams, būtent, kad mūsų sąmonės būsenos yra intencionalios, kad jos atkreiptos į už mūsų sąmonės esamus objektus. Tuo mūsų sąmonės būsenų intencionalumu

aiškiausiai nurodomas kelias iš sąmonės filosofijos į už mūsų esančių objektų filosofiją. Šia linkme ir pasinešino eiti visa dabarties filosofija. Be to dabar atgyja ir kaip ant mielių kyla metafizika, kuri jau buvo laikoma palaidota, nes ant jos kapo jau buvo užristas sunkus akmuo. Bent taip kalbėjo filosofai 1904 metais suvažiavę į Kanto dviejų šimtų metų po jo mirties sukaktuves.

Pirmas skelbia metafizikos iš numirusių prisikėlimą Petras Wustas savo kad ir nedideliame, bet gražiame veikale Auferstehung der Metaphysik (Verlag Felix Meiner, Leipzig 1920 m.). Šiandien į metafiziką nuėjo net neokantonizmo tvirtovės (Marburgo) mokiniai — Nikalojus Hartmannas ir Heinzas Heimsoethas, buvę Hermano Coheno ir Pauliaus Natorpo auklėtiniai.

Per atgimusią, per iš numirusių atsikėlusią metafiziką norima į glaudesnį kontaktą sueiti su teologija arba su religiniu žinojimu. Vadinasi, šiandien vėl matome atstatomą tą sintetinį žinojimą, kuriame atskiri mokslai ieško prieglobsčio filosofijoj, o filosofija skina sau kelią į teologiją. Nuo renesanso gadynės prasidėjęs griovimo, arba žinojimo skaldymo procesas pagaliau prilipo liepto galą ir... susigėdęs pasuko atgal — vėl į žinojimo sintezę.

Su teoretiniu gyvenimu visuomet kartu ėjo, eina, ir, be abejo, eis ir praktikinis gyvenimas. Ir praktikiniame gyvenime dabar pradėjo pūsti nauji vėjai, kurie gerokai yra aplaužę liberalizmo anuomet paskelbtą šūkį laissez faire, laissez passer. Iš tiesų. Ekonominėje srity šiandien jau negalima daryti kas kam patinka. Tarp gamintojo ir konsumento šiandien įsiterpia valstybė. Pas mus „Maistas", „Pienocentras", „Lietūkis" — tai vis tokios institucijos, kurios ir gamintojus ir konsumentus nori apsaugoti nuo spekuliacijos bei išnaudojimo. Šiandien šalia prekybos ir pramonės rūmų, šalia žemės ūkio rūmų jau yra ir darbo rūmai, kurie, kiek sąlygos leidžia, visokeriopai stengiasi pagerinti darbininkų gyvenimą.

Socialinėje srity šiandien jau nestovi išnaudotojas kapitalas prieš išnaudojamą darbininką taip griežtai, kaip tai buvo, na, kad ir devynioliktο amžiaus pabaigoje. Socialiniame gyvenime dabar yra įvesta valstybės priežiūra. Yra įvesta socialinė globa, yra normuojami santykiai tarp darbdavių ir darbininkų. Teisybė, tuo šiandien labai aktuali ir be galo svarbi socialinė problema dar nėra išspręsta, bet vis dėl to daug jau šioje srity yra padaryta ir daug daroma socialinei problemai jeigu ne visai išspręsti, tai bent jai laikinai sureguliuoti. Individualizmas visa veda į atskirą individą, paneigdamas valstybę, arba ją degraduodamas, ją suvesdamas į atskiro piliečio nakties sargą. Individualizmo pagimdytas, išauklėtas ir išaugintas socializmas visai paneigia atskirą individą, jį visai panardydamas valstybėje. Socialinėje srityje šiandien atsidėjus tyrinėjama, norint nustatyti tinkamus santykius tarp atskiro individo ir visuomenės. Tie patys individo ir visumos santykiai rimtai mėginama nustatyti ir politiniame arba valstybiniame gyvenime. Autoritarinė valstybė tuo ir skiriasi nuo liberalinės valstybės, kad ji, nepaneigdama atskiro individo teisių, vis dėl to, nedegraduoja nė pačios valstybės. Priešingai: ji kelia valstybės prestižą, kelia valstybės autoritetą, bet labai atsižiūri ir į atskirų individų teises bei reikalus. Autoritarinė valstybė skiriasi ir nuo socialistinės valsty-

bės, kuri iškeldama valstybę visai paneigia atskirą individą, jį valstybėje panardydama. Tarp dviejų kraštutinumų: individualinės ir socialistinės valstybės — autoritarinė valstybė yra vidury.

Liberalinė valstybė yra mechaniškai sudaryta valstybė. Atskiri individai, kuriems liberalinė valstybė turi tarnauti ir tarnauja, kaip kokie atskiri atomai sudaro valstybę susitarimo arba kontrakto keliu. Autoritarinė dabarties valstybė nėra mechaninė valstybė: ji yra organinė valstybė. Autoritarinė valstybė ne sutarties, ne socialinio kontrakto išdava: ji yra paremta socialine žmogaus prigimtimi. Žmogus yra pagal senovės filosofą Aristotelį (384 — 322) dzon politikon — politinis gyvis, o pagal Tomą Akvinietį (1225 — 1275) animal sociale — socialinis gyvis. Jeigu žmogus yra politinis arba socialinis gyvis, tai aišku, kad kai tik atsirado žmonės, jie gyveno visuomenėj, gyveno valstybėje. Atskirų, ne visuomenėje ir ne valstybėje gyvenančių individų nebuvo ir nėra. Kaž kokioj saloj gyvenęs Robinzonas yra išgalvotas dalykas.

Totalitarinė valstybė iškelia autoritetą, kurs liberalinės demokratijos ir socializmo buvo degraduotas, paniekintas, net paneigtas. Iškeldama autoritetą moderninė valstybė vėl stengiasi atstatyti jierarchinę tvarką, pačia žmogaus prigimtimi paremtą. Vėl atsiranda luomai bei jų interesai; vėl atsiranda atskirų luomų interesų atstovavimai (rūmai); vėl luomai yra įkorporuojami į platesnę visumą: į tautą, į valstybę. O tauta, valstybė vėl ieško gilesnio ir tvirtesnio pagrindo, kuriuo gali būti tik Absoliutas, tik Dievas.

Šitokiai jierarchijai atsirandant pačioje tautinėje dabarties valstybėje kartu reiškiasi ir platesnė sintezė. Bet ji reiškiasi ne vien pačioje tautin. valstybėje: ji reiškiasi ir tose konjunktūrose bei tose sąjungose, kurios yra susidariusios ar kurios tik dabar tesusidaro tarp atskirų tautinių valstybių. Vienijimo arba plačios sintezės linkmė eina dar toliau. Niekam šiandien ne paslaptis, kad visos Europos tautinės valstybės norima suvesti į glaudesnį kontaktą; norima sudaryti lyg kad federatyvinių Europos valstybių visuma. Tai Kudenhove-Kalergi Pan-Europos koncepcija. Kilus Pan-Europos minčiai, tuoj gimė Pan-Azijos, Pan-Amerikos mintis. Visos šitos Pan-Europos, Pan-Azijos, Pan-Amerikos yra ne kas kita, o plačiai užsimota atskirų sausumų valstybių vienybė arba sintezė. Reikia manyti, kad ji atskiromis sausumomis nesibaigs, kad ji eis toliau į pasaulio tautų bei valstybių vienybę.

Platesnės vienybės bei sintezės mintis yra gana aiškiai šiandien pasireiškusi ir bažnytiniame gyvenime. Lausannos, Stockholmo krikščioniškųjų konfesijų konferencijos — tai tik atskiri tos vienijimosi minties įrodymai.

Vytautas Didysis gyveno didelio visose žmogaus gyvenimo srityse persilaužimo gadynę; jis gyveno didelio visų sričių skaldymosi laikotarpį. Mums, nepriklausomą valstybę iškovojusiems, lemta gyventi kito, priešingo negu anuomet, proceso metą: mums tenka būti liūdininkais kito aiškiai šiandien pasireiškusio proceso, jau nebe skaldymosi ir skaldymo, bet plačios vienybės bei sintezės.

Sakoma, kad istorija kartojasi. Ir taip ir ne. Istorija nesikartoja ta prasme, kad laikas yra negrįštamas. Ne mūsų galioje grąžinti buvusįjį laiką. Ne mūsų pajėgoje perkelti iš praeities į dabartį ano meto aktorius

— žmones, veikėjus, valdovus, mokslininkus, filosofus, teologus. Šia prasme istorija nesikartoja. Bet nei laiko nei žmonių iš praeities negrąžinant į dabartį, kito laiko žmonės gali turėti ir gali gyvenime realizuoti tas idėjas, kurios buvo artimesnėj ar tolimesnėj praeity. Šia prasme istorija kartojasi.

Šiandien madingas ir labai produktingas rusų filosofas Nikalojus Berdiajevas prieš keletą metų parašė ir išleido veikalą „Novoje sredneviekovje" (Naujas viduramžis"). Kai akyliau įsižiūri, žmogus, į tuos persilaužimus, kurie šiandien vyksta, negali nepasakyti, kad mūsų dabar gyvenamas momentas daug bendra turi su viduriniais amžiais. Viduriniais amžiais buvo sudaryta galinga sintezė, kurios ašigaliai buvo kosminis ir antkosminis, materialinis ir dvasinis gyvenimas. Ir šiandien mūsų gyvenamoji gadynė nesulaikomai eina į tokią plačią regimojo ir neregimojo pasaulio vienybę. Mums, dabarties gyventojams, tenka būti ne tik plačiai pasireiškusios sintezės pasyviais liūdininkais, bet ir aktyviais sintetinio, vienijančio proceso talkininkais. Juk mes esam maži kūrėjai, palyginti su didžiuoju visa ko Kūrėju.

Iz. Tamošaitis.

Liberalizmas, įsigalėjęs 19 šimtmetyje, skelbė ne tiek tautos, kiek jos luomų ir klasių laisvę. Jis aiškino, kad luomai ir klasės verždamiesi aikštėn su savo ypatingais reikalais, visokiomis priemonėmis kovodami vieni su kitais, tinkamai atstoja valstybę. Būvio kova tai įgimtas dalykas augalams, gyvuliams ir žmonėms: darbininkams streikas, darbdaviams lokautas, vieniems atsisakymas dirbti suderėtą darbą, kitiems nebeduoti darbo. Vyraujančių luomų reikalai paverčiami valstybės reikalais. Valstybės iždo lėšomis jie rūpinami, imama iš jo, tarytum iš banko, savo indėliai.

Po didžiojo karo virsta kitaip. Italijos pavyzdžiu ir kiti kraštai kratosi liberalizmo, kurio ryškiausia forma buvo parlamentarizmas. Ne valstybė luomams ir klasėms, o priešingai: šie valstybei. Vieninga tauta jos b e n d r i n i a i s r e i k a l a i s sutelkta, o ne partijomis suskaldyta. Ne streikais ir ne lokautais lyginami luomų santykiai, o bendru valstybės teisingumo mastu. Tik davę jai ką gali laukti ko iš jos gauti. V i e t o j e k o v o s d ė l b ū v i o - d a r b a s d ė l b ū v i o. O darbas tėra įmanomas organizuotoje, nepalaidoje visuomenėje. Vadinasi, tauta nėra laisva, palaida minia, svyruojanti į vieną ar į kitą atskirą partiją, o organiškai visais nariais susietas kūnas.

Šiandien lietuviai atgiję ir laisvi. Visokiomis srovėmis reiškėsi lietuvių gyvybė, kol jos galiausiai sutapo vienon tėkmėn ir sudarė vieningą laisvą Lietuvą. Pastatytas valstybės rūmas bendromis pajėgomis, ir mes visi galime tilpti jo pastogėje. Belieka jis mums saugoti, gerinti ir tobulinti. Valstybė galima juk sulyginti su tautos namais, o tauta su didžiule šeimynų šeimyną, kuri laikosi teisybe, drausme, susiklausymu, pasitikėjimu ir darbštumu. Santaika joje turi vyrauti ir vieningas tikslas.

Taigi ir mums reikia budriai saugotis, reikia, kad nebūtų nerimo pačioje tautoje. Kai jos vidus sveikas, kai jos tvarka gera, tai ne tiek jai baisus ir pavojus, galįs iškilti už jos ribų. Kaip to pasiekti?... Išmintingi žmonės, patyrę ir mokyti, jau seniai sukė dėl to galvas ir, daug ko išmokę per savo gyvenimą, taria: Tauta yra stipri, kai gerai, dorai auklėjama; vyresnieji veda, o jaunieji klauso ir mokosi, kad patys būtų paskum vyresni ir taptų vadais.

Iš Lietuvai Pagražinti Draugijos praeities ir dabarties

Mes visi dar gerai atsimename, kaip, Didžiajam Karui praūžus ir įvairioms okupacijoms pasibaigus, mūsų krašto vaizdas buvo liūdnas ir niūrus. Kiekviename jo kampelyje galima buvo pamatyti karo pasėkų: sugriautų ir sunaikintų ūkių, sudegintų trobesių, kastuvais ir granatomis suraustų ir išvagotų laukų, kuriuose augo ir bujojo piktžolės, o daug iš ištrėmimo grįžusių žmonių, neberadę savo apleistųjų pastogių, gyveno barakuose, ar šiaip žemėje iškastuose rūsiuose. Vakarui atėjus nakties tamsoje skendėjo ne tik kaimai ir provincijos miesteliai, bet ir mūsų laikinoji sostinė apsigaubdavo slėpininga ir nejaukia patamsių skraiste. Neretas būdavo atsitikimas pamatyti jos gatvėse besiganančias ožkas, o lentomis iškloti šaligatviai klastingai apipildavo purvu jais einantį neatsargų praeivį. Pasenę ir gerokai apirę namai, nuo pat savo pradžios nepuošniausi, o tada ir visai nususę, slėgte slėgė laikinosios sostinės gyventoją ir jį lankantį svetį. Provincijos miestų ir miestelių išvaizda buvo daug kartų blogesnė. Jei materialė krašto padėtis buvo sunki ir varginga, tai naujai besikuriančios laisvos valstybės šviesi ateitis giedrino jos darbuotojų dvasią ir skatino prie darbo, kurs dažnai niekeno nebuvo atlyginamas, bet už tat tautai ir valstybei buvo labai naudingas ir reikalingas. Ilgą laiką svetimųjų trukdomai ir varžomai mūsų žmonių iniciatyvai radosi progos pasireikšti ir ji pradėjo reikštis. Kilo daugybė sumanymų ir užsimojimų, kartais net ir perplačių; vieni jų virtę darbu ir tikrove iki šiandien tebeišliko, kitų amžius buvo trumpesnis.

Tokiomis apystovomis užsimezgė Lietuvoje dvi nepriklausomos viena nuo antros, bet savo tikslais artimos organizacijos, būtent: 1921 m. pradžioje Gamtos Tyrimo Stotyje susiorganizavo Medžių Sodinimo Komitetas, kurį sudarė prof. T. Ivanauskas, doc. L. Vailionis, p. Ivanauskienė, p. Markelis ir p. Vaitkus ir Lietuvai Pagražinti Draugija. Jos steigėjų vardu pasirašė dr. kan. J. Tumas, adv. St. Šilingas, inž. J. Skripkus, p. P. Matulaitis ir p. E. Kubilius. Kuriant Lietuvai Pagražinti Draugiją buvo imtasi plataus, gal kartais net kūrėjų jėgas viršijančio darbo: pertvarkyt, padabint ir papuošt savo Tėvynę. Sumanytas darbas buvo, kaip matome, didelis ir jam atlikti reikėjo rasti daug talkininkų visoje Lietuvoje, o kas svarbiausia, savanorių, kurie pirmoje eilėje darbu, o reikalui esant, ir lėšomis paremtų jos vykdymą. Tiksliai kalbant, draugija buvo įkurta minėtų metų balandžio mėnesio 23 dieną. Tuo būdu jai šiemet sukako penkiolika metų gyvavimo. Jos tikslas „saugoti ir globoti meno, istorinius ir gamtos paminklus Lietuvoje ir gražinti Lietuvą naujais pastatais". Draugija ir jos paskiri nariai, siekdami to, kėlė ir platino mintį apie reikalą

gražinti įvairias Tėvynės vietas, pav.: miestus, sodžius, vienkiemius, piliakalnius, mokyklų darželius, kapines, kelius, aikštes. Draugija, kiek galėdama rūpinosi ir kitiems padėdavo, bent patarimais, paminklus statyti, arba jau esamus globoti ir saugoti, rengė ir tvarkė sveikas ir gražias gamtos vietas sveikatai ir poilsiui; kovojo su visa tuo, kas gadina ir darko Lietuvos grožį.

O jei dėl lėšų stokos draugijai vienai buvo neįmanoma atlikti kurį nors didesnį darbą, tai jos iškeltoji mintis rasdavo pritarimo plačioje visuomenėje ir bendromis pastangomis sumanymas virsdavo darbu, o darbas ir jo auklėjamoji reikšmė žadino mūsų tautinę ir politinę sąmonę. Tatai draugijai itin pasisekdavo gal ir dėl to, kad jos steigėjų būrely ir paskiau visą laiką pirmoj Draugijos narių eilėj buvo mūsų brangus ir nepamirštamas a. a. kanauninkas J. Tumas-Vaižgantas. Jo nuoširdus ir savo krašto meile persisunkęs žodis pataikydavo į kiekvieno lietuvio širdį, mokėjo paraginti ir patraukti ją prie kožno gražaus sumanymo.

Iš žymesnių draugijos atliktų darbų, paskleistų sumanymų tenka pažymėti, einant chronologine tvarka, šie:

Nuo 1923 metų pavasario, Medžių Sodinimo Komitetui perleidus Draugijai medelių sodinimo vadovavimą ir organizavimą, mestieji visuomenėn tuo reikalu šūkiai prigijo ir sodinamųjų medelių skaičius kasmet auga. Masiniai sodinant medelius, pasodinamas vienas kuris simbolinis medelis, reiškiąs tų metų sodinimo idėją. Tokių medelių pasodinta: „Laisvės", „Vilniaus", „Aušros" „Nepriklausomybės" „Spaudos", „Vytauto Didžiojo", „Vienybės", „Kęstučio", „Jaunimo", „Tautos Vado", „Klaipėdos" ir štai šiemet buvo sodinamas „Pabaltijo Vienybės" medis.

Ne tik pats sodinimas, bet apsodintų vietų lankymas, kurį kartais atlieka ištisos ekskursijos, virto bemaž tradicija, turinčia didelės visuomenę auklėjančios reikšmės.

Antras panašus psichologiniai ir socialiniai svarbus darbas buvo pradėtas 1924 metų pavasarį, organizuojant „Paukščių Šventę". Kuomet mūsų kraštas tokiu greitu tempu ir taip iš pamatų kultūrinamas: nusausinamos balos ir pelkės, jų vietoj kuriamos viensėdijos, skirstomi viensėdžiais kaimai, pertvarkomi miškai ir girios, visai teisinga buvo susirūpinti likimu visų tų mūsų krašto gyventojų, kurie neišvengiamo likimo yra iš jo išstumiami, — pirmoj eilėj paukščių likimu... Jei Lietuva nuo senovės vadinasi dainų kraštas, tai kažin, gal dalinai ir dėl to, kad jame ne tik žmonės dainavo, bet ir paukščiai įvairiausiais balsais čiulbėjo. Pagaliau, kažin, ar mūsų žmonių dainų pamėgimas nebuvo, o gal ir dabar dar yra gimtojo krašto gamtos įkvepiamas. Juk su kokiu pasiilgimu ir nusiminimu jautrus anglų estetas John Ruskin apgailestauja, kad Anglijos sukultūrėjimas ir supramonėjimas taip sunaikino krašto gamtos grožį.

Tad Draugijai paskleidus populiarių žinių apie paukščius ir tam tikslui nustačius inkylų pavyzdžius, pradėjo mūsų girių giesmininkų ir šiaip naudingų paukščių apsaugos darbą. Ši idėja patinka ypač mūsų jaunuomenei. Nuo pačių pradžių jinai noriai prisidėjo prie darbo ir dabar per mokyklas, per skautų, per jaunųjų ūkininkų ratelių organizacijas suteikiami mūsų laukų ir girių benamiams tūkstančiai prieglaudos narvelių. Šiemet, pav., vienų tik jaunųjų ūkininkų ratelių pastangomis įkelta apie 24.000 inkylų.

Medžių sodinimo ir paukščių apsaugos idėja Lietuva gali pasididžiuoti, kad ji yra pirmoji ne tik Pabalty, bet ir visoj Europoj.

Draugija daug lėšų yra įdėjusi į Gedimino kapo sutvarkymą ir pagražinimą Veliuonoje. Naujai tvarkomas, pastaruoju metu jau visai kitaip atrodo Birutės kalnas Palangoje. Gražiai atrodo į kultūringą kurortą išaugęs Dr. Basanavičiaus miškas ir Nemuno krantas A. Panemunėje, kurių sutvarkymui bei pagražinimui daug rūpesčio ir triūso padėjo draugijos vietos skyrius, vadovaujamas ats. gen. Velykio ir p. Zubausko. Žymi pažanga yra ir Kazlų-Rūdos, Tirkšlių ir kituose draugijos skyrių globojamuose parkuose. O be to dar prisidėta prie įvairių sodų, aikščių, alėjų, gatvių, balkonų, darželių, sporto aikščių pagražinimo...

Bet vienu svarbiausiuoju ir didžiausiuoju sumanymu, kuris yra pirmiausia kilęs L. P. Draugijos Centro Valdyboje yra Vytauto Didžiojo 500 metų sukakties minėjimas. Centro Valdybai 1928 m. tatai sumanius ir pradėjus megzti kontaktą su įvairiomis organizacijomis ir plėsti rengiamuosius darbus, tuojau paaiškėjo, kad mintis tinkamai paminėti Vytauto Didžiojo sukaktį rado visuomenėje nuoširdaus pritarimo, ir tuo būdu kaip ir išeina iš Draugijos ribų, virsdamas visos mūsų tautos reikalu, kuris įgalino Centro Valdybą tą patį rudenį jau įsteigti specialų Vytauto Didžiojo Komitetą. Jis jau plačiu mastu ir labai įspūdingai atžymėjo įvairiomis iškilmėmis ir apeigomis visus Vytautinius 1930-uosius metus, o būsimoms kartoms paliko visą eilę įvairių paminklų, gražiai ir amžinai bylojančių apie Vytauto Didžiojo genijų, jo galią ir garbę. Vytautiniame sąjūdyje dalyvavo visa lietuvių tauta ne tik nepriklausomos valstybės ribose, bet ir išeivija toli svetur, daugelyje įvairių, net ir tolimiausių valstybių.

Nors kai kuriems Centro Valdybos nariams tik pavieniais teko įeiti ir iki šiam laikui dirbti Vytauto Didžiojo Komitete, tačiau pati Centro Valdyba, kaip tokia, su didžiausiu nuoširdumu dėjosi prie įvairių darbų Vytauto Didžiojo garbei ir, be to, pati savarankiškai suorganizavo visą eilę įvairių iškilmių ir pakėlė visokių žygių.

Apmetant akimis Draugijos veiklą tenka pažymėti, kad lėšų stoka neleido jai pačiai išpildyti nė mažos dalies jos sumanymų, bet jos propagandos, atsišaukimų, atskirų straipsnių ir leidinių dėka sujudo mūsų visuomenė ir įvairiose vietose, įvairiomis progomis pradėjo veikti savarankiškai ir nuo Draugijos nepriklausomai, nors dažnai jos siekimų inspiruojama. Draugija nenori tuo nei didžiuotis, nei ką nors savintis, jai tik tenka džiaugtis, kad ji bendrame mūsų krašto augimo ir grožėjimo sūkuryje buvo viena pirmųjų.

A. a. Kanauninkas Dr. Juozas Tumas-Vaižgantas

buv. Lietuvai pagražinti draugijos Centro Valdybos narys

Vargiai bau rasime Lietuvoje kampelį, kurio skaitančioji ir mūsų tautinį gyvenimą sekanti visuomenė nebūtų girdėjusi apie Kan. Tumą-Vaižgantą, arba nežinotų jo nuopelnų mūsų kraštui. Tumo asmenybė yra žinoma ne vienam ir užsienyje. Taip pat ir būsimom mūsų kartom yra pakankamai medžiagos pažinti ir įvertinti jo asmenybę ar tai iš jo paties raštų, ar tai iš raštų apie jį. Tad atrodo, ir aš pats tai gerai jaučiu, kad tokiame trumpame rašiny, kaip šis, nieko naujo apie kanauninką Tumą pasakyti negalima. Vis dėlto nepaisydamas to, imuosi apie jį nors ir trumpai parašyti, o darau tai todėl, kad matau, kaip ne vienas mūsų ne tik Lietuvai pagražinti draugijos narių, bet ir šiaip lietuvių, pažinusių kan. Tumą, juo labiau tolsta laiko atžvilgiu nuo tos dienos, kada velionis su mumis atsiskyrė, juo vis labiau ir labiau jo pasigenda; pasigenda jo idealizmo, optimizmo ir nuolat verdančios veiklos. Ir jei ne dabartinėms, tai būsimoms kartoms, gimusioms ir augusioms laisvoj ir nepriklausomoj Lietuvoj, tikrai jau bus nesuprantamas entuziazmas, kurio buvo kupinas kan. Tumas lygiai, kaip ir daugelis kitų, kuriems buvo likimo leista peržengti istorijos slenkstį iš nelaisvės namų į lauktąjį Laisvosios Lietuvos gyvenimą. Anais niūriais laikais ne tik svetimų okupantų persekiojamas, bet ir savųjų viršininkų kartais gerokai ujamas buvęs „Tėvynės Sargo", „Vilniaus Žinių", „Vilties" ir pagaliau „Rygos Garso" redaktorius, pa-

matęs patekėjusią laisvės aušrą, kurios atgijimui jis tiek buvo pasidarbavęs, išskėstu glėbiu imdavosi darbo, kuris jam pasitaikydavo einant tik ką atgimusios Lietuvos keliu. Todėl kan. Tumą matydavome visur: ir bažnyčioj, ir teatre, ir susirinkimuose; jis ir krikštijo, ir tuokė, ir laidojo. O kiek mūsų garbingų vyrų jam teko palydėti į amžinojo poilsio vietą. Visuose pokyliuose, ar šiaip susirinkimuose, kur pamatei kan. Tumą dalyvaujant, pajusdavai lietuvišką tautinę nuotaiką, kad iš pradžių ir visai nebūdavai taip nusiteikęs, nes jis mokėdavo prabilti, paraginti, uždegti. O sutikęs gatvėj ir pažiūrėjęs į jo besišypsantį veidą, ir pats gaudavai vidujinio ramumo, o jei dar teko pasikalbėti, tai trumpi, vaizdingi, kartais net ir nelaukti jo posakiai visai tave nuginkluodavo ir skirdavais su juo, kaip su geriausiu draugu...

Kan. Tumui, kaipo tėvynainiui, nebuvo vis tiek pat, kaip atrodys jo tėvynė, kad ir iš paviršiaus į ją pažiūrėjus. Todėl kada atsirado mintis burti žmones į draugiją, kurios tikslas būtų rūpintis Lietuvos pagražinimu, tai Vaižgantas buvo vienas pirmųjų pritarusių šiam sumanymui ir vienas pirmųjų jos narių. Stojęs į draugiją, jis pats rėmė ir kitus skatino dėtis į talką reikalui, kurio svarba savaime buvo aiški. Lietuvai pagražinti draugija yra dėkinga Tumui-Vaižgantui už tai, kad daug jos sumanymų rado mūsų visuomenėj pritarimo ir pavyko juos įvykdyti, nes jis juos pirmiausia išpopuliarindavo per spaudą, o paskiau buvo telkiamos jėgos užsibrėžtam tikslui pasiekti. Tokiu būdu be kitų darbų buvo pradėtas ir didysis Vytauto Didžiojo sukaktuvių minėjimas, kurs taip iškilmingai ir įspūdingai visoje Lietuvoje ir dar vienur kitur už jos sienų praėjo. Visa širdimi mylėdamas Lietuvą, kan. Tumas nesigailėjo jėgų, kiek tas nuo jo parėjo, kad kuo gražiausiai ir neišdildomai būtų paminėtas vienas didžiųjų Lietuvos praeities kūrėjų. Jisai suprato, kokios didelės auklėjimo reikšmės turės tautai tinkamas pagerbimas jos buvusių galiūnų, kad tuo minėjimu bus sujungta praeitis su dabartimi ir kad tuo bus parodyta, jog naujai atgimusi tauta ir atsistačiusi savo valstybę, grįžta prie savo istorinių teisių ir tradicijų. Vaižganto svajonė išsipildė, lietuvių tauta pagerbė savo Didžiojo Kunigaikščio atmintį karališkai. Kan. Tumas matė tai savo akimis. Vieno tik nesulaukė, — jam neteko pamatyti šio mūsų Draugijos leidinio į pasaulį išeinant, nors jis, kaip ir visi kiti valdybos nariai, buvo tuo labai susirūpinęs. Piktas likimas sutrumpino jo amžių, o kai kurių žmonių bloga valia sutrukdė leidinio pasirodymą.

Valdybos pavedamas, rašau šitą prisiminimų žiupsnelį, norėdamas tuo pareikšti visos valdybos ir savo didelę pagarbą atminčiai didžiojo mūsų tautos ir mūsų Draugijos veikėjo, ir kartu pridėt prie jo nuopelnų vainiko lapelį, nuskintą ir iš mūsų Draugijos dirvos.

Doc. L. Vailionis.

A. a. majoras Aleksandras Ardickas-

buv. Lietuvai pagražinti draugijos Centro Valdybos narys

Skaudu kalbėti apie vieną jaunesniųjų amžiumi mūsų veikėjų, pasižymėjusį savo energija, gyvumu, darbštumu ir stipria sveikata... ir taip netikėtai mirusį...

Tiesa, iš Lietuvai pagražinti draugijos steigėjų ir Centro Valdybos narių keturi vyresnieji jau kiek seniau yra mirę: profesorius Matulaitis, p. Raupys, dailininkas Šklėrius ir kan. dr. Tumas Vaižgantas. Visi jie buvo žmonės plačiai žinomi ir labai nusipelnę įvairiose savo gyvenimo srityse. Visa Lietuva dar juos atsimena ir nuolatos mini, pabrėždama tą didįjį nuostolį, tą skaudųjį smūgį jųjų netekus. Kiekvienas jųjų, ar Lietuvai pagražinti draugijoje, ar už jos ribų, be savo asmeninių polinkių, be savo tiesioginio pašaukimo, aiškia Dievo dovana — talentu ir talentais paremto, sugebėjo žymiai plačiau pasireikšti, kur tik protas ar širdis traukė, prisidėti ir savo autoritetu bei entuziazmu visokias ūkanas išsklaidyti.

Bet vis dėlto, ačiū Dievui, anuos keturis veikėjus ilgėliau savo tarpe esame turėję, negu a. a. majorą Ardicką. Jie kiek vyresnio amžiaus buvo sulaukę ir galėjo jau kai kuriais savo darbų vaisiais pasidžiaugti.

O a. a. majorą Ardicką negailestingoji mirtis iš mūsų išrovė vos 43 metus teišgyvenusį ir dar tikrai visokių užsimojimų ir planų ateičiai turėjusį. Ir todėl jo, pažiūrėti sveiko ir stipraus vyro, netikėta liga ir dar labiau netikėta po kelių ligos dienų mirtis mus ypatingai sujaudino ir be galo skaudžiai prislėgė...

Gimė a. a. majoras 1892 m. rugsėjo mėn. 3 d. Šakių apskr., Sintautų miestelyje. Mokytis teko jam Smolensko realinėje gimnazijoje. Vėliau, 1919 m. sausio m. 13 d., stojo Lietuvos kariuomenėn, kaip karo valdininkas ir tarnavo — pradžioje, kaip karo valdininkas, vėliau — iki paskutinės dienos — kaip karininkas. Su savo tarnyba kariuomenėje mokėjo sude-

rinti savo darbą visoje eilėje organizacijų, kuriose pasirodė labai geistinas, naudingas, kuklus ir malonus bendradarbis, o kai kur ir vadas. Dirbo Vytauto Didžiojo Komitete, Šaulių Sąjungoje, Lietuvių-Latvių, Lietuvių-Estų ir Lietuvių-Ukrainiečių draugijose, Lietuvos Foto Mėgėjų Sąjungoje ir įvairiose ugniagesių, sporto ir kitokiose organizacijose. Atrodo, kad tai buvo žmogus nepažįstąs nuovargio, nereikalingas poilsio ir gyvenąs ne sau.

Lietuvai pagražinti draugijoje 1928 m. balandžio mėn. 1 d. metinio skyrių atstovų suvažiavimo išrinktas centro valdybon ir per visus tuos aštuonerius metus dirbo be pertraukos. Dirbo ne tik dalyvaudamas posėdžiuose bei pasitarimuose, bet ir vykdydamas savarankiškai ir sąžiningai visokeriopus nutarimus nuo menkiausių iki svarbiausių. Rodos, nė viena medžių sodinimo šventė nebuvo atlikta be jo žymaus ir labai reikalingo vaidmens. Jis, tasai a. a. pavyzdingasai veikėjas, ir organizuoja, ir pataria, ir, kur reikia, pamoko, ir pats įvairias sodinimų vietas lanko, ir su mažyčiais žygiuoja, juos vaišina, gerti jiems parūpina, ir, pagaliau, kiekvieną įdomesnį momentą fotografuoja. Toks gyvas ir greitas jis visur: ar medžių sodinimo šventėse, ar paukščių šventėse, ar baliuje, ar gegužinėje, ar kur nors kitur.

1929 m. pradžioje su dideliu užsidegimu dirba naujam Kauno skyriui įsteigti. Tų pačių metų kovo mėn. 13 d. Centro Valdyba jau tvirtina ir sveikina naująjį skyrių. Velionis tuoj ir tame skyriuje pasireiškia savo iniciatyva ir darbais — stiprina, plečia įvairias darbo sritis, plėšia naujus dirvonus ir veikiai išrenkamas skyriaus valdybos pirmininku. Pirmininkas būdamas ir mirė.

1933 m. gegužės mėn. 14 d. metinis skyrių atstovų suvažiavimas, tuoj po Vaižganto mirties, gražiais jausmais vedinas, Kauno skyrių pavadina Vaižganto skyriumi. O šiandien, vos po 3 metų, jau ir to skyriaus pirmininkas miręs...

Sunku būtų beišskaičiuoti visus kitus, mažesnės svarbos, a. a. majoro darbus draugijoje.

Štai, tas pats sukaktuvinis leidinys. Daug kartų skubintas, nelemtų jėgų stabdytas, a. a. majoro darbais remtas ir nuoširdumu šildytas, dabar išeina pasaulin, jau mums neturint a. a. majoro — ir šioje srityje artimo bendradarbio....

Mirė mūsų brangusis a. a. Aleksandras š. m. kovo mėn. 5 d. Jo mirtis lyg perkūnas iš giedro dangaus trenkė visus, su velioniu dirbusius ar bent jį pažinojusius. O gilus skausmas ir sielvartas pravirkdė daugelį lydėjusių velionį paskutinėje šios žemės kelionėje.

Daug įvairių ordinų ir atsižymėjimų ženklų turėjo velionis. Vadinasi, jojo darbai buvo aukštai vertinami. Bet ilgiausiai būsimoms kartoms bylos apie velionies asmenį ir darbus Vytauto Didžiojo Muziejus, kuriam statyti velionis daug lėšų įvairiais būdais per keletą metų surinko.

Mažai teturime mūsų visuomeninėse organizacijose tokių darbininkų, kaip velionis. Jis buvo savo vietoje, nesistengė statyti pirmon vieton savo ambicijų, ir todėl mokėjo gražiai sugyventi su visais savo bendradarbiais.

Tikrai gerasis Tėvynės sūnus nuvyko... visų tautų bendron Tėvynėn... Dievo valia!

Requiescat in pace!

V. Braziulevičius
L. P. D. C. Valdybos Pirmininkas

Vytautas Didysis

1930 m. sukako lygiai penki šimtai metų nuo Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Vytauto mirties.

Nepriklausoma tėvynė tuos metus šventė, kaip Vytauto Didžiojo metus. Mes visi juos dar gerai atsimename. Laikraščiai, knygos ir šiaipjau leidiniai titulavosi Didžiojo Kunigaikščio metais; sukaktuvėms minėti specialūs komitetai, plakatai, atsišaukimai, paskaitos, paminklai, šventės ir švenčių iškilmės, iliuminacijos, paradai, Vytauto Didžiojo paveikslo kelionė aplink Lietuvą, muziejaus statyba, motinos Birutės šventė, pakeltos širdys, nauji pasiryžimai... Kas suskaičiuos tą visą gausią tautinio pakilimo ugnies ir entuziazmo fejeriją, kurią Nepriklausoma Tauta po penkių šimtų metų pareiškė didžiajam lietuviui, vadui, karžygiui ir numylėtiniui!

Algirdas Daumantas

Neužmirškime nei iškilmių majestotiškumo, nei šventės puošnumų, nei pasiryžimų entuziastingumo. Tai buvo puikios vertybės, tačiau jos mums dar neatima teisės priminti, kad plačiajai mūsų visuomenės masei, eiliniam lietuviui, ir valstiečiui ir inteligentui, Vytauto Didžiojo asmuo ir jo politinė veikla lietuvių tautos ir valstybės istorijos įdomiausiame etape per menkai, neryškiai ir miglotai įsivaizduojama, per siaurai ir neaiškiai, net klaidingai suprantama. Vytautas lietuviams vis dar arba kažkoks fantomas, paslaptingas milžinas—galiūnas, nuolat į visas puses besišvaistąs sidabriniu kardu, stumbro ragus ant galvos užsimovęs,—arba, dažniausiai, kažkokio narsumo, didybės ir garso s i m b o l i s, negyvas žmogus, aplamai visokeriopa nežinomybė.

Vytauto Didžiojo metų gerosios lietuvių šviesuomenės triūsas, tikėsimės, nenuėjo vėjais. Daug dalykų buvo paaiškinta apie mūsų didįjį tautietį ir politinį herojų, paskleista plačiajai visuomenei, buvo gerokai išjudintas jos susidomėjimas ir pralaužtas jos inertiškumas. Tik tai, kas padaryta, dar be galo nepakankama. Priešingai, į Didžiojo Kunigaikščio — 1930—metų triūsą žiūrime kaip į pirmą didesnį organizuotą pasiruošimą Vytauto darbus tirti, paskleisti ryškesnį supratimą apie jo darbuotę ano meto istorinėje perspektyvoje ir įsąmoninti visą atgimusią tautą, dabarties žygių dalyvius, Didžiojo Kunigaikščio politine išmintimi, jo nepalau-

žiamais pasiryžimais ir energingumu, karšta tėvynės meile, nenugalimu atkaklumu ir sumanumu vienam tikslui, vienai idėjai — lietuvių tautos garbei ir valstybės didybei.

Reikia, kad šiandien visa tauta žinotų ir jaustų, koks didvyris stovi už jos nugaros praeities amžių glūdumose ir seka aštria, neramia akimi savo ainių pėdas. Reikia jis tiek suprasti ir pažinti, kad iš mūsų dabarties horizonto, po ilgų tautos nelaisvės ir vergijos metų, vėl pagaliau išnyktų beįsigalįs pigmėjiškumas, kad vėl įgytume masto platumą, užsimojimų dydį, kad jo, kaip teisėjo, kietai sučiauptos lūpos nepasmerktų savo ainių bejėgiško blaškymosi klaidžiuose keliuose ir klaidingose idėjose.

I

Trumpo straipsnio ribose mes negalėsime įsileisti į platesnį mūsų praeities nagrinėjimą, net vienos Vytauto gadynės mes neturėsime progos kiek smulkiau pavaizduoti. Geriausiu atveju mūsų galimumai išsisems tuo, jei pajėgsime tik nuškicuoti Vytauto Didžiojo gyvenimo ir jo politinės veiklos kelią, nuškicuoti jo gadynės svarbiųjų politikos linkmių metmenis [1]).

Pirmiausia turėsime kiek susipažinti su priešvytautinės gadynės lietuvių tautos būkle ir dvasia. Tik po to galėsime geriau suprasti Vytauto politikos gaires, galimumus, jos naujoves ir tradicijas.

Kaip žinoma, senovėje lietuvių kalbinę grupę sudarė kelios giminės. Vėliau kai kurios iš jų nyko ir visai išnyko, sutirpdamos kitataučių bangose, nutautintos, o išsiliko tos, kurios sudarė tų visų giminių centrą, būtent, aukštaičiai ir žemaičiai. Ilgą laiką gyveno jos nesudarydamos jokių stambesnių politinių vienetų, primityviškai tvarkėsi, ūkininkavo ir kariavo. Užpuldinėdamos priešus, jos susijungdavo kelios tarp savęs ir dažnai dėl to laimėdavo. Savo žygius kreipdavo dažniausiai į rytus, kuriuose anuo metu gyveno žemos kultūros ir silpnai politiškai organizuotos įvairios slavų tautelės.

XIII amžiaus pradžioje lietuviai įgyja naują pavojingesnį priešą. 1202 m. Rygos apylinkių pilaitėse įsisteigia iš Germanijos atvykusių ritierių — „Kristaus kariuomenės brolių"—kalavijuočių ordinas. 1230 m. vieno mozūrų kunigaikščio rūpesčiu Prūsuose (lietuvių tautos giminėje) įsisteigia darbo nebeturinčių, buvusių Palestinos kariautojų, „Mergelės Marijos" ordinas, vėliau gavęs kryžiuočių, ar stačiai vokiečių ordino pavadinimą. Abu ordinai turėjo čia ginti įsikūrusių krikščionių saugumą ir interesus ir platinti Kristaus mokslą tarp pagonių — prūsų, lietuvių, latvių ir kitų giminių. Bet įsigalėję abu ordinai, greitai tapo griežtai militarinėmis valstybėmis. Vėliau jie faktiškai susijungė, derindami savo veiksmus ir teikdami vienas antram pagalbą. Jie labai aršiai stengėsi užkariauti sau pajūrio juostą pagal Baltijos jūrą, kad galėtų savo teritorijas sujungti. Kilo kovos su lietuvių kunigaikščiais, kurios tęsėsi du šimtmečius su viršum. Tose kovose dau-

[1]) Priešvytautinės ir Vytauto gadynės vaizdui sudaryti šio straipsnio autorius artimai naudojosi mūsų jaunųjų istorikų išleista monografija „Vytautas Didysis", red. P. Šležo, pulk. S. Zaskevičiaus Žalgirio ir Eglėkalnio mūšio analize („Trimitas" 1930 m.), Josef Pfitzner'io „Didysis Lietuvos Kunigaikštis Vytautas kaip politikas" monografija ir kitais raštais bei laikraščiais.

giausia teko nukentėti prūsams, kurie buvo pavergti ir išnaikinti, ir karų zonos gyventojams — žemaičiams.

Kaip sakėme, yra žinių, kad tais laikais lietuvių giminių kunigaikščiai jau jungdavosi tarp savęs žygiams į priešų žemes atlikti, bet stipresnės centralinės valdžios dar neturėjo. Tik apie 1215 m. matome iš daromų sutarčių su kaimynais kelis labiau iškilusius, galingesnius kunigaikščius. O apie 1236 m. vieno iš tų kunigaikščių, Mindaugo, jau turėta Lietuvoje jei ne pati aukščiausioji, tai bent aiškiai pirmaujanti valdžia. Netrukus aiškesnei nacionalinei valstybei susikurti ir valdžios centralizacijai atsirasti prisidėjo vokiečių ordino žygiai prieš lietuvių tautos gimines ir jų tikybą. Karams su ordinu vadovavo Mindaugas, bet silpnai organizuotos valstybės valdovas buvo per silpnas prieš aukščiau stovinčius organizacijos ir militarišku atžvilgiu ordinus ir buvo priverstas taikintis bei apsikrikštyti. Už tai jis gavo iš popiežiaus karaliaus vainiką, tapdamas pirmuoju Lietuvos karaliumi... Bet tuo Mindaugo, kad ir nelaisvanorišku, broliavimusi su vokiečiais buvo labai nepatenkinta tautiškoji pagoniškoji lietuvių partija, ypačiai tie kunigaikščiai, iš kurių Mindaugo centralizacijos politika plėšė valdžią, — ir Mindaugas 1263 m. buvo nužudytas.

Po jo mirties prasidėjo valdžios krizė, kuri tęsėsi apie 30 metų, kol didžiuoju kunigaikščiu tapo kažkokio, metraščiams mažai žinomo, Žemaičių Kunig. Liutavėro sūnus Vytenis, o po jo mirties jo brolis Gediminas (1316—1341). Nuo jų ir prasidėjo paskui Lietuvą ilgai valdžiusių didžiųjų kunigaikščių dinastija — gediminaičiai.

Lietuvos ekspansija į rytus, kuri prasidėjo jau prie Mindaugo ir anksčiau, dar smarkiau buvo pastūmėta Gedimino. Savo daugybės sūnų ir giminaičių vedybų dėka, kardu paremiant, jam, palyginti, lengvai pasisekė Lietuvos valstybės ribas toli praplėsti į rytus. Yra žinių, kad Gediminas, tituluodamasis „rex Litwanorum et multorum Ruthenorum”, svajojo kada nors vadintis visos Rusijos karaliumi. Su ordinu Gediminui būtų buvę sunku kariauti, todėl prieš germanus jis spyrėsi daugiau diplomatinėmis, negu ginklo, priemonėmis. Diplomatas ir politikas jis buvo talentingesnis, negu karvedys. Jis popiežiui net krikštytis žadėjo, kad neduotų progos ordinui pulti Lietuvą, prisidengus krikščionybės platinimo tarp pagonių skraiste, ir pirmas pareiškė šūkį pasauliui: **„Mes kariaujame ne su kryžium, o su vokiečiais”.** Tam tikslui jis jungėsi su lenkais ir mozūrais, norėdamas padidinti savo realias pajėgas prieš ordiną ir aplamai kišosi į svetimų kunigaikščių reikalus, visur paremdamas nesantaiką ir opoziciją. Prieš mirtį jis valstybę padalino savo gausingam sūnų būriui, o pats pasiliko Vilniaus Didžiuoju Kunigaikščiu. Gediminui žuvus ties Veliuona kovoj su ordinu, tur būt, be jo paskyrimo didž. kunigaikščiu tapo Vilniuj gyvenęs jo sūnus Jaunutis. Bet šis svarbia didž. kunigaikščio vieta nemokėjęs prideramai naudotis, neturėjęs reikiamo autoriteto, 1345 m. dviejų vyresniųjų brolių — Algirdo ir Kęstučio — susitarimu perversmo būdu buvo nuo vyriausios valdžios pašalintas, gavęs valdyti mažai reikšmingą Zaslaulio sritį.

Algirdas ir Kęstutis pasidalino valstybės valdymo darbą pusiau. Reikia nepamiršti, kad to meto Lietuvos valstybė susidėjo iš dviejų dalių: etnografinės Lietuvos, Aukštaičių ir Žemaičių, — ir plačiosios Rusijos žemių. Algirdas, kaip vyresnysis iš dviejų brolių, turėjo didžiojo kunigaikščio titulą ir iš Vilniaus valdė Lietuvos rytines ir Rusijos plotų žemes.

Kęstutis apėmė visą abiejų ordinų pasienį — nuo Žemaičių iki Lietuvos Brastos į pietus, šių sričių centrą perkėlęs į Trakus. Ši valdymo forma, retai pasitaikanti istorijoj, — galėtume pavadinti ją diarchija („dvivaldystė", dviejų žmonių valdymas), — kaip matome, labai atitiko realinę to laiko Lietuvos būklę. O tokios santaikos, meilės ir harmoningo didžiulių plotų tvarkymo pavyzdį, vienoje valstybėje lygiomis teisėmis dviem asmenim valdant, vargu kur istorijoje surastume. Ši valdymo forma tam tikra prasme buvo ir tarp jų papėdininkų — Vytauto ir Jogailos, — bet tada sąlygos buvo gerokai pasikeitusios, ir valdžios bičiulystė tarp pusbrolių buvo daug mažiau santarminga, negu tarp brolių.

Algirdas ir Kęstutis, bendrai imant, tęsė tradicinę Gedimino politiką. Kęstutis gynė vakarinį Lietuvos pasienį nuo ordino užpuldinėjimų ir, nors daug savųjų kraujo praliejo, bet per savo ilgą viešpatavimą ordinui neatidavė nė vieno apskričio. O Algirdas sėkmingai plėtė Lietuvos valstybės sienas į rytus, užkariaudamas naujas sritis ir jose sodindamas savo giminaičius ar šalininkus. Jis užėmė Mstislaulį, Mohilevą, Bialą, Toropiecą, Brianską, Černigovą, Kievą, Podolijos rytinę dalį, žymią dalį Volynijos su Lucku ir kt. Šie plotai buvo daug didesni už etnografines Lietuvos žemes, bet gyventojų, spėjama, juose buvo nedaugiau, negu savose žemėse lietuvių, nes tuomet tie plotai buvę retai žmonių gyvenami.

II

Taigi gadynė, kuri užbaigia antrosios gediminaičių kartos viešpatavimą, jau išdirbo savo atitinkamas valstybinio ir politinio gyvenimo tradicijas. Užsienio politikoje santykiai su ordinu ir su užkariautomis, arba geruoju pasidavusiomis slavų sritimis, sudarė du kardinalinius tos politikos kelius. Bet čia teks nepraleisti pro šalį vieno žymaus vidujiniame valstybės gyvenime pakitimo, kuris ypačiai ėmė ryškėti dviejų brolių santarmingo valdymo pabaigoje. Tai rusų įtakos įsigalėjimas Lietuvoje, prieš kurią, deja, nepakankamai tvirtai buvo pastatyta lietuviškoji srovė, arba jos gal ir negalima buvo kitaip pastatyti.

Rusų įtaka pirmiausia pasireiškė dviem kryptim: tikybine ir kultūrine. Algirdo šeimyninis gyvenimas buvo nudažytas rusiška dvasia. Jo žmonos buvo rusų kunigaikštytės ir s t a č i a t i k ė s. Vaikai buvo įvairiai auklėjami: vieni laikėsi senovės lietuvių tikybos, kiti virto stačiatikiais. Gavę valdyti tolimas Lietuvos provincijas Rusuose, vesdavo ruses žmonas ir smarkiai surusėdavo. Savo rašto senovės Lietuva neturėjo, ir nei senieji valdovai, nei gediminaičiai nepasirūpino jo sukurti. Todėl lietuviška kalba buvo tik šnekamoji kalba, o visas did. kunigaikščio kanceliarijos susirašinėjimas buvo vedamas r u s ų, gudų ar vadinamąja senovės bulgarų kalba, turėjusia savo rašmenis, gramatiką ir šiaipjau daug rašto paminklų. Tad Lietuvos kunigaikštijoje oficialinė kalba buvo slaviška, ne lietuviška. Susirašinėjimai su vak. Europa ir sutartys dažniausiai buvo daromos lotynų kalba, bet gilesnės įtakos ši kalba anuo laiku kunigaikštijoje vis dėlto neturėjo. Rusų kalba ir tikyba per Algirdo dvarą ir algirdaičius smarkiai skverbėsi į Lietuvą.

Žymiai geresnė padėtis buvo vakarinėje kunigaikštijos dalyje, valdomoje Kęstučio. Turime nepamiršti, kad anais laikais krašto valdymo kryptis priklausė išimtinai nuo kunigaikščio dvaro, todėl Kęstučio dvaro lietuviškumas mums daug ką gali pasakyti. Kęstučio šeima vienintėlė iš

didesniųjų kunigaikščių šeimų buvo grynai lietuviška, griežtai prisilaikanti senovės lietuvių tikybos. Manoma, kad Kęstutis turėjo dvi žmonas, bet apie pirmąją nieko nežinoma. Tik žinoma, kad turėdamas 40 metų jis vedė žemaičių bajoro Vydimanto dukterį Birutę, kuri, spėjama, iš visų Kęstučio 10 ar 9 vaikų bus jam pagimdžiusi šešis.

Vytautas buvo Kęstučio iš eilės ketvirtas, Birutės bene pirmagimis sūnus. Jo gimimo data nėra tiksliai žinoma. Konrado Bitčino kronikoje rašoma, kad 1370 m. Rudavos mūšyje dalyvavo ir 20 metų Kęstučio sūnus Vytautas. Taip pat kalbama, kad 1430 m. mirdamas jis turėjęs lygiai 80 metų. Vadinasi, turėjo gimti apie 1350 metus, nors kai kurie istorikai nurodo jį gimus metais kitais anksčiau.

Vytauto jaunystės metai mums labai migloti, metraštininkai mažai patiekia žinių, kadangi jų raštai liečia tik žymesniųjų politikos įvykių ir karų dalyvius, kuriuose jaunas Kęstučio sūnus dar nedalyvavo. Bet galima spręsti, kad jaunas kunigaikštis buvo auklėjamas senovės lietuvių tikybos dvasioje ir visą laiką sukėsi kariškų dalykų sferose. Prie savo pagonės motinos jis buvo labai prisirišęs ir turėjo būti persiėmęs jos pažiūromis. Gi tėvas kuone visą amžių kariavo su ordinu ir, savaime suprantama, mylimiausio savo sūnaus atokiai nuo karo mokslo dalykų nelaikė. Bet ir Trakuose, kur Vytautas gyveno, ir Vilniuj, kur jis dažnai nuvykdavo pas savo dėdę ir pusbrolius, virė margas, pulsuojantis gyvenimas. Šiaip ar taip, Vytautas greit turėjo pajusti antrojo, naujojo tikėjimo įtaką, nes, kaip žinome, Algirdo dvare buvo nemažai pravoslaviškai nusiteikusių, o Kęstučio dvare lankydavosi ordino pasiuntiniai, vienuoliai katalikai, gyveno mokyti vokiečiai belaisviai. Iš jų jis galėjo gerai susipažinti su katalikybe. Manoma, kad iš jų jis taip pat bus gerai išmokęs skaityti ir rašyti.

Taigi, jaunasis kunigaikštis augo įvairių tikybų skersvėjuose, įprato pažinti ir suprasti pažiūrų įvairumą ir gal dar tais laikais buvo įsikvėpęs ne tik plačios religinės, bet ir tautinės tolerancijos. Niekas kitas taip gerai nemokėjo sutaikinti ir bendram valstybės gerovės kėlimui panaudoti visų tautybių gyventojus, kaip Vytautas. O dėl religijos dalykų jis taip pat tragedijos nedarydavo. Kas lietė jį patį, tai matydamas naudą savo toli siekiantiems valstybei stiprinti sumanymams, gana lengvai ryždavosi ir tikėjimą pakeisti. Pirmoji jo žmona Marija buvo, berods, stačiatikė, antroji Ona buvo pradžioj taip pat stačiatikė, tik vėliau pasidarė labai uoli katalikė. Kai kurie istorikai nurodo, kad Vytautas turėjęs dar trečią žmoną, vardu Julijoną.

Karo žygiuose Vytautas pradėjo labai anksti dalyvauti. Pirmą karta metraščiai mini jo vardą 1368 m., vadinasi, kai kunigaikštis turėjo vos 18 metų. Bet tada ir vėliau jokių atsakingesnių pareigų Vytautas atlikti negaudavo. Tėvas ir dėdė, matyt, jį dar tik lavino karui. Trumpai kalbant, iki 1377 m. Vytautas jokios žymesnės rolės viešame gyvenime nevaidino.

Bet nuo 1377 m. jo asmuo vis labiau aiškėja. Tais metais mirė didysis Lietuvos kunigaikštis Algirdas. Didžiojo kunigaikščio valdžią Vilniuje, kaip abiejų brolių anksčiau buvo sutarta, užėmė Algirdo sūnus Jogaila, Vytauto amžininkas.

Kęstutis su jaunuoju didž. kunigaikščiu pradžioj palaikė kuo geriausius santykius ir važinėjo Vilniun į didžiojo kunigaikščio tarybą. Bet Jogaila, kurstomas godžios valdyti motinos ir brolių, greit panoro vienas suimti visą valdžią, pamiršdamas gerąją savo tėvo tradiciją. Jogailą rė-

bet ir labai toli siekiančias lenkų ponų sąlygas. Jis sutiko krikštytis, sutiko išmokėti savo konkurentui, buvusiam Jadvygos sužieduotiniui 200.000 floridų pabaudos, be to, **apkrikštyti visą savo tautą, savo turtais atgauti Lenkijai visas jos prarastas žemės ir amžinai prijungti visas Lietuvos ir Rusijos žemes prie Lenkijos.** Tokį kraitį didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila sutiko nuvežti į Lenkiją! Šios sąlygos 1385 m. buvo užfiksuotos vadinamu Krėvės unijos dokumentu, po kuriuo padėjo savo antspaudus, be Jogailos, dar jo broliai Skirgaila, Kaributas, Lengvenis ir Vytautas. Kunigaikščiai tikrai nebus numatę, kokį fatališką Lietuvai raštą jie tuomet patvirtino. Juk tai buvo ne Lietuvos unija su Lenkija. Rimtų istorijos autoritetų tvirtinimu, ši sutartis, žiūrint iš juridinės pusės, **reiškia ne dviejų valstybių sąjungą, bet Lietuvos pilną inkorporavimą į Lenkijos karalystę.** Toji inkorporacijos prasmė vėlesnėmis 1401 ir 1413 m. sutartimis buvo ištaisoma į dviejų valstybių personalinės unijos sąvoką. Šį darbą atliko Vytautas, kuris pragaištingą 1385 m. aktą, pabėgęs nuo ordino ir čia labai netikrai jausdamasis, bus pasirašęs, manytina, verčiamas nenugalimos, jo troškimams priešingos tikrovės, ką vėliau pats, jėgų įgijęs, visaip stengėsi atitaisyti ir grąžinti Lietuvai suverenitetą.

1386 m. visa diduomenė išvyko į Krokuvą krikštytis, vesti etc. Čia apsikrikštijo Jogaila su broliais, taip pat Vytautas atnaujino savo katalikų tikėjimo išpažinimą (manoma, kad prieš kurį laiką Jogaila buvo jį privertęs priimti pravoslavų tikybą), dabar gaudamas Aleksandro vardą. Po vestuvių, kad būtų įvykdyti pažadai, Vytautas, Skirgaila ir dar keli kunigaikščiai buvo palikti Krokuvoje įkaitais. Bet greit kilę Lietuvoje unija nepasitenkinusių gediminaičių maištai privertė leisti juos iš Lenkijos išvažiuoti. Maištai buvo numalšinti.

Dabar atėjo laikas Jogailai ištęsėti savo pažadus. Bet katalikiškas Lenkijos karalius pasirodė toks pat klastingas, kaip ir buvęs did. Lietuvos kunigaikštis pagonis. Visi laukė, kad jis, negalėdamas iš tolimos Krokuvos tvarkyti didžiulės kunigaikštijos reikalų, Lietuvoj paskirs savo vietininką, ir, žinoma, Vytautą. Bet išėjo ne taip, pirmuoju tarp brolių buvo paskelbtas ištikimasis Jogailos brolis avantiūristas Skirgaila. Nors Polockas buvo atimtas, bet Jogaila jam užrašė dar Trakus ir patvirtino, kad tų žemių niekad iš jo neatims. Į Vilnių netrukus buvo atsiųstas karaliaus vietininkas lenkas Moskorzewskis ir lenkų kariuomenės dalis.

O Vytautą, užmiršęs visus pažadus, karalius nukišo į nežymias Volynijos ir Vladimiro kunigaikštijas ir dargi nedavė jokio raštiško įgaliojimo tas žemes valdyti. Nepasitikėjimo demonstracija buvo per aiški, ir nors Vytautas nieku nenusikalto, jam vis buvo daromos naujos skriaudos, o iš jo giminės kunigaikščių be ceremonijų atiminėjamos žemės. Nelaukdamas, kol pats bus atstatytas, Vytautas pradėjo žiūrėti talkininkų. Jų nebuvo, ir liko vėl tas pats vokiečių ordinas. Ten ir pasiuntė Vytautas savo pasiuntinius, 1384 m. imtinius Reinecką ir von Salzbachą.

Bet ordinas, kartą apviltas, dabar buvo atsargesnis. Vytautas nesusilaukė į savo pasiūlymą bendromis pajėgomis atimti Vilnių jokio konkretaus teigiamo atsakymo. Kai 1389 m. gale, daugeliui Lietuvos bajorų pritariant, Vytautas slaptu keliu bandė užimti Vilnių, bet buvo išduotas ir turėjo bėgti, tai pasirinko vėl savo senąjį pažįstamą ordiną. Su vokiečiais vienam nieko nebepasisekė, šį kartą jis turėjo duoti jiems įkaitais savo brolius, seserį ir artimus giminaičius. Ir vis dėlto, jeigu ordinas juo dar kartą pasitikėjo ir davė paramos, tai dėl to, kad kitaip šiuo momentu jis

ir negalėjo pasielgti. Vytauto, darant antrą dar labiau rizikingą žygį, buvo, matyt, vėl viskas puikiausiai išskaičiuota. Mat, ordinas, sujungus Jogailai Lietuvą ir Lenkiją, bijojo sujungtų valstybių padidėjusios galios, ir norom nenorom turėjo, išeidamas iš savo interesų, paremti separatinės politikos šalininką.

Pasiruošimai ir užpuldinėjimai tęsėsi apie porą metų. Vytautas visur rinko savo šalininkus, o jų dabar buvo daugiau, negu pirma, nes Skirgailos valdymu buvo labai nepatenkinti daugumas Lietuvos ir Rusijos bajorų: jie nepakentė ir jo prisitaikstančios lenkams politikos, ir jo staigaus iškilimo. Matydamas Vytauto pasisekimus, ordinas Vytautą gausiai rėmė, palei Nemuną statė pilis ir smarkiais jungtinių kariuomenių puolimais į Lietuvą baigė nuvarginti pašlijusią Skirgailos valdžią.

Jogaila įvykių akivaizdoje suprato, kad Lietuvos taip greit be jokių sąlygų prie Lenkijos nepavyks prijungti, ir kad šios tarpininko rolės juo labiau nepajėgs išlaikyti Skirgaila. Jis ryžosi, aplinkybių priverstas, pakeisti taktiką.

Pirmiausia didžiąją Lietuvos kunigaikštiją nutarė, vieton Skirgailos, pavesti vienam savo broliui, uoliam Lenkijos šalininkui. Bet šis staiga mirė, ir dabar, žiūrint krašto nuotaikos, nebuvo ko pasirinkti, kaip tik Vytautą. Jogaila nusilenkė įvykių eigai ir bent kartą nutarė nebesiimti vyliaus. Jis per slaptus pasiuntinius pranešė Vytautui, kad sutinka užleisti jam ne tik tėvo žemes, bet ir visą Lietuvos kunigaikštiją su Rusijos sritimis. Vytautas gerai apsvarstė ir ištyrė pasiūlymo nuoširdumą ir realias galimybes. Jis sutiko.

Kadangi ordinas tuo laiku buvo užimtas naujomis derybomis su Vengrija ir neturėjo laiko kreipti dėmesio į Vytauto reikalus, momentas persikelti Lietuvon buvo patogus. Vytautas vėl sunaikino visas ordino pastatytas Lietuvai pulti pilis ir 1392 m. rugp. 5 d. susitiko su Jogaila Ostrove, netoli Lydos. Čia Jogailos dvariškių ir Vytauto bajorų akivaizdoje įvyko iškilmingas susitaikymas. **Ostrovo sutartimi visa didž. Lietuvos kunigaikštija su rusiškąja dalimi buvo atiduota valdyti Vytautui, o šis su savo žmona pažadėjo Lenkijai ir karūnai visokiariopą savo ištikimybę.** Šią sutartį Jogaila darė verčiamas be galo pašlijusios Lenkijos būklės, ir nors ji 1385 m. akto principų (inkorporacijos) nepakeičia, bet, pašalinus Skirgailą ir lenkų vietininkus, **faktiška padėtis buvo tokia, kad Lietuva tapo autonomiška valstybė, o Vytautas — ne Jogailos vietininkas, bet faktiškasis Lietuvos valdytojas.**

Vėlybesni įvykiai parodė, kad Vytautas naudojosi daug didesnėmis teisėmis ir laisvėmis, negu tat numatė Ostrovo unija. Taigi iš antrojo pabėgimo Vytautas grįžo su daug didesniu laimėjimu: jis gavo visą Lietuvos didž. kunigaikštiją ir, spėjama, didž. kunigaikščio titulą (Jogaila liko tik vyriausiuoju Lietuvos kunigaikščiu, bet šiuos faktus kai kurie istorikai ginčija; tačiau neabejotina, kad faktiškoji Vytauto vieta prilygo didžiojo kunigaikščio vietai ir teisėms); be to, jo teisės Lietuvoj buvo aiškiau apibrėžtos ir taip pat nurodytos tikslesnės pareigos Lenkijai. Jei atminsime, kad 1382 m. Vytautas nebeturėjo nieko, tai po dešimties metų — 1392 m. jis laimėjo labai daug. Dėl to jis nepabijojo ryžtis patiems rizikingiausiems žygiams ir, kadangi buvo puikus diplomatas ir toli matas politikas, per sunkiausias kliūtis laimėjo savo troškimą. Maža to, faktiškai jis iškovojo Lietuvai autonomiją, nors sutartimis tai dar nebuvo patvirtinta. Juk jei ne Vytautas, po Krėvės unijos Lietuva būtų likusi eilinė Lenkijos provin-

cija, valdoma vietininkų iš Lenkijos, ir jos rolė būtų iš lengvo, bet tolydžio menkėjusi ir gal išnykusi.

Mes ne be reikalo ilgiau sustojom ties priešvytautiniu perijodu ir pirmomis Vytauto kovomis už didžiąją kunigaikštiją. Mes galėjome pastebėti, kokiomis sunkiomis sąlygomis Kęstučio sūnus siekė tikslo ir kokia buvo Lietuvos, kaip valstybės, juridinė būklė jam tą tikslą pasiekus. Tai labai svarbu įsidėmėti, norint teisingai suprasti Vytauto reikšmę ir didybę Lietuvai. Tenka girdėti kai kada šios dienos vyrus užmetant Vytautui, kad jis savo galybės momentuose nepakankamai ryžtingai elgėsi. Bet tai juokai! Tokių pasiryžimų, kaip minėti Vytauto eksperimentai su vokiečių ordinu, nedaug rasime istorijoj. Ir jeigu atminsime, kad Vytautas, tariant, nuogomis rankomis įsitvirtino valstybėje, kuri teisiškai ir trumpą laiką faktiškai buvo tik svetimos valstybės provincija, kad jis, drąsiai stodamas į tokį dyglių ir erškėčių kelią, pajėgė juos ilgainiui gerokai apravėti ir pats jau buvo beveik pasiekęs karūnos, ergo visų varžančių anuomet ir vėliau „unijų" sutarčių panaikinimo, iki staigi mirtis nutraukė nuvargusio 80 metų senelio gyvenimo siūlą, — jei ir tada nebus suprantama šio vyro didžiulė politinė išmintis ir galia, tai jau geriau nešnekėti apie mūsų praeitį ir apie skaidriausius jos istorijos momentus!

O dabar paseksim toliau didžiavyrio žygius.

IV

Gavęs didžiąją kunigaikštiją, Vytautas ryžosi joje galutinai įsitvirtinti. Tam tikslui jis laikėsi tradicinės, dar Mindaugo laikų, politikos. Vakaruose gynėsi — nuo ordino, rytuose puolė — užkariavo vis naujus ir naujus Rusijos plotus. Svarbiausias Vytauto vidaus politikos uždavinys buvo — centralizuoti valstybę, panaikinti beveik nepriklausomas sričių kunigaikštijas.

Pirmiausiai jis numalšino sąmaiščių metu pakėlusius galvą sričių kunigaikščius: Sieverske-Naugarde, Kieve, Vitebske, Volynijoj, Podolijoj ir kitur pasodino vietininkus iš savo giminės. Valstybei tat turėjo nepaprastos reikšmės. Tie vietininkai neturėjo savarankiškos valdžios ir visiškai priklausė Vytauto, jie dabar buvo tik dideli žemvaldžiai, arba dvarininkai. Visa valdžia suėjo į vieno Vytauto rankas, **ji buvo centralizuota.** Iš to labai padidėjo didž. kunigaikščio iždo pajamos, nes pinigai, kuriuos seniau suvartodavo sričių kunigaikščiukai, dabar daugiausia plaukė į Vytauto iždą. Daug pelno Vytautui davė dvarai, kuriuos jis nusavino, pastatydamas ūkiams tvarkyti tėvūnus, kurie kartu būdavo teisėjai, mokesčių rinkėjai ir ūkio prižiūrėtojai. Iš antros pusės — gausingas iždas, tvirta ekonominė politika dar labiau sustiprino didž. kunigaikščio valdžią ir įtaką ne tik viduj, bet ir užsieny. Pav., turtingos to laiko šiaurinės Naugardo bei Pskovo respublikos ieškojo glaudesnių santykių ir paramos Lietuvoje. Netrukus, naudodamasis tvarkos darymo priekabėmis, Vytautas užėmė svarbų miestą ir prekybos punktą Smolenską. Taip pat savo įtakos sferon patraukė naujas plačias Rusijos sritis. Maskvos kunigaikštis Vosylius į visa tai žiūrėjo pro pirštus: nežinia, ar jam trūko galios tam pasipriešinti, ar dėl artimos giminystės jis nekėlė ginklo (Vytautas buvo jo uošvis).

Vytauto ekspansija į rytus ir taip jau nenorėjo žinoti ribų, o čia vėl naujos likimo progos siūlėsi jam padėti. Tuo laiku labai galingos totorių

Ordos, kuriai priklausė daug Rusijos žemių, valdovai susikivirčijo, ir vienas jų Tochtamyšius, pašalintas nuo sosto, atvyko prašyti Vytautą pagalbos. Tarp jų, kaip sakoma, buvo padaryta trumpa, bet aiški sutartis: **„Aš tave pasodinsiu į Aukso Ordos sostą, o tu man paskui padėsi atsisėsti Maskvoj".**

Vytauto galybė dabar akivaizdžiai stiprėjo. Tat sukėlė neramumo ir nepasitenkinimų Lenkijoje, kadangi ten Lietuvą tebelaikė Lenkijos provincija, o Vytautas tuo tarpu veikė, kaip nepriklausomas Lietuvos valdovas. Tada karalienė Jadvyga, norėdama pademonstruoti savo viršenybę, 1398 m. pareikalavo, kad Vytautas mokėtų metinį činšą už Lietuvos ir Rusijos žemes, kurias Jogaila jai užrašė kraičiu. Vytautas šio reikalavimo buvo smarkiai įžeistas ir su sukurstytais bajorais griežtai jį atmetė. Dėl to santykiai tarp abiejų pusių žymiai pablogėjo.

Tat vėl vertė Vytautą ieškoti susiartinimo priemonių su ordinu, kuris buvo aršus Lietuvos—Lenkijos susijungimo priešininkas. O čia dar, dėka Tochtamyšiaus pasiūlymo, švito puikios perspektyvos rytuose. Todėl Vytautas, norėdamas turėti žygio metu ramų užfrontį, stengėsi susitaikinti su ordinu. 1398 m. Salyne buvo iškilmingai ratifikuota svarbi sutartis, vėliau turėjusi labai daug reikšmės. Sutartis patikrina abipusį draugiškumą, žemaičiai iki Nevėžio atiduodami ordinui. Ypač pastarasis nuostatas visai nuramino ordino apetitus.

Dabar Vytautas pradėjo ruoštis prieš totorius. Vytauto planus parėmė papa Bonifacas IX, leidęs paskelbti kryžiaus karą netikėliams totoriams (smarki konkurencija ordinui!). 1399 m. Vytauto kariuomenė, papildyta ordino ir Tochtamyšiaus pulkų, sustojo ties V o r k s l o s krantu. Vytauto kariuomenė buvo tikrai internacionalinė, joje dalyvavo lietuviai, žemaičiai, vokiečiai, lenkai, totoriai, rusai, valakai... Ir vis dėlto Vytautas, suvedžiotas totorių chano klastingos karo taktikos, susilaukė negirdėto smūgio ir visiškai pralaimėjo. Istorikai šio mūšio pralaimėjimui teikia labai daug reikšmės ir mano, kad jei ne šis smūgis, tai Vytautas savo didelius sumanymus būtų pradėjęs vykdyti daug anksčiau ir nebūtų tekę laukti senatvės.

Kodėl Vytautas taip aistriai veržėsi į Maskvą ir į rytus? Štandien tas klausimas yra paaiškėjęs. Vytautą ten vedė ne tuščio garso siekimas, bet aiškus troškimas sustiprinti vis dar silpnos kunigaikštijos realines pajėgas, kad vieną dieną būtų galima atsiskaityti su savo stambiaisiais priešais. Nereikia per menkai vertinti Vytauto priešų galios. Jeigu atminsime, kad per Žalgirio mūšį, kuris buvo taip puikiai paruoštas, kur dalyvavo iš vienos pusės Lietuva, Lenkija, Rusija ir totoriai, iš kitos ordinas su savo rėmėjais, ir tai karo laimė svyravo, tai suprasime šį Vytauto ekspansijos geismą į rytus savo pajėgoms sustiprinti.

Pralaimėjęs mūšį, Vytautas vėl turėjo ieškoti artimesnių santykių su lenkais; lenkai iš savo pusės taip pat ieškojo naujų priklausomybės patikrinimų. V i l n i u j e buvo vėl pasikeista raštais, bet jau kiek skirtingo pobūdžio (1401). **Vilniaus unija Vytautui suteikia Lietuvoje didž. kunigaikščio valdžią. Vytautas Lietuvos žemes gauna tik ligi gyvos galvos, bet iš antros pusės, jei mirtų Jogaila, nepalikęs įpėdinių, Lenkija negalėtų rinktis sau karaliaus be Vytauto ir jo bajorų žinios.** Vis dėlto, Vilniaus unija yra žingsnis pirmyn Lietuvos nepriklausomybės siekimų kelyje ir didelis 1385 m. unijos „remontas": **tada įvyko Lietuvos aneksija, o dabar tik personalinė unija.** Aplamai 1401 m. aktas yra Jogailos ir Vytauto kom-

promisų vaisius. Jogaila vis labiau įsitikino, kad Lietuvos negalės aneksuoti, o Vytautas po Vorkslos katastrofos buvo per silpnas, kad pastatytų griežtesnius reikalavimus.

Tolimesni devyneri metai Vytautui praėjo labai įvairiai. Jis stengėsi vėl atstatyti, kas buvo iš rankų išsprūdę, malšino neramias Rusijos provincijas (Smolenską), intrygavo prieš totorių chaną ir paėmė savo globon Tochtamyšiaus sūnų. Turėjo daug susirėmimų su kryžiuočiais, žinoma, dažniausiai dėl Žemaičių, kurie, nežiūrėdami sutarčių, laikas nuo laiko sukildavo ir siekė grįžti prie Lietuvos. Reikia manyti, daug nervų Vytautui pagadino ir pusbrolis Švitrigaila, kuris be atodairos rodė nenugalimą norą tapti didž. Lietuvos kunigaikščiu (vis dėlto Vytautui mirus, tą savo aršų norą jis trumpam laikui patenkino). Vienu laiku, pabėgęs pas ordiną, Švitrigaila pradėjo vaidinti tokį pat vaidmenį, kaip kadaise Vytautas, ir ordinas jam buvo pažadėjęs pasodinti jį į didž. kunigaikščio sostą. Bet nepavyko, nes dar 1409 m. Švitrigaila Vytauto buvo suimtas ir padėtas kalėjiman.

Kadangi Vytautui rūpėjo Smolensko atgavimas, tai 1404 m. Racionže, dalyvaujant Jogailai, atnaujino ir patvirtino su ordinu Salyno sutartį, pagal kurią Žemaičiai vėl buvo atiduoti ordinui. Tik dabar Vytautas, aiškiai jausdamas, kad teks vėliau susikibti su ordinu, įdėjo sutartin punktą, leidžiantį įsikišti į Žemaičių reikalus, būtent, atsiimti to krašto 250 bajorų. Bet, nežiūrint sutarčių, Žemaičiai bruzdėjo, ir abiem pusėm buvo aišku, kad tik ginklas išspręs ginčus. Todėl kai tik Vytautas rytuose sutvarkė savo reikalus, jis vėl atsigrįžo į vakarus, pasiryždamas atsiskaityti su stipriausiu savo priešininku. Dabar jis atvirai parėmė Žemaičių sukilimą ir 1409 m. padėjo jiems prisijungti prie Lietuvos.

V

Lietuva vėl atsistojo naujo karo akivaizdoj.

Vytautas tam karui ilgai ir kantriai ruošėsi. Vokiečių ordinas dabar buvo stipri militarinė valstybė, puikiausiai organizuota politiškai ir kariškai. Jo tikslas buvo nebe krikščionybę platinti (Lietuva juk jau nuo 1386 m. pradėjo apsikrikštyti!), o naujus plotus sau iš Lietuvos pasigrobti. Palankios aplinkybės jam, palyginti, lengvai leido užimti Žemaičius, tik dėl jų atkaklumo nepavyko čia įsistiprinti. Ordinas Žemaičius ne krikštijo, ne tikybos mokė, o statė pilis ir smaugė gyventojus. Žemaičiai, kaip sakėme, buvo ne ordino brolių apaštalavimo vieta, bet puikus barjeras užimti visą pajūrį ir iš dviejų pusių, kartu su Livonijos ordinu, apsupti ir pasmaugti aisčius. Kiekvienam ano meto politikui būtų buvę aišku, kad buvo neįmanomas joks ramus darbas Lietuvoje, pašonėje turint tokį kaimyną. Reikėjo žūt būt juo nusikratyti, ir Vytautas tam buvo tinkamiausias.

1409 m. Breste įvyko Vytauto ir Jogailos suruošta didelė medžioklė. Aišku, kad susitikę valdovai čia aptarė ir išdirbo planus bendromis pajėgomis pulti priešą, nes kaip Lenkija, taip ir Lietuva su ordinu buvo, tariant, karo stovyje. Ginklo kelti neleido paliaubos iki 1410 m. birželio 24 d., sudarytos tarpininkaujant Čekijos karaliui Vaclovui. Iš antros pusės, šioj medžioklėj, tur būt, buvo daug prišaudyta ir paruošta puikios žvėrienos būsimoms gausingoms jungtinėms kariuomenėms!

Taip ir atsitiko. Vytautas, užtikrinęs sau ramybę iš šiaurės, padarydamas laikiną sutartį su Livonijos ordinu, plačiuose savo žemių plotuose

pradėjo organizuoti kariuomenę. Tą pat Lenkuose pradėjo Jogaila; šiam Vytautas paskolino 20.000 kapų grašių parūpinti samdytos kariuomenės, už kuriuos buvo pasamdyta čekų ir moravų 5 vėliavos. Lenkijos kariuomenė susirinko Volbože, o Lietuvos — birželio pabaigoj pradėjo rinktis Trakuose ir Gardine. Pakeliui kariuomenė vis daugėjo, naujiems tolimųjų žemių pulkams prie jos prisijungiant. 1410 m. birželio 30 visa Lietuvos kariuomenė jau buvo Červinske, kur susijungė su netrukus atvykusia, už Vyslos stovinčia lenkų ir samdyta kariuomene.

Liepos 3 d. sąjungininkų jungtinė kariuomenė galutinai susitvarkė ir ruošėsi žygiuoti į ordino sostinę — Marienburgą. Ordinas siuntė pasiuntinius, siūlydamas pradėti taikos derybas, bet kiekvienas galėjo suprasti tų pasiūlymų nenuoširdumą: buvo aišku, kad ordinas norėjo laimėti laiko ir patirti apie priešų kariuomenių pajėgas ir pozicijas. Daug davinių rodė, kad magistras nesiorientavo, iš kur pasirodys priešas, ir puolimo laukė iš kelių pusių. Liepos 9 d. sąjungininkai perėjo sieną, o kitą dieną priėjo Drevencos upę ties Kauerniku. Prieš tai lenkai po ilgų svarstymų paskyrė savo kariuomenės vadu Zyndramą iš Moškovicų, o lietuvių kariuomenei vadovavo Vytautas; taip pat paaiškėjo, kad per kovą jungtinėms kariuomenėms vadovavo irgi Vytautas.

Ordino kariuomenė, kuri prieš tai koncentravosi ties Kulmu kairiajame Vyslos krante, atvyko prie Drevencos. Sąjungininkų kariuomenė pamatė, kad jos buvo laukta, ir per upę bus sunku persikelti. Buvo nutarta, Vytautui vadovaujant, pasitraukti kiek atgal ir per Allenšteino apylinkes kitu keliu eiti į Marienburgą. Po to, vėl kelis kartus buvo pasikeista pasiuntiniais ir galų gale išsiaiškinta, kad viską išspręs tik kardas.

Sąjungininkų kariuomenė greit iššygiavo Gilgenburgo ežerų link ir paėmė miestelį. Tuo tarpu magistras manė, kad sąjungininkai, pamatę jo jėgas, pabėgo, bet sužinojęs juos kitu keliu žygiuojant į Marienburgą, greit ties Löbau perėjo Drevencą ir skubėjo pastoti jiems kelią. O sąjungininkai Gilgenburge praleidę lietingą ir audringą naktį, liepos m. 15 d. išsijudino į šiaurę. Sustoję apie 10 v. ryto ties Laubner ežeru, sužinojo, kad Žalgirio (Grünwaldo) ir Eglėkalnio (Tannenbergo) laukuose pasirodė ordino kariuomenė, kuri čia atvyko maždaug tuo pat metu, naktį atlikusi ilgą kelią per audrą ir lietų ir todėl gerokai išvargusi. Du amžini, mirtini priešai laukuose tarp Žalgirio ir Eglėkalnio susitiko akis akin: — prasilenkti nebuvo galima, turėjo prasidėti mūšis. Ir viena ir antra pusė suprato, kad tai bus mūšis, kuriam ilgai ruoštasi, kad tai sprendžiamas mūšis, kam nuo to laiko priklausys galia ir įtaka rytų Europoje ir aplink Rytų Baltiją.

Kiek sąjungininkai ir ordinas turėjo karių, sunku tiksliai pasakyti. Metraštininkų duomenys skiriasi. Ordinui, pav., vieni priskaito net 83.000, o kiti vėl tik 15.000. Aišku, turėjo jų būti daugiau, negu čia parodytas minimumas. Ordino kariuomenę sudarė jo paties „broliai", ritieriai, ir labai daug samdytos kariuomenės iš Vokietijos, Anglijos ir kt. Ji buvo gerai, anuo metu moderniškiausiai ginkluota ir disciplinuota. Apie sąjungininkų jėgas taip pat trūksta tikslių žinių: daviniai svyruoja tarp 25.000 — 163.000! Aišku, buvo daugiau, negu minimumas, bet nurodyto kiek fantastiško maksimumo toli gražu nesiekė. Ją sudarė 51 lenkų Jogailos vėliavų, (kartu su samdytais čekais ir moravais) ir 40 Vytauto vėliavų, neskaitant totorių. Po Lietuvos vėliavomis kovėsi Aukštaičių, Žemaičių, Rusijos ir totorių vyrai. Į sprendžiamąjį mūšį Vytautas mokėjo suorgani-

zuoti visas turimas ir galimas jėgas ir išstatyti disciplinuotą kariuomenę, nors apsiginklavimo brangumu dar neprilygstančią ordinui.

Iki popiečio priešininkų kariuomenės tvarkėsi ir rengėsi mūšiui. Sąjungininkams vadovavo V y t a u t a s, ordinui — narsus ir protingas magistras U l r i c h a s v o n J u n g i n g e n. Lietuvos pulkai užėmė pozicijas arčiau Eglėkalnio ir pirmieji buvo puolami. Mūšis prasidėjo 3 val. po pietų. Pirmas susirėmimas buvo labai stiprus ir lietuvių sparnas, kur kovėsi totoriai ir žemaičiai, buvo įlenktas ir pradėjo trauktis, vejamas vokiečių ritierių. Kova persikėlė į lenkų pusę, o vidury narsiai stojo kovon su Smolensko ir Polocko pulkais Lengvenis. Po aršaus mūšio jau atrodė, kad laimės ordino kariai, ir kai vėl atvyko vokiečių rezervai, sąjungininkų, ypač lenkų, kariuomenėje kilo panika.

Bet tuo tarpu, kai Jogaila, nuo kalnelio saugioje vietoje žiūrėdamas į mūšį tik baimingai meldėsi, Vytautas dirbo. Vyriausias kovos lauko vadas, kaip viesulas lakstė iš vienos kovos vietos į kitą, paremdamas ir drąsindamas bailiuosius. Ir kai pačiu kritiškiausiu momentu, ritieriams jau pradėjus dainuoti savo pergalės himną, pasirodė kovos lauke sugrįžę pabėgusieji totoriai ir žemaičiai, kai Vytauto vadovaujami puolė kuone iš užpakalio vokiečiams ir kai krito negyvas jų vadas von Jungingenas, — staiga atsisuko laimė ir, palyginti, per trumpą laiką ordino kariuomenė buvo visiškai supliekta. Pabėgo tik negausūs likučiai. Dešimtys tūkstančių lavonų padengė Žalgirio ir Eglėkalnio laukus. Tai didelė kruvina auka, bet ja kardinalinė Vytauto politikos prieš ordiną problema buvo išspręsta jo naudai.

Vėliau lenkų metraštininkai labai iškraipė Žalgirio mūšio vaizdą, priskirdami sau visai nenupelnytų laurų, ir apšmeižė lietuvių kariuomenę, kad ji, esą, pabėgusi iš mūšio laukų. Dabar šis dalykas neabejotinai išaiškintas ir kaip tik Vytauto naudai:—tai buvo jo taktinis sumanymas, lygiai taip, kaip ir visa žygio organizacija ir jo išpildymas pavyko tik geniališkų Vytauto strateginių ir organizacinių gabumų dėka. Čia, mat, Vytautas pavartojo totorių mėgstamą karo taktiką, ypač tinkamą kovai su sunkiai šarvuotais ritieriais. Totoriai staiga puldavo priešą ir, jei nepavykdavo iš karto pralaužti frontą, jie savo lengvais žirgais greit išsisklaidydavo, tuo pat išsklaidydami savo persekiojančius priešus, o paskui iš naujo juos lengvai pavieniui pribaigdavo. Trūksta čia mum vietos smulkiau pavaizduoti Žalgirio mūšį ir dar kartą apginti lietuvių nupelnytą garbę (norį smulkiau susipažinti, teperskaito pulk. S. Zaskevičiaus tuo reikalu škicą 1930 m. „Trimite" — „Eglėkalnis ir Žalgiris", ar Kazio Binkio puikią brošiūrą „Kaip Vytautas Didysis sutriuškino kryžiuočių galybę").

Sąjungininkų tikslas buvo paimti ordino sostinę. Bet kovos lauke dar sugaišę keletą dienų ir susilpnėjusiomis jėgomis paskui nuvykę toliau į Prūsus rado jau iš likučių komtūro von Plaueno suorganizuotą Marienburgo apsaugą ir sostinės nepaėmė. Vytautas skubiai grįžo į Lietuvą, nors priešo sostinės ir nepaėmęs, bet laimėjęs didžiausią tų laikų Europos mūšį. Žalgiris visam laikui pakirto ordino galią, ir nors ordinas dar ilgokai laikėsi, bet rimto pavojaus Lietuvai jau niekad nebesudarė.

1411 m. su ordinu buvo padaryta T o r n e taika. Ši taika su nusilpusiu ordinu savo sąlygų lengvumu vėliau stebino ne vieną. Lenkai gavo nedidelį Dobrynės kraštą, bet ordinui buvo paliktos visos žemės, kurias jis valdė prieš karą, tik Žemaičiai buvo sugrąžinti Vytautui, ir tai tik ligi gyvos jo galvos. Kodėl nebuvo išnaudotas laimėjimas? Reikia atsiminti,

kad ordinas buvo tuo veiksniu, kurio pagalba Vytautas dažnai galėjo atsispirti prieš lenkus, kurio baubas tam tikrais momentais buvo puiki politikos priemonė. Galima spręsti, kad Vytautas norėjo ordiną **nugalėti**, bet ne **visai išnaikinti, stengdamasis išlaikyti politinę pusiausvyrą.** Todėl daugelio rimtų to klausimo tyrėjų manymu, Vytauto elgesys po Žalgirio pergalės gali būti ne kitaip suprastas, kaip baimė, kad Lenkija nepasidarytų visiškai savarankiška santykiuose su Lietuva, kad nereikėtų jam po to vėl prieš lenkus nuolankiai lenktis. Šiandien, plačiojo laiko perspektyvoje žiūrint į šį klausimą, vėl tik stebėtis reikia Vytauto politikos horizontų platumu ir puikiu ateities numatymu! O Podolijos dovanojimas Vytautui, kurio čia negalėjome paliesti, rodė, kad lietuvių-lenkų sąjungoje Lietuvai ir toliau atiteko vadovaujamasis vaidmuo, kurios dėka Lenkija galėjo būti apginta nuo savo kaimynų pretenzijų.

VI

Žalgirio mūšio laimėjimas Vytautui vėl atvėrė plačius veikimo horizontus. Laimėjimas labai atsiliepė į jo santykius su rytiniais rusų pakraščiais. Kai 1411 m. Vytautas su Jogaila lankė Lietuvos rytų pakraščius, nuo Polocko, Vitebsko, Smolensko, Zaslavlio, Briansko, Černigovo ligi Kievo, jis buvo triumfališkai visur sutinkamas. Jo pusėn linko ir Naugardas. Jo galybė augo taip pat šiaurėje ir, suprantama, Lietuvos viduje.

Jai augant, stiprėjo politinė Vytauto nepriklausomybė, kas Lenkuose kėlė nerimo. Naujų karų akivaizdoje (su ordinu dar nevisiškai buvo baigta) lenkai geidė naujų unijos patvirtinimų, ir 1413 m. H o r o d l ė j e Jogaila sušaukė lenkų ir lietuvių suvažiavimą, kur abi pusės tikėjosi laimėti. Vytautas dabar turėjo laisvesnes rankas, todėl 1413 m. unijos rezultatai buvo kiek kitoki. Pagal ją **Lietuva buvo pripažinta atskira valstybė, galinti turėti savo didįjį kunigaikštį ir po Vytauto mirties.** Taigi mirus Vytautui, Lietuva nebeatitenka Lenkijai, bet egzistuoja toliau, valdoma jo įpėdinių. Vadinasi, juridiškai **buvo pripažinta atskira Lietuvos kunigaikštija, kaip nuolatinė institucija.** Nuo Krėvės unijos principų toli nueita pirmyn Lietuvos naudai, bet Lietuvos ir Lenkijos sąjunga vis dar stipriai užakcentuojama.

Ateitis parodė, kad vienas 1413 m. unijos paragrafas (18), kurio Vytautas, matyt, nelabai vertino ir pasėkų nenumatė, atnešė begalinės žalos. Tuo paragrafu 47 lietuvių bajorams buvo suteikti 47 lenkų bajorų herbai; tuo būdu buvo padarytas l e n k ų l i e t u v i ų d i d u o m e n ė s g i m i n y s t ė s r y š i s. Buvo leistos tarpusavio vedybos, aukštasis mūsų luomas suartėjo su lenkų, įgijo daugiau ekonominių ir politinių privilegijų, suartėjo ir — sulenkėjo. Ilgainiui Lietuva nebeteko savo tautiškos aristokratijos, ir tai labai skaudžiai atsiliepė viso krašto nutautinimui.

Nežiūrint kai kurių svarbių Horodlės unijos politinių laimėjimų, daugelis kaltina Vytautą už tai, kad 18 unijos paragrafu labai padėjo vėliau Lietuvą sulenkinti. Istorikas K o c h a n o w s k i s yra tos nuomonės, kad paskutiniąją uniją Vytautas norėjo Lietuvą ne sulenkinti, bet **civilizuoti.** Jis pats aukštos, plačios europietiškos kultūros žmogus, matė savo krašto ir bajorijos atsilikimą ir ieškojo būdų, kaip kultūros ir civilizacijos lygmenį paaukštinti. Mūsiškiams buvo duota nauja kultūra, nauja religija, nauja civilizacija, bet tai buvo padaryta taip s t a i g a i r — p e r v ė l a i. Jei šis sąjūdis būtų sukilęs ir įsigalėjęs dar Mindaugo laikais, tiek nuostolių būtų mums nepadaręs. Gi dabar, siekdami kultūros,

mūsų didžiūnai iškart nusigrįžo į savo kaimynus, kurie aukščiau tuo laiku už juos stovėjo, ir aklai pasidavė jų įtakai...

Šia proga negalime nepaminėti didžiulių Vytauto nuopelnų Lietuvos krikščioninimo darbe. Iš visų tos Europos dalies tautų Lietuva krikščionybę priėmė vėliausiai, net visais keturiais šimtmečiais vėliau už savo stambiuosius kaimynus slavus. Beveik neįmanoma kalbėti apie skirtumus mūsų pagoniškosios kultūros ir krikščionybės kultūros bei civilizacijos, kurių lobiais jau seniai mokėsi naudotis ir naudojosi mūsų kaimynai. Taip ilgai išsilaikiusi pagonybės sala krikščionybės jūroje, Lietuva turėjo neapskaičiuojamų nuostolių, kol pagaliau tapo grobuoniškų „misionierių" kasdieninių puolimų auka. Tai, žinoma, daug prisidėjo, kad Lietuvoj krikščionybę norėjo įvesti jos žiaurūs priešai, kuriuos čia vedė ne Dievo meilė, bet vokiškas imperializmas. Ar galėjo lietuviai pamylėti tokių „kunigų" varu jiems primetamą religiją? Ne, jie kuo atkakliausiai priešinosi.

Taikiu būdu Lietuva pradėjo krikštytis nuo 1386 m., Jogailai tapus lenkų karalium. Taigi krikščionybę Lietuva gavo iš lenkų rankų, lenkų kunigai čia buvo pirmieji apaštalai. Tai turėjo taip pat svarbių pasėkų, nes Lietuva religijos atžvilgiu atsigrįžo į Lenkiją.

Vytautas, kaip rodo visas jo gyvenimas, priešingai Jogailai, rūpinosi daugiau Lietuvos valstybės ir tautos, negu savo sielos išganymu. Pamaldus jis nebuvo, o gal ir laiko tam neturėjo, bet naujo tikėjimo plėtimąsi uoliai rėmė, statė bažnyčias, palaikė dvasininkus, ypač lietuvius. Christianizacijos darbe Vytauto nuopelnai milžiniški, ir už juos jis nekartą yra gavęs vertingų popiežių pagyrimų. Bet kas šiam politikui charakteringa, tai tas, kad kai tik krikščionybė Lietuvoj įsivyravo, jis jos tvarkymo reikalams stengėsi pritaikinti tautiškai valstybišką mastą. Lietuva neturėjo savo bažnytinės provincijos ir priklausė nuo Gniezno lenkiškos arkivyskupijos. Vytautas tuoj rūpinosi įsteigti Lietuvos arkivyskupiją, bet jam nepavyko nugalėti lenkiškų intrygų, ir šis vertingas ir svarbus sumanymas nebuvo realizuotas. Jo valdomų sričių gal pusė gyventojų buvo pravoslavai, kurių dvasinius reikalus tvarkė metropolitas iš Maskvos. Vytautas iškėlė sumanymą suvienyti Vakarų ir Rytų bažnyčias ir tam tikslui rėmė išrinktą metropolitą Cemblaką. Cemblakas išgavo popiežiaus pritarimą ir grįžęs iš Konstancijos susirinkimo užsimojo vykdyti Vytauto planą, bet greit mirė, o vėlybesnieji politikos įvykiai nebeleido Vytautui aktingiau šiuo klausimu pasirūpinti.

Vytautas ir Jogaila Konstancijos susirinkiman pasiuntė savo pasiuntinius; ten abu valdovai buvo aukštai įvertinti už nuopelnus krikščionybės platinimui. Čia Vytautas vėl sugebėjo išnaudoti momentą. Jis pasirūpino apskųsti ir demaskuoti ordino politiką Prūsuose ir Livonijoj. Kai Konstancijos susirinkime pasirodė keliolika Žemaičių bajorų ir pranešė, kad ordinas, būdamas jų valdovas, tik plėšė juos, pilis statė, o ne Dievo žodį skelbė, ir kad tik Vytautas čia įvedė katalikų tikėjimą, — visų simpatijos pakrypo į jo pusę. Nuo to laiko ordino, kaip krikščionybės platintojo, autoritetas vis mažėjo, kurį laiką jis pateko į popiežiaus nemalonę, ir tat pagreitino jo įtakos žlugimą.

Po Torno taikos Vytautas dažnai ir net aštrių turėjo susikirtimų su ordinu. Šiaip ar taip, bet Žemaičius jis buvo gavęs tik ligi gyvos galvos. Gi savo aspiracijoms tenkinti ordinas savo pusėj turėjo net imperatorių Zigmantą, kuris Žemaičių byloje aiškiai palaikė ordino pusę. Iš

antros pusės, lenkai ir jų karalius Jogaila taip pat turėjo daug nesusipratimų su atsigavusiu ordinu ir laukė progos iš naujo atsiskaityti ar pagerinti Torno taikos rezultatus.

Po dešimties metų eilės susirėmimų ir derybų, tariant, diplomatinės kovos, 1422 m. liepos gale vėl susitiko Jogailos ir Vytauto kariuomenės ir senuoju 1410 m. keliu išžygiavo į Prūsus. Karas buvo sunkus, kryžiuočiai vengė atviros kovos, reikėjo imti atskirai kiekvieną pilį, ir tik kai patys Prūsijos krašto gyventojai sukilo prieš kryžiuočius, sąjungininkai laimėjo. Taika buvo padaryta prie Melno ežero 1422 m. Šia taika Vytautas pasiekė tikslo: **Lietuva gavo Sudaviją ir Žemaitiją su Vytauto numatytomis ribomis.** Nuo Mozūrijos sienos pro Raigardo ežerą jos ėjo aukštyn ligi Smalininkų, o nuo čia ligi Baltijos jūros taip, kad **Palanga buvo Lietuvos, o Klaipėda paliko ordino valdžioje.** Naujuose kraštuose Vytautas suteikė laisvę prekybai ir užmezgė vėl draugingus santykius su ordinu. Nuo šio laiko ordinas jau buvo visiškai nebepavojingas.

Maždaug tuo pat laiku Vytautas sutvarkė ir likvidavo savo reikalus Čekijoje. Mat, Čekijos husitai jį buvo išrinkę savo karalium; pasiūlymą jis priėmė ir pasiuntė ten savo vietininką Kaributą. Bet sumanymas atsisėsti į Čekijos sostą sukėlė aštrią opoziciją Lenkijoje ir Romoje, todėl Vytautas, turėdamas daug svarbių reikalų savo valstybės viduj bei rytuose ir nematydamas daug naudos iš Čekijos sosto, nuo jo atsisakė ir atšaukė savo vietininką Kaributą. Per tai jis vėl susitaikė su popiežium, imperatorium ir kt.

Nuo Melno taikos beveik visa Vytauto energija buvo naudojama įsigalėti rytuose (1422—1428 m.). Šiuo metu jis atliko keletą didelių žygių į tolimiausias Rusijos sritis ir visur vainikavosi laimėjimu. Su Pskovu ir Maskva jis turėjo sutartis, kurios draudė remti Vytauto priešus. Nors Didž. Naugardo ir neįveikė, bet šis miestas turėjo sumokėti jam 10.000 rublių kontribucijos ir pagaliau kartu su Pskovu nusilenkė jo galybei.

Naudingiausia sau prasme Vytautas sutvarkė santykius su totoriais. Dar 1409 m. jam pavyko artimesnėse totorių srityse įkurdinti chanu Tachtomyšiaus sūnų Saladiną, kuris po metų savo kariuomene vertingai parėmė Vytautą prie Žalgirio. 1424 m. Vytauto kariuomenė smarkiai supliekė Užvolgio totorius, ir pagaliau Aukso Ordos chanu tapo Vytauto palaikomas Machmetas. Savo sūnų jis pasiuntė auklėtis į Vytauto dvarą ir rėmė ginklu Vytautą kituose jo žygiuose. Be šių Vytautui paklusnių totorių, buvo jų ir kitose plačios kunigaikštijos vietose, taip pat ir Lietuvoje. Vytautas privertė juos iš bastūnų klajoklių užsiimti sėslių gyvenimu. Kai kurie totoriai tapo krikščionimis. Neblogus santykius Vytautas palaikė ir su turkais.

1425 m. mirdamas Maskvos kun. Vosylius nepilnametį sūnų paliko globoti jo seneliui Vytautui. Tuo būdu Vytautas atsistojo visų Rusijos kunigaikščių priešakyje ir įgijo jų tarpe aukščiausią valdžią. Panašiai atsitiko Vytauto santykiuose su lenkais. Kai Vytautas taip plačiai įsigalėjo, Lenkijos valstybėje nebuvo daromas nė vienas svarbesnis aktas be Vytauto žinios ir pritarimo. Faktiškai Lenkijos ponai ir senatas Vytautą laikė savo valdovu — viešpačiu, kaip ir Jogailą (koks skirtumas, palyginus su tuo, kai Vytautas 1932 m. buvo tik vienos provincijos kunigaikštis!).

Jogaila neturėjo vyriškos lyties vaikų ir labai rūpinosi, kas paveldės

jo sostą. Po ilgų ginčų lenkų didikai sutiko pavesti sostą jo jaunai dukteriai Jadvygai, o Vytautas buvo išrinktas jos globėju. Šiuo aktu Vytauto reikšmė Lenkuose buvo dar aukščiau iškelta. Buvo aišku, kad jei mirtų senelis Jogaila, Vytautas taptų Lenkijos karalium. Aplamai daug duomenų rodo, kad sąlygos Vytautui tapti ne tik Lietuvos, bet ir Lenkijos karalium buvo labai palankios, ir galima manyti, kad jis pats bus apie tai galvojęs. Jei tuo laiku būtų miręs Jogaila, Vytautas tikriausiai būtų paėmęs į savo rankas visą Lenkijos valdžią ir būtų įvykęs Lenkijos prijungimas prie Lietuvos. Lenkuose Vytautas turėjo savo šalininkų stiprią politinę partiją.

Bet likimas lėmė taip, kad senis Jogaila išprašė iš Dievo sau ilgo gyvenimo, o iš meilės dievuko malonaus palankumo. Jogaila vedė ketvirtą žmoną, Sofiją Algimantaitę, tikrą lietuvę ir Vytauto giminaitę, ir staiga, visiems netikėtai, — susilaukė dviejų sūnų: Vladislovo ir Kazimiero! Silvijus Picolomini, vėliau tapęs popiežium Pijum II, rašo, kad: „... yra kalbų, kad jie buvę vieno kario, ne karaliaus sūnūs". (Sunku, žinoma, tokius faktus patikrinti, bet septynių dešimtų metų senio sugebėjimai ne vieną turėjo nustebinti). Vytautui šis Jogailos šeimyninis pasisekimas labai pagadino nuotaiką. Vėliau ėmė aiškėti, kad karalaičiai ruošiami viens užimti Lenkijos sostą, kitas didž. Lietuvos kunigaikštiją. Lenkuose dėl to būta vėliau daug ginčų, bet galiausiai nuspręsta, kad jogailaičiai sostą gaus ne paveldėjimo, o elekcijos (išrinkimo) keliu.

Vytautas pamatė, kad jo viltys atsisėsti į Lenkijos sostą dabar jei ne visiškai žuvo, tai bent gerokai pasunkėjo, ir jis ėmė atšalti nuo Jogailos šeimos ir aplamai šalintis Lenkijos ir jos reikalų. Tat be abejonės pastūmėjo jį elgtis griežčiau ir savarankiškiau. Per ilgą jo valdymo laiką buvo sudaryta daug įvairaus turinio unijų sutarčių, bet visos jos kalbėjo apie Lietuvos priklausomumą Lenkijai ir šiaipjau Lietuvai mažiau pripažino teisių. Kaip žinome, Vytautas smarkiai apardė Krėvės inkorporacijos principus, daug iškovojo, bet nuo tų visų sutarčių išsivaduoti diplomatiniu keliu buvo labai sunku. **Jis sumanė karūnuotis ir tuo būdu automatiškai panaikinti visų unijų popiergalius.**

O pajėgų dydis dabar atitiko jo troškimų dydį. Lietuvos valstybės sienos dabar toli siekė už Maskvos (dešinėje) ir Dniepro. Vytauto valstybė tapo viešpataujanti Rusijoje, kadangi ji daugiau turėjo rusų žemių, negu pati didžioji Maskvos kunigaikštija. Naugardo ir Pskovo respublikos šiaurėje ir Aukso Ordos bei Krymo totoriai pietuose buvo jam nusilenkę ir mokėjo duoklę. Lietuvos valstybė siekė šiaurės ir pietų marias — Baltijos ir Juodąsias — plačiausioje Europos kontinento vietoje. Ji apėmė visą aukštutinę ir vidurinę Dauguvą. Nemuno, pietų Būgo, Dniepro ir aukštutinės Okos upynus, kas sudarė apie 1.000.000 kv. kilometrų plotą. Kraštutinės jos ribos buvo Palanga ir Dniepro žiotys, Mozūrijos siena (ties Drahočynu) ir Pronskas. Anais laikais tokiai didelei Vytauto valstybei galėjo prilygti tik Vokietijos imperija, bet Lietuva už ją buvo vieningesnė. Vytauto laikų didžiajai Lietuvos kunigaikštijai visai tiko imperijos vardas, o jos valdovui Vytautui — imperatoriaus titulas.

Tokia buvo Vytauto Lietuva prieš Lucko suvažiavimą.

VII

Neturėjome progos smulkiau pasekti Vytauto veiklos chronologiją, todėl ir negalėjome duoti faktų, rodančių, kad Lucko suvažiavime iškeltas Vytauto karūnacijos klausimas nebuvo naujas. Pats Jogaila dar 1398 m. rūpinosi Romos kurijoj išgauti Vytautui karaliaus vainiką. Prieš Žalgirio mūšį Kėzmarko suvažiavime imperatorius Zigmantas taip pat buvo pasiūlęs karūną, bet Vytautas svarbių įvykių akivaizdoje, nenorėdamas pavojingu momentu kivirčytis su lenkais, nuo jos tada atsisakė. O keletą metų prieš tai **Salyno sutarties ratifikacijos iškilmėse Lietuvos didikai ir bajorai buvo tiesiog jį paskelbę Lietuvos ir Rusijos žemių karalium.**

Prisispyręs neieškojo vainiko Vytautas ir amžiaus gale, kada jo valdžia ir galybė pasiekė zenitą. Senasis politikas numatė, kad anksčiau ar vėliau pati įvykių eiga uždės jam karaliaus karūną, ir todėl mokėjo tyliai tam ruošti dirvą ir kantriai laukti.

Si diena atėjo per Lucko suvažiavimą.

Jį sušaukė Vytautas 1429 m. sausio 6 d. Suvažiavimas buvo skirtas aktualiam tuo laiku Europai ir popiežiui husitų klausimui svarstyti. Dalykas toks, kad čekiško protestantizmo sektos nepavyko lengvai numalšinti, ir popiežius Martynas V pradėjo nepasitikėti imperatoriaus pastangomis. Roma buvo įsitikinusi, kad tik abu lietuviai, t. y. Vytautas ir Jogaila, kaip reikiant mokės šį klausimą išspręsti.

Lucko suvažiavimas buvo vienas iš šauniausių, o gal pats šauniausias tų laikų Europos rytų ir centro suvažiavimas. Į jį suplaukė daug svečių iš Europos, jų tarpe Romos imperatorius Zigmantas su svita, popiežiaus legatas Andriejus, Bizantijos imperatoriaus, Ordos, Danijos karaliaus, Naugardo, Tverio — Riazaniaus ir kitų valdovų pasiuntiniai. Suvažiavime taip pat dalyvavo Maskvos did. kunigaikštis, Jogaila su lenkų ponais ir, žinoma, pats dosnus ir vaišingas šeimininkas Vytautas su savo giminaičiais ir plačiųjų savo valstybės plotų kunigaikščiais. Svečiai buvo sužavėti Vytauto vaišingumu ir prabanga.

Imperatorius Zigmantas nebuvo palankus popiežiaus planui ir, nežiūrint didelių pastangų, husitų klausimo suvažiavimas reikiamai nepajėgė išspręsti. Už tat imperatorius, dvi dienas prieš Jogailos išvažiavimą iš Lucko, įnešė pasiūlymą, kuris ypač smarkiai sujaudino ir sujudino lenkų ir lietuvių delegacijas. Zigmantas pasakė Jogailai, kad Vytautas daug nusipelnė ne tik Lietuvai, įvesdamas joje krikščionybę, bet ir visai Europai, sulaikydamas totorių užplūdimą ir iškeldamas bažnyčių unijos problemą. Po to, jis pasiūlė, kad vaišingas ir garbus suvažiavimo šeimininkas Vytautas už visus savo žygius būtų apvainikuotas karaliaus karūna. Jogaila sutiko. Nebesipriešino tam pasiūlymui ir Vytautas.

Bet klausimas buvo svarbus ir komplikuotas, todėl abu valdovai nutarė apsvarstyti jį kartu su savo diduomenėmis atskirai. Lietuvių bajorai su džiaugsmu sutiko šį pasiūlymą. Bet visiškai kitaip pasisakė lenkai. Vadovaujami gudraus politiko ir labai priešingai prieš Lietuvą nusistačiusio Z b i g n i e v o O l e s n i c k i o, lenkų ponai neigiamai įvertino pasiūlymą. Paskui buvo sušauktas bendras abiejų grupių pasitarimas, čia buvo daug ginčų, ir lenkų nuomonė visai paaiškėjo. Olesnickis atkalbinėdamas Vytautą pasakė, kad karūnuodamasis jis „tik suteps

savo garbę, kurią begyvendamas įsigijo". Bet iš Vytauto elgesio buvo galima spręsti, kad nuo sumanymo karūnuotis jis lengvai nebeatsisakys.

Lenkų taryba, bijodama tolimesnių įvykių, pertraukė derybas ir staiga išvažiavo iš Lucko, išsiveždama kartu ir Jogailą. Netrukus išsivažinėjo ir kiti svečiai. Zigmantas pakelyje į Europą gavo iš Jogailos laišką, kuriame griežtu tonu įrodinėjama, kad Vytautas valdo žemes tik ligi gyvos galvos, priklauso Lenkijai ir neturi teisės karūnuotis. Laiške Jogaila prisipažino davęs anksčiau sutikimą neapgalvotai ir ta proga visaip įžeidinėjo ir žemino Lietuvą. Po to, Zigmantas tuoj parašė Jogailai, reikšdamas suprantamą savo nusistebėjimą, o laiško nuorašus pasiuntė Vytautui.

Gavęs nuorašus, Vytautas tuoj pasitarė su savo bajorais ir Zigmanto pasiuntiniu, ir nurašė Jogailai du laiškus, kuriuose griežtai, bet stilingai ir logiškai atrėmė Jogailos pozicijas ir įžeidinėjimus. Laiškuose pabrėžė, kad seniai esąs Didž. Lietuvos Kunigaikštijos viešpačiu, valdąs ją ramiai ir stipriai ir, jei panorėsiąs karūnuotis, tai vargu ar turės reikšmės kokie lenkų ponų prieštaravimai.

Po šio laiško santykiai tarp lietuvių ir lenkų paaštrėjo. Lenkija ėmė ginkluotis; nesnaudė ir Vytautas. Vėliau buvo gautas iš Jogailos laiškas, kuriuo jis užsigina esąs autorium rašyto Zigmantui laiško. Vytautas, rods, patikėjo. Patikėti buvo galima, nes lenkų ponų taryba su savo karalium mažai tuomet skaitėsi, todėl buvo natūralu, kad net jo vardu laiškus galėjo rašyti. Po kelių mėnesių Vytauto pasiuntiniai pareiškė lenkų karaliui, kad ar Jogailai patiks ar nepatiks, Vytautas vistiek karūną priims ir ant savo galvos užsidės. Tada Jogaila pareiškė saviškiams, kad Vytautą ir jo bajorus laikąs visiškai laisvus.

Tokia padėtis lenkuose kėlė daug susirūpinimo. Jie žūt būt ieškojo būdų priversti, kad galingesnė Lietuva neatsiskirtų nuo Lenkijos. Jogaila sukvietė savo senatorius į pasitarimą Sandomire. Po jo vėl atvyko pas Vytautą delegacija su Zb. Olesnickiu priešaky. Olesnickis ilgai ir graudžiai atkalbinėjo Vytautą, ir kai pastarasis nesutiko, pasiūlė tada Jogailos karūną (matyt, toks buvo paskutinysis lenkų nutarimas!). Vytautas griežtai atsisakė nuplėšti nuo dar gyvo savo pusbrolio galvos karūną.

Lenkai pamatė, kad Vytauto pasiryžimas karūnuotis Lietuvos karalium vis didėjo, ir padėtis buvo be vilties. Tada jie ėmė kibti, prie ko tik galėjo. Jie Romoje iškėlė karūnacijos procedūros klausimą ir čia popiežiaus sferose sulaukė pritarimo, nors imperatorius visiškai palaikė Vytautą. Kilo platūs teorijos ginčai. Imperatoriaus gynėjų nuomone, Zigmantas gali suteikt karūną Vytautui ir be popiežiaus sutikimo, o konsekruoti gali kiekvienas vyskupas. Tuomet priešingai nusitatęs popiežius uždraudė Lietuvos ir ordino vyskupams Vytautą karūnuoti.

Bet Vytauto nusistatymas buvo nepakeičiamas. Zigmanto nuolat raginamas pasiskubinti ir matydamas, kad su lenkais geruoju visvien nesusitars, Vytautas dabar laukė karūnos, kaip ženklo, kuris turi išgelbėti valstybę ir jos laisvę, ir paskyrė karūnacijos datą rugpiūčio 15 d. 1430 m. Tuo tarpu visa Lenkija verda, įvyksta susidūrimai su čekais, kurie baigiasi derybomis. Vytauto karūnacijos klausimas visų lūpose. Iš vieno krašto į kitą keliauja, skuba imperatoriaus, vokiečių ordino, popiežiaus, lenkų, lietuvių pasiuntiniai. Lenkija sparčiai ginkluojasi ir ypačiai saugo savo vakarinę sieną.

Lietuvoj ruošiamasi iškilmingai karūnacijai. Sukviesti aukšti svečiai suvažiuoja. Bet paskirtą dieną nei imperatoriaus pasiuntiniai, nei karūna neatvyko. Netrukus paaiškėjo, kad pasiuntiniai, kurie pirma vyko pas Vytautą su dokumentais, buvo sučiupti ant lenkų sienos ir iškratyti. O vežusieji paskui jucs karūną, pajutę pavojų, pasitraukė atgal. Karūnacijos iškilmes reikėjo atidėti vėliau, būtent rugsėjo 8 d. Bet lenkai dar aršiau ryžosi trukdyti ir atidžiai išskirstė kariuomenę saugodami visą Prūsų pasienį. Nei karūna, nei nauji Zigmanto pasiuntiniai vėl neatvyko. Vytautas pyko ir krimtosi, suvažiavę į iškilmes svečiai nerimo. Karūnacija dabar buvo nukelta į rugsėjo 29 d. Bet ir ligi to termino nieko nesulaukta. Vytautas, atsisveikinęs su svečiais, susirgo. Zigmanto pasiuntiniai, dr. Cigala ir Rothas, įkalbinėjo greičiau karūnuotis ir tam tikslui Vilniuje kaldinti karūnas, kurias Zigmantas, esą patvirtintų. Tuo tarpu Vilniun atvyko Jogaila su lenkų delegacija ir tą patarimą, matyt, sutrukdė.

Kodėl Vytautas taip atkakliai ryžosi vainikuotis? Apie tai mes jau anksčiau sakėme. Šiaip ar taip karūnacija būtų anuliavusi visus senus dokumentus, pagal kuriuos Lietuva juridiškai priklausė Lenkijos ar buvo surišta su ja personaline unija. Apsivainikavęs Vytautas tikėjosi tapti visapusiškai savarankišku valdovu savo valstybėje ir pačią Lietuvą padaryti visiškai nepriklausomą. Karūna su karūna negali būti sujungta — inkorporuota. Karūnacija turėjusi būti naujas Kęstučio dinastijos įsigalėjimas Lietuvoje. Vytauto reikalai pablogėjo, kai Lenkijoje prie vidaus ir užsienio politikos vairo stojo Zb. Olesnickis, aršus Vytauto priešininkas. Antra, Vytautas, pripiršdamas Jogailai savo giminaitę Sofiją Algimantaitę Alšėniškę, tikėjosi, kad ji parems Krokuvoje jo politiką. Bet Sofija ne veltui buvo to paties kraujo: tvirto charakterio moteriškė, ji nenorėjo būti kieno nors įrankiu, pati siekė valdžios ir dar pasistengė karališkam Lenkijos sostui pagimdyti porą nelauktų įpėdinių! Tat galutinai atėmė Vytautui viltį kada nors tapti Lenkijos karalium, ko jis galėjo tikėtis ir ko laukė patys lenkai.

Senasis Jogaila, šiaip ar taip, nebuvo priešingas Vytauto karūnavimuisi. Tik jis buvo visai nesavarankiškas savo veiksmuose ir vis ieškojo, kaip suderinti naujus reiškinius su kadaise jo paties lenkams duotais nevykusiais pažadais. Tat labai blukino jo charakterį ir veiksmų sėkmingumą. Manoma dar, kad Jogaila tikėjęsis, jog po Vytauto mirties Lietuvos sostas teks greičiausia jo vienam sūnui, nes Vytautas neturėjo vaikų. Vytautas, kaip žinoma, buvo Jogailos vaikų globėjas.

Atvykusios Vilniun lenkų delegacijos narys Olesnickis su savo šalininkais vėl priešinosi Vytauto karūnacijai. Lenkai laikė Lietuvą savo valstybės dalimi ir nenorėjo leisti nauju vainiku jai atsiskirti. Tuo tarpu Lietuvos bajorai su Vytautu laikė save, o taip pat ir Jogailos buvo laikomi laisvais, taigi galinčiais ir norinčiais pripažinti Vytauto karališką vainiką. Šiuo kartu vis dėlto nugalėjo Jogailos nuomonė, lenkų delegacija buvo priversta iš Vilniaus išvažiuoti; susitarimas, manoma, įvyko.

Bet aštuonių dešimtų metų senio sveikata, varguose ir audrose praleidusio neramų ir pilną žygių gyvenimą, gęso.

Spalių 16 d., vykdamas iš Vilniaus į Trakus, nusilpęs nupuolė nuo arklio ir vežimu buvo nuvežtas į senąją savo tėvo sostinę. Čia jau iš lovos nebesikėlė, giliai krimsdamasis savo artimųjų kaimynų šlykščiomis

intrygomis ir krašte kylančiais Švitrigailos kurstomais neramumais. 1430 m. spalių 27 d., gražiam rudeniui paauksinus medžių nukritusiais lapais pilies takus, Vytautas mirė.

Prie Vytauto mirties patalo, praleidęs drauge su juo paskutines dienas, dalyvavo ir Jogaila. Laikas, bendri žygiai ir žilas amžius užtrynė tarp jų buvusius jaunystės nesusipratimus. Neturėdamas įpėdinių, Vytautas mirdamas atidavė į jo rankas savo didelę valstybę, pavedęs jam globoti savo žmoną, pralotus, bajorus ir visą didžiąją šalį.

Vytauto mirtis ne tik Lietuvoje, bet ir už jos sienų, plačioje Europoje, praskambėjo giliu liūdesiu, ir daug žymių vyrų bei garsių pamokslininkų tuomet gyrė visam pasauliui žinomo vyro teisingumą, didybę, jo narsą ir kilnumą.

VIII

Kas buvo Vytautas? Kokiomis svarbiausiomis savybėmis pasižymėjo jo valdymo epocha? Kuo jis buvo Lietuvai anuomet ir šiandien?

Sunku visapusiškai ir tiksliai sucharakterizuoti didįjį valdovą. Jo veikimo ir asmens bruožai — jo darbai. Jie kalba geriau už viską. Juos mes čia labai trumpai nubrėžėme. Tai buvo protingas ir kilnus vyras, turėjęs visuomet nuostabią orientaciją ir susivokimą įvykių painiavose. Užsienyje ir krašto viduje palaikė su visais gerus santykius, iš kur tik galėjo tikėti sau ir kraštui naudos. Vytautas pakėlė amatus, kvietė pirklius, rėmė prekybą ir pramonę, dėjo pastangas, kad kraštas greičiau išeitų iš primityviško naturalinio ūkio fazės. Buvo sava valiuta. Palaikydamas gerus santykius su pirkliais, jų padedamas įsigijo didelius turtus sau, o taip pat ižde pinigų niekad nestokojo. Vytautas dargi kitiems nemažas sumas paskolindavo. Vytauto laikais į gyvenimą išėjo nauja socialinė klasė, kuri vėliau vaidino žymų vaidmenį viešajame gyvenime — bajorija, kuriai Vytautas suteikė europietiško mobiliteto pažymius. Sustiprėjo miestelėnų luomas ir miestai, kuriems Vytautas teikė privilegijų ir teisių. Prekybos judrumą pakėlė pakviesti ar kitokiais keliais į Lietuvą atvykę žydai, su kuriais Vytautas, kaip ir aplamai su visais kitataučiais, mokėjo taikingai sugyventi.

Proto apsukrumu Vytautas pralenkė visus savo laiko valdovus. Buvo aukštos kultūros ir išsilavinimo vyras, be lietuvių kalbos, dar mokėjo gerai vokiškai ir lotyniškai. Manoma, kad jis taip pat mokėjo rusų ir totorių kalbas, nes jo dvaruose sukinosi daug ta kalba kalbančių, o ir pats jis ilgą savo gyvenimo dalį rytuose praleido ir daug reikalų turėjo su tenykščiais gyventojais. Vytautas — daugiausia praktikas, jį domino išradimai ir technikos pažanga, ypač kas lietė karo dalykus. Jo visi gerieji padėjėjai taip pat buvo praktikos žmonės: juristai, administratoriai, karvedžiai, diplomatai; jis juos mokėjo sau parinkti. Net tokie jojo sumanymai, kaip bažnyčių unija, buvo ne kokių idėjų, bet greičiausia praktikos reikalų padiktuoti. Norisi manyt, kad ir krikščionybės plėtimąsi jis taip uoliai palaikė suprasdamas, kad be jos sunku bus Lietuvai išlikti, kad spartesnis krikštas ir krikščioniškosios kultūros pasisavinimas — jos tolimesnės egzistencijos klausimas.

Vytauto pasauližiūra — dviejų kultūrų produktas. Kaip šiandien, taip ir anuomet, Lietuva stovėjo tarp dviejų kultūrų sferų — rytų ir

vakarų. Sėkmingai išspręsdamas rytų klausimus, jis bus gerai nuvokęs jų dvasią ir būdą. Bet, rodosi, mokęsis ir brendęs daugiausia vakarų kultūros dvasioje, šis praktikas ir realistas daug bus pasimokęs iš vokiečių. Juo labiau, kad sunkaus kilimo verčiamas jis tarp jų kelerius metus praleido. Pas ordiną jis išėjo drausmingą gyvenimo mokyklą, pažino čia jų discipliną, gerą administraciją, karo mokslus, finansų tvarkymą ir kitus dalykus. Čia jis išmoko tos suktos, bet realios politikos, kurios vėliau dažnai griebdavosi santykiaudamas su kaimynais. Gyvenimas pas kryžiuočius turėjo sugriauti jo pasitikėjimą žodžiais ir šypsenomis. Apviltas savųjų, ieškodamas paramos pas priešus, jis įprato nebepasitikėti žodžiais, pasidarė daug atsargesnis, išmoko diplomatijos. Kai 1392 m. jis gavo valdyti didžiąją kunigaikštiją, buvo tikras to laiko europietis, susipažinęs su Vakarų siekimais, politinėmis bei diplomatinėmis pinklėmis. Savo tvirtą valią, gabumus, darbštumą ir energiją, vėliau jis dar labiau išplėtojo ir praktiškai sunaudojo savo krašto gerovei.

Nuo 1392 m. iki amžiaus galo Vytautas buvo rimtas plataus masto valdovas — monarchas. Dabar jo tikslas — Lietuvos savarankiškumą išlaikyti, reviduoti Lietuvos naudai tai, kas buvo jam silpnam esant 1385 m. padaryta. Du stiprūs priešai — lenkai ir ordinas: prieš juos abu anuometinė Lietuva buvo persilpna kovoti, Vytautas daro kompromisus su vienu iš jų, kad galėtų kovoti su kitu; tai reikalauja brangių kompensacijų, bet nebuvo kitos išeities. Ilgainiui šis laviravimas tampa charakteringu Vytauto politikos pažymiu — naudoti vienų pagalbą prieš kitus. Dažniausiai betgi tartis teko su lenkais, ir jiems duodamos kompensacijos buvo didžiausios. Vytautas buvo jas visas beišperkąs, bet staiga mirė, o palikuonys nepajėgė sekti jo pėdomis ir katastrofiškai pralaimėjo.

Viena diplomatija, kad ir gudriausia, nei šiandien, nei tuo labiau anais laikais galybės neįgysi, valstybės sienų nepraplėsi. Ir čia Vytauto diplomatiniams gabumams atitiko karo vado talentas. Nelengva atskirti, kuris iš tųdviejų Vytautų buvo didesnis. Vienintelį žymesnį mūšį jis pralaimėjo tik prie Vorkslos, ir tai tik per klaidą, kurios vėliau nekartojo. 1410 metų tautų mūšis prie Žalgirio — Vytauto nuopelnas mūšio vadovavimu, taktika, strategija ir militariniu bei organizaciniu sąjungininkų kariuomenių paruošimu. Diplomatija ir strategija yra menas. Savo toli siekiančius užmanymus jis mokėjo ir galėjo ginklo jėga paremti. Sunku pasakyti, kurio meno jis buvo geresnis maestro.

Šių talentų, valios ir energijos dėka Vytautas pasiekė nupelnytos didybės ir faktiškai visiškai atpalaidavo Lietuvą nuo savo fatališko kaimyno siekimų. O vis dėlto teisiškai Lietuva buvo surišta su Lenkija ir buvo visiškoje jos supremacijoje. Nors Lenkija per uniją neprimetė Lietuvai jokios prijungiančios institucijos, Lietuva kaip valstybė tuomet plėtojosi savarankiškai, bet toji sąjunga juridiškai buvo priklausomybė, ir amžiams bėgant užsimezgę kultūriniai santykiai Lietuvą visiškai įtraukė Lenkijos orbiton. Tai buvo iš dalies pasėka vieno Vytauto politikos ir to laikotarpio charakteringo bruožo, istoriškai imant, neigiamo bruožo, — rašytų sutarčių ir pasižadėjimų nevertinimo.

Sunku, žinoma, norėti, kad gausaus patyrimo dar jaunystės dienose pamokytas Vytautas būtų pasitikėjęs sutartimis ir pasižadėjimais. Jis ne kartą matė ir pats patyrė, kad teisę valdyti duodavo bei patikrindavo ne sutartys, o jėga. Todėl jis siekė tik tvirtos Lietuvos ir buvo tikras,

kad ji jam duos ir patikrins viską. Rodos, nedaug kas ir šiandien drįstų tvirtinti, kad tai būta klaidingo kelio. Kartu su Vytautu vienodai mąstė jautė ir bajorai. Jie laikė save Vytauto bajorais, jokio svetimo krašto valdžiai nepriklausančiais, ir to jiems pakako. Atrodo, kad jie visai nesirūpino, kad tuo tarpu Krokuvos archyvuose gulėjo jų kunigaikščių ir jų pačių užantspauduoti unijų pasižadėjimai, uoliai saugomi, kad nesutrūnytų ir kad pelės nesugraužtų. Kai Lietuva buvo galinga, jie iš tikrųjų jokios reikšmės netūrėjo. Pakako tik jai klaidingą žingsnį žengti, susilpnėti, ir unijų pergamentai buvo traukiami lauk. Vytautui mirus, kai nebuvo kam vikriai laviruoti tarp susipynusių santykių tinklo, Lietuvai sekėsi vis blogiau ir priėjo iki 1569 m. akto, kuris Lietuvą dar glaudžiau suliejo su Lenkija.

Vytautas istorijoje pasirodė įdomiausiu mūsų tautai laiku. Tai buvo lietuvių tautos persilaužimų metas. Lietuvai iš narsių, bet ir plėšrių kunigaikščių užkariautojų tautos reikėjo virsti kultūros tauta. Savo valdovui išvykus į kitą šalį, ji gavo krikščionybę, bet beveik neteko politiško savarankiškumo. Vytautas tai atitaisė, ir pasiekti daugiau tokiose aplinkybėse vargu ar buvo galima.

Lietuva prieš Vytautą nesudarė vienalytės valstybės, o buvo daugelio įvairiomis tradicijomis ir dažnai nevienoda juridiška padėtimi valstybėlių — kunigaikštijų junginys. Vienos iš jų buvo valdomos rusų kilmės kunigaikščių (Riuriko), kitos gediminaičių arba kitų įvairių lietuvių kilmės kunigaikščių. Didysis Kunigaikštis iš jų kartais gaudavo metinę duoklę, bet į vidaus gyvenimo reikalus negalėdavo kištis. Centralinės valdžios silpnumas neleido susidaryti aktingesnei ir griežtesnei užsienio bei vidaus politikai. Didž. kunigaikštija priklausė ne vienam asmeniui, bet visai šeimai, o sutartys su kitomis šalimis buvo daromos visos šeimos vardu; gi svarbiais atsitikimais savo antspaudus pridėdavo ir tolimesni giminaičiai.

Vytautas, gavęs valdžią, Lietuvoje ir Rusijoje naikino sričių kunigaikščius, valdžią traukė vien į savo rankas, statydamas sau priklausomus vietininkus. Apskritai jis nepasitikėjo gediminaičiais, į jų vietas statė dažniausiai antraeilius kunigaikštėlius ir bajorus. Vytautas visiškai centralizavo valdžią, jo kelias prie absoliutizmo buvo aiškus ir griežtas — ir jis tikslą pasiekė, sudarydamas centralizuotą ir gerai organizuotą vieningą valstybę. Toliau jis sprendė ir jam pavyko norimu būdu išrišti kitus du, mums jau žinomus, klausimus, tai: 1) garantuoti lietuvių giminėms saugumą nuo germanų pasaulio, išrišti žiemos vakarų sienos klausimą ir 2) išplėsti Lietuvos valstybės sienas į rytus tiek, kad apglobtų visas rusų gyvenamas sritis. Šios trys vidaus ir užsienio politikos linkmės buvo žinomos jau seniau valdžiusiems kunigaikščiams imtinai iki Mindaugo. Vytautas buvo tos politikos talentingiausias vykdytojas. Ketvirta jo veiklos kryptis buvo ta, kuriai jis daugiausia pasidarbavo ir kuri jo pirmtakūnų buvo neigiamai vertinama, — jis išvedė lietuvių tautą į platų visos Europos tautų krikščioniškosios kultūros kelią, šiam atsilikusiam kultūros ir ūkio atžvilgiais kraštui jis plačiai pramušė langą į turtingą anuometinį civilizacijos ir kultūros, mokslo ir meno lobyną.

Galingoje ir didelėje valstybėje jis buvo absoliutiškas valdovas. Tačiau kodėl po jo mirties tuojau pradėjo irti ir pakriko didysis palikimas? Į šį klausimą, man rodos, geriausiai atsako vienas jaunųjų mūsų istorikų

A. Šapoka: „Tai yra ne jo (Vytauto) klaidingų metodų ir darbų kaltė, o kaltė tų ardančių fermentų, kurie įėjo į valstybinį ir tautišką gyvenimą. Tuos aštrumus Vytautas švelnino, bet po jo mirties kai kurie jų pasireiškė labai ryškiai. Lietuvos nelaimė buvo ta, kad tam gražiajam sukurtam rūmui Vytautas nespėjo padėti juridiškų pamatų. Jis neįsteigė institucijų, kurios būtų galėjusios atstoti jo asmenį, ir nepaliko asmenybių, kurios būtų pajėgusios pavaduoti jį darbe".

O J. Pfitzner'is savo monografijoje apie Vytauto politiką rašo: „Lietuvių tauta buvo laiminga, kad lemiančiame XIV amžiuje vieną darbštų valdovą sekė kitas. Buvo nelaimė, kad Vytautas dėl savo teisių turėjo ilgai ir griežtai kovoti. Su penkiolikos metų kovos laikotarpiu sutampa tolimesnį išsirutuliojimą lemiąs darbas Jogailos, kuris dėl svetimų vertybių paaukojo Lietuvos nepriklausomybę, už tai gaudamas kultūrinių vertybių ir, palyginti, nepavojingą lietuvių-lenkų sieną, nors iš kitos pusės sunkiai slėgė lietuvių lenkėjimo faktorius, ypač aukštesniųjų sluoksnių. Vytautui unija atrodė per brangi, jis suprato ją kaip nevienodą abiejų pusių pirkinį. Todėl jis stengėsi sulyginti senovės lietuvių galybės poziciją su naujosios lietuvių kultūros laikotarpiu. Vytautas buvo laimingas, nes jis sudarė šimtmečių išsirutuliojimo kulminacijos ir kartu pabaigos tašką. Tas ir sudarė lietuvių istorijos tragizmą viduramžiuose, kad šioji valstybė tuomet, kada buvo sužadintas lietuvių nepriklausomybės jausmas, kurį sukėlė unija ir Vytauto jai taikomieji smūgiai, nebesusilaukė galingo vado, kuriuo būtų galėjusi remtis. Vytautas neturėjo sau lygaus įpėdinio. Dėl to dinastinio pobūdžio valstybės dalykuose visuomet lemia aklas atsitiktinumas arba laimė. Baisi nelaimė, kad Vytautas neturėjo sūnaus, kurį būtų galėjęs įvesti savo politikos dirbtuvėn, jam palikti savo milžinišką paveldėjimą. Vytautas buvo didis karo vadas, kuris pats išdirbo kovos planus, vienas kovojo ir laimėjo, nesurasdamas jokio generolo — pagelbininko. Todėl po jo mirties nebuvo nė vieno, kuris būtų galėjęs žengti jo dvasios pėdomis. . ."

Vytautas — ne laimės vaikas, jis — savo laimės kalvis. Jis pats savo ryžtumu, ištverme, valia ir protu mokėjo pasiekti didybės, garso ir galios. Kritiškais momentais jis drįsdavo imtis pačių rizikingiausių priemonių, bet jo žygiuose niekur nebuvo matyti nuogos avantiūros, o tik neišvengiamas būtinumas, surištas su giliu apskaitymu, tikrovės ir visų jos galimybių geniališkai tiksliu ir blaiviu numanymu. Dėkinga tauta šiandien jam visais balsais suteikė Vytauto Didžiojo vardą. Nepriklausomos Tėvynės sūnūs, iš gilios meilės ir pagarbos savo didžiausiajai asmenybei, pratęsė praeities laikų nutrūkusių įvykių giją, širdyse realizavo jo svajonę ir dabarties tautai išdrįso jį parodyti didingoje Karaliaus aureolėje.

Pažinkime Vytautą Didįjį, mokykimės iš jo! Tai, ką mūsų tautai davė geriausio paskutiniųjų septynių šimtmečių istorijos laikotarpis, yra Vytautas Didysis. Tas, kuris mums žinomų gadynių bėgyje skaidriausiai išreiškė mūsų tautos genijų, sukaupė jos gyvybės, pajėgų ir talentų syvus, kuris vaizdžiausiai parodė, kokių milžiniškų potencialinių galių glūdėjo nedidelės aisčių tautos kūne, kuris mokėjo jas išjudinti ir žygiams pajungti, — tai buvo ir tebėra Kęstučio sūnus Vytautas Didysis.

Tik po 1488 metų, Vytautui Didžiajam mirus, visiškai savarankiškam gyvenimui prisikėlė lietuvių tauta, kadaise jo didžiais darbais išgarsinta,

o vėliau nuėjusi ilgą ir klaikų dekadanso ir vergovės kelią. Tik po Didžiojo karo audrų, po didžiųjų imperijų katalikizmų, — ant griūvėsių pakilo gyventi lietuvių tauta, pagaliau iškovodama sau politinę nepriklausomybę ir įkurdama Lietuvos valstybę. Į laisvės kelią lietuvių tauta išėjo sunaikinta, netekusi daug savo kraujo brolių, žiauriai apiplėšta, tuo tarpu dar neatgavus savo sostinės ir žymios teritorijos dalies, — dar ne visu savo pilnumu prisikėlė Vytauto Didžiojo lietuvių tauta. Nepriklausomą valstybę reikėjo sukurti pilna to žodžio prasme iš nieko. Be materialinių resursų, be gausesnių pajėgų, pasitikint vienu lietuvių tautos pasiryžimu būti savarankiškai ir turėti savo nepriklausomą valstybę.

Ne vienas iš mūsų skųsdavosi, kad lietuvių tauta, iš karto įėjusi į senųjų valstybių tarpą, susiduria du didelėmis sunkenybėmis, nes nebejaučia savo valstybinio gyvenimo šaknų ir tradicijų. Bet tai netiesa, tai skundai žmonių, nebemokančių įžvelgti į savo praeities glūdumą. Mes turime visa tai: ir šaknis, ir tradicijas, ir politikos paveldėjimą, ir daugelį išbandytų valstybinės veiklos kelių, — tik mes užmiršome ir šiandien vis dar nemokame nušluostyti gausių dulkių nuo senųjų paminklų. Dėl to mes, užmiršę ar gyvai nebejausdami savo didžiųjų kunigaikščių praeities, dažnai pasijuntame pigmėjais prieš jų didybę, siaurų užsimojimų ir parapijinių mastų prieš jų plačius horizontus ir gigantiškus užmanymus, pavargę ir nusivylę — prieš anų energiją, valią, drąsą ir dar drąsesnę fantaziją. Suraskime Vytautą Didįjį, gyvenkime juo, — mes surasime ir pajėgas, ir tradicijas, ir šaknis. Vytauto Didžiojo strategija ir diplomatija, jo gabumai; jo asmens ir jo politikos padėjėjų gabumai — neišsemiami studijų šaltiniai, niekad neišsenkančios drąsos, rizikos, plačių užsimojimų ir dieviško įkvėpimo versmės.

Nuostabiai susidėjo likimas, kad ir po penkių šimtų metų atgimusiai Lietuvos valstybei prieš akis stovi tos pačios rūšies politikos problemos, kurioms spręsti paskyrė visą savo gyvenimą ir energiją Vytautas Didysis. Tat mūsų gyvenamąją epochą dar labiau suartina su Vytauto Didžiojo laikais ir jo asmenį bei jo politiką daro gyvą ir aktualią. Žinoma, yra daug stambių skirtumų, ir visi juos gerai jaučiame, bet iš esmės tai tos pačios problemos. Vytautas vadavo Lietuvą iš visiškos lenkų priklausomybės, iš tų fatališkų pasižadėjimų, kuriuos svetimiesiems padarė jo pusbrolis, lengvabūdiškai atiduodamas kaip kraitį savo kraštą ir tautą svetimai valstybei. Aštuonių dešimtų metų Didysis Kunigaikštis jau buvo ant paties savo laimėjimų ir kartu visos lietuvių tautos aspiracijų realizavimo slenksčio, — ir ne jo kaltė, kad savo gyvatos siūlo nebegalėjo pratęsti dar bent dešimčiai metų. Vytautas iš Lenkų anuomet vadavo **visą lietuvių tautą ir didžiulę valstybę** ir turėjo, palyginti, sunkesnį uždavinį už mus, šios dienos lietuvius, kurie siekiame iš tų pačių lenkų atgauti tik trečdalį savo užgrobtų žemių ir senąją gediminaičių sostinę — Vilnių. Mūsų pajėgos šiandien yra sumažėjusios, ir todėl šis siekimas nelengvas, bet atsiminkime Vytautą Didįjį, ir mes vėl atsigaivinsime jo dvasia. Įgysime dar daugiau pasitikėjimo savo lietuviškomis pajėgomis ir naujo pasiryžimo žūt būt pasiekti to, ko privalome, kas yra teisinga ir yra tikrai mūsų, — jei ne per penkiolika metų, tai per trisdešimt!

O vakaruose šiandien mes turime net daugiau, ką turėjo Vytautas Didysis. 1422 metų Melno ežero sutartimi Vytautas iš ordino visam lai-

kui atgavo Žemaičius, bet Klaipėdos kraštas paliko vokiečiams. Šiandien mes jau turime ir Klaipėdos kraštą, kurio gyventojai, nors ir skaudžiai sužaloję savo lietuviškąją sielą, bet išlaikė lietuviškąją kalbą ir išliko lietuviai, kol pagaliau galėjo prisijungti prie tikrosios savo motinos Lietuvos. Tiesa, ir vakaruose dar ne visos lietuviškosios žemės sujungtos su savo tautiniu kūnu, nes Europos likimo sprendėjai Paryžiaus taikos konferencijoje traktavo Lietuvą ne kaip lygiateisį tautų bendruomenės narį, bet kaip nemylimą posūnį, — ir kraštas anapus Nemuno, kita Mažosios Lietuvos dalis, Tilžiškė Lietuva, paliko vokiečiams, kurie per paskutinį dešimtmetį visokiais rafinuočiausiais būdais stengiasi išnaikinti prūsų lietuvius ir visus lietuviškumo pėdsakus. Savo amžių amžiais išbandyta tradicine rytų plotų okupacijos politika šių dienų germanai išdrįso net klastoti istoriją, skelbdami ,,teorijas", kad lietuviai Rytprūsiuose negyveno, kad čia lietuviai, o ne jie buvę okupantai. Žinoma, šiomis ,,teorijomis" netiki ir netikės niekas, net patys vokiečiai, ir jos amžinai paliks ironingu pavyzdžiu sukarikatūrinto ir melagingo germanų mokslo, paversto nešvaria imperializmo tarnaite.

Maža to, per paskutinį dešimtmetį vakarų kaimyno krašte išaugo naujas idėjinis faktorius, kuris mūsų gyvenamąją gadynę iki smulkmenų suartina su Vytauto Didžiojo Lietuvos vakarų politika. Vokiškojo nacionalsocializmo politinis ir kultūrinis sąjūdis, kuris pastaraisiais laikais visiškai užvaldė vokiečių tautą ir tapo jų valstybinės minties ir politikos reprezentantu, vėl visiems urbi et orbi paskelbė, kad vokiečiai ,,josią į rytus" naujų žemių ieškoti. Jiems esą trūksta erdvės ir prigimtinė teisė leidžianti jiems pasiimti sau naujų plotų savo gyventojų pertekliui patalpinti. Tuose užgrobsimuose plotuose jie įkurdinsią naują germaniškąją civilizaciją, ,,sukultūrinsią" rytų tautas, nes tik vieni vokiečiai tesą pašaukti atlikti šią ,,kilniąją" misiją. Vokiečių ordinai prieš kelis šimtus metų kardu ir ugnimi ,,nešė" į lietuvius krikščionybės mokslą, o šiandien jie savo grobimo norus siekia pateisinti ,,kultūrtregeriška" misija! Dvasinis naujo vokiečių judėjimo — nacionalsocializmo — vadas A. Rozenbergas jau ne kartą pareiškė, kad senasis vokiečių ordinas yra naujosios Vokietijos ,,Trečiojo Reicho" idealas, ir to ordino siekimai yra dabarties vokiečių siekimai! Taip vėl nori išjoti prieš mus, prieš kitas aisčių valstybes ir bendrai prieš rytų plotus naujai atgimęs kryžiuočių ordinas!

Sunku šiandien pasakyti, ar šitoji imperialistine politika jau dvidešimtajame amžiuje prives ligi naujojo Žalgirio mūšio pakartojimo. Sunku žinoti, su kuo turės susiremti tas Rozenbergo proklamuojamas naujasis kryžiuočių ordinas, jeigu jam nebus nulaužti ragai anksčiau, negu jis drįs kitus užpulti. Niekas negali įspėti, kas vadovautų naujojo Žalgirio rinktinei kariuomenei, tik tikra tai, kad reikalui ištikus lietuvių tauta pasirodytų verta savo senųjų karių vardo ir pasistengtų atitaisyti klaidas, kurias naujųjų amžių žemėlapių braižytojai padarė Lietuvos nenaudai.

Bet jau šiandien esame liudininkai atgimusio vokiečių ordino veržimosi į Lietuvą. Jis jau atvirai siekia atplėšti nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą, kad vėliau galėtų veržtis toliau. Jis jau buvo pradėjęs gaivinti savo dar neišdūlėjusius forpostus Latvijoje ir Estijoje, kad vėl sau grąžintų visą Baltijos pajūrį, sudarydamas bazę tolimesniam veržimuisi į rytus. Bet Lietuva drąsiai mokėjo pasipriešinti visokiems Adolfo Hitle-

lerio įgaliotiniams jo erdvės politikai rytuose, apvalė Klaipėdos kraštą nuo teutoniškos dvasios ir daro viską, kad nebegręstų toje vietoje jokie pavojai. Latviai ir estai, kur „Baltijos Brolijos" vokiškųjų brolių veikimas buvo dar mizernesnis, dar lengviau ir greičiau su šiais naujaisiais apaštalais apsidirbo. Galutinį smūgį visoms teutonų svajonėms, reikia manyti, suduos užsimezgusi Baltijos valstybių brolybė, stiprėjantis jų solidarumas ir bendra valia bendrai ginti savo laisvės ir gyvybės interesus. Įsiterpusi į grandį valstybių, kurios veda Europos taikos ir pacifikacijos politiką ir kurios visomis priemonėmis yra pasiryžusios ugdyti tarp tautų taikų sugyvenimą, o smurtininkus ir imperialistus negailestingai sudrausti (tokių tautų priešakyje stovi simpatinga ir mums tikrai drauginga Prancūzų tauta), — įsiterpusi į šių valstybių geležinę grandį, Baltijos valstybių sąjunga, jų tarpe ir Lietuva, galės šviesiai ir su pasitikėjimu žiūrėti į rytojų.

Naujos sąlygos, naujos sunkenybės ir nauji galimumai, naujos viltys ir geresnio gyvenimo prošvaistės. Prieš jas atsistojo šios dienos atgimęs lietuvis. Bet jis bus tik tada tvirtesnis, sumanesnis ir drąsesnis, tik tada turės pakankamai pasitikėjimo tautos gražesne ateitimi, kai nuolat širdyje nešiosis Vytauto Didžiojo dvasią, pažins josios esmę ir būdą, ja ja stiprinsis ir nuolat iš jos mokysis, — ir savo garbės žodžiu pasižadės būti vertas jo palikuonis ir tautietis. Susigrąžinti visas pavergtąsias lietuvių žemes, atgauti Gedimino miestą ir Vytauto tėviškę, būti stipriais Baltijos pajūryje, — štai uždaviniai, kurie truputį lengvesni, negu 1382 m. pabėgęs iš tėviškės prieš save turėjo Vytautas Didysis, bet verti to, kad šios dienos lietuvis įkvėptų savin didžiojo mūsų tautos genijaus dvasią, už juos kovotų ir mirtų, — bet laimėtų!

Algirdas Daumantas.

Tauta, kol neturi savo vadovų, kol neturi savo šviesuomenės, negali išsivaduoti iš vergyvės.

*

Pagrindinis tautos pažymys yra jos gimtoji kalba.

Armija neklausys vadų, komanduojančių vien per telefoną ar telegrafą. Norint vadui būti galingam, reikia jam vargti ir džiaugtis drauge su ta minia, kuri norima vesti.

*

Mūsų kovos įrankis ne šautuvas, bet teisus, nors ir vargingas, kultūros įrankis. Pavojaus mūsų tautai daug iš visų pusių. Todėl mums reikia ieškoti kiek galint daugiau tautos darbui bendrų pamatų, kurie traukia krūvon visų mūsų judėjimo srovių žmones, o neskirstyti jų dirbtinėmis tvoromis.

Valstybės reikalai-visų reikalai

Šio leidinio tikslas yra parodyti bendrais bruožais **dabartinę Lietuvą**, kokia ji yra, praėjus penkiems šimtmečiams nuo aukščiausio jos galybės ir garbės pakilimo, nuo to laiko, kada ji neteko didžiojo savo Vado, kunigaikščio ir karaliaus — V y t a u t o D i d ž i o j o.

Mūsų karta yra laiminga, kad ir vėl gali kalbėti apie Lietuvos valstybę, apie jos reikalus ir apie jos būklę. Juo labiau mūsų karta dėl to yra laiminga, kad toji Lietuvos valstybė yra jos pačios jėgomis atgaivinta, sukurta. Tad kalbant apie dabartinę Lietuvą, visų pirma tenka kalbėti apie dabartinę Lietuvos valstybę, apie jos reikalus, nes Lietuvos valstybės reikalai yra visų lietuvių reikalai.

Santvarka

Atgaivintosios Lietuvos valstybės pagrindan buvo padėti demokratiniai dėsniai. Nes visi susipratę lietuviai dėjosi prie valstybės kūrimo, taigi visiems turėjo tekti ir teisė jos reikalų tvarkymą spręsti. Ir šiandien reta būtų rasti mums ką nors kitaip galvojant, kaip tiktai taip, kad Lietuvos valstybė turi būti tvarkoma atsižvelgiant visos tautos reikalų ir gerovės.

Pradžioje buvo manyta, kad valstybės reikalus geriausiai gali spręsti kuo didžiausias žmonių skaičius balsavimo keliu dėl jų pasisakydamas. Tačiau patyrimas parodė, kad mums sunku taip tvarkytis ir negerai išeina. Patyrimas pasiūlė išvadą, kad valstybės reikalų tvarkymą reikia pavesti į vienas patikimas ir kompetentingas rankas, vienam V a d u i, tegul jis valdys ir tvarkys valstybę, įsižiūrėdamas ir įsiklausydamas į tautos reikalus bei rūpesčius. Tokia išvada buvo padaryta 1926 metų gruodžio 17 dieną.

Dabartinė Lietuvos valstybės santvarkos būklė susidarė ne konstitucijoje numatytu būdu. Bet ir valstybės teisė yra pripažinusi gyvenime neišvengiamą dėsnį, kad valstybės santvarka gali būti keičiama ir fakto keliu, ne vien konstitucijose iš anksto numatytais būdais. Po perversmo susidaranti valdžia yra visiškas ir vienintelis teisės šaltinis, kol ji nesuvaržo savęs kurių senųjų teisės dėsnių pripažinimu, ar naujai priimtais teisės dėsniais.

Tačiau reikia pabrėžti dabartinės mūsų valstybės santvarkos pereinamasis pobūdis. Kaip prieš penketą amžių Vytautas Didysis konsolidavo Lietuvos valstybę į vieną tvirtą vienetą daugiau teritoriniu pagrindu, taip šiandien Lietuvoje jos Vadui Antanui Smetonai vadovaujant vyksta Lietuvių Tautos konsolidacija, grynai tautiniu pagrindu. Kaip prieš penketą šimtmečių Vytautas Didysis ūgdė Lietuvos karinę — valstybinę galybę, taip šiandien Lietuvoje Tautos Vado vadovybėje ūgdomas Lietuvių Tautos patvarumas ir Lietuvos valstybinės tvarkos tvirtybė. Lietuvos valstybės pertvarkymas vyksta lėtai ir nuosekliai nuo 1926 metų pabaigos. Vyksta jis ir naujus įstatymus įvairioms valstybės reikalų sritims tvarkyti leidžiant, vyksta ir bendrojo tautos auklėjimo keliu. Tas Lietuvos valstybės persitvarkymas vyksta ne į kokias valstybės tvarkymo teorijas nusižiūrėjus, bet mūsų tautos būdą ir mūsų, nors ir nedidelį, valstybinio gyvenimo patyrimą dedant pagrindan. Tas persitvarkymas vyksta Tautos Vado nustatomais dėsniais. Tai yra tam tikras panašumas į anuos šiandien garbinamus Vytauto Didžiojo laikus, nors mūsų valstybinis gyvenimas šiandien vyksta visai kitokioje plotmėje, nei Vytauto Didžiojo laikais.

Vytautas Didysis siekė Lietuvos fizinio pajėgumo ir karališko vainiko Lietuvai, nes tai buvo dalykai, kurie anais laikais užtikrino valstybei rimtą padėtį kitų valstybių tarpe.

Šiandien mūsų Tautos Vadas siekia Lietuvai tautinio susipratimo ir vieningumo, dvasinės stiprybės ir patvarios santvarkos valstybėje, kuri sudarytų kuo geriausias sąlygas Lietuvių Tautos klestėjimui. Taip, kaip karališkas vainikas Lietuvai buvo reikalingas anais Vytauto Didžiojo laikais, taip šiandien yra reikalinga, kad Lietuva turėtų tokią savo valstybės santvarką, kurioje tautos gerovės reikalais susirūpinusioji išmintis turėtų lemiamos reikšmės.

Šiandien Lietuvos valstybės santvarka rutuliojasi ta kryptimi, kad valdžios viršūnė sueitų į vienas Valstybės Vado rankas, kad valstybė turėtų vieną atsakingą sprendėją, bet kad drauge tas Valstybės Vadas turėtų aiškų ir glaudų ryšį su organizuota tauta, kad jis kiekvienu laiku tiksliai galėtų žinoti įvairių tautos sluoksnių rūpesčius bei pageidavimus ir juos tinkamai derindamas tenkintų atsižvelgdamas visos tautos gerovės.

Tokią tvarką sukurti nėra lengvas dalykas. Tam reikia daugelio protinių pajėgų, patyrimo ir laiko. Ypač tai nelengva padaryti mūsų jaunoje, ką tik iš svetimų priespaudos pakilusioje valstybėje, kurioje ir valstybinio patyrimo ir išlavintų valstybiniam darbui protinių pajėgų tėra dar visai nedaug.

Dabartinę Lietuvos valstybės santvarkos būklę, o taip pat ir siekiamąjį susitvarkymą kai kas vadina diktatūrine sistema. Nors niekas negalėtų drįsti smerkti dabartinės Lietuvos valstybės santvarkos siekiamojo tikslo, bet smerkia priemonę, kuria tas tikslas siekiamas. Esą tik demokratijos keliu tegalima visos tautos gerovės siekti. Vadinasi, tautos visuma turi tame siekime dalyvauti, tik tada tauta galinti sukurti sau tokį gyvenimą, kokio ji norinti. O diktatūrinėmis priemonėmis esą galima sukurti gerovę tiktai tiems, kurių rankose tos priemonės yra.

Visų pirma yra neteisinga smerkti santvarką, jeigu ji iš kai kurių išviršinių požymių yra panaši į diktatūrinę. Nes nei mokslas, nei gyveni-

mas nepritaria tokiam politinių agitatorių galvojimui, kuriuo jie iš anksto smerkia visa, kas diktatūriška, ir aukština visa, kas demokratiška. Kaip demokratijà nelygu demokratijai, taip diktatūra nelygu diktatūrai. Mes smerksime diktatūrą, jeigu ji tarnaus siauros grupės naudai, skriausdama kitus tautos sluoksnius, bet lygiai su diktatūra smerksime ir tokią tariamą demokratiją, kuri užmirš aukštesniuosius tautos interesus ir įsivels į atskirų klasių kovą, arba vienos klasės interesų gynimą. Nes ne valdžios forma, o jos darbai ir jos siekimai turi būti dedami valdžios vertinimo pagrindan. Ir demokratiškumas jeigu jis suprantamas ne iš išviršinių požymių, o iš esmės — gali reikštis gana įvairiose valdymo formose.

Vertindami dabartinę Lietuvos valstybės santvarką, to esminio demokratiškumo rasime dar daugiau, nei jo buvo vyraujant Lietuvoje formalinei demokratijai. Nes šiandien tarp valdžios ir visuomenės yra visai glaudus ryšys. Ankstyvesnėje santvarkoje Lietuvos reikalų likimą lėmė kelios dešimtys seimo atstovų. Nei vienas seimo atstovas negalėjo tų reikalų nulemti taip, kaip jis girdėjo ir matė pageidaujant ir prašant žmones. Jis gal ir norėjo taip padaryti, kaip jo rinkikai pageidavo, kaip jis jiems buvo žadėjęs, bet išeidavo taip, kokie būdavo balsavimo rezultatai, kada kokia balsų pusiausvyra susidarydavo. O toji daugelio įvairių nuomonių pusiausvyra dažnai išeidavo tokia, kokios niekas nepageidaudavo. Sveikas protas spręstų vienaip, o balsavimo aritmetika išsprendžia visai kitaip.

Šiandien vieninga valdžia sprendžia valstybinius reikalus sveiko proto išvadomis. O įvairių tautos sluoksnių, įvairių valstybės kampelių gyventojų pageidavimai valdžią pasiekia ne tiktai per keletą metų pasitaikančių rinkimų proga, bet kiekvienu metu ir tiesiog. Vyriausybė santykiauja su visa tauta per organizuotąją jos dalį. Iš vienos pusės visi valdžios darbai bei sumanymai per plačiai išsišakojusią spaudą ir per atitinkamų organizacijų susirinkimus išaiškinami gyventojams. O jie iš savo pusės gali pareikšti ir pareiškia savo sumanymus bei pageidavimus įvairiausiais vietos ar bendraisiais viešais valstybės bei tautos reikalais. Šis valdžios ir visuomenės bendravimas šiuo metu vyksta nuolat, nepertraukiamai. Ir jis yra labai vaisingas, nes iš šio bendravimo valdžia susidaro viso krašto rūpesčių bei reikalų vaizdą ir tą vaizdą prieš akis turėdama tvarko valstybės gyvenimą. Štai kuo remiantis ir galima tvirtinti, jog dabartinė Lietuvos valstybės santvarka, nors ir turi išviršinių diktatoriškumo požymių, savo esmėje yra demokratiškesnė už formaliai demokratišką santvarką, kadangi ji valdžią faktiškai pastato arčiau prie plačiųjų tautos sluoksnių reikalų.

Šitoksai neva diktatūros pobūdis verčia padaryti vieną labai svarbią išvadą. Būtent, kad jai valdymo darbe nereikia vartoti prievartos daugiau, kaip bet kuriai kitai formaliai demokratinei valdžiai. Vadinasi, nėra tokio visuomenės pasipriešinimo prieš ją, kaip tai būtų galima laukti turint prieš akis taip gąsdinančiai piešiamą diktatūros vardą. Prisižiūrėjus arčiau, įsigilinus, kurios idėjos vadovauja tą vadinamąją diktatūrą, pastebėsime, kad mūsų valstybės santvarkos dabartinę būklę sunku būtų pavadinti asmens diktatūra. Greičiau turėtumėm pripažinti, kad jeigu tai diktatūra, tai **tautiškai — valstybiškos minties diktatūra**.

T o s i d ė j o s, k u r i o s š i a i d i k t a t ū r a k a i k i e n o v a d i n a m a i s a n t v a r k a i v a d o v a u j a, y r a s a v o s l a b a i d i d e l e i L i e t u v i ų T a u t o s d a u g u m a i. Pažiūrėkim tiktai — ar daugeliui iš mūsų lietuviškos tvarkingos valstybės idėja svetima? Iš esmės to gali nenorėti tiktai vien Lietuvai visiškai svetimi ir jai priešingi elemen-

tai. Visiems kitiems šis siekimas yra savas ir brangus. Bet juk gi ir dabartinės, kaip sakėme, pereinamosios tvarkos, dabartinių krašto vadų svarbiausias ir pagrindinis siekimas yra — **lietuviška, tvarkinga, stipri, kiekvieno vėjo nepajudinama valstybė.** Vadinasi, pats pagrindinis tos diktatūrine vadindamos tvarkos siekimas yra tas pats, kaip ir labai didelės tautos daugumos. Nuomonių skirtumai susidaro ne tiek dėl tikslo, kiek dėl priemonių. Vieni mano, kad aukščiau minėto tikslo galime pasiekti vienu būdu, kiti kitu, treti trečiu. Dabar klausimas: jeigu mes negalime susirasti dėl būdo, tad kaip patį tikslą pasiektume. Atrodo, kad iš to nieko negali išeiti, nes dėl būdo bei priemonių besiginčydami nieko negalėtumėm pradėti. Kaip gi pas mus atsitiko? Atsitiko kaip tarp keleto besiginčijančių: ginčijosi, ginčijosi, kol, pagaliau, vienas iš jų pasakė — **klausykit manęs ir dirbkit.**

Ir taip mūsų kraštas eina prie naujos valstybės santvarkos. Norima, kad toji santvarka, nors iš esmės liktų ir demokratiška, bet kad joje būtų daugiau pastovumo, kad būtų apsisaugota nuo perdaug dažno blaškymosi į įvairias puses, kad būtų taip pat apsisaugota nuo tokios padėties, kurioje sprendžiamasis balsas gali pareiti nuo tokių asmenų, kuriems valstybės reikalai visiškai nesuprantami, arba kuriems valstybės reikalai svetimi ir, kurie būdami aiškioje mažumoje, nežiūrint demokratiškiausios tvarkos, galėtų diktuoti tautai savo sąlygas. Kaip prieš penketą šimtmečių Vytautas Didysis savo asmens sugebėjimais ir autoritetu subūrė aplink save galingą Lietuvos valstybę, taip šiandien prisikėliman Lietuvą galutinai atvedęs Tautos Vadas — pirmasis nepriklausomos Lietuvos Valstybės Prezidentas Antanas Smetona telkia vienybėn Lietuvių Tautą ir kuria tinkamus rėmus jos ateities kūrybos darbui. Šis Tautos Vado autoritetas pilnai pateisina šio pereinamojo laiko Valstybės konstitucijoje suteiktą Jam, kaip Valstybės Prezidentui, didelę valdymo ir įstatymų leidimo galią. Šio meto valstybės darbų geriausias vainikas bus tas, jei Tauta pagaliau pribręs sudaryti toje pačioje konstitucijoje numatytą Tautos Atstovybę, kuri pajėgtų tinkamai nešti Tautai naudingų įstatymų leidimo naštą.

Tarptautinė būklė

Kitų valstybių tarpe Lietuva šiandien irgi visai kas kita, nei prieš penkis šimtmečius. Tada ji buvo didžioji pasaulio valstybė, bebaigianti išsikovoti ir Vakarų Europos valstybių tarpe atatinkamą svorį. Šiandien Lietuva nedidelio ploto valstybė, kuri ne tik nevaldo svetimų tautų apgyventų žemių, bet net ir savųjų žymios dalies su pačia Lietuvos kunigaikščių sostine dar neturi. Anais laikais Lietuvos valstybė siekė didžių plotų ir tarptautinės galios, o dabar Lietuva savo tautiečius siekia suburti jaukion prieglobon ir palaikyti savo gyvavimo teisę kitų valstybių tarpe. Ne žemesnės rūšies valstybė Lietuva yra dabar lyginant su Vytauto Didžiojo valstybe, tiktai kitokios. Tada buvo ūgdomi valstybės plotai, galybė ir garbė, šiandien tautos gerovė ir dvasios vertybės.

Bet yra kai kurių ir panašumų mūsų dabartinėje tarptautinėje būklėje su Vytauto Didžiojo laikais. Vytautas turėjo nedraugų vakaruose ir pietuose, turime tuos pačius ir mes. Gal tiktai tas skirtumas, kad Vytautas kovojo su vienais iš jų susitaikęs prieš antruosius. Mums tenka, jei ne ginklu, tai moraline ir politine kova kovoti iš karto su abiem.

Pergyveno Lietuva kitų tautų akyse visokių įtarimų. Buvo ji apšaukta maža nesugyvenama tautele, kurią reiktų pamokyti, buvo ne kartą skundžiama tarptautinėms įstaigoms, bet nepasisekė niekam įrodyti Lietuvos neteisumo.

Kova dėl Lietuvos pajūrio aštri. Yra ir tokių, kurie gąsdina, kad Lietuvai būsią sunku išlaikyti tuos ūkiškuosius sunkumus, kurie Lietuvą dėl tos kovos slėgia ir dar gali prislėgti. Bet Lietuva dar nežengė atgal nuo to, kas jai priklauso ir ką ji privalo ginti neatsižvelgdama aukų sunkumo. O Gedimino miesto ilgesys taip pat nei Lietuvių Tautos sąmonėje nei Lietuvos užsienių politikos vadovų darbuose nenublanko. Silpnos valios žmonių ir čia pasitaiko. Kai kam pradeda rodytis, kad mes neištesėsim tokios sunkios kovos dviem frontais, kad kur nors reikia nusileisti. Kadangi, esą, sostinę atgauti iš keleriopai stipresnės Lenkijos, kitų valstybių parama besinaudojančios, vistiek tuo tarpu nesą vilties, tai ar nevertėtų, girdi, paduoti ranką į pietus draugiškiems santykiams, sostinės klausimą atidedant neribotam laikui. Nes kitaip, esą, Lietuva liekanti izoliuota nuo viso pasaulio, vienui viena, be užtarėjų, be draugų. Taip ji ir nepriklausomybę galinti prarasti.

Bet yra senas lietuviškas priežodis — nesuk iš kelio dėl takelio. Lietuvos užsienių politikos vadovai, Tautos Vado nurodomi, ryžosi verčiau atsidurti garbingoje izoliacijoje, negu dėl abejotinos draugystės gyvybinių Lietuvos interesų išsižadėti. Ir diena iš dienos pasaulis pradeda tinkamiau įvertinti ir pačią Lietuvą bei jos pajėgumą ir jos teisėtus reikalavimus. Žinoma, šiandien dar neatėjo ta valanda, kada turėtų užviešpatauti teisingumas prieš smurtą tarptautiniuose santykiuose, bet Lietuvos nedraugų padėjimas nuolat keičiasi ir ne visada jiems gerojon pusėn. Lietuva jau ir savo nepriklausomam gyvenime patyrė, kad pasitikėjimas teisingumu dažnai neapvilia. O juk pasaulio istorija yra daug kartų parodžiusi, kad teisus, nors ir silpnas fiziškai, jeigu tik patvarus dvasioje, pagaliau laimi. Argi to neįrodo, kad ir mūsų pačių nepriklausomybės atgavimas?

Taigi tarptautiniuose santykiuose Lietuva ir šiandien, kaip nuo pat savo nepriklausomybės pradžios, tvirtai laikosi vienos ir aiškios linijos — sujungti lietuvių nuo senovės gyventas žemes į vieną valstybę ir taikiai bendradarbiauti su kitomis pasaulio tautomis. Kova dėl pajūrio išlaikymo ir sostinės su jos žemėmis atgavimo, kaip viduje tautos dvasios stiprinimo keliu, taip ir tarptautiniuose santykiuose tebevyksta ir vyks ligi galutinio laimėjimo, neatsižvelgiant kokio skaičiaus metų tam reikėtų. O laimėjimo žymių jau ir dabar matyt — nuolatinis artėjimas su kaimyninėmis Pabaltijo valstybėmis, žymesni prekybos santykiai su Anglija, Prancūzija ir kitomis žymiomis valstybėmis, draugiškesnis mūsų vertinimas tarptautiniuose susitikimuose — visa tai rodo, kad moralinis Lietuvos svoris kitų tautų akyse yra pakilęs. Ko Vytauto Lietuva pasiekė savo fizine galybe ir mokėjimu nukariauti bei valdyti, to mes tarptautiniuose santykiuose pasieksime savo dvasios patvarumu ir vidujiniu pajėgumu.

Žinoma, per daug būtų neatsargu pasitikėti vien tiktai teisingumu ir manyti, kad tas apsaugos valstybės nepriklausomybę. Todėl būtinas yra dalykas turėti ir kiek galima stipresnę fizinę valstybės apsaugą nuo nedraugų galimų užpuolimų. Vyrų, nebijančių ir mokančių vertai paguldyti galvą už Lietuvą pas mus nestinga — tai parodė nepriklausomybės kovos. Tačiau ne vien drąsos ir pasišventimo, o taip pat ir didelio pasiren-

gimo bei lėšų reikia, kad turėtumėm tinkamą krašto apsaugą. Kartais tenka girdėti balsų, kad tuščios yra pastangos stiprinti kariuomenę, nes mes pasauliui ne fizine, o tiktai dvasine pajėga galime užimponuoti. Tas tiesa, bet mums reikia ne tik pasauliui imponuoti, bet ir prieš netikėtumus atsispirti, reikia nors mažiausią garantiją turėti reikiamoms sąlygoms sudaryti, kuriose galėtų augti ta mūsų dvasinė stiprybė. Todėl Lietuvos valdžia ir nesigaili palyginti nemažų lėšų ir pastangų bent būtiniausiai krašto apsaugai sudaryti, Lietuvos kariuomenei laikyti.

Lietuvos kariuomenė, kad ir nedidelė, vis dėlto yra vienas iš rimčiausių pagrindų, ant kurio statoma mūsų tarptautinė būklė, kuriuo remiasi kitų valstybių pasitikėjimas mumis, kuris sudaro tinkamą užuovėją mūsų ūkiškam ir kultūriniam augimui, kuriuo bent iš dalies kitų tautų yra matuojamas ir mūsų tarptautinis svoris.

Ūkis

Ir kilniausias didvyris, idealistas, pasišventėlis negalėtų pasižymėti savo kilniaisiais darbais, jeigu neturėtų tų paprastųjų, kasdieninių dalykų — pavalgyti, apsivilkti... Ir valstybė negalėtų siekti savo aukštųjų tikslų, jeigu neturėtų susidariusi savo ūkiškųjų pagrindų. Tad, nors kai kas ir mano, jog valstybės valdžiai netinka labiau rūpintis medžiaginiais gyventojų reikalais, nei dvasiniais, vis dėlto reikia atminti, kad joks rūpinimasis dvasiniais reikalais, jokia dvasinė kūryba neįmanoma tol, kol tebėra neaprūpinti patys būtiniausieji medžiaginiai reikalai.

Šiuo metu visas pasaulis pergyvena nepaprastą persilaužimą ūkio gyvenime. Tie ūkiškojo santykiavimo dėsniai, kurie jau dešimtmečiais ir net šimtmečiais buvo nusistovėję ir įprasti, dabar pajudinti iš pagrindų ir keičiasi. Ir svarbiausia tai, kad tas keitimasis vyksta ne kokiu iš anksto apgalvotu ir nustatytu planu, o visai gaivališkai. Dabartinis pasaulio ūkiškojo gyvenimo vaizdas galima palyginti su ežeru, kurio dugnas pradėjo kaitaliotis — vienoje vietoje atsiranda duobė, kitur iškyla kalnas, paskui vėl naujos duobės ir kalnai atsiranda be jokios tvarkos ir be aiškiai numatomos to judėjimo pabaigos. Galima įsivaizduoti, kas turėtų darytis su tokio ežero vandeniu, kuris iki tol ramiai paviršiuje nuo vėjo tebanguodavo. Vanduo turėtų nuolat persilieti iš vienos vietos į kitą, turėtų susidaryti daugybė visokių įvairaus stiprumo srovių ir verpetų, kurių pajėgumas ir kryptis įvairaus ilgumo laikotarpiais kaitaliotųsi. Įsivaizduokime dabar tokiame kunkuliuojančiame ežere nedidelį laivelį. Kokio patvarumo ir orientacijos reiktų irkluotojui, norinčiam išsilaikyti paviršiuje ir priplaukti prie tikslo. Manau, kad niekas negalėtų jam prikaišioti, jei jis ir nepajėgtų plaukti tiesiai ir jei jo laivelis kartais turėtų net ir smarkiai susvyruoti.

Šiame rašinyje neįmanoma būtų nagrinėti visus Lietuvos ūkio klausimus. Tad ir pasitenkinsime nurodę, kad šiuo metu Lietuvos ūkis yra lyg tas laivelis verpetuojančiame pasaulio ūkio persilaužimų ežere. Lietuvos valstybė yra per mažas vienetas, kad galėtų kuria nors linkme pasaulio ūkio verpetus pakreipti ir sutvarkyti juos į pastovias sroves. Tad Lietuvos valstybės tikslas šiandien yra vienas — išsilaikyti šiuose verpetuose neparblokštai ir, kiek tai galima, suskubti išnaudoti kartais verpetų pasisukimuose pasitaikančias palankias sroves.

Prie to tenka dar pridėti, kad aukštesnieji valstybės tikslai taip pat pasunkina Lietuvos ūkiškosios pusiausvyros išlaikymą, nes dėl tų aukštesniųjų tikslų Lietuva kartais yra priversta nesinaudoti kai kuriais palankiais galimumais. Ypatingai tą tenka Lietuvai pajusti tais momentais, kada aštrėja kova už Lietuvos įsistiprinimą savame pajūryje. Klausimas, ar yra vilties Lietuvos ūkiui išsilaikyti nesuklupusiam tokiose aplinkybėse?

Atsakymas į tokį klausimą matyti ligšiolinės kovos eigoje. Lietuva savo ūkio sudėtyje, galima sakyti, jo silpnybėse, turi ir tokių dalykų, kurie kartu yra ir jo stiprybė. Nors tai iš karto ir keistai atrodo, bet tai yra ištikro taip. Juk tai yra silpnybė, kad Lietuvos ūkis nėra pasiekęs tokio tobulumo laipsnio, kaip kitų kai kurių tautų. Dėl to kartais esti sunku su anomis tautomis konkurenciją išlaikyti. Bet iš kitos pusės dėl tos pačios priežasties mūsų ir reikalavimai mažesni. Mes nesame dar taip labai pripratę prie tų geresnių gyvenimo sąlygų, be kurių jau nebegali gyventi aukščiau pakilusio ūkio šalys. Vadinasi, mūsų kraštas yra lyg ir labiau užsigrūdinęs pakelti didesnius sunkumus. Tai duoda didesnių vilčių, kad mūsų kraštas gali ilgiau sunkumus tverti ir ištverti iki galo. Be to paskutinių laikų patyrimas rodo, kad mūsų tauta reikale pasirodo turinti ir tam tikrų ūkiško lankstumo gabumų. Dabar, kada ūkio gyvenimo sąlygos keičiasi ne kas metai, o galima sakyti, kas mėnuo ar net dažniau, reikia labai didelio lankstumo prie tų nuolat besikeičiančių aplinkybių prisitaikinti. Kaip tik mūsų tauta, ypatingai ūkininkija, kuri vis būdavo kaltinama esanti labai nerangi, reikale sugebėjo būti pakankamai lanksti ir turėjo pakankamai iniciatyvos skubiai prisitaikinti net ir prie labai nepatogių pasikeitimų. Šis reiškinys parodo, kad Lietuvos ūkiškasis gyvenimas, nors ir pergyvena gal lig šiol jam dar nematytą bandymą, nėra beviltiškoje būklėje ir turi rimto pagrindo tikėtis išsilaikysiąs nesutriuškintas. O kas išsilaikys visuotinių persilaužimų laikotarpį, tam yra gražios vilties puikiai klestėti pastovesniais laikais. Tad šis laikas yra bandymas mūsų tautos mokėjimo pasišvęsti ir ištesėti.

Kultūra

Atgimusi Lietuva stojo kitų nepriklausomų tautų eilėn su gilia iš senovės paveldėta dvasios kultūra. Tiktai trūko jai moderniškų tos kultūros formų, ypač lyginantis su Vakarų Europos tautomis. Tad bekovodama dėl savo kasdieninės duonos, bekovodama ir dėl teisės gyventi bei nepriklausomai tvarkytis, Lietuva gyvai griebėsi užpildinėti svetimųjų prievartos sudarytąsias kultūros spragas, susirūpino moderniškais metodais užfiksuoti ir ateinantiems amžiams tai, kas iš praeities paveldėta, susirūpino apsiginkluoti moderniškomis priemonėmis tautos kultūrai sparčiau ūgdyti.

Vienas iš didžiausiųjų kultūros įvykių — laisvose tautose Europoje tai ne naujiena — beraščių likvidavimas jaunojoje kartoje. Jau beveik visuose Lietuvos kampeliuose ne tik teorijoje, bet ir praktikoje įvestas visuotinis privalomas pradžios mokymas, kurį rengiamasi dar papildyti, praplatinti. Bet ir prieš visišką privalomo pradžios mokymo įvedimą savu noru mūsų tauta veržėsi prie apšvietos ir vaisiai jau jaučiami. Lietuviški laikraščiai savo skaitytojus pradėjo skaičiuoti dešimtimis ir net jau šimtais tūkstančių.

Šių dalykų pakanka pajusti tam skirtumui, kuris yra pasidaręs Lietuvos kultūros gyvenime, palyginus su mūsų dabar minimaisiais Vytauto Didžiojo laikais. Garbingi ir didūs Lietuvai buvo anie laikai, tačiau tada kitos vertybės buvo labiau branginamos ir didesnės reikšmės turėjo. Rašto mokėti anais laikais buvo ne paprastas menas. Kaip ūkio gyvenime, taip ir kultūros srityje šios dienos maža tegali būti lyginamos su anais laikais. Tiktai kultūros srityje šie laikai kitoki ne vien kultūros reiškinių kokybe, bet ir savo kryptimi žymiai skiriasi. Anais laikais mūsų tauta neatkreipė savo dėmesio į tai, kad savąją kultūrą reikia saugoti nuo svetimybių užgožėjimo. Valstybinė galia, politinė įtaka, bendros tautinės kilmės pajautimas ir tautos, kaip giminės, prestižo palaikymas santykiuose su svetimaisiais tada apėmė tautinį pasireiškimą. O svetimai kalbai net valstybės raštuose, svetimiems papročiams didžiūnų namuose nebuvo durys uždarytos ir tai nežeidė lietuvių tautinių jausmų. Ne mums dabar juos teisti už tai. Jei mes jų amžiuje gyventumėm, gal taip pat galvotumėm. Po penkių šimtmečių jaunoji Lietuva kitaip galvoja. Šiandien visas lietuvių kultūrinio judėjimo veržimasis krypsta į tai, kad Lietuvių Tautos kultūros reiškiniai apsivalytų nuo svetimybių ir savaimingai sužibę praturtintų žmonijos kultūros lobyną naujais žiedais, kuriuose mūsų tautos siela spindėtų.

Ne lengvas tatai uždavinys. Nes jeigu prieš penkis šimtmečius neatsispirta svetimos kultūros įtakai, tai šiandien toji svetimoji įtaka, daugybe naujų laimėjimų nešina, stipriau į mus veržiasi. Persiimti tuos laimėjimus, bet ne patiems nusidažyti jais, o juos nudažyti ir persunkti lietuviška dvasia gal ne kiekviename žingsnyje ir šiandien mums sekasi. Bet vis dėlto pats ryškiausias mūsų šių dienų kultūrinio judėjimo požymis yra šis siekimas būti sau žmonėmis, kurti savaimingas dvasios gėrybes.

Žinoma, jaunosios kartos auklėjimas, besiekiant tokių tikslų, yra pagrindinis dalykas, nes tiktai jaunoji karta, tokiuose troškimuose išauklėta, vaisingiau galės to tikslo siekti. Lietuvių Tauta savo svajonėms ir siekimams įvykdyti atgaivino, sukūrė savo valstybę. Valstybė nepateisintų savo paskyrimo, jeigu atsisakytų nuo aiškios sistemos siekiant pagrindinių tautos tikslų. Ir jaunosios kartos auklėjimas, kaip svarbiausia tų tikslų siekimo priemonė, turi būti vienas iš svarbiausių valstybės rūpesčių, jeigu ji neapleidžia savo paskirties. Lietuvos valstybei, kaip ir daugeliui kitų valstybių, tenka pergyventi tam tikrą kovą su kitomis institucijomis dėl jaunosios kartos auklėjimo. Didesnes nesutarimas šioje srityje susidarė su katalikų Bažnyčia, arba, teisingiau pasakius, su vyraujančia katalikų dvasininkų dalimi. Žinoma, šis nesutarimas išėjo ne iš valstybės noro absoliučiai monopolizuoti jaunosios kartos auklėjimą, o iš tam tikros dvasininkų dalies noro į jaunosios kartos auklėjimą įnešti elementų, silpninančių tąjį tautinį pasiryžimą vieningai jungtis aplink didžiuosius tautos tikslus. Valstybė yra plačiai atvėrusi visų auklėjimo įstaigų duris ir religiniam auklėjimui, bet reikalauja, kad jis būtų grynas religinis auklėjimas, be pašalinių tikslų priemaišų, ir kad jis būtų harmoningai suderintas su bendrąja valstybės nustatyta auklėjimo linija. Kadangi valstybės nustatytoji auklėjimo linija nieko neturi savyje, kas su religijos dalykais būtų nesuderinama, tai šis nesutarimas, kuris, nors yra gana žymiai atsiliepęs į valstybės gyvenimą, be abejo yra tiktai laikinio pobūdžio. Tas nesutarimas daug kam tiktai išryškino mūsų tautinius idealus ir išmokė atskirti juos nuo įvairių priesagų, kurios ištikrųjų nesudaro tų idealų es-

mės. Išryškino daugeliui ir religinius idealus ir išmokė juos atskirti nuo falsifikuotų religinių šūkių, po kuriais iš tikrųjų slepiami tam tikrų grupių politiniai ar net medžiaginiai interesai. Tačiau ta kova tebėra dar didelis mūsų kultūrinės pažangos kliudytojas. Ir ji vėl primena Vytauto laikus, nors jie ir visai kitoki buvo. Juk ir Vytautas Didysis kovojo su priešais, kurie ėjo į Lietuvą politiniais ir medžiaginės naudos tikslais, bet veidmainiškai prisidengę religiniais šūkiais. Skirtumas tiktai tas, kad ten ėjo žmonės su fiziniu ginklu ir Lietuvai visiškai svetimi. O dabar toji kryžeivių veidmainystė, pakeitusi savo pavidalą, apsigyveno kai kuriuose saviškiuose, lietuviuose, ir iš ten, gal net jiems patiems gerai nenusivokiant, dvasinėje — kultūrinėje plotmėje stengiasi nublukinti atgimstančios tautinės dvasios pasireiškimą. Bet juk Vytautas kryžeivius nugalėjo. Tad ir atgimusi Lietuvos tautinė dvasia turi pasiekti savo kultūrinių tikslų. Tai nereiškia, kad tautiniai idealai turi paniekinti religinius. Krikščionybė mūsų tautą pasiekė ir joje įsigalėjo, bet kryžeiviškai veidmainiškos dvasios mūsų tauta nepriėmė. Jeigu tos veidmainystės vis dėlto atsirado, tai jos likimas turės būti tas pats, kaip ir kryžeivių galybės prieš penkis šimtmečius.

Dar vienas pažymėtinas mūsų šių dienų kultūros gyvenimo, ypač švietimo reiškinys yra tai, kad pastebimas noras nuo bendrojo lavinimosi, kurio daugumos buvo griebtasi pirmaisiais nepriklausomybės metais, krypti prie praktiško lavinimosi, prie pasirengimo įvairioms gyvenime reikalingoms specialybėms. Čia irgi pasireiškia mūsų tautos noras visa savomis jėgomis daryti. Žinoma, tik savomis jėgomis tegalime savaimingus kultūros laimėjimus kurti. Prieš penkis šimtmečius nebuvo jaučiamas tas skirtumas, savieji, ar iš svetur atkeliavę bei parkviesti žmonės dirbs įvairius tam tikro mokėjimo reikalingus darbus. Šiandien mūsų tauta tai suprato, įvertino ir griebėsi atitinkamų žygių.

Tokiu būdu mūsų kultūros gyvenime matome visą eilę naujų, kaip ir paruošiamųjų darbų, ir jau naujų daigų, kurie žada išauginti kultūros žiedų, tinkančių ir moderniškajam pasauliui papuošti.

Gairės ateičiai

Ne balansinė Lietuvos valstybės būklės apyskaita čia norėta paduoti, todėl čia ir nėra nei skaitmenų palyginimų nei faktų registracijos. Tai tiktai bruožai, kurie pirmutiniai ryškiausiai krinta į akį, metus žvilgsnį į šių dienų Lietuvą. Kita akis gal pamatytų dar ir tų bruožų, kurie čia nepaminėti, gal kai kurių ir paminėtųjų nepastebėtų, nes ji gal iš kito taško žiūrėtų. Bet vis tiek, iš kokio taško lietuvis žiūrėtų į Lietuvos valstybės reikalus — tebūnie tiktai ne abejingas žiūrovas, tesusirūpinie tais reikalais, kaip savaisiais, kad rūpinasi ir net dar labiau. Šios apžvalgos svarbiausias tikslas sužadinti tą rūpestį tam, kam jo trūko, sužadinti norą sekti, pažinti savosios valsybės gyvenimą ir progai esant ką gera, reikalinga jame atlikti. O kad aiškesnė būtų ta linkmė, kurion visi lietuviai kviečiami įsijungti bežengiant tautai pažangos keliu, pakartosime čia tuos dėsnius, kurie šiandien yra dedami mūsų tautinio ir valstybinio gyvenimo pagrindan —

„Tauta klestės:

kai kiekvienas lietuvis žinosis bei jausis esąs gyvoji lietuvių tautos dalelė,

kai jis susipras, kad lietuvių tautą tiktai lietuviškumas tesudaro ir telaiko, ir kai jis lietuviškumą ūgdys ir saugos savo gyvenime ir visur: šeimoje, mokykloje, tarnyboje, įstaigoje, santykiuose su bet kuo,

kai jis susipras, kad tautos gyvybės versmė yra taurūs, atsparūs, drausmingi lietuviai ir kad tokius lietuvius tegali auginti, auklėti lietuviška dorovinga šeima,

kai jis susipras, kad ir savo asmeninį reikalą jis turi derinti su tautos reikalais,

kai jis susipras, kad tik patys lietuviai tegali Lietuvos valstybę statytis ir savo tautą nuo svetimųjų apsaugoti,

kai lietuvių valia, Tautos Vado vadovaujama, bus vieninga,

kai bus dermė tarp tautos ir valstybės ir kai valstybės valdžia sielosis tautos reikalais,

kai religijos reikšmė tautos gyvenimui bus lietuvio giliai jaučiama,

kai lietuvių tarpusavio santykiai bus pagrįsti teisingumu,

kai darbas — visos tautos ir kiekvieno lietuvio gerovės pagrindas — bus gerbiamas,

kai materialinės gerovės šaltiniai taip bus tvarkomi, kad tautoje bus dermė ir santaika,

kai lietuvių kultūrinė kūryba iškels aikštėn tautos gelmėse glūdinčius turtus,

kai Gedimino Vilnius ir kitos lietuvių tautos žemės visa savo būtybe bus sutapę su Lietuvos valstybe ir lietuvių tauta.

Taigi —

gaivinami glūdinčios lietuvių tautoje didžiosios pasaulinės paskirties — žmonijos dvasinio turtinimo,

žadiname lietuvių visuotinio siekimo:

atsispirti visam tam, kas graso lietuvių tautos gyvybei ir Lietuvos valstybės nepriklausomybei,

tvirtai įsiremti į Baltijos jūrą,

atgauti Vilniaus kraštą su Gedimino sostine Vilniumi, —

laikome reikalinga:

saugoti ūgdyti lietuviškumą lietuvių tautos žemėse,

telkti krūvon tautinės vienybės vardu visus lietuvius,

ūgdyti lietuvio tautinę ir valstybinę sąmonę,

skiepyti lietuviui tautinės savigarbos jausmą,

auklėti lietuvio atsparumą ir drausmingumą tautos reikaluose,

sukelti tautos veiklumą,

rūpintis lietuvio šeimos tvirtumu ir dorove,

plėsti tautos švietimą ir rūpintis, kad mokykla

ir mokytų mokinį ir, auklėdama jį, ūgdytų jame lietuviškąją sąmonę ir lietuviškąjį valstybiškumą,

žadinti tautos kultūrinę kūrybą ir ją remti,

kelti tautos darbingumą ir siekti, kad lietuviui būtų įmanomi visi darbai ir verslai ir kad jis būtų tinkamai jiems priruoštas,

eiti prie tokios darbo ir verslo santvarkos, kuri labiausiai atatiktų tautos siekimus ir kurioje būtų sunaudojamos visos lietuvių pajėgos ir lietuviui nebereiktų keltis svetur,

siekti, kad darbininkų ir darbdavių santykiai būtų teisingai tvarkomi ir taikingomis priemonėmis derinami, saugojant darbininkų gerovę ir reikalingas sąlygas krašto ūkiui tarpti,

rūpintis, kad materialinės gerovės šaltinių naudojimo būdai atatiktų reikalingas sąlygas krašto ūkiui tarpti, netrukdytų šalies pažangos ir nekenktų žmonių gerovei,

kelti pagrindinį tautos gerovės šaltinį — Lietuvos žemės ūkį ir remti pradedantį stiprėti lietuvių verslą,

kad valsybės santvarka atatiktų laiko sąlygas, būtinas valstybei ir tautai gyventi,

kad valstybės valdžia visose savo galios srityse vadovautųsi tautos karakteriu, tautos tradicijomis ir tautos siekimais,

kad valstybės valdžia atidžiai ir jautriai stebėtų Lietuvos ir pasaulio gyvenimo eigą ir visose valstybės ir tautos gyvenimo srityse veikliai į ją atsilieptų,

kad valstybės ir savivaldybių tarnautojai ir kiti einą viešąsias pareigas asmens būtų valstybiškos sąmonės žmonės,

kad krašto atstovybė būtų pašaukta iš organizacijų, valstybės sudarytų kultūros, ūkio, verslo ir darbo pagrindais,

kad valstybės ir bažnytinės veiklos santykis būtų abyšalės pagarbos ir paramos santykis,

kad kariuomenė, tautos sūnų žiedas, būtų tvirta Tėvynės atrama, o organizuota tauta — kariuomenės žygių sąmoninga rėmėja".

Vytauto Didžiojo laikams ne gėda, kad Lietuva, paminėjusi juos, ryžosi eiti tokiu keliu.

V. Rastenis.

Lietuvos kariuomenė

1. P r a e i t i s. Jau nuo senų senovės lietuvių giminių apgyventi plotai buvo kaimynų puldinėjami. Kol atskiros neorganizuotos giminės veikė pakrikai, daugelį jų kaimynai spėjo išnaikinti, o jų apgyventus plotus pasisavinti. Tokio liūdno galo susilaikė kitados gausinga lietuvių giminė prūsai. Kitos lietuvių giminės, matydamos, kad jos pakrikai veikdamos susilauks prūsų likimo, pradėjo burtis krūvon ir jau XIII amžiaus pradžioje gabių kunigaikščių vadovaujamos sudarė, tų laikų akimis žiūrint, stiprią kariuomenę, mokėjusią duoti tinkamą atsparą neramiems gobšiems kaimynams. Tų metų nedraugingi lietuviams įvairių tautų kronikininkai vis tik aukštai įvertina susikūrusios Lietuvos kariuomenę. Sumanių vadų vadovaujama ji sugebėjo atremti besiveržiantį iš rytų į Europą mongolų antplūdį; sulaikė iš vakarų plūstančius kryžiuočių pulkus; įstengė praplėsti Lietuvos ribas nuo Baltijos iki Juodųjų jūrų, nuo Nemuno iki Okos ir iškelti Lietuvos Valstybės vardą tiek aukštai, kad pasaulio galingieji su ja skaitėsi ir gerbė, o menkesnieji prieš Lietuvą drebėjo ir ieškojo jos globos. Tiek aukštai Lietuvos kariuomenė buvo iškėlusi savo valstybės garbę ir tiek plačiai išplėtusi jos ribas!

2. A t g i j i m a s. Dabartinės Lietuvos kariuomenės pradžia laikoma 1918 m. lapkričio 23 diena, kada Lietuvos sostinėje Vilniuje išėjo pirmas kariuomenei įsakymas, kuriuo karininkui Galvydžiui-Bykauskui (dabar atsargos generolas leitenantas) buvo įsakyta pradėti formuoti 1 pėstininkų pulką. Po kelių dienų karininkui Grigaliūnui-Glovackiui (dabar atsargos generolas) buvo įsakyta pradėti formuoti 2 pėstininkų pulką. Tuo laiku Vilniuje buvo tik kelios dešimtys karininkų ir savanorių kareivių. Iš jų buvo sudarytos krašto apsaugos ministerijos ir 1-jo ir 2-jo pėstininkų pulkų užuomazgos.

Nugalėti vakarų fronte vokiečiai pamažėl pradėjo kraustytis iš Lietuvos. Jų pėdomis sekė įsigalėję Rusijoje bolševikai. Be to, Vilniuje pradėjo formuotis lenkų legionai, griežtai nusistatę neleisti kurtis Lietuvos valstybei ir jos kariuomenei atskirai nuo Lenkijos. Vos tik atgimusios Lietuvos laikinoji valdžia ir jos kariuomenė buvo per silpnos išsilaikyti Vilniuje, kuriam grėsė iš vienos pusės čia pat jau esanti rusų raudonoji armija, iš kitos besiorganizuoją nedraugingi lenkai ir iš trečios pakrikę vokiečių kareiviai — spartakininkai. Teko ieškoti saugesnės vietos.

Valdžia persikėlė į Kauną, o kariuomenės dalių formavimas buvo perkeltas į Alytų, Kauną, Marijampolę, Panevėžį, Žemaitiją ir į kitas saugesnes vietas. Kariuomenės steigimas buvo labai sunkus. Visa Lietuva didžiojo karo audros buvo baisiai nuvarginta: miestai, miesteliai, atskiros sodybos išdeginti. Nei pinigų, nei maisto, nei aprėdo nebuvo. Vokiečių vadovybė buvo žadėjusi duoti besiorganizuojančiai Lietuvos kariuomenei nors šautuvus, bet vėliau savo pažado neištęsėjo. Ginklus pradžioj teko įsigyti daugiausiai perkant juos iš patvirkusių vokiečių kareivių, pardavinėjusių šautuvus ir kulkosvydžius už menkus pinigus arba už maistą (sviestą, sūrį, lašinius, kiaušinius).

Kariuomenės pagrindą sudarė grįžę iš Rusijos karininkai bei puskarininkiai, kurių mobilizacija buvo paskelbta 1919 m. sausio mėn. 15 d. ir savanoriai, susidarę iš moksleivių, ūkininkaičių, valdininkų, amatininkų ir bendrai iš visų gyventojų sluoksnių. Visi lietuviai jau be galo buvo ištroškę laisvės ir bevelijo greičiau garbingai žūti kovoje su priešu, negu kam nors vergauti. Tad skurdžiai apginkluota, neparengta, alkana Lietuvos kariuomenė jau 1919 metų vasario mėnesio pradžioje, turėdama nepilnus 2 pėstininkų pulkus ir 2 atskirus pėstininkų batalijonus, stoja nelygion kovon su daug gausingesne ir nepalyginamai geriau apginkluota raudonąja armija. Po ilgų gausingų aukomis kovų įsiveržę Lietuvon raudonarmiečiai tų metų rugpiūčio mėnesio pabaigoje išstumiami iš Lietuvos ribų. Tad, kaip matome, Lietuvos jaunutei kariuomenei teko formuotis, augti ir stiprėti žiaurių kovų sūkury.

Kaip jau buvo sakyta, Lietuvos kariuomenės branduolį sudarė mobilizuoti grįžę iš Rusijos karininkai su puskarininkiais ir savanoriai. 1919 m. sausio mėn. 25 d. įsteigta karo mokykla ,o kovo mėn. 15 d. jau paskelbtas pirmas naujokų šaukimas. Tuo pat laiku sudaroma pirmoji brigada iš 2 pėstininkų pulkų ir 2 atskirų pėstininkų batalijonų.

Liepos mėnesį fronte veikiančioji kariuomenė suskirstoma į 2 brigadas, turėjusias iš viso 3 pėst. pulkus ir 7 atskirus batalijonus, virtusius vėliau atskirais pulkais. 1920 m. sausio mėn. jau buvo 3 brigados iš 9 pėst. pulkų ir atskiro gudų batalijono. Vasario mėnesį brigados paverčiamos divizijomis ir jau tų pačių metų lapkričio mėnesį Lietuvos kariuomenė turėjo 4 divizijas iš 12 pėstininkų pulkų ir vieno formuojamo savanorių pulko.

41

Greta pėstininkų formavosi ir kitos kariuomenės dalys. Artilerijos pradžią sudarė gautos iš vokiečių 1919 m. sausio mėnesį dvi rusų patrankos, o jau 1921 metais buvo suformuoti 4 artilerijos pulkai. Pirmas raitininkų eskadronas buvo pradėtas formuoti prie Kauno miesto ir apskrities komendantūros 1919 metų sausio mėn., o vėliau iš šio eskadrono buvo suformuoti 1 husarų pulkas ir 2 ulonų pulkas. 1920 metų gale buvo suformuotas 3 Geležinio Vilko dragūnų pulkas. Lygiagrečiai buvo steigiamos ir specialios kariuomenės dalys (aviacija, pionieriai, ryšininkai, šarvuočiai), o augant kariuomenei buvo perorganizuojami jos štabai, tiekimas, sanitarijos bei veterinarijos ir kitos reikalingos tarnybos.

1920 metais buvo įsteigti aukštieji karininkų kursai, turėję tikslą pagilinti paskubomis įgytąsias žinias Rusijos ir Lietuvos karo mokyklose. Per šiuos kursus perėjo beveik visi karininkai. Be to, ne mažas karininkų skaičius išėjo aukštuosius kariškus mokslus užsienio (Čekoslovakijos, Belgijos, Prancūzijos, Italijos ir kit.) generalinių štabų akademijose ir kitose specialiose mokyklose. Dabar įsteigti dar ir generalinio štabo kursai.

3. **Nepriklausomybės karai.** 1919 metų sausio mėnesio pradžioje rusų raudonoji armija užėmė Vilnių, o jau to mėnesio gale buvo Šiauliuose ir vasario pradžioje pasiekė Telšius. Tai grėsė ne tik Lietuvai, bet ir kaimyninei Vokietijai ir jos tebebuvusiai dar Lietuvoje kariuomenei, kuri, kaip bermontiada parodė, turėjo Lietuvoje ir Latvijoje ypatingų tikslų. Taigi ir vokiečių ir lietuvių tikslas buvo vienodas — gintis nuo puolančių bolševikų. Todėl prieš puolančius raudonuosius rusus ima veikti lietuviai ir vokiečiai kartu. 1919 metų vasario mėnesio pradžioje šiaurėje (prie Sedos ir Mažeikių) mes vokiečių padedami nustumiame raudonarmėnesio vidury frontas tęsėsi nuo Kuršėnų iki Perlojos. Vėliau iniciatyva
mėnesio vidury frontas tęsėsi nuo Kuršėnų iki Perlojos. Vėliau iniciatyva
perėjo į Lietuvos kariuomenės rankas ir po smarkių kautynių ties Jėznu, Panevėžiu, Zarasais, Alukšta, Kalkuone, Gryva, rugpiūčio mėn. 30—31 d.

lietuvių kariuomenė atsirėmė į Dauguvą ties Daugavpiliu. 1920 m. liepos mėnesį Maskvoj su rusais buvo pasirašyta taikos sutartis, kuria Lietuvai buvo pripažinta jos sostinė Vilnius ir Gardinas su apylinkėmis.

Pralaimėję karą vokiečiai norėjo atsigriebti Pabaltijo kraštuose. Nei pasilikti nei kariauti tuose kraštuose jie patys negalėjo. Tad sugalvojo prisidengti rusų monarchistų vardu. Iš rusų belaisvių ir vokiečių karių sudarė Latvijos teritorijoje kariuomenę, kurią ir paleido prieš Latviją ir Lietuvą.

Tos stipriai apginkluotos kariuomenės dalys įsiveržė į Lietuvą liepos mėnesį, kai visa Lietuvos kariuomenė kovėsi rytuose su bolševikais. Ypatingai jie pradėjo veikti spalių mėnesį, kada užėmė Šiaulius, Radviliškį, Linkuvą, Biržus, o lapkričio mėn. jau buvo užėmę visą Šiaurės Lietuvą. Bolševikai plėšė Lietuvą, bet ir bermontininkai nei kiek nebuvo geresni.

Nebepakęsdami jų žiaurumų gyventojai pradėjo spiestis į partizanų būrius ir ginkluotai įsiveržėliams priešintis. Mirtiną smūgį bermontininkai gavo iš Lietuvos kariuomenės, atkeltos iš bolševikų fronto, 1919 m.

lapkričio mėn. 21—22 d. ties Radviliškiu. Karo veiksmai su bermontininkais baigėsi gruodžio mėn. 15 d., kai jie galutinai buvo iš Lietuvos išvyti į Vokietiją.

Lenkai į Lietuvą įsiveržė 1919 m. kovo mėn. Jie, kaip ir bolševikai, ėjo atsitraukiančios vokiečių kariuomenės pėdomis. Kovo mėn. 3 d. paėmė Gardiną, o 19 d. Vilnių. Lietuvai, teturėdami vos vieną brigadą kariuomenės, kurios per mažai buvo net prieš bolševikus, negalėjo sudaryti tvirto fronto prieš lenkus. Lenkai, kiek galėjo, veržėsi į Lietuvą ir laužė Santarvės nustatinėjamas demarkacijos linijas, kurios buvo rėžiamos vis gilyn į Lietuvą. Lenkai nesitenkino ginklų spaudimu fronte. Štai, 1919 m. rugpiūčio mėn., kai Lietuvos kariuomenės didžioji dalis buvo prie Dauguvos prieš bolševikus, o Šiaurės Lietuva buvo bermontininkų rankose, lenkų kariška organizacija P. O. W. norėjo sukilimu sugriauti Lietuvą iš vidaus.

Ypatingai audringi buvo 1920 metai. Nusiritus rusų—lenkų frontui ligi Varšuvos, mūsų kariuomenė, vaduodamosi Maskvos sutartimi, užėmė

Vilnių, Gardiną ir visą Pietų Lietuvą ligi ta sutartimi nustatytos sienos. Lenkai, ėmę atgal spausti rusus, užgulė ir išblaškytą mūsų koriuomenę. Kovos buvo aršios. Atskiros vietovės ėjo iš rankų į rankas, bet vis tik mūsų kariuomenė, nepalyginamai žymesnių lenkų jėgų spaudžiama, buvo priversta žingsnis po žingsnio trauktis Lietuvos gilumon.

Prieita prie derybų. Pirmosios derybos buvo Kalvarijoje (IX. 15.), o antrosios — Suvalkuose (IX. 29—X. 7). Pagal Suvalkų sutartį su lenkais Lietuvai turėjo atitekti: jos sostinė Vilnius, Suvalkai, Augustavas, Seinai, Dambrava, Gardinas, Lyda, Ašmena, Švenčionys, Vidžiai, kas beveik atitiko Maskvos sutartimi nustatytas sienas.

Suvalkų sutarties parašams nenudžiūvus, lenkai (X.9.) generolo Želigovskio vadovaujami, užėmė Vilnių ir rengėsi pavergti visą Lietuvą. Tačiau lietuvių kariuomenė lapkričio mėn. 19—21 d. sumušė lenkus ties Širvintais ir Giedraičiais. Įsimaišiusi Tautų Sąjungos komisija sustabdė lietuvių—lenkų karą ir lapkričio mėn. 29 d. nustatė neitralią zoną, per kurios vidurį eina dabartinė administracijos linija. Aukščiau nurodyti miestai su jų sritimis liko lenkų okupacijoje ir todėl savo sostinės Vilniaus ir pietų sienos klausimą lietuvių tautai teks išspręsti ateityje.

Taip Lietuva, neturėdama nei finansų, nei savo kariškos pramonės, dvejus metus kovojo su trimis žymiai galingesniais priešais ir apgynė savo Nepriklausomybę. Per Nepriklausomybės karus žuvo ir nuo žaizdų mirė 40 karininkų, 1294 kareiviai ir 67 šauliai. Sužeistų buvo: 93 karininkai, 2438 kareiviai ir 146 šauliai. Be žinios dingo 16 karininkų ir 813 kareivių. Mirė nuo užkrėčiamų ligų 297 kareiviai.

4. Taikos laikas. Po karų Lietuva pradėjo tvirtėti politiškai ir ekonomiškai ir jungti į vieną lietuvių gyvenamuosius kraštus. Arbitražo keliu 1921 m. buvo prijungta Palanga, į kurią kariuomenė įžygiavo kovo mėn. 31 d., o po 1923 m. sukilimo prisijungė ir Klaipėda; į šią kariuomenė įėjo tų pat metų vasario mėn. 20 d.

Apie Klaipėdos sukilimą reikia atsiminti štai ką. Versalio taikos sutartimi buvo pripažinta, kad Klaipėdos kraštas, kaipo nuo amžių lietuvių gyvenamas, turi būti priskirtas Lietuvai. Be to, čia buvo atsižvelgta į naujai susikūrusios Lietuvos valstybės ūkiškuosius reikalus. Mat, Klaipėdos kraštas, o ypač Klaipėdos uostas, Lietuvai yra vienintelis kelias nekliudomai susisiekti su plačiuoju pasauliu. Iš paskutiniųjų metų įvykių, kai mūsų tranzitinės prekės nebepraleidžiamos per vakarų kaimyno teritoriją, mes puikiausiai galime suprasti, kokią reikšmę mums turi Klaipėdos uostas ir ko mes nustotume jo netekę. Visa tai gerai žinojo tiek mūsų pietų kaimynas lenkas, tiek ir vakarų — vokietis.

Čia tai dėl Klaipėdos krašto paveldėjimo iš lenkų ir vokiečių pusės prasidėjo įvairios intrigos. Iš vienos pusės, vokiečiai nenorėjo geruoju atiduoti to krašto kitiems, nors jį valdydami ne labai juo rūpinosi, o Klaipėdos uostą buvo visai nusmukdę Karaliaučiaus naudai. Iš kitos pusės, lenkai taip pat gudriu būdu šį kraštą su jo uostu norėjo išsivilioti iš jiems tada labai palankiai nusistačiusių santarvininkų. Tiedu mūsų kaimynai puikiai numatė, kad Lietuva, netekusi vienintėlio laisvo išėjimo į platųjį pasaulį, greitai užtrokš ekonominiai, o dėl to teks jai nustoti ir politinės nepriklausomybės ir pasijusti vieno jų ,,maloniam" glėbyje. Dėl tų priežasčių krašto gyventojų tarpe sklido visoki gandai: tai iš jo būsianti sudaryta atskira valstybėlė (freištatas), tai jis būsiąs atiduotas lenkams. Tuo tarpu kraštas santarvininkų nutarimu buvo okupuotas ir valdomas prancūzų.

Neaiški, ketverius metus užsitęsusi krašto būklė ekonomiškai visai jį nusmukdė. Įvairūs gandai labai nervino gyventojus, ypač kad krašto gyventojų dauguma — lietuviai nebenorėjo nei grįžti vokiečių globon, nei dėtis su nemėgiamais lenkais. Jie naturaliai linko prie savo motinos Nepriklausomos Lietuvos.

Gyventojų nusistatyme svarbų vaidmenį suvaidino ne tik tautiški su-

metimai, bet ir grynai ūkiški reikalai. Jie gerai nusivokė, kad kraštas, atskirtas muitų siena nuo savo naturalaus ūkiškojo užnugario, jokiu būdu negalėtų išsilaikyti ir normaliai plėtotis.

Gyventojų padėtis pasidarė nebepakenčiama; jų tarpe prasidėjo bruzdėjimas, išsivystęs į atvirą sukilimą. Sukilėliams vadovauti ir kraštui valdyti susidarė Vyriausias Gelbėjimo Komitetas, kuris 1923 m. sausio mėnesio 15 d. proklamavo Klaipėdos krašto prijungimą prie Didžiosios Lietuvos. Po sukilėliams sėkmingų su prancūzų okupacine kariuomene susirėmimų ir trumpų su santarvininkų pastatytąja valdžia derybų, prancuzai apleido kraštą ir 1924 metais tarp santarvininkų ir Lietuvos vyriausybės buvo sudaryta konvencija, einant kuria suverenitetas į Klaipėdos kraštą pripažintas Lietuvos valstybei.

Atgavus Klaipėdą, mūsų kariuomenei teko persitvarkyti ir tobulintis, ypač turint prieš save Vilniaus vadavimo reikalą, nesantaiką su lenkais ir valstybės ūkiškąjį pajėgumą.

Žiloji praeitis davė lietuvių kariuomenei daug auklėjančios dvasios, gražių pavyzdžių ir garbingų šefų. Bet darbo praktikos reikaluose tenka remtis labai nesena praeitimi, o ta praeitis yra daugiau dvasios, negu me-

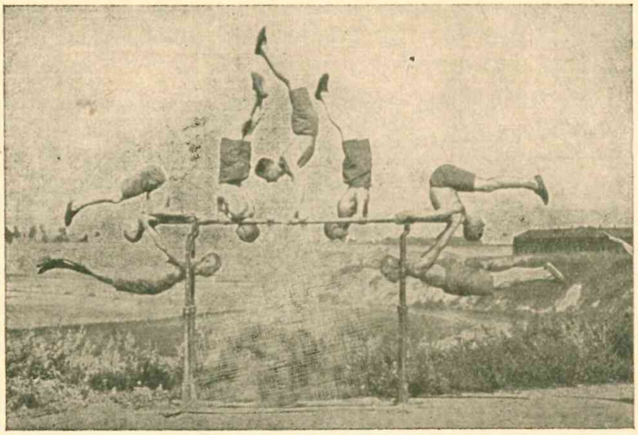

todo padarinys. Tad tenka įsižiūrėti į senąsias Europos valstybių kariuomenės ir taikyti, kiek galima, jų pagrindus savajai. Bet po pasaulinio karo ir senųjų kariuomenių organizacijos ir doktrinos dar neįėjo į pastovesnes vėžes, nes viską lemia ginklų technika, o jos vystymasis neturi ribų. Teoriškai toj srity lietuvių kariuomenė neatsilieka, nes kasmet užsienių aukštosiose karo mokyklose mokosi ir mokėsi įvairių specialybių karininkai, kurie turi progos sekti moderniąją kariuomenės organizaciją ir bendrai karo mokslą. Be to dar, 1934 metais išleista savos akademijos pirmoji Respublikos Prezidento A. Smetonos generalinio štabo kursų laida.

Žemesniam kadro personalui kariuomenės dalyse steigiami kursai, kuriuose liktiniai viršilos, puskarininkiai ir griežikų komandų auklėtiniai išeina nors 4 klasių aukštesniosios mokyklos (gimnazijos) kursą. Daugelis liktinių lanko, kur tai prieinama, gimnazijas, o kai kurie jau yra jas baigę ir lanko net universitetą. Eilinių kareivių švietimui per metus skiriama 134 valandos, neskaitant čia valandų, kur dėstoma tikyba ir higiena. Švietimo pamokose kareiviai mokomi lietuvių kalbos, istorijos, geo-

grafijos, aritmetikos. Tokiu būdu atėjęs kariuomenėn jaunas kareivis, dėl kurių nors priežasčių negalėjęs lankyti mokyklos, čia ne tik išmoksta skaityti ir skaičiuoti, bet grįžta tėviškėn jau gerokai prasilavinusiu, savo krašto reikalus gerai pažįstančiu ir susipratusiu piliečiu. Yra net griežtas kr. aps. ministerio įsakymas, kad iš kariuomenės neturi būti paleidžiamas nė vienas beraštis.

Švietimo programai papildyti ir kareivių žinioms pagilinti įvairių tautos bei kariuomenės švenčių ir sukaktuvių proga, o ir šiaip periodiškai skaitomos įvairiausiomis temomis paskaitos. Be skaitomų kareivinėse paskaitų, kariai dar turi progos pasiklausyti jų iš valstybės radiofono, nes kariuomenės dalys aprūpintos radio imtuvais ir garsiakalbiais. Daugiau prasilavinusių karių tolimesniam švietimui išrašoma periodinė kariška ir civilė spauda. Kiekvienoje dalyje yra biblioteka kuri aprūpinama originale lietuviška ir verstine naujausia moksliško ir beletristinio turinio literatūra. Senesnių kariuomenės dalių bibliotekos jau turi iki pusantro tūkstančio ir daugiau tomų knygų.

Kadangi mūsų kariuomenės eilėse atlieka karinę prievolę apie 80% žemdirbių, jų žinioms pagilinti kasmet agronomai, veterinoriai ir kiti specialistai trijų mėnesių bėgyje kas savaitę bent po porą valandų skaito specialias paskaitas iš žemės ūkio ir su juo susijusių mokslų srities.

Kareivių kultūrinimo dėlei kareiviai vedami į teatrus ir kino; dalyse taip pat ruošiami spektakliai, kino seansai, koncertai, literatūros vakarai, kuriuose su savo kūryba pasirodo pačios dalies kariai; organizuojami chorai ir orkestrai; daromos moksliškos ekskursijos ir pasilinksminimui rengiami šokių su tautiškais žaidimais vakarėliai.

Kaip matome, kariuomenėje rūpinamasi ne tik atlikti savo tiesioginę pareigą — išmokti ginklą vartoti, bet ir išeinama graži gyvenimo mokykla. Čia karys žymiai praplečia savo protinį akiratį, pamėgsta spausdintą žodį, su kuriuo ne tik kad pats visą savo amžių nebesiskiria, bet platina jį ir savo artimųjų tarpe. Yra daug atsitikimų, kad betarnaudami kariuomenėje, supratę spaudos reikšmę ir pamėgę skaitymą kareiviai iš savo menkos algos sutaupų prenumeruoja laikraščius dar jų neskaitantiems savo namiškiams. Iš periodinės spaudos patiriame, kad grįžę į gimtines atsarginiai įneša ten kultūrinio gyvumo: stoja į kultūrines organizacijas (šaulius, skautus, jaunalietuvius, sporto dr-jas ir kt.)., o kur tokių dar nėra, jas steigia ir joms vadovauja. Iš to viso matome, kad kariuomenė yra ne tik krašto gynėja, bet ir kultūros nešėja.

Kariuomenės mokslinimo, mokymo, švietimo ir kultūrinimo darbas ypač pagyvėjo, kai valstybės priešaky vėl atsistojo ginkluotų pajėgų ir Tautos Vyriausias Vadas pirmasis ir dabartinis Respublikos Prezidentas Antanas Smetona su savo tautiškąja vyriausybe. Jei Visagalinčio bus leista Tautos Vadui vadovauti valstybės ginkluotoms pajėgoms dar ilgesnį laiką, mūsų kariuomenė sparčiais žingsniais žengs prie savo galutinio tikslo — Vilniaus ir pavergtųjų brolių atvadavimo ir sėkmingai tai įvykdys.

Pulk. ltn. Kuizinas.

Didi ir prakilni priedermė mokyti savo tautos jaunimas ginklą vartoti, jaunųjų kareivių būdą stiprinti. Visų pripažinta tiesa, tiesa ir reikalavimas, kad kareivis grįžtų iš kariuomenės namon geresnis, ne kaip prieš tai būdamas savo šeimoje, artimųjų tarpe.

Kariuomenės pareiga, Tautos uždėta, yra stovėti valstybės sargyboje. Kol ji vieninga ir drausminga, tol Lietuva neįveikiama.

Bet vienos materialinės galios, kad ir tvirtos, tautai neužtenka, reikia jai dar ir dvasinės pajėgos, visų pirma pasitikėjimo savimi.

Šauliškais keliais

Mes, lietuviai, šiandien savame krašte turime sudarę pagrindinę laisvos tautos organizaciją — valstybę. Tat yra didžiausias mūsų sunkių kovų dėl laisvės pažymys. O kad mūsų valstybė nepriklausoma, tai ta aplinkybė duoda progos mūsų įvairių nusistatymų žmonėms savaimingai reikšti individualias galias ir skyrium ir organizuotai. Be abejo, didesni darbai ar idėjos yra įvykdoma tik organizuotai. Dėl to visas mūsų tautos gyvenimas ir reiškiasi įvairių įvairiausiomis draugijomis, tų draugijų sąjungomis ir t. t. Visos tos draugijos draugijėlės šiuo ar tuo būdu derina savo idėjas, savo darbą su bendromis laisvos tautos idėjomis ir prisideda prie Nepriklausomybės rūmų statymo ir krašto kultūros kėlimo.

Tačiau kiekviena mūsų organizacijų kad ir dirba kilnų užsibrėžtą darbą, kad ir siekia pasistatytų tikslų, yra idėjingos, bet tarp savęs jos neturi to ryšio, kuris glaudžiau sietų į bendrą vienetą bent bendraisiais tautos reikalais ir cementuotų gyvąsias tautos pajėgas valstybės vidaus stiprybei.

Čia gal būtų viena išeitis: — spiestis aplink kurią nors bendrą organizaciją, kuri jungtų lietuviškąją visuomenę, artintų ją prie šiandien taip labai reikalingos vienybės. Ir mūsų tauta laiminga tokią organizaciją turinti. Tai Lietuvos Šaulių Sąjunga.

Iš tikrųjų. Dar netoli nuslinko praeitin tos dienos, kada mūsų jaunutė savanorių kariuomenė grūmėsi čia su užplūdusiais Lietuvą rusais — bolševikais, čia su bermontininkais, čia su lenkais. Narsūs savanorių kariuomenės žygiai vainikavo Lietuvą tautinės garbės vainiku, tačiau be viso krašto sambrūzdžio tiems žygiams paremti, kažin ar būtų ta žūtbūtinė kova į laimingąją pusę pasvirusi.

Tais audringais laikais įvairiose Lietuvos vietose gyvai reiškėsi partizaniškas judėjimas, susidarė krašto gynėjams padėti ginkluotų vyrų būriai ir traukė į frontą. Jau 1919 m. pavasarį buvo jaučiama nauja besiorganizuojanti pajėga civilių žmonių, kurie ir fronte, ir užpakaly, ir net užfrontėj gaivališkai purtėsi atėjūnų, prieš žmonių norą ir valią vėl siekusių užgniaužti tautos laisvės kibirkštėlę, nuskriejusią lietuvių širdimis Nepriklausomybę paskelbus.

Tų pat metų vasarą kūrėsi šauliai. Kas, būtent, pradininkas, įkūrėjas Lietuvos Šaulių organizacijos? — Pasidairius po tuos laikus ir visai objektingai dalyką sprendžiant, tektų pripažinti, kad daug kas, tiesiog pati tauta per susipratusius savo sūnus pagimdė Lietuvos kario padėjėją šaulį. Nes Lietuvos šaulių, tikriau sakant, partizanų būriai iš pradžių nesudarė bendros organizacijos, neturėjo bendros vadovybės, žodžiu, kas būrelis veikė savarankiškai. Tik 1919 m. vasarą viso to judėjimo priekin stoja žemaitis, žinomas iš prieškarinių laikų lietuvių visuomenės veikėjas, Vladas Putvinskis. Jis suprato tų veikusių savaimingai ginkluotų vyrų troškimą — sujungti visas partizaniškas — šauliškas jėgas po bendra vėliava į stiprią organizaciją. Tad Vladas Putvinskis su Kaune veikusiais šauliais ir sukūrė Lietuvos Šaulių Sąjungą. Jei ir pretenduotų kas į to ar ano šaulių būrio bei būrelio įkūrėjus, tai visiškai tat nekliudo didžiojo Lietuvos Šaulių Sąjungos Kūrėjo vardui, kurį garbingai nusivežė į Kelmės kapus amžinos garbės Vladas Putvinskis.

Vladas Putvinskis kurdamas Lietuvos Šaulių Sąjungą, nepasitenkino vien kariniais šaulių uždaviniais, bet karinį šaulių organizacijos pradą susiėjo su visuomeniniu pradu, vadinas, kad Lietuvos Šaulių Sąjunga būtų ne laikinis reiškinys ir ne vien tik karo meto organizacija, reikiamą momentą stojanti į frontą, bet ir taikos meto, stiprinanti tautos karžygiškumą ir atsparumą, ūgdanti lietuvių dvasią, veikdama visuomeniškais būdais.

Taigi, matyt, Vl. Putvinskio atspėta ir giliai nujausta Lietuvos Šaulių Sąjungos vieta mūsų tautoje. O jos vieta — tai jungti visuomenę aukštiesiems tautiniams idealams bei tautos aspiracijoms vykdyti.

Vadinas, Lietuvos Šaulių Sąjunga yra jungiamoji tautos organizacija. O kad tokia kilni misija mūsų tautoje Lietuvos Šaulių Sąjungai skirta, tai dėl to šaulių būriuose sutiksi visų mūsų srovių atstovų, čia dirbančių darbą — bendrą visiems lietuviams.

Čia netenka smulkiau gilintis, kas, būtent, yra tie šauliai. Pakanka mūsų visuomenei žinoti, kad šaulio pareiga yra: visur ir visados ginti Lietuvos Nepriklausomybę; stiprinti savo kūną, protą ir valią; ginklą gerbti, švariai laikyti ir vartoti tik būtinam reikalui; būti drausmingam, tvarkingam ir švariam; be reikalo nepasižadėti, o pasižadėjus žodį išlaikyti; būti teisingam, neskriausti kito ir neleisti savęs skriausti; žiūrėti, kad nebūtų naikinamas valstybės ir visuomenės turtas; šviestis ir šviesti; branginti šaulio vardą ir savo garbę; atminti, kad visi Lietuvos šauliai yra jo broliai ir sesers. Tat yra didžiausios šaulio pareigos dedamos jam pagrindiniais Šaulių Sąjungos nuostatais. Ir tat šauliai yra nuoširdžiai įrodę 1919 m. likviduodami lenkų karo organizaciją P. O. W., kovodami su bermontininkais Šiaulių—Radviliškio ruože ir pakėlę ginklą prieš amžinuosius lietuvių engėjus lenkus, garbingai grumdamiesi nelygiose kautynėse daugely Vilniaus krašto ir Suvalkų apylinkės vietų ir persekiodami jų raitelius, įsiveržusius 1920 m. į Lietuvos gilumą. O tų visų šauliško ginklo žygių garbės vainikas yra Klaipėdos atvadavimas, kuriuo šauliai tikrai įrodė savo rimtą pajėgumą tautos laisvės kovose.

Dabar taikos metas. Žinome, kad mūsų tauta į taiką įžengusi su viltimi, kad teisingumo ir teisėtumo principai tarptautinėj arenoj nebūsią paneigti, kad skriauda, kuri padaryta mums klastingo pietų kaimyno, pagrobusio mūsų tėvų sostą Vilnių, būsianti išlyginta. Tarptautinei valiai pasidavę, kol kas nieko gero nesulaukėme. Netgi nuolat jaučiamas pavojus netekti to, ką savo krauju atpirkome.

Dėl to šauliai budi ir rengiasi, mokosi karo dalykų. Per savo dešimtmetį 1929 m. pademonstravę savo dalį pajėgų Kaune, dabar dar uoliau darbą varo priekin, kartkartėmis rengdami manievrus tarp savęs ir net su kariuomenės dalimis, ir drauge stengiasi būti pirmos eilės tautos gyvybės reiškėjais, sąmonindami ir tobulindami save dvasinės kultūros dalykuose.

Šiandien girdėti balsų, keliančių aikštėn tautos vienybės reikalą. Ir iš tikrųjų vienybės šūkiai nėra mums atgyventas dalykas. Dar nesame baigę Nepriklausomybės rūmų statybos. Siena iš rytų — atvira. Tenka susikaupti rimtai valandai, kuriai išmušus nebus laiko rikiuotis paruošiamajam darbui. Reikia dirbti šiandien ir burti visus lietuvius Lietuvos nepriklausomybei ir laisvei ginti, tautos vienybei stiprinti ir priklausančoms mums žemėms ir sostinei Vilniui vaduoti. O šias idėjas ir uždavinius turi kiekvienas Lietuvos šaulys — ta maža dalelė Lietuvos Šaulių Sąjungos narvelio būrio, kurių tinklu nuraizgytas visas Nepriklausomos Lietuvos plotas.

Tik daugiau mūsų visuomenei tenka kreipti akis į šaulių darbą, dėtis į šaulių eiles, o visi susibūrę Lietuvos Šaulių Sąjungoje — laiduosime laisvą ir didį mūsų tėvynės rytojų.

J. Kalnėnas.

Gajoji žmogaus siela, sopulių suspausta, vaduojasi ne tuo, kas yra gyvenime, o tuo, ko ji trokšta, kad būtų. Ji tiki, kad po nelaimių sužibs laimės šviesa: kovos tikslas yra juk rimtis.

Mūsų idealas yra dvasinės gėrybės, kurios yra savaime tiesos, nepareinančios nuo kitų tiesų. Materialinė buitis tik įrankis toms tiesoms siekti, o jų nešiotoja yra mūsų siela.

Kas skyrium žmonėms neįmanoma, tai yra galima draugėn susibūrus.

Naujosios mūsų literatūros apžvalga

Bendros pastabos

Iš seno gimsta nauja. Kartais ateina gyveniman nauja iš palengvo, natūrališkai, bet dažniausiai nauja ateina triukšmingai, revoliucionieriškai, senus pradus griaudamas ir lauk iš gyvenimo mesdamas, o vietoje jų naujus kurdamas. Mūsų literatūroje didelių revoliucijų nėra buvę, bet persilaužimas iš seno į nauja yra vykęs nekartą. Po romantinės „Aušros" ateina pozityvistinis „Varpas", o vėliau prasideda politinio diferenciavimosi laikai, kartu ir įvairios literatūros кryptys.

Tiesa, apie mūsų literatūros sroves nėra ko kalbėti. Visai teisingai J. Tumas N. Rom. į literatūros anketą atsakė: „Nėra gyvo vandens, nėra ir srovės. Dėl to ir naujoji mūsų literatūra — besrovė. Jei kas po savim pašlapina, tai dar ne srovė; srovė teka ir neša".

Sroves kuria gilios, genialios literatūros asmenybės. Jei nėra tokių asmenybių, apie kurias spiestųsi ištisa eilė literatų, sudarančių vieną literatūrinę mokyklą, tai nėra ir srovių. Tiesa, mūsų literatūra turi nemaža stiprių kūrėjų, kurie yra darę kitiems įtakos, bet vis tiek tegalime kalbėti apie atskirų rašytojų kūrybą, o ne apie literatūros sroves.

Čia teliesime mūsiškę pokario literatūrą, ir tik šiek tiek prieškario, tik tiek, kiek bus reikalingas išlaikyti ryšys tarp ankstybesnės ir dabartinės literatūros. Kas norės susipažinti su ankstybesniąja literatūra, tas galės gauti nemaža kitų šaltinių, mūsų literatūros vadovėlių, M. Biržiškos, J. Tumo monografijų apie Maironį, Kudirką, Aišbę ir kit.

Pirmiausia tenka susipažinti su tomis sąlygomis, su epochos dvasia, kurioje išaugo mūsų naujausioji literatūra.

Did. karas bus svarbiausias veiksnys, iš pagrindų pakeitęs gyvenimą. Karas sunaikino didelę daugybę materialinių vertybių, jis sugriovė ir dvasinį gyvenimą, jis sujaukė daiktus, jis sujaukė žmogaus psichiką. Įsiviešpatavo netvarka, chaosas, žmogaus psichika susidarė kaž kaip lūžusi, kaž kaip krypusi. Iš čia ir literatūroje atsirado naujos estetikos šalininkai, nepripažįstą anksčiau nustatytos tvarkos, nustatytų dėsnių, taisyklių, iš čia futurizmas, freudizmas ir ištisa eilė kitokių srovių.

Tiesa, mūsų gyvenimą Did. Karas paveikė savaip, jis mums daug sunaikino, bet ir labai didelį dalyką sukūrė — tai nepriklausomybę. Jis mums suteikė naują gyvenimą, laisvą, savarankišką, pilną džiaugsmo, entuziazmo ir kūrybos gyvenimą.

Nauja valstybė, reikia jai ir naujų rūbų, reikia viską naujai organizuoti: savivaldybes, seimą, pertvarkyti agrarinę santvarką, reikia savos kultūros kelių ieškoti. Literatūra, menas, teatras turėtų būti viso ko avangarde, bet tas nelaimingas savų kelių ieškojimas, tos nelaimingos svetimos įtakos, tas blaškymasis, ta nelaiminga šių kultūros sričių partinė globa kliudė savarankiškai, stipriai ir giliai kultūrai reikštis.

Tačiau entuziazmas, savomis jėgomis tikėjimas stiprina dvasią ir žadina literatų kūrybines galias. Ir senesniosios kartos literatai: Maironis, Lazdynų Pelėda, Žemaitė pajunta naujo gyvenimo pulsą ir kuria pagal naujo gyvenimo iškeltus reikalavimus.

Maironis, anksčiau dainavęs patriotines dainas, žadinęs tautą nepriklausomybėn, dabar jau pradeda pašiepti tuos „patriotus", kurie vardan patriotizmo karjerą daro. Kai prasideda konkretus darbas, tai atsiranda ir to darbo negerovių, atsiranda to darbo kritika. Poetai, susisieloję visuomeniniu gyvenimu, kelia visuomenines negeroves, gimsta visuomeninė poezija. Faustas Kirša „Pelenuose" aštria satyra pliekia kailį materialistams, bezdžionėms — madų, svetimų kultūrų pamėgdžiotojams. Atsiranda vis daugiau visuomeninės poezijos: Pet. Vaičiūnas, Tilvytis, vėliau Binkis, Laucius, trečiafrontininkų grupė kuria poeziją visuomeniškais motyvais.

Jei prieškario literatūra labiau buvo užinteresuota žadinti lietuvio patriotinius jausmus, agituoti jį savarankiškam gyvenimui, jei ji labiau rūpinosi turiniu, tendencija, tai pokario literatūra vis labiau krypsta estetizman, vis labiau ima propaganduoti grynojo grožio kultą. Mykolaitis - Putinas, Binkis, Kirša ir Sruoga — vieni iš pirmųjų poetų, kurie padeda kryžių maironinei krypčiai ir kuria naują estetizmo mokyklą. Šian Putino ir kitų balsan greit atsiliepia ištisa eilė poetų, susirūpinusių žodžio stiprybe, jo grožybe, formos tobulumu. Tautinės sąmonės esmė jau nebe vien turinys, bet ir forma. Jei Maironis ir jo mokyklos mokiniai labiau rūpinosi idėja, esme, turiniu, tai Putinas, Binkis ir kiti jaunieji pokario poetai labiau susirūpina formos grožybe.

Lyrika

Maironio poezijos tradicijas tęsia Liudas Gira, M. Gustaitis, M. Vaitkus, V. Stonis.

L. Gira dar prieš Did. Karą pradėjęs poezijas rašyti, yra išaugęs iš maironinės lyrikos tradicijų. Jis tiek tėra nuo Maironio nutolęs, kad jis daugiausia dainuoja apie savo ilgesį, apie savo meilės išgyvenimus, labiau yra egotistinės poezijos kūrėjas negu Maironis. Bet ir L. Gira nemaža rašo eilėraščių patriotiniu motyvu. Ir L. Giros eilėraščių forma tebėra dar tradicinė, artima Maironio formai. L. Gira yra vienas iš gausingiausių lyrikų, išleidęs bene penketą eilėraščių knygų.

M. Gustaitis savo lyrą pašventė patriotiniam ir religiniam motyvui. Taip kaip ir Maironis, tik Gustaitis ne tiek savo poezijoje išgyvena, kiek jis išprotauja. Tai šaltas rezonierius, susirūpinęs ir minties ir formos kontrole. Gustaičio forma labiau artima klasikinei formai; jis yra didelis sonetų mėgėjas ir gausus jų kūrėjas.

M. Vaitkus „Liepsnelių", „Šviesiųjų Krislų" autorius. Tai džiaugsmo ir liūdesio poetas, tai šių dviejų jausmų koalicijos reiškėjas. M. Vaitkus yra pasinėręs savęs analizėn, jis yra autoanalitikas. Visuomeniniai, patriotiniai motyvai Vaitkui nėra esminiai. Su dideliu malonumu Vaitkus apdainuoja gamtą, jos grožį. Aplamai, Vaitkus yra estetikas, grožio garbintojas. Formaliniu atžvilgiu jis nėra toliau Maironio nuėjęs. Tai dar maironinės kartos poetas.

V. Mykolaitis - Putinas, pradėjęs Mūzai tarnauti dar prieš karą, subręsta ir nusistovi kaip lyrikas pokario epochoje. Jo lyra suskamba skambiais, ryškiais balsais. Jo melancholiška, kupina nuoširdaus jausmo poezija dvelkia lietuviška melancholija, lietuvio nuoširdumu. Vidinė poeto gilybė ir stiprybė veržiasi iš kiekvieno poeto posmo. Putinas yra subjektyvistas, jo vidaus pasaulis, jo vidinė kova, jo svyravimas tarp dangaus ir žemės, tarp dviejų aušrų yra jo poezijos leitmotyvas. Meilė, Nepasiekiamosios miražai, kančia slegia poetą. Poetas daug mylėjęs, daug kentęs, matyt, išgyvenęs „didelį skausmą meilėj kilusį ir didelę meilę, skausmuose subrendusią".

Labai retai kur blyksteli Putino poezijoje optimizmo gaida. Jis gieda pesimizmo himnus, jis skeptiko lūpomis kalba apie gyvenimą:

Trumpo gyvenimo didi menkysta
Kaip tu plati ir galinga esi.

(Tarp dviejų aušrų, 100 psl.).

Jei Putinas savo kūrybos pradžioje reiškėsi labiau kaip svajotojas, atitrauktas meilės dainius, tai tolesniame kūrybos periode jis labiau prisirišo prie žemės, prie konkretumo, jis pasidarė didesnis realistas.

Dangus mano tėvas, bet žemė — motina manoji — sako poetas.

Graži ir galinga esi, nuodėmingoji žeme.
Tu praneši dangų savųjų žiedų skaidrumu,
Iš tavo gelmių sau vaivorykštės metmenis semia,
Iš tavo krūtinės ir aš sau gyvybės imu.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Apglėbiau tave, kaip nė vienas apglėbt negalėtų,
Įaugau tavin chaotingų geismų šaknimis.
Kaip pasakos augalas kilsiu lig ruimų žvaigždėtų,
O kraunamas žiedas tavąja gyvybe išmis.

(Tarp dviejų aušrų, 35 psl.).

Ši iš žemės sulčių išaugusi poezija, kvepianti Lietuvos žemės vaisiais, alsuojanti mūsiškos žemės syvais yra tiek sava, artima, gyvybės ir stiprios dvasios pilna.

Putinas klasikas, simbolistas, realistas — jis visa kartu. Kokia jo klasikinė forma.

Įsiskaitykime „Rūpintojėlį":

Dievuli mano, kas per šviesios naktys.
Ir kas plačių padangių per aukštumas.
O žvaigždės, žvaigždės, didelės ir mažos
Taip spindi, net graudu, Dievuli mano.

(Tarp dviejų aušrų, 16 psl.).

54

Per maža mums vietos nagrinėti Putino poezijos formą, bet tenka pabrėžti, kad Putinas labai gabiai kuria eilėraštį, išnaudoja poetines priemones, duoda gražių simbolių, duoda gražių palyginimų, tai gimęs poetas lyrikas, kuriam plaukte plaukia posmas po posmo, be jokių dirbtinių rimų ir be jokios dirbtinės technikos, kompozicijos. Viskas plaukia naturališkai iš poeto širdies, iš poeto jausmų, iš poeto stiprios individualybės, viskas išgyventa, iškentėta, nemeluotu jausmu pasakyta.

Nors Putinas yra naujų kelių ieškotojas, naujos lyrikos pirmapradininkas, bet vis dėlto jis yra išaugęs iš maironinės epochos. Dar pirmuose Putino bandymuose ženklu daug maironizmo.

Balys Sruoga yra simbolinės mokyklos atstovas. Jis nepaiso teoretinės poetikos, jis paiso muzikalios ritmikos, plaukiančios iš ritmingos sielos gelmių. Jis savo lyrikoje gausiai vartoja simbolius: saulė, vainikėlis poeto vartojami kaip šviesos, nekaltybės simboliai.

Balio Sruogos lyrikos rinkiniai: „Saulė ir smiltys", „Dievų takais", epinė poema „Deivė iš ežero" — tai šventadieniškos nuotaikos poezija, tai gyvybingos dvasios paraiška, ekspresinga forma pareikšta.

Faustas Kirša „Aidų aidužiuose", „Suverstose vagose" ir „Giesmėse" yra išpažinęs taip pat simbolistinę kryptį. Tai formos, skambumo ir rimų kūrėjas. Meilė, žmogiškieji pergyvenimai, Dievas ir gamta, tai Fausto Kiršos eilėraščių temos. Tik jis formos besivaikydamas dažnai aptemdo mintį, pasidaro sunkus. Visuomeniškai F. Kirša prabilo „Pelenuose". „Pelenai", jo visuomeniškoji satyra, savo aktualumu, karčia pašaipa yra skaitytojui labai užimponavę.

Petras Vaičiūnas — saulės dainius, šviesių spalvų mėgėjas, savo giedria nuotaika ir savo lengva, gyva eilėraščių forma yra mums sukūręs nemaža vertingos poezijos. Tai jaunatvės entuziazmo kėlėjas, Lietuvos budrys, Lietuvos žemės sūnus, trokštąs jai konkrečių vaisių. Vaičiūno patriotinė poezija su savuoju kraštu suaugusi, ji visados turi realų pagrindą. Vaičiūnas yra vienas iš vaisingiausių poetų, davęs 4 eilėraščių rinkinius.

Kazys Binkis yra perėjęs kelias lyrikos fazes. Iš pradžių jis yra kūręs paprastesne forma, nuoširdžiau, išgyventai. Jo „Gėlės iš šieno" yra charakteringas pirmajam periodui eilėraštis. Čia taip gražiai, taip gyvai, taip stipriai išreikšta lietuviška meilės nuotaika. Toks lietuviškas eilėraščio fonas, tokie ryškūs, reljefingi vaizdai. Šio periodo Binkio eilėraščių forma lengva, gyva, ekspresinga.

Vėliau Binkis ima naujovių ieškoti. Jis prisigėręs futurizmo nuotaikos ir mūsų žemėje bando užveisti futurizmą. „Keturi Vėjai" yra Binkio kūdikis, gimęs futurizmo ženklu atžymėtas.

Salys Šemerys — vienas iš uoliausių futurizmo skelbėjų, naujos estetikos ir naujos moralės principus taip yra suformulavęs:

Yr' doros vainikas ir paleistuvybėj
Aromatą kai kas ir smarvėje suuos.

(Cituota iš atminties)

Tas pats S. Šemerys visai kitaip pažiūri į erotikos motyvą, jis nesidrovi ciniškai vaizduoti erotinius išgyvenimus. Jis dainuoja atvirai, per daug atvirai, net vulgariškai atvirai.

Salio Šemerio futuristinėj poezijoj yra ir moralizuojančių dalykų. Litanijos posmai — žeme, skaistėk, pasauli, tapk grynas, — mums tai įrodo.

„Granata krūtinėj" ir „Liepsnosvaidis širdims deginti"—du Šemerio eilėraščių rinkiniai, kurie yra sukėlę nemaža triukšmo mūsų literatūroje

savo naujumu, savo neįprasta forma ir esme. Bet jie kartu ir naujo mūsų literatūron įnešė.

Juozas Žengė-Žlabis taip pat lyrikas futuristas yra gabus futuristinės formos kūrėjas. Futuristai buvo pasiskelbę, kad jie yra žodžio kalviai, žodžio darbininkai. Žengė kaip tik ir kala žodį.

Kai obelis pražydus,
Rygiškių Jonas.
Kazys Būga.
Žiedų žodynan.
Ir aš pavasario gramatikoms
Žiedų priskyniau. (Pavasario gramatika).

Žengė ir bus ryškiausias žodžio menininkas, žodžio kalvis darbininkas. „Pavasario kalvis" — kokiais paprastais atrodo, lyg iš gramatikos išimtais sakiniais parašytas, bet kartu ir kūrybiškai parašytas.

Nors savu laiku ir neigiamai į „Keturių Vėjų" poeziją buvo pažiūrėta, bet šiandien mums aišku, kad „Keturi Vėjai" atkreipė reikiamą dėmesį į žodžio meną, į formą, sužadino norą būti gerais žodžio menininkais.

Šiaip futurizmas, atėjęs iš svetur, ne iš savo tiesioginės gimtinės Italijos, bet iš Rusijos, atėjęs ne laiku ir neturėjęs paruoštos dirvos, turėjo mirti. Italijoj futurizmas nuėjo gyvenimo kurti, o mūsiškis futurizmas buvo atskilęs nuo visuomenės, atskilęs nuo mūsiško gyvenimo, dėl to neartimas ir neaktualus. O visa kas ne laiku gimsta, neilgai ir gyvena.

Futurizmo pravadirius Kazys Binkis, „Keturiems Vėjams" sustojus pūsti, ėmė į visuomenišką dūdelę pūsti, rašyti „Tamošių Bekepurį" ir kitas ūkininkiško turinio poezijas. Rašė ir teberašo jis gyvai, talentingai, bet jau netaip žavingai, kaip jis rašė jaunatvėje.

Artimos keturvėjininkų dvasios yra Juozas Tysliava. Jis didmiesčių dvasios, moderniškos technikos ritmo pagautas. Jis naujovininkas, savo dvasia revoliucionieriškas, norįs iš pagrindų pakeisti lietuvio charakterį.

Lietuvi, mano mylimas lietuvi,
Užaugęs pievose ir girių dūburiuos,
Kviečiu tave dabar į naują būvį —
Kur radio lakštingalos tau amžių amžiais suoks.
Tau duosiu ilgą asfaltuotą gatvę,
Liktarnos vakarais tave čia palydės.
Lietuvi, užsimiršk — ką giriose esi praradęs,
Tramvajų giriose tau naujos girios pražydės.

(Pirmasis dešimtmetis, 201 pusl.)

Bet jis vis dėlto yra Lietuvos pievų ir girių sūnus. Tai jis negali užmiršti kaimo. Tačiau ir kaimo gyvenimą Tysliava vaizduoja moderniškai. Ar gi nenaujoviška klausyti Tysliavos himno karvei (Pieniška daina)?

Tysliavos eilėraščių forma gyva, muzikališka. Pav.

Šiapus jūrų varpai,
Vakariniai varpai,
O anapus
Sidabro rytojus.
Vai kodėl taip anksti
Mano laimę karpai,
Svetimųjų šalių mylimoji?

(Mano deimantas)

56

Tenka pabrėžti, kad Tysliava be kelių eilėraščių rinkinių lietuviškai yra parašęs „Coupe de Vents" ir prancūziškai.

Teof. Tilvytis „Dūšios išpardavime" labai ryškiai išreiškia miestiškos kultūros sugedimą ir kaimiškos moralės sveikumą. Vėliau Tilvytis, prisižiūrėjęs gyvenimo mizerijai, pradeda žiūrėti į gyvenimą satyriko akimis. Stebi, žiūri gyvenimą ir mąsto: kokia mizerija. Taip ir nueina Tilvytis gyvenimo reiškinių pajuokti. Ypač jis yra davęs gražių poetų kūrybos parodijų. Nuo „Maironies iki manęs" jis pajuokia visų poetų eiliavimo būdą, jų poezijos turinį, iškeldamas ryškiąsias poetų savybes.

Tilvytis — gabus poetas, šaržininkas, parodininkas, jumoristas, satyrikas.

„Keturi Vėjai" iškelia lyrikos dinamiškumą, kurį dar labiau sustiprina lyrikai visuomenininkai. Gimsta „Trečias Frontas", tendencingosios bolševikinės literatūros atstovas. Jis „Keturių Vėjų" žodį nori pakeisti veiksmu, akcija, kova dėl proletariato, kurį jis įsimbolizavo berno vardu. Trečio Fronto poetai — Bron. Raila, Pet. Cvirka, Venclova, vėliau iš dešiniojo liogerio perbėgusi Sal. Neris — kelia raudonas vėliavas, apdainuoja darbininkų sunkią būklę, agituoja darbininką berną kovon, pranašauja, kad internacionalinis traukinys pervažiuos ir sutriuškins tautinį šunį, su - prask tautinę ideologiją ir kultūrą.

Bet mūsų bernas nesupranta tokios pompastiškos poetų kalbos. Mūsų inteligentinio proletariato irgi ne kažin koks procentas. Tai nėra dirvos tokiai bolševikinei lyrikai. „Trečias Frontas" vis tiek būtų miręs ir naturalia mirtimi, nes jis neturėjo pagrindo, neturėjo auditorijos.

Kita mūsų lyrika grupavosi apie „Piūvį", „Granitą", „Liniją". Pastarieji du žurnalai vos po vieną numerį teišleido ir perversmų lyrikoje nepadarė. Neo-romantizmas, neo-katalicizmas, neo-estetizmas, klasicizmas — tai kryptys, į kurias spietėsi anų trijų žurnalų poetai.

Kossu - Aleksandravičius, Ant. Miškinis, — abu talentingi lyrikai kūrė Piūvio lyrinę dalį. Tai abu grynojo grožio poetai, formos kūrėjai, nuoširdaus jausmo reiškėjai ir tobulos formos valdytojai.

Apie „Granitą" ir „Liniją" spietėsi beveik tie patys žmonės. Tai estetizmo, individualizmo šalininkai. Iš jų pažymėtini: Anglickis, Rutkauskas, Brazdžionis, Vaičiulaitis.

Bet daugelis mūsų lyrikų ėjo sau kelio ieškoti pavieniui. Toks Stasys Santvaras, Leonas Skabeika, Laucius - Laucevičius, J. Graičiūnas, J. Paukštelis, Stasys Būdavas, Leonas Kuodys etc.

Vienas iš gabiausių tokių lyrikų yra Stasys Santvaras. Tiesa, Stasys Santvaras yra išaugęs iš ankstybesnės simbolistinės lyrikos, jis yra gražiai susiformavęs ir stipriai moderniškai pasireiškęs. Jei Tysliava dai - nuoja pienišką dainą, tai Santvaras dainuoja net apie karvės meilę. Tai moderniška. Savo nuotaika Santvaras yra skeptikas pesimistas.

Baisus tas tuščias vakaras
Be jokių žiburių.
Kur eiti, kad visi namai išvaikščioti,
Kur pasidėt, kad nieko neturiu.

(Trys eilėraščiai apie meilę)

Santvaro eilėraščio forma taip pat moderniška, jis nepaiso tradi - cinės teorijos, jis žiūri eilėraščio nedirbtinio, naturalaus ritmingumo, muzikalumo.

J. Graičiūnas „Karo stovis dūšioj" ir „Akių ganyklose" kaip švytuoklė svyruoja tarp miesto ir kaimo, tarp moderniškumo ir paprastumo. Jis savo gimimu ir esme gens paganus, savo nacione gens urbanus. Tarp didmiesčio ir žalių pievų. Bet vis dėlto jį nugali kaimo ilgesys, nesugadinta, sveika, naturali kaimo dvasia. J. Graičiūnas aktingas ir karštas jaunatvės dainius, kviečiąs jaunimą tautos ateities žygiuosna.

Naujoji lyrika vis labiau orientuojasi lietuviškon dvasion, lietuviškan žodin, vis labiau suauga su lietuviška žeme, vis labiau tolsta nuo svajonių ir vis labiau konkretizuojasi gyvenimo dirvoje. Gal būt atkris visa ta nereikalinga sentimentalizmo, atsibodusio romantizmo poezija ir teliks gyvenimo pašaukta, gyvenimą kurianti, stipri, galinga, tautos idealus, tautinę estetiką formuojanti lyrinė kūryba.

Novelė, romanas

Ilgai novelė brendo iki subrendo. Jau „Varpe" pasirodė Gaidamavičiaus apysaka, bet ji dar silpna, neliteratiška. Tik Žemaitė, Lazdynų Pelėda padėjo pagrindus novelei. Žemaitė savo puikiu stiliumi, savo tikrais kaimo buities vaizdais, tikrais kaimiečio tipo personažais padarė novelės pradžią. Lazdynų Pelėda, išgyvenusi gilią asmens tragediją, ir savo apysakas nudažė subjektyviniu tragizmu. Jei Žemaitės novelė objektyvi, realistiška, tai Lazdynų Pelėdos novelė subjektyvi, psichologiška. Jei Žemaitė pasižymi lietuvišku stiliumi, žodžio kūryba, tai Lazdynų Pelėda — išgyvenimų kūryba. Lazdynų Pelėdos „Sugriautas gyvenimas", „Klajūnas", „Klaida", didžioji apysaka — romanas — vis dalykai, kurie rodo kūrėjos tragiškąją asmenybę. Lazdynų Pelėda parodė ne tik savo, bet ir mūsų visuomenės, mūsų inteligentų, mūsų kaimiečių, nuėjusių netikusiais, svetimais keliais, tragizmą. Lazdynų Pelėda savo skaitytoją veda į moralinį, į tautinį kelią, bet ji veda, kad skaitytojas nejaučia jos vedamas, o lengvai pasiduoda rašytojos sugestijonuojamas.

Šatrijos Ragana, Bitė toliau tęsė pradėtąjį novelei barą. Bet geriausiai novelė pražydėjo po Did. Karo, kada ne tik tautiniai, bet ir socialiniai ir psichologiniai motyvai pasireiškė mūsų beletristikoje. Pirmieji novelės novatoriai tai V. Krėvė ir A. Vienuolis.

V. Krėvė, grįžęs iš Rusijos, tuoj suspietė apie save literatūrines jėgas ir sukėlė literatūrinį sambrūzdį. Jo redaguotas žurnalas „Skaitymai" didelį barą išvarė mūsų literatūros srityje.

Krėvės novelės išleistos vardu „Šiaudinėj pastogėj". Tai buities novelės, tai psichologinio pobūdžio novelės, išaugusios iš dzūkų krašto žemės. Novelių žmonės primityvūs panteistai, pagoniškos dvasios, prisigėrę „bedieviai", „necivilizuoti" dzūkeliai, bet jautrios įgimtinės moralės, nesugadinti primityvai.

Tikri dzūkų vaizdai — realizmas yra labai charakteringas Krėvės kūrybai. Kur Krėvė vaizduoja dabartį, jis čia puikus realistas, sugebąs kiekvieną smulkmeną pastebėti ir aprašyti. Bet ten, kur vaizduojama praeitis, Krėvė — romantikas. Jo poemos — novelės, — jei taip galima pavadinti, „Dainavos senų žmonių padavimai", persisunkusios romantizmu. Stabmeldiškas koloritas, didvyriška dvasia, laisvės ir ekspansijos dvasia, romantinės meilės motyvai yra tie pagrindiniai dalykai, kurie Krėvės kūrybą daro romantišką.

Krėvė — sintetikas. Jis savo kūryba davė mūsų kultūros sintezę.

Pradedant prieš valstybės kūrimosi periodu, baigiant šių dienų gyvenimu, Krėvės kūryboje pereinami visi kultūros etapai. Primityvė kultūra, stabmeldiškoji kultūra, stabmeldiškos ir krikščioniškos kultūros kova (Skirgaila), krikščioniškosios kultūros laimėjimas (Likimo keliais), pagaliau nepriklausomybės gyvenimas ir dabarties žmonės. Argi nenuosekli ir neryški mūsų kultūrinio istorinio gyvenimo sintezė?

Krėvė — ir analitikas. Jis analizuoja gyvenimo netobulumas, jis analizuoja tikrovę, tik jis visur kaip rašytojas menininkas nedaro išvadų ir nemoralizuoja. Jis kuria vaizdą, kuria tipą, bet nekuria tendencingos minties. Dar daugiau, Krėvė kuria formą, stilių, jo sakinys, jo sintaksė sava, lietuviška dzūkiška, turtinga ir gyva.

Dėl to, Krėvė yra vienintelis pokario rašytojas, daugiausia mūsų literatūra sielojęsis, jai dirbęs ir daugiausiai jai davęs. Ypač tikrai, giliai kokybiškai sukūręs tautinės sąmonės raidą ir tautinės formos pavyzdį.

Dar prieš Did. Karą pradėjęs beletristiką kurti A. Vienuolis, po karo jis pasirodė kaip nusistojęs ir savaimingas beletristas — kūrėjas.

A. Vienuolis—peizažistas. Jis savo pirmuose darbuose „Kaukazo legenda", „Prakeikti Vienuoliai" parodė didelius gamtos vaizduotojo gabumus. Jis gamtą taip išgyvena, taip sudvasina, kad atrodo jo gamta lyg kokia stichija. Ir nenuostabu: Vienuolis yra didelis gamtos mylėtojas: Anykščiai jam bus šį jausmą įkvėpę, o įvairios gražios Rusijos vietos, ypač Kaukazo vaizdai, vėliau Italijos gamta šį jo jausmą bus pagilinusi. Taigi, Vienuolis savo didybe pasirodo, kur jis susieja vaizdą su žmogaus išgyvenimais, ar net ten, kur jis piešia tik gamtos vaizdus.

A. Vienuolis savo novele aktualus, gyvenimiškas. Matyt, kad tie novelių žmonės, kurie Vienuolio gyvenime buvo sutikti ir pažinti, yra išėję daug spalvingesni, ryškesni. A. Vienuolis, atrodo, elgiasi, kaip ir Tomas Mann, jei jam reikia kurti tipą, ar vaizduoti kokį gyvenimą, jis būtinai privalo jį išstudijuoti. Ir kaip tik Vienuolis užsidarė Anykščiuose, užsidarė nuo žmonių, kaip tik tada jo vaizduojami žmonės pasidarė nebetokie įvairūs, nebetokie įdomūs, nebetokie gilūs savo psichika. Geriausios A. Vienuolio novelės, puikiai išanalizuojančios vaizduojamų asmenų psichiką, yra „Inteligentų Palata", „Paskenduolė".

A. Vienuolis visur gyvenimiškas. Jis mėgsta aktualiją, jis mėgsta į dabarties gyvenimą ir feljetoniškai pažiūrėti.

Net jo romanas „Prieš Dieną" yra aktualijos padaras. Valdininkai kyšininkai, miesto anomalijos — romano esminiai dalykai. Gerulevičius — šių dienų herojus — be moralinio pagrindo inteligentas, nuėjęs iškrypusios moralės keliu.

Tik „Kryžkeliuose", istoriniame romane, A. Vienuolis iškrypo iš savo orbitos. Bet šiuo iškrypimu jis parodė, kad jis puikiai moka kurti istorinius personažus. Jo Vytautas Didysis nebe vien didysis, bet ir žmogus, su visomis žmogiškomis aistromis ir silpnybėmis. Tai Vienuolio pažiūrėta objektingomis akimis istorijon ir tuo mums duotas tikras, žmogiškas Vytauto paveikslas.

Porą novelių rinkinių „Šilkinė suknelė" ir „Naujan gyveniman" yra davęs J. Švaistas. Jis savo novelių kompozicija, savo stiliumi yra prašokęs senuosius novelistus, bet dar nėra charakteringas modernistas. Tai pereinamojo periodo atstovas, kuris nėra dar nutraukęs visiškai ryšių su senąja literatūros karta ir nėra visiškai suaugęs su jaunąja.

Tikrieji novelės srityje naujovininkai tai J. Savickis ir P. Tarulis.

J. Savickis „Šventadienio Sonetuose" ir „Ties aukštu sostu" atsisako nuo senoviško pomėgio smulkiai viską aprašinėti, jis piešia škicais, jis palieka daug ką pačiam skaitytojui susikurti. Jo vaizduojamas gyvenimas apkapotas, jo stilius apkapotas. Jo gyvenimas miesčioniškas, pilnas reljefingumo, jo stilius moderniškas, netrafaretinis, nenuvalkiotas, iki gyvo kaulo individuališkas ir naujas.

Tarulis „Mėlynose kelnėse" nesisieloja novelės didumu, jos turinio įvairumu, personažų psichikos sudėtingumu. Jis paima paprastą daiktą ir padaro jį nepaprastai. Taruliui svarbus žodis, pasakymas, stilius. Jis taip suformuos sakinį ir mintį, kad skaitytojas žavėsis. Jis taip sutvarkys žodžius sakinyje, kad skaitytojas norėsi ir kitiems tokį gražų pasakymą kartoti. Tai žodžio kūryba, žodžio menas, kurio privalo duoti kiekvienas rašytojas, bet kurį tesugeba tik apdovanotieji dideliais gabumais meistriškai kurti, meistriškai rašyti.

Tarulis, — keturvėjininkų srovės žmogus. Jau anksčiau teko pastebėti, kad keturvėjininkai visą dėmesį nukreipė į žodį, į stilių, į formą. Ir Tarulis savo novelėmis geras pavyzdys, kaip reikia branginti žodį, formuoti naują, tobulą stilių.

Gausiai beletristiką yra didinęs K. Inčiūra. Pora jo beletristinių darbų, sukurtų iš kaimo gyvenimo, matyt, gerai pažinto ir išgyvento gyvenimo, literatūriškai vertingi. (Brolio smuikas ir Užkurinė Darata).

Stiprūs yra novelistai Grušas, Romanas, Alantas. Pirmasis įdomus savo subrendusiu stiliumi, savo nauja realistine kryptimi, savo tikru gyvenimo traktavimu (Ponia Bertulienė). Pastarieji du — savo psichologingumu. Ypatingai Alantas „Artisto Širdyje" moka pažvelgti į žmonių psichikos niuansus, moka iškelti ir parodyti žmogaus tragizmą, jo dvilypę moralę, žmogaus dvejopą trauką: idealo sritin ir žemiškumo sferon. Kova tarp idealo ir realybės itin ryškiai Alanto atvaizduota.

Visuomeninę novelę ėmė kurti Trečio Fronto atstovai A. Venclova, Petr. Cvirka. Miesčioniško gyvenimo mizerija, suprask buržuazijos nuodėmės, kaimo idealizavimas, berno kultas — šių novelistų ideologija. A. Venclovos „Beržai Vėtroje" ir P. Cvirkos „Saulėlydis Nykos valsčiuje", kaip tik vaizduoja mūsų miesčionijos sugedimą ir raumeningo berno idealizavimą. Visa tai jie vaizduoja tendencingai, nori įtikinti skaitytoją, kad viskas ką daro buržuazija yra niekinga, žema, supuvę, o viskas, ką daro bernas, suprask proletariatas, yra sveika, pozitinga, aktinga. Nors abu beletristai turi nemaža literatūrinių gabumų, moka jie stipriai išsireikšti, moka jie vaizdžius personažus kurti, moka jie meniškus vaizdus piešti, bet juos žudo blogai pravesta tendencija. Jie daug kur nemoka tos tendencijos meniškai pravesti. Paskaitykite Venclovos novelę „Laiptai žemyn", apie mergičką, kuri užsikrėtė sifiliu. Kokia netikusi, literatūriškai žiūrint, novelė. Neįtikinanti, naiviška, vaikiška.

Taigi, novelistams visuomenininkams daug sunkiau yra sudoroti medžiagą ir daug sunkiau yra sugestijonuoti skaitytoją. Juo labiau tai nesiseka Trečiojo Fronto vyrams, kurie neturi Lietuvoje dirvos, kurie nesupranta, kad lietuviška žemė ir lietuviški syvai neįsileidžia į save svetimų sėklų.

Šioje vietoje tenka pakalbėti ir apie feljetoną. Aišbė — Kriščiukaitis, Pronskus, P. Būtėnas — Konst. Jasiukaitis, Pivoša-Gricius — tai mūsų žinomieji feljetonistai. Aišbė, Pronskus, Būtėnas yra terašę feljeto-

nus pripuolamai, nors ir yra parodę savo individualybę, bet plačioje visuomenėje nėra susidarę vardo. Tik Pivoša savo feljetonų siužetų įdomumu, savo aktualumu, didele jumoro doza, yra užimponavęs skaitytojams, yra sukūręs iš atminties neišdilstamų tipų. Jis yra išjuokęs madas, kalėdinius, velykinius vizitus, svetimas įtakas, žodžiu, visas gyvenimo anormalijas. Jis yra išjuokęs nelietuvišką žodį, nelietuvišką stilių, nelietuvišką galvojimą. Jis yra išjuokęs nelietuvišką gyvenimą, nenaturalumą, miesčioniškumą. Negatyve forma jis yra veikęs skaitytojus teigiamai. Tai griovikas, kuris yra dirbęs kūrybinį darbą.

Paskutiniu metu ėmė reikštis kaip gabi feljetonistė, modernistė Liūnė Janušytė.

Mūsų romanas negausingas. Jis neturi didelės praeities. Pietario „Algimantas". Lazdynų Pelėdos apysaka, kurią galima pavadinti romanu, „Klaida", Dobilo „Blūdas", tai kone viskas kas pasirodė prieš Did. Karą. Pokario romanas taip pat nesusilaukė duosnios rašytojų rankos. Vaižgantas-Tumas dar Did. Karo metu pradėjęs tautinę epopėją „Pragiedrulius", po karo juos baigė. Tai didelis veikalas, turįs romano savumų, bet nepakankamai vienalytis, kompozicijos atžvilgiu nevieningas. Tai vaizdai dėl mūsų tautinės kultūros. Tai mūsų kultūros evoliucija, sintezė. Tautiniai, socialiniai, kultūriniai motyvai yra šio romano pagrindas. Dr. Gintautas, Nap. Šešiavilkis, Darata Vidmantaitė — tai vis kovotojai dėl lietuvybės, dėl savarankės lietuviškos kultūros. Vaižganto Pragiedruliai — proza sukurtas tautinis epas, jis amžiams bylos apie mūsų didvyriškas kovas dėl kultūros.

„Šeimos Vėžiuose" Vaižgantas taip pat kelia tautinę problemą, mišrių šeimų klausimą, norėdamas pabrėžti, kad Lietuvą ėda šeimos vėžiai, atseit mūsų inteligentų svetimtautės žmonos. Ne vien tautiniu požiūriu, bet ir literatūriniu šeimos vėžiai yra vieningesnis, kompozicingesnis romanas.

Psichologinio romano pradžią yra padaręs Ignas Jurkūnas-Šeinius. Jo romanas „Kuprelis" mums atskleidžia kuprio, fiziškai nuskriausto žmogaus psichiką. Kuprelis yra pasingo, idėjų pasaulin paskendusio žmogaus tipas. Ką gi jis daugiau darys, jei ne grožėsis gamta, gyvens filosofų mintimis, ieškos meilės, tiesos, Dievo, širdimi išgyvento. Kuprelis — filosofiukas, kokių ne vieną užeiname Lietuvos užkampiuose — filosofiukas, ieškąs atsakymų į svarbiąsias gyvenimo problemas.

Kuprelio idealios meilės išgyvenimas, jo pasingumas, jo romantinė dvasia, jo filosofiška pasauližvalga yra pagrįsta kupriaus prigimtimi. Jis gyvena melancholine ilgesio nuotaika.

Be psichologinio motyvo Ignas Šeinius mėgsta gamtos sudvasinimo motyvą. Jis ir „Kuprelyje" ir juo labiau „Vasaros vaišėse" gamtą vaizduoja kaž kokiu savitu gyvenimu gyvenančią, ne fiziškai ją besireiškiančią, bet kaž kokia dvasia alsuojančią. Gal būt tas Kuprelio panteistinis jausmas yra Šeiniaus visoj jo kūryboj perteikiamas. Šeiniaus gamta skaitytojui įkvepia mistinę religinę nuotaiką, gamta ne daiktai, bet per daiktus besiveržianti dvasia. Šis Šeiniaus gamtos sudvasinimas suindividualina gamtos vaizdavimą ir daro jį kūrybingą.

Daug vilčių literatūrai yra davusi Pleirytė-Puidienė. Jos romanas „Tėviškė" mielai buvo visuomenės sutiktas, skaitomas ir naujų to romano dalių buvo laukiama. Bet nusilpusi rašytojos sveikata, matyt, neleido savo plano įvykdyti.

61

Romano bandymų yra davę Piliponis, Marcinkevičius, Šalčiuvienė-Gustaitytė, Inčiūra. Bet tie bandymai mūsų literatūrai maža ką gero tėra davę.

Svetur, pokario laikais, buvo įsigalėjęs nuotykių kriminalinis romanas. Karo išerzintų nervų visuomenė, karo morališkai ištampytas skaitytojas reikalavo kaž ko stipraus, erzinančio, jis vietoj kokaino ar morfijaus dozos mėgo pasierzinti stipria kriminaline literatūra. Toks Wallaces pasidarė kriminalinės literatūros gamintojas, jis užplūdo visas tautas, neišskiriant ir lietuvių. Atsirado ir mūsiškių literatų, kurie mėgino mūsų skaitytoją tenkinti nuotykių, kriminaliniu romanu. Jus. Piliponis „Juodąja Kauke", keliomis „Kameromis" erzino jautulingąją visuomenę, gadino mūsų jaunuomenės moralę ir estetiką. Galų gale pats prisipažino klydęs ir kitus savo kriminaline literatūra gadinęs.

Kitaip išaugo Marcinkevičius, parašęs „Sukaustytus latrus". Jis pats gyvente išgyvenęs kalėjimo dvasią, gyvai ir vaizdžiai aprašė kalinių gyvenimą, jų psichiką, bet per daug ciniškai ir vulgariškai. Jis davė daug personažų, tik nedavė herojaus. Jis davė daug vaizdų, tik nedavė vieningo kalėjimo vaizdo. Tai padriki vaizdai, nesumegsti, nors pavieniui įdomūs ir ryškūs.

A. Šalčiuvienė, K. Inčiūra yra linkę romantizman, net sentimentalizman. Jų romanų herojai būna negyvenimiški, netikri, išgalvoti. Tai, be abejo, ne imponuoja skaitytojams ir neturi didelio pasisekimo. Tiesa, K. Inčiūra savo nuoširdumu, paprastumu, naiviu jaunumu patinka jaunuomenei, jo „Ant ežerėlio rymojau" mielai skaito gimnazistės, įsimylėjusios kaimo mergelės.

Nors mūsų romanas gyveno didelę krizę, bet jis rodo tendencijų augti, tobulėti, eiti su gyvenimu, analizuoti šios dienos epochą, jos gerąsias ir blogąsias puses, rodo tendencijų būti naujo socialinio, kultūrinio gyvenimo avangarde, duoti naujų, gilių personažų, naują, tobulą, modernišką kompoziciją, naują su mūsų žeme suaugusią dvasią, naują realistišką, tobulai išreikštą formą ir stilių. Tan kelian ateis Putinas-Mykolaitis, tan kelian ateis nauji romanistai, gyvenimo pulsą jaučią stipriu žodžiu, stipria kūryba gyvenimo balsan atsiliepią.

Draminė literatūra

Negausias tradicijas tepaliko ankstybesnioji dramaturgija ir mūsų jaunajai draminei literatūrai. Keturakio „Amerika pirtyje", Žemkalnio „Blinda", Petliuko „Velnias ne boba" ir kiti scenos vaizdeliai sudarė mėgstamą kaimo ir miestų scenų repertuarą. Kai reikėjo mūsų Valstybės Teatrui lietuviškų pjesių, nebuvo iš ko pasirenka.

Pirmiausia pažymėtinas Petras Vaičiūnas. Jis iš pat pradžių suaugo su mūsų Valstybės Teatru, susipažino su teatro, scenos technika ir ėmė gaminti teatralines pjeses. Pabrėžtina, kad jo pirmieji draminiai veikalai buvo techniškuoju atžvilgiu silpni, pav., „Pražydo nuvytusios gėlės". Tik vėlybesni Vaičiūno dalykai sceningesni, teatrališkesni. Bet ir tai Vaičiūnas konstruktuoja atskiras scenas, daro puikius atskirus dialogus, tuo tarpu jo pjesės visuma išeina dirbtinė lipdytinė.

Vaičiūnas savo pjesę grindžia aktualijomis. Jis visados ima šią dieną, jos neigiamybes ar teigiamybes ir apvelka sceniniu pavidalu. „Tuščios pastangos", „Patriotai", „Sudrumsta ramybė", „Nuodėmingas Angelas"

pliekia nepriklausomo gyvenimo blogybes, pliekia karjerizmą, seimokratiją, veidmainiavimą, dvilypę moralę. Vaičiūno pjesėse visur matysi juodas spalvas. Saulė retai kada švysteli, bet kai švysteli, tai švysteli šviesiu, šviesiu spinduliu. Saulės dainius poezijoje negali išsiversti be simbolizmo ir dramoje. Tačiau Vaičiūno simbolizmas greit nusmelkiamas realizmo, gyvenimiškumo.

Pastaraisiais metais Vaičiūnas kuria teigiamąjį tipą, teigiamąjį gyvenimą. Jis kaip ir opozicionierius politikas, sugriovęs visa sena ir visa kas supuvę, kuria nauja, didinga. Vaičiūnas kuria naujus žmones, jis ieško tikrojo kelio, jis rodo tikrąjį kelią. Tas rodo dramaturgo gyvybingumą, nuolatinį atsinaujinimą, tas rodo kūrybinių jėgų ieškojimą, nors kūryba tas jėgas nuolat iščiulpia. Vaičiūnas eina su tąja pat diena, jis ir bus gyvenimo pašauktas ir gyvenimui savo duoklę atidavęs dramaturgas.

V. Krėvė-Mickevičius ir savo draminėj kūryboj yra davęs mūsų kultūros sintezę. „Šarūnas", „Skirgaila", „Likimo keliais", „Žentas" yra tas kelias, kuris veda nuo priešistorinių laikų iki šių dienų gyvenimo, konkretaus, realaus gyvenimo. Šarūnas didžiulė draminėje formoje išreikšta tautos epopėja, Šarūnas tai lietuviškasis Achilas, atvedęs Lietuvą savan tautiškan kelian.

„Šarūne" išreikšta senovės lietuvių dvasia, papročiai, religija, išreikštas lietuvių didvyriškumas.

„Skirgaila" — istorinė pjesė, rodanti dviejų kultūrų kovą, stabmeldiškos ir katalikiškos kultūros kovą.

„Likimo keliais" — misterija. Neaiškus tautos kelias, intuicijos nujaučiamas, kaž kaip ieškomas, mistiškas kelias.

„Žentas" — nepriklausomo gyvenimo vaizdas, realybė, kaimo buitis, sveiko, nesugadinto sodiečio psichika.

Nors draminiu atžvilgiu visi šie Krėvės veikalai ne scenai taikyti, bet literatūriniu požiūriu jie visi stiprūs, personažai išvesti iki galo, psichologiškai pagrįsti ir logiškai gerai apspręsti.

Vydūnas irgi dramaturgas sintetikas. Jis yra sintetiškai mums sukūręs praeities paveikslą, ypatingai ryškiai atvaizdavęs senosios mūsų religijos ir kultūros periodą. „Prabočių Šešėliai", „Amžina ugnis" — tai senovės lietuvių tautinės, religinės dvasios paraiška. Nėra Vydūnas apsibrėžęs tik praeitimi, nors jis ją ir labai mėgsta ir labai idealizuoja; jis yra davęs ir dabartinės kultūros vaizdą. Jo didžiulė pjesė „Gaisras" vaizduoja vokiečių okupacijos laikus, vaizduoja didžiojo karo siaubą, niekšybes, moralinį sugedimą.

Vydūnas savo gausingoje draminėje literatūroje yra simbolistas. Jo pjesių personažai tėra gėrio, grožio, ar blogio, šlykštybės simboliai. Jis per kiekvieno vaizduojamo asmens lūpas praveda idėją, jis visur idealų skelbėjas.

Formaliniu atžvilgiu Vydūno pjesės būna nepritaikintos scenai, vaidybai. Tai gražios ir pedagoginiu atžvilgiu vertingos Lesedramos.

Nemaža draminei literatūrai nusipelniusi Sf. Čiurlionienė-Kymantaitė. Be gausybės žymiųjų Vakarų Europos dramaturgų veikalų vertimų, Čiurlionienė yra davusi kelis originalius veikalus: „Pinigėliai", „Aušros sūnūs", „Prakeikta veidmainystė".

Čiurlionienė „Aušros Sūnuose" yra atvaizdavusi mūsų kovas dėl lietu-

viškosios knygos. Tai knygnešių gyvenimo drama. Čia ji meniškai išreiškė praeities lietuvių aspiracijas ir pasiryžimą iki mirties kovoti dėl lietuvybės.

Pinigėliuose dramaturgė pajuokia materialinių tendencijų žmones. Tai pinigo garbintojai, kurie tik laukia, kada mirs jų sena giminaitė ir paliks giminėms turtus, dėl kurių taip jie pataikauja ligonei ir dėl kurių jie taip smarkiai pešasi. Toks siužetas duoda progos dramaturgei sukurti daug juokingų situacijų, ir pačią komediją daro gyvą ir sceningą. Apskritai, Čiurlionienė moka taikintis scenai, sugeba kurti dialogus, veiksmą, nors didelės draminės stiprybės nepareiškia.

Draminėje literatūroje yra debiutavę Tarvydas, Cicėnas, D. Sakalauskas, J. Paukštelis, J. Grinius, bet jie visi nėra parodę didelių dramatinių sugebėjimų.

Tik M. Vaitkus, laimėjęs konkursą savo „Žvaigždžių dukterimi", yra davęs literatūriškai stiprų dalyką. Kodėl tas dalykas nepateko mūsų scenos repertuaran, vieni dievai težino. Bet M. Vaitkus savo pjese yra užsirekomendavęs kaip neblogas dramaturgas, nei kiek nemenkesnis kaip lyrikas.

Misterijas yra kūrę Liudas Gira, Putinas-Mykolaitis. Jos buvo vaidinamos tam tikrų švenčių proga ir liko tik laikinis dalykas. Bendrai, misterija nėra įleidusi mūsų literatūron gilių šaknų, matyt, mūsų tautoje nėra jai palankios dirvos.

Pažymėtinas V. Bičiūnas, ilgai dirbęs teatralinį darbą Vilkolakyje, rašęs nemaža scenarijų. Jis visų sričių menininkas, rodo gabumų ir draminėj literatūroj. Tiesa, literatūriniu atžvilgiu jo draminiai veikalai nepakankamai psichologiški, nestiprūs, bet draminiu atžvilgiu būna eiliniam žiūrovui gyvi ir įdomūs.

Pabaigoje norėtume sustoti ties vytautine dramine literatūra. Šioj srity literatūrai yra davęs Maironis ir paskutiniu metu Bičiūnas ir Balys Sruoga.

Maironis, romantizmo atstovas, mėgo gilintis praeitin, mėgo idealizuoti praeities didvyrius. Jis be „Kęstučio mirties" yra parašęs „Vytautas pas kryžiuočius". Čia jis mums yra davęs Vytauto, didvyrio, paveikslą.

V. Bičiūnas Vytauto Did. Komiteto literatūriniam konkursui yra parašęs „Žalgirį", draminį veikalą, kuris buvo Jury komisijos pripažintas k-jos lėšomis leistinu. Bet veikalas nėra pakankamai stiprus, nėra reikiamai sceningas. Pats Vytautas atvaizduotas nedidingai, jo patarėjas Žibuntas atrodo Vytautui diktuoja ką ir kaip daryti.

B. Sruoga yra sukūręs istorinę kroniką „Milžino paunksmė". Šis veikalas pasižymi savo personažų gilumu, psichologiškumu. Zbingnievas, Sonka, Jogaila, Švitrigaila yra išėję reljefingi personažai.

B. Sruoga „Milžino paunksmėj" visai neįveda Vytauto kaip personažo. Bet Sruogos veikale visur jaučiama didinga Vytauto dvasia. Sruoga, kuris visai Vytauto neliečia, Vytautą nejučiomis padaro galiūną, milžiną, kurio paunksmėje visi tos vytautinės epochos darbai vyksta.

Šita Vytauto galinga dvasia „Milžino paunksmėj" išreikšta gyva ir visoj tautoj. Mes jos nematom, bet mes ją juntam, mes ja gyvenam, mes siekiame, kad mūsų gyvenimas ir mūsų literatūra alsuotų Vytauto Didžiojo ekspansija, pakeista moderniškų laikų ekspansija, dvasine ekspansija.

Kritika ir literatūros mokslas

Literatūra ir kritika labai glaudžiai yra susiję dalykai. Literatūra gimdo kritiką: apie menką literatūrą rašydamas ir kritikas pasireikš menkai. Juo gilesnė, juo stipresnė literatūra, juo gilesnę kritiką išugdo. Bet ir atvirkščiai: juo stipresnių kritikų atsiranda, juo jie moka padėti tvirtesnius estetikos, kritikos pagrindus, juo labiau žadina kūrybą, juo daugiau atsiranda vertingesnės literatūros.

Jei mūsų prieškario literatūra daugiausia dėmesio kreipė į turinį, idėjas, esmę, tai ir mūsų tų laikų kritika buvo idėjinė, net ideologinė kritika. Tokios kritikos paveikslingas atstovas yra Ad. Jakštas. Jis, katalikiškos ideologijos žmogus, į literatūros kūrinį pažiūri ideologo akimis. Jis nepasitenkina vien estetiniais reikalavimais, jis ieško kūrinyje nukrypimų nuo religijos ir moralės pagrindų. Neretai kritikas pasmerkia tobulą formos kūrėją vien dėl to, kad tas kūrėjas savo mintimis, savo pažiūromis priešingas katalikiškoms dogmoms. Ir atvirkščiai: neretai kritikas gerai įvertina menką rašytoją vien dėl to, kad jis propaguoja katalikišką ideologiją.

Nepaisant šios tendencijos, A. Jakštas, kaip kritikas, pasižymi dideliu pastabumu, didele erudicija, aiškiais logiškais sprendimais ir dideliu literatūros domėjimusi. Jis yra davęs du nemažu tomu mūsų literatūros recenzjų ir kritikų. Jis iki paskutinių dienų su jaunuolišku smalsumu seka mūsų literatūrą ir kiekvienan literatūros balsan atsiliepia, kad ji neiškryptų iš reikiamų, kritiko nuomone, vėžių.

Kitoks yra buvęs literatūros apžvalgininkas, recenzentas ir kritikas J. Tumas-Vaižgantas. Jei Jakštas viską saikuoja, šaltu protu persvarsto, tai Tumas viską entuziastiškai sutinka ir visur literatūros deimančiukų ieško. Tumas be jokio a priori nusistatymo, be jokios tendencijos, su tikra literatūros meile žvelgė kiekvienan literatūros veikalan. Jis savo kritika žadino kūrybą. Jis buvo kūrybos provokatorius gera prasme. Jis daug talentų iškėlė, daug jų atkasė, daug ką literatūroje „išrado". Jo nuopelnai literatūros kritikai yra dideli: jis išmokė su nuoširdžia meile imtis kritikos darbo, jis išmokė kritikus rūpintis tuo, kad jie kūrėjus suprastų ir mokėtų tinkamai juos interpretuoti. Tiesa, Tumo kritikoje nėra ko ieškoti nei literatūrinio metodo, nei kokios ryškios estetinės mokyklos; joje terasi literatūros mylėtojo širdies balsą, literatūrinį entuziazmą, romantiko susižavėjimą kuone kiekviena literatūros paraiška.

A. Jakštas, J. Tumas greičiau tiktų pavadinti recenzentais negu kritikais. Bet mūsų kritikos pradžiai ir jie bus didelį barą, literatūrą vertindami, išvarę.

Tikslesne prasme, kritikos srityje yra pasirodęs Liudas Gira — E. Radzikauskas. Jis yra iškėlęs nebe vien turinio, esmės reikalavimus, bet yra pažvelgęs mūsų literatūron ir formos, ir kompozicijos, ir personažų atžvilgiu. Jo kritikos darbai yra išsamesni, gilesni, žymu jau metodas, žymu jau kritiškoji pažvalga, kritiškoji išmonė. Jo kritikų raštų tomas, išėjęs 1928 m., analizuoja M. Vaitkaus, Mikuckio, Putino, B. Sruogos, Ad. Lasto, P. Vaičiūno poeziją, Čiurlionienės, Putino dramas, Vienuolio beletristiką. Liud. Gira, pats būdamas poetas, daugiausia nagrinėja lyrinę kūrybą, analizuodamas kūrėjų išgyvenimus, jų psichologines metamorfozes, jų kryptis, formą. Tai atrodo lyg kritikas sintetikas, kuris bando nu-

statyti turinio ir formos ryšį. Šis sintetinis metodas ir bus charakteringas L. Giros-Radzikausko kritikai.

Iš jauniausių kritikų pažymėtini V. Kietis-Ambrazevičius, Vyt. Alantas, K. Korsakas-Radžvilas.

Per paskutinius kelerius metus mūsų kritika smarkiai skursta. Ji yra palikusi „dvasia be vietos". Kai nėra žurnalų, kurie rūpintųsi literatūra, tai nėra vietos tuose žurnaluose nei kritikai. Pasitenkinama recenzijomis.

V. Kietis, Vyt. Alantas tėra recenzentai. Abu jie turi gerą literatūrinę mokyklą, gerą skonį, bet neturi progos pasireikšti kaip plataus masto kritikai. Tiesa, V. Kietis, kaip literatūros teoretikas, analitikas yra davęs nemaža literatūros nagrinėjimų, yra parodęs savo metodą, daugiau formalinį metodą, bet nėra dar pakankamai ryškiai pasireiškęs kaip kritikas. Tuo tarpu V. Alantas yra literatas kūrėjas, kuris sielojasi literatūra, ją seka, apie ją atsiliepia, bet giliau kritikos darbui atsidėti nerodo didelių norų.

Labiausia kritikai yra atsidavęs K. Korsakas-Radžvilas. Jis yra paskelbęs nemaža kritikos straipsnių, jis yra padėjęs savajai kritikai ideologinius pagrindus, jis turi savo aiškius principus ir aiškų analitinį metodą. Korsakas-Radžvilas yra tendencingosios literatūros gynėjas. Jis yra buvęs Trečiojo Fronto narys, jis yra kūręs berno, kitaip sakant, proletariato ideologiją. Jo kritika persunkta socialiniais, ekonominiais, politiniais motyvais. Jis literatūroje ieško kaip pasireiškia buržuazinė ir proletarinė dvasia, ideologija. Bet Korsakas sugeba vietomis atsisakyti tendencijos ir pažvelgti formaliniu atžvilgiu į kūrybą. Tačiau šis jo požiūris jam necharakteringas, jis yra grynas ideologinės kritikos atstovas.

Dar paminėtini recenzentai A. Šimėnas, V. Jocaitis, Pr. Ancevičius, Aug. Raginis, J. Grinius.

Mūsų literatūros mokslas yra neseniai pradėtas dirbti. Gal būt jo pradžią galima įžiūrėti prieškario laikais. Bet gilesnis mokslo darbas pradėtas tik mūsų universitetui įsikūrus.

Pirmiausia reikėjo mūsų literatūros vadovėlių mokyklai. Juos rengė kas tik kiek apie literatūrą nusimanė. Tokie vadovėliai kaip Gabrio šiandien yra archaiška liekana, maža ką literatūros mokslui tedavusi. Vėliau pasirodė Zajančkauskio literatūros vadovėlis, taip pat konspektinis ir nepilnas. Šiandien jau yra atsiradę daug monografijų atskirais literatūros klausimais, šiandien jau yra medžiagos ir geresniems literatūros vadovėliams parengti. Tiesa, jau Z. Kuzmickis yra parašęs IV mūsų literatūros istorijos dalis, platų literatūros vadovėlį mūsų aukštesniajai mokyklai.

Giliausį mūsų literatūros mokslo barą varo akademikai. Prof. Mykolas Biržiška, jau prieš Did. Karą pradėjęs kruopščiai dirbti literatūros istorijos darbą, iki šių dienų yra surinkęs labai daug istorinės medžiagos ir yra paskelbęs didžiuliame veikale „Iš mūsų literatūros ir kultūros istorijos". Jis daugiausia yra gilinęsis į senąją mūsų literatūrą, į Mažosios Lietuvos literatūrą, Vilniaus universiteto metų literatūrą, yra parašęs monografijas apie Duonelaitį, Baroną-Baranauską ir kit.

Knygos istorijai daug medžiagos yra surinkęs ir paskelbęs prof. Vaclovas Biržiška.

Mūsų literatūros istorijos medžiagą yra daręs, daug jos sužvejojęs J. Tumas-Vaižgantas. Jis yra palikęs nemaža žaliavos, kurią vėlybesni

66

literatūros mokslo žmonės galės išnagrinėti, atmesti, kas joje yra anekdotiško, netikro ir atrinkti tik mokslinę medžiagą.

Metodiškai — yra pradėjęs literatūros klausimus nagrinėti prof. Putinas-Mykolaitis, prof. Balys Sruoga. Prof. Putino literatūros mokslo darbai pasižymi gilia analitine, moksline erudicija, Vakarų Europos gilia mokslo dvasia.

Mūsų literatūros tarpimas pareis ne vien nuo gerų sąlygų, bet ir nuo intelektualinės ir kūrybinės literatų gilybės, nuo literatūrinės kritikos ir mokslo žydėjimo. Juo giliau išsiūgdys jaunoji karta literatūriškai, estetiškai, juo greičiau susilauksime didesnių ir gilesnių literatūros vaisių. Gyvenimo, literatūros, literatūrinio mokslo studijos duos mums jaunąją kartą, stipriai suaugusią su gyvenimu, degančią kūrybine dvasia, kuriančią naują lietuvišką žodį, naują moderninę formą, naują dinaminį gyvenimą.

Stepas Vykintas.

Geriausiai ir greičiausiai moko gimtosios kalbos grožinė literatūra. Lengva suprasti, kodėl taip yra. Nėviena knyga nėra taip daug skaitoma, kaip yra skaitomos dainų ir apysakų knygos. Paveikslai ir vaizdeliai, rašytojo gražiai išreikšti, giliai ir ilgai palieka skaitytojo atmintyje.

Dabartinis lietuvio pamatas yra jo savita kultūra ir ypač jo gimtoji kalba.

*****

Menas ir mokslas yra tautiškosios kultūros žiedas.

Literatūra, dailusis menas, mokslas ir publicistika — štai tas pamatas, ant kurio tegali tarpti ir augti mūsų inteligentų sąmonė.

Menininkas kuria daugiau jausmu, mokslininkas — daugiau protu; vienas imasi medžiagą daugiau iš savo tautos sielos, antras — daugiau iš pasaulio patyrimo. Dėl to menininko kūryboje pasireiškia tautybė aiškiau, nekaip mokslininko. Liaudies daina, pasaka, padava, dirbinių gražna — štai tautinio meno atažalos, padedančios menininkui kurti. Jam lengviau už mokslininką, kadangi su juo tebekuria pati tauta.

Liaudies kūryba

I.

Kiaurais šiaudiniais stogais lūšnos, maži apakę langeliai po du žiūri į kaimo „ūlyčią", kurios purvą trypdami vyžomis praeina jauni bernai skudučiuodami savo darbo primityviais instrumentais. Tuoj iš lūšnų po vieną, po du ir po daugiau išeina vyrai ir moterys, jauni ir seni, kad pametę savo darbus skubėtų už kelių kilometrų ten, kur tarp puikaus parko medžių baltuoja dvaro rūmai. Kas, kad lūšnose vargas, kad savo laukai nedirbti, pievose žolė perdžiūvus. Pirma reikia atidirbti ponui. Bet lietuvis nenusimena. Jis eina baudžiavos ne galvą nuleidęs, bet dainą traukdamas.

Lilioi, eisim, broliai,
Eisim, broliai, lilioi.
Lilioi, mes laukelin,
Mes laukelin, lilioi.

Ne svetima daina — savoji, ją tėvas dainavo, prosenelis dainavo. Ir atklydo toji daina iš tolimos ir neaiškios praeities, atklydo, kad palengvintų vargdienio baudžiauninko dalią, kad suramintų, kad papuoštų skurdžias lūšnas, plačiuosius laukus ir aidu pasikartojusi miškuose aplėktų visą Lietuvą.

Toji daina ne vieno dainuojama, bet būriu. Kiekvienas darbas turi savo dainą, kiekvienas jausmas ataustas žodžių posmų, kiekvienas didesnis gyvenimo įvykis — vestuvės, mirtis — apdainuoti ir apraudoti. Iš pačios liaudies kilusi, daina liaudies turtas. Niekas neatmena, kad kas ją būtų pirmą kartą sudainavęs. Kur susibūrimas, ten ir daina — ar tai būtų prie darbo dvare, ar per vaišes prie stalo, ar jaunimui susirinkus pažaisti, ar rekrutus į vaiską išlydint, ar dūkrelę į marčias išleidžiant — vistiek. Savo dainos, savo muzikos instrumentai dainoms pritarti, savo melodijos.

„Anuo metu ir linksmiau buvę. Daug ir visur dainuodavę. Prie to prisidėdavę bendri darbai, einant dvaran. Būriais eidavę ir grįždavę iš dvaro; būriais ten dirbdavę: ant lauko, klojimuose." Taip baudžiavos laikus nupasakoja Ona Smilgienė, kuri 1911 m. būdama 74 m. amžiaus prof. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliauskui, rinkusiems anuomet šiaurės Lietuvoje liaudies dainas, jų išdainavo virš trijų šimtų.

Bet ne vien dainos anuomet skambėjo. Ilgais žiemos vakarais grįčiose prie rūkstančios balanos žmonės trumpino laiką sekdami pasakas, mįs-

les mindami, mitus ir padavimus pasakodami. Štai kaip anuos laikus nupasakoja įžangoje savo knygos, išleistos 1861 m. Vilniuje, Merkinės klebonas K. Olechnovičius. Knyga pavadinta „Pasakos pritikimaj weselos ir giesmes".

„Iš savo vaikystės dienų (dar gerokai prieš baudžiavos panaikinimą) atsimenu vieną vakarą. Mano motina verpia, tėvas daro balanas, kiti namiškiai, kiekvienas užsiėmęs savo darbu ir tyliai žiovaudami, laukia kuklios vakarienės. Aš, sukalbėjęs poterius už motinos sveikatą, trinuosi prie jos kelių ir klausau apie ką kalba vyresnieji. Per trumpą laiką įvykusios pas kaimynus kelios laidotuvės užveda kalbas apie mirtį, apie giltinės žaidimus. Motina kiek pagalvojusi nė kienc neskatinama sako: — Keista, kad iki šioliai neatsirado žmogaus, kuris būtų sutrumpinęs giltinei liežuvį. — Po to ji pradeda pasakoti: — Seniai, labai seniai. . . Ir pasakoms nebėra galo."

Taip buvo maždaug prieš devyniasdešimt metų. Per tą laiką spėjo išnykti baudžiava su jos dūminėmis ūkininkų pirkiomis ir bajorų rūmais; perėjo rusų priespaudos laikai, rašto draudimas, „Aušros", „Varpo" ir visa atgimimo epopėja; praūžė didysis karas ir revoliucija; Lietuva tapo nepriklausoma valstybė; vietoje beraštingumo kiekviename valsčiuje įsisteigė po keliolika pradžios mokyklų, o mokslas jose tapo visiems privalomas; kaimai išsiskirstė vienkiemiais; šiaudinius stogus daugelyje vietų pakeitė skarda ir raudonos čerpės; laikraštį rasi kiekvieno ūkininko gryčioje, radio nebe naujiena. Bet nežiūrint visų laimėjimų, nežiūrint visų įsigytų kultūrinių turtų ir pažangos liaudis nustojo tėvų palikimo — ji nebeseka pasakų, nebedainuoja savo dainų, pamiršo praeities sukurtas mįsles, o patarlės jai atrodo jau pasenusios. Ir jei kuris senis dar mėgina jauniesiems žiemos vakarą pradėti: —seniai, labai seniai... — jaunieji tik nusišypso ir perversdami laikraščio puslapį numeta: — Et, ką čia, seni, niekus tauški.

II.

Praeities palikimas, liaudies kūryba, nyksta. Nykimo priežastis — kultūros tautoje pakilimas. Ypatingai jis ryškus pas mus per paskutinius dešimtmečius. Keitėsi aplinka ir gyvenimo sąlygos, keitėsi liaudies papročiai. Praeitis baigia nykti, sunkieji laikai pamirštami, o senosios dainos ir pasakos, vaizdavusios daugiau žmogaus jausmus ne realinį gyvenimą, liko, kaip romantizuojamos senovės palikimas, tik senesniųjų žmonių iš labiau atsilikusių apylinkių atmintyje ir surašytuose rinkiniuose.

Pirmosios išnyko mitologinės dainos. Tai buvo lyg pagoniškosios Lietuvos kantičkos, vartojamos įvairias tikybines apeigas atliekant, dievams aukojant. Štai jų viena užrašyta 1865 m. Kvėdarnos parapijoje.

Tu, oželi, juodbarzdėli,
Auk, auk, auk.
Dievuks mūsų tave
Lauk, lauk, lauk.
Paupėlyj yr kalnelis,
Kur ugnelė, kaip žvaigždelė,
Dieną, naktį smelk, smelk, smelk.
Ten Ruginis su Žvaiginiu
Dievui ožius smaug, smaug, smaug.

69

Panašių dainų žmonėse išliko tik kelios. Jas išnaikinti pasistengė katalikų bažnyčia, kuri liaudies dainas pasmerkė dar šv. Augustino lūpomis, juk jos buvo aiški pagonijos liekana. Bažnyčia stengėsi žmonėms išleisti šventų giesmių giesmynus, kurie turėjo pakeisti pagoniškąsias dainas. Bet liaudis nuo savo dainų anuomet vistik neatsisakė. Primiršdama mitologines dainas, ji perkėlė jos elementus į kitas savo dainas, o kai kurias, pakeitusi tik vardus, pritaikė krikščioniškosioms šventėms ir šventiesiems — kalėdinės, petrinės, joninės ir kitos dainos.

Ir jas bažnyčia draudė, nes tos dainos buvo susijusios su apeigomis krikščionybei labai tolimomis. Taip šokinėjimams joninių naktį su dainomis per laužus, arba susirinkimams antrą Sekminių dieną kuriam klojime, kur vyrai, pasidarę alų ir susimetę degtinei, o moterys, sunešusios maisto, visą dieną ir naktį valgydavo, gerdavo, dainuodavo, šokdavo, skudučiuodavo ir ragus pūsdavo, bažnyčia pritarti negalėjo. Juk tai buvo tikros pagoniškos šventės ir kunigai stengėsi jas pašalinti. Ypatingai šių apeigų naikinimas sekėsi Žemaičių vysk. M. Valančiui, pirmajam mūsų liaudies švietėjui, pakėlusiam Lietuvoje bažnyčios autoritetą į tinkamą aukštumą, o pačiam Lietuvos vardui pridėjusiam epitetą — šventoji. Šventosios Lietuvos liaudis savo senuosius iš pagonijos laikų užsilikusius papročius pamiršo, o su jais kartu ir savo apeigų dainas, savo naturalistinį susigyvenimą su gamta ir pirminį grožės pajautimą. Jei dabar dar kur ir nugirsi kalėduojant arba joninių naktį prie degančių laužų ku - poliuojant, tai jau nebe senų apeigų kartojimas, bet tik jaunuomenės šposai. Pagaliau, net nebegalima visų tų apeiginių dainų beatkartoti. Nebėra nei skudučių, nei ragų, nei lumždžių, nei ožragių, nei švilpų, visų tų primityvių tautiškos muzikos instrumentų, kurie dainoms pritardavo. Juos dabar pakeitė dūdų orkestrai, o apeigas — gegužinės arba įvairūs per šventes ruošiami vakarėliai, jaunuomenės susirinkimai ir kongresai. Ir jei seniau žmones į susibūrimus suvesdavo apeigos, šiandie tą rolę pasiėmė draugijos ir organizacijos, tik, žinoma, visai kitokiais tikslais.

III.

Tikyba pakeitė liaudies religines pažiūras, krikščioniškasis kultas išstūmė senąsias pagoniškąsias apeigas, o tų apeigų dainos prisitaikė prie krikščionybės. Kultūra ir progresas išstūmė ir tas paskutines senųjų apeigų liekanas.

Bet kultūra ir progresas palietė nė tik apeigas. Jie pakeitė liaudies ekonominę būklę, darbą ir jo įrankius.

Panaikinus baudžiavą ūkininkai buvo apdalinti žeme. Pasibaigė būriais darbas dvaruose. Kiekvienas dabar dirbo savo ūkyje, kuris vidutiniškai Lietuvoje turėjo apie 30 ha. Tačiau darbo dainos, ankščiau baudžiavą einant dainuojamos, dar neišnyko. Jas palaikė talkos, ir pievose vis dar skambėjo sutartinai:

Daunoj, eisim broliai.
Dauno lilio čiūto.
Daunoj, šieno piautų.
Dauno lilio čiūto.

Bet paaugo sekančioji karta. Ūkiai pradėjo smulkėti, gaspadorius ir pats vienas apsidirbdavo be talkų. Kaimai, kur žmonės visuomet turėda-

vo daugiau progų vakarais sueiti pasakas pasekti ar dainų padainuoti, pradėjo skirstytis vienkiemiais. Ūkininkų gyvenimas darėsi vis individualesnis. Plintanti apšvieta pareikalavo iš ūkininko pereiti prie naujų žemės apdirbimo metodų, įvesti į ūkius nebylius talkininkus — mašinas. Sumažėjo talkos ir didesniuose ūkiuose. Kuliamos mašinos išstūmė spragilus ir jau nebegirdėti kultinių dainų ir spragilų pamėgdžiojimo:

Pats su pačia,
Duktė trečia,
Senis, senė
Ir piemenė.

Seniausios darbo giesmės -- girninės užmirštos. Jaunoji karta jau girnų visiškai nebeatsimena. Nebemoka nė girninių dainų.

Malu malu viena,
Pasižiūriu — diena.
Suku, suku tankiai,
Pasižiūriu — smulkiai.

Ištisos apylinkės, kaip Suvalkija, dar prieš karą nustojo auginusios linus, verpusios ir audusios. Pirktinės medžiagos pakeitė drobes ir milus. Tad iš ko tose apylinkėse užsilikti verpstinėms ir gražiosioms linarūčio giesmėms, kuriose supinti ištisi dialogai ir veiksmas.

Aš pati martelė
Linelius pasėjau.
Tau, dobil, penki lapai,
Dobilėl, penki lapai.
Ne tu viena sėjai
Ir ašan padėjau.
Tau, dobil, ir t. t.

Tiesa, šiandie ir Suvalkija jau grįžta prie linų auginimo, krizė verčia patiems pasidirbti sau rūbus. Bet ar grįš linarūčio dainos? Tur būt ne, kaip negrįš ir kitos darbo dainos — eitinės ir jotinės. Dulką plentais autobusai išstūmė jas iš mūsų šalies, o mūsų raitininkai kariuomenėje ne jotines gieda, bet dūduoja savo kavalerijos maršus.

IV.

Šokis ir žaidimai — seniausieji žmogaus jausmo išreiškimo būdai. Pirminis žmogus kartais dar neturi savo jausmui išreikšti žodžio, dar jis garsais nesugeba jo kitam perduoti, bet jau judesiais stengiasi savo sielos būvį atvaizduoti. Savo veiksmo dinamika šokis veikia į kitus žmones ir užkrečia juos dalyvauti kartu.

Kaip šoko senovėje lietuviai, mes nežinome. Valstybinio baleto dėtos savo metu pastangos surasti senųjų tautiškų šokių bent nuotrupas, nuėjo niekais. Laikas mūsų tautos šokių išdildė net žymes. Bet dar turime vieną antrą užrašytą žaidimą su šokiais. Štai jų keli.

Du pulku po porą šoka vienas prieš antrą ir dainuoja:

Čigonėlį pakoros,
Prisirišę prie tvoros,
Už ančiukų vogimą,
Už viščiukų piovimą.

Vėliau po porą pasikeisdami į vieną pusę ir į antrą pusę šoka dainuodami:

Užtat plakė čigoną,
Kad papiovė avelę.

Antras žaidimas — šokis susijęs su pamėgdžiojimu ir turi vaidybinių elementų.

Oželi, tūta, oželi, tatatai,
Parodyk, oželi, kaip berniukai šoka?
Šitaip, o taip berniukėliai šoka.
(trepsi įsirėmę)
Oželi, tūta, oželi, tatatai,
Parodyk, oželi, kaip mergaitės šoka?
Šitaip, o taip mergužėlės šoka.
(sukasi)

Pamėgdžiodamas bernelį ar mergelę, kiekvienas tai daro individuališkai improvizuodamas, parodydamas savo vaidybinius gabumus. Šokiams ir žaidimams būtinai pritardavo primityviški tautiški instrumentai, o dalyviai pasiskirstę grupėmis dainuodavo. Tuo būdu šokio muzikalinę pusę sudarydavo patys dainuojantieji šokėjai ir pritariantieji jiems instrumentai. Bet po baudžiavos panaikinimo kaimuose paplito armonikos ir smuikai. Primityviškieji instrumentai buvo išstumti, o naujieji atsinešė su savim ir naujus šokius. Senieji šokiai pradėta užmiršti ir šiandie net seniai jau jų pakartoti nebesugeba. Užsilikę dar vietomis tautiški žaidimai apsiryboja rateliais. Dar juos sukant dainuojama senas „Oi, žilvyti, tūta", bet dažniausia ratelius sukant skamba naujos, jau parašytos dainos. Pagaliau, žaidimas, buvęs senovėje beveik neatskiriamas nuo šokio, šiandie nustumtas į antrą vietą. Jį prisimena tik tuomet, kai orkestras per kaimo vakaruškas ar gegužines yra pavargęs griežti ir ilsisi, o pramogos dalyviams nėra kas veikti. Tautiški žaidimai, linksminę mūsų protėvius per ištisus šimtmečius, pakeitę jiems ką šiandie mums duoda opera, drama, baletas ir visos kitos pramogos, teikę jiems progos parodyti savo apsukrumą ir gabumus improvizuoti, šiandie baigia liaudyje nykti, o miestiečių tarpe jau visiškai išnyko.

V.

Šiandie, patekę į liaudies tarpą, dažnai nugirstame dainuojant įvairias lyrines dainas. Dainuojamos jos jaunimo sodžiuje, dainuojamos per vakaruškas, kaimo vaidinimus, iškilmes, pagaliau mokyklose ir per dainų šventes. Tačiau, dažniausia tos dainos jau nebe liaudies, geriausiu atveju jos arba mūsų kompozitorių perkomponuotos, arba net mūsų poetų, Strazdelio, Vienažindžio, Maironio ir kitų sukurtos.

Liaudies dainos mūsų poetams padarė neabejotinos įtakos. Ir Strazdelio ir Vienažindžio kūrybos formos artimos arba net nuo liaudies formų neatskiriamos. Tie patys palyginimai, tie patys epitetai ir kitoki poezijos pagražinimai. Pagaliau tas pat tikslas — ne poezija, bet daina. Jie nerašė, bet išdainavo. Išdainavo liaudžiai artimomis melodijomis ir todėl jų dainos liaudies buvo pasisavintos. Strazdelio dainos kai kurių rinkėjų

72

dargi buvo užrašomos kaip liaudies. Tačiau tarp liaudies ir rašytinių dainų yra skirtumas. Paskutinės artimesnės mūsų laikų gyvenimui. Labiau išlepusiam žmogui jos imponuoja savo romantizmu ir sentimentalumu ko liaudies dainose stinga. Liaudies dainos labiau alegorinės, rašytinės labiau realios. Alegorijos liaudies dainose paeina nuo pirminio ir betarpiško gamtos supratimo, nuo gamtos įsielinimo. Suplakimas sąvokų — liepos ir motutės, ąžuolo ir tėvo, antinėlio ir bernelio, antelės ir mergelės paeina iš žmogaus pažiūrų į gamtą, iš pirmykščio tikėjimo. Bet paskutiniais dešimtmečiais tos alegorijos savo gyvosios prasmės jau nustojo. Vietoje ano senojo realizmo, atsirado naujas realizmas, rašytose dainose išreikštas. Štai kodėl liaudis prisiėmė rašytąsias dainas, naujosios gadynės reiškėjas. Jau šiandie neišgirsi dainuojant:

Klausė mane motinėlė:
Iš kur svečiai buvo?
Generolas Varšavos,
O kazokas Krokovos,
O šis jaunas bernelis
Pačios Lietuvėlės.
Klausė mane motinėlė:
Kur svečius guldysiu?
Generolą ant suolo,
O kazoką pasuoly,
O šį jauną bernelį
Nors aukštam svirnely.

Panašiai išreikštą primityvišką patriotizmą pakeitė Maironio dainos. Liaudis pasidarė sąmoningesnė, jos dvasios reikalavimai padidėjo ir jiems patenkinti jau vienos savo senosios kūrybos nebeužtenka. Liaudis ieško naujų dainų, atatinkančių jos sielos reikalavimus, ir ką randa tinkamo rašytuose kūriniuose, pasisavina. Taip poetai pasisavinę formą iš liaudies, grąžina jai atgal paskolą savo kūriniais.

Tas pat ir su mūsų kompozitoriais. Sukomponavę gausingą skaičių liaudies dainų melodijų, pritaikę dainas chorams, jie grąžina jas apvilktas naujais sąskambių rūbais liaudžiai, kuri jas vėl dainuoja kaip savąsias. Toks yra pirmasis etapas paskleisti liaudyje individualius kūrinius, duoti jai bet ką naujo atatinkančio jos progresui ir kultūriniam paūgėjimui. Kad nedavus liaudžiai nustoti savo nacionalinio veido, toji kūryba turi būti ir poetų ir muzikų plečiama ir ūgdoma, nes liaudis gali pasiduoti svetimųjų įtakai ir, jausdama tuščią spragą, persiimti visokiais surogatais. Tas procesas gal jau prasidėjo, juk ne veltui senesnieji skundžiasi jaunimu, kad jis, girdi, fokstrotus jau dainuojąs ir šokąs.

VI.

Viena liaudies kūrybos sritis ilgiausiai užsilikusi ir dar šiandie liaudyje neišnykusi, tai vestuvinės dainos arba vestuvinė drama. Ir visiškai suprantama, šioji socialinės reikšmės institucija liko nepasikeitusi ir šiandie taip pat reikšminga, kaip prieš šimtą ir daugiau metų. Keitėsi tik pati vedybų forma. Jei senesnėse dainose užtinkame motyvą, kad jaunoji buvo jaunojo pavagiama arba vėlesniais laikais nuperkama, tai jau mums

73

žinomais istoriniais laikais, susitarimas tarp jaunųjų buvo laisvas ir lygiai toks pat išliko iki mūsų dienų. Bet kultūra, pakeitusi visas gyvenimo sritis, įsikišo taip pat į vestuvių apeigas. Jei anksčiau vestuvės užtrukdavo ištisą savaitę, dabar jos tetrunka vieną dieną. Apeigos ir dainos joms pritaikytos savaime turėjo sutrumpėti.

Štai kodėl pilną vestuvinių apeigų aprašymą užtinkame tik senesniuose rinkiniuose pas brolius Juškas ir vyskupo Valančiaus „Palangos Juzėje". Gyvenime paliko tiktai tų apeigų atskiri reikšmingesni fragmentai. Tačiau, Žemaitijos kai kuriose toliau nuo kultūrinių centrų esančiose apylinkėse, dar pasitaiko ir dabar užtikti vestuves, kuriose iš senųjų apeigų dar daugelis yra kartojama.

Vestuvinės apeigos vadinamos drama todėl, kad čia veikiantieji asmenys kiekvienas turi savo vaidmenį. Piršlys, pamergės, pabroliai, kviesliai, jaunosios ir jaunojo tėvai, o lygiai ir jie patys turi savo atskiras roles. Vieni jų veikia savarankiškai, kaip piršlys, antri sudaro chorus, kaip pamergės. Patys jaunieji nors ir pasyvūs toje dramoje, bet visa akcija sukasi tiktai aplink juos, jie yra dramos centras.

Labiausia teatrališkas yra pirmasis, paruošiamasis vestuvių laikotarpis — piršlybos. Piršlys turi būti iškalbus, jis atstovauja jaunąjį, kurs liaudies supratimu, turi būti kuklus. Piršlio oracijos atėjus į jaunosios namus persisunkiusios mandagumu, logišku reikalo išdėstymu ir sąmojingumu.

„Kloniojas šis jaunikaitis tamstos dūkrai ir ieško sau gaspadinės: viežlybos, ugnies kūrėjos ir sergėtojos, verpėjos, audėjos, vingių rašėjos, žičkų rinkėjos ir t. t.

Tai ritmiška kalba. Ji nors ir sukurta liaudies, bet piršlio sulig reikalu gali būti individualiai keičiama ir papildoma arba sutrumpinama.

Ne menkiau įdomios kvieslių oracijos svečius vestuvėms kviečiant. Kiek piršlio oracijose rimties ir logikos, tiek kvieslių oracijose sąmojaus. Čia stengiamasi sukelti juoko.

„Prašau neeikite pėkšti, ale raiti jokite, važiuoti važiuokite šešiais žirgais, visais širmais, riestais kaklais ir tais pačiais aklais, raišais kreivais, kiaulių takais".

Tarp piršlio ir jaunosios tėvo įvyksta tikras dialogas, kada jaunasis su piršliu ir savo pabroliais atvyksta pas jaunąją į mergvakarį. Čia piršlys turi išlaikyti tikrą egzaminą. Jis klausiamas:

— Kokiais žirgais atjojote?
— Linų laišku, aušros žvaigžde.
— Dėl ko gaidys užsimerkęs gieda?
— Dėl to, kad jis iš atminties žino.
— Kokio šuns žuikis labiausia bijo?
— Balto, kad vienmarškinis arba nuogas veja.
— Kad jojote per girią, kokių medžių daugiau matėte?
— Riestų, kreivų, kumpų.
— Kur žemės gali būti vidurys?
— Aprėžei ratą — ir stok vidury.

Tai ne paprasti klausimai ir atsakymai, bet mįslės ir jų spėjimai. Įdomu, jog panašiai ir pasakose karalaičiai, norėdami gauti sau už žmonas svetimos šalies karalaites, turi būtinai įspėti mįsles. Neįspėjęs mįslių pasakoje ne tik karalaitės negauna, bet dargi yra nužudomas. Tos apeigos ypatingą senumą rodo dar ir toji aplinkybė, kad ji užtinkama jau senojoje graikų mitologijoje, panaudotoje Sofoklio tragedijoje „Karalius Edipas" ir labai senose Rytų tautų legendose. Kas ten buvo legendarinio dar prieš Kristaus gimimą, pas mus Lietuvoje išsilaikė iki paskutinių laikų, kaip simbolika kažkada buvusios realybės.

Paskutinės vestuvinės dramos aktas — piršlio korimas — gali būti laikomas, iš vaidybinio taško žiūrint, pats teatrališkiausias. Be mirties dekreto piršliui, irgi ritminga proza sukurto, čia vyksta dar ir veiksmas. Žemaičiuose dar šiandie užneria piršliui ant kaklo šiaudinę virvę ir tol jį po kaimą vedžioja ieškodami vietos pakarti, kol jaunoji neišbėga su rankšluoščiu ir užmetusi jį piršliui ant kaklo neišvaduoja. Po to jau pakariama šiaudų iškamša.

Piršlys ir jaunasis vestuvinėje dramoje yra visuomet pajuokiamoji pusė. Pamergių choras, tas tikrasis jaunosios atstovas, nesigaili jiems karčių žodžių.

Susėdo, susėdo
svotai už stalo,
padėjo, padėjo
barzdas ant stalo.
Ar mes nežinom,
kur jūs gyvenat,
Ar mes nežinom,
ką jūs turit.
Pelučių mieste,
Vydury kiemo...
ir t. t.

Visa užuojauta tenka jaunajai. Lietuvos moterims per amžių amžius sunkioji gyvenimo našta buvo sukrauta ant pečių. Ji ir šeimininkė, ir motina, ir šeimos židinio dabotoja, darbininkė laukuose ir tvartuose, prie javų kūlimo ir duonos kepimo. Šeimos gyvenimas jai ne džiaugsmas, bet sunkių rūpesčių pradžia. Laimingiausios moters dienos, tai aukštame svirnely pas motutę, o jau ištekėjus vienas vargas. Pamergės ją taip apdainuoja:

Nesirūpink, seserėle,
nepriausi burnelės:
nupraus tavo burnužėlę
gailios ašarėlės;

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

Nesirūpink, seserėle,
nešluosi aslelės:
iššluos tavo asložėlę
geltonos kaselės.

Pasakyta, žinoma, hiperboliškai, bet šiuose posmuose aiškiai atvaizduota, kaip liaudis žiūri į ištekėjusios moters dalią ir kiek gilios užuojautos jai pareiškia. Bendrai, dainos, skirtos jaunajai, greta su našlaičių dainomis, yra patys lyriškiausieji liaudies kūriniai. Jie persisunkę liūdesio, kuris apvilktas gražiose poetinėse formose, išgyvenusiose šimtmečius ir pasiekusiose mus tokiomis pat kaip buvo senovėje. Amžių bėgyje keitėsi viskas, tik vienas jausmas liko nepaliestas.

VII.

Vestuvinėse dainose, apdainuojančiose moters likimą, randame socialinį elementą. Visos kitos liaudies dainos apdainuodamos darbą, jo įrankius, duodančios senosios mitologijos nuotrupas, nupasakojančios apeigas, socialinės liaudies buities niekur neiškelia. Nerasime mes jose nei baudžiavos, nei rusų priespaudos laikų, nei luomų santykio. Ką apie visą tai mano mūsų liaudis? Ar jau iš tikro liaudies kūryboje, be šeimos sudarymo ir moters padėties, jokių kitų socialinių motyvų nėra? Jie yra, bet jų reikia ne tiek dainose ieškoti, kiek kitose liaudies kūrybos srityse.

Liaudies skurdas iš dalies rado savo atgarsį istorinėse dainose, sukurtose per lenkmečius. Vienoje antroje lenkmečio dainoje užtinkame:

Turiu girios, turiu upes,
turiu pelkes ir upelius,
turiu kalnus ir pileles:
Jei nenorim jungo traukti
ginkim mūsų tą žemelę
nuo rusų ir prūsų.

Bet iškelti čia motyvai duoda pagrindo manyti, kad toji daina ne iš liaudies tarpo kilusi, bet greičiausia jai iš šalies primesta. Žodis jungas taikomas tik rusams ir prūsams, o tikrasis jungas, kurį nešė mūsų liaudis dvaruose, nė nepriminta. Pagaliau, ir patys dainos žodžiai per daug stačiokiški, kad dainelę būtų galėjusi sukurti liaudis. Užtenka paimti pasakas, kad tuo įsitikintume.

Pasakose, vaizduojančiose mūsų liaudies buitį, užtinkame ir ponus, ir mužikus, ir kunigus, ir kamarninkus ir visokius kitus visuomenės ir kitų tautų atstovus. Ponų pasakose yra ir gerų ir piktų, bet mužikas už juos visuomet gudresnis. Ponas gali mužiką nuplakti, bet anas per savo gudrumą išsisuks ir dar bus pono apdovanotas. Tas pat ir su vokiečiu. Jis piktas, liaudis net velnią vokiečiu vadino, bet ir už jį mužikas gudresnis. Pasakose buities ir socialiniai motyvai prieinami iš jumoristinio taško, į juos žiūrima kaip į naturalias gyvenimo formas, kurių neišgalint pakeisti, bent pašiepti galima. Liaudies praeičiai pažinti, tos pasakos yra vertingiausios.

Mitologinėse ir žvėrių pasakose užsiliko visa tai, kas liaudies sąmonėje kaip realybė jau seniai yra dingę. Čia atsispindi visas mūsų protėvių animistinis pasaulėvaizdis, visas matomosios gamtos įsielinimas, gamtos reiškinių pažinimas ir jų išaiškinimas. Tai visų liaudies dainų pagrindas, nes čia yra tos pirmykščios poetinės figūros, kurias jau kristalizuotas užtinkame liaudies dainose palyginimų, epitetų, alegorijų ir kitų poetinių

figūrų pavidale. Nors panašios pasakos užtinkamos ir pas kaimyninės slavų ir germanų tautas ir net tolimesniuose Rytuose, kas įrodo kai kurių tautų senovėje bendrą kilmę arba bent artimesnį bendravimą, tačiau mūsų pasakos turi ir savo skirtumų. Jas veikė Lietuvos gamta su visais jos įpatumais — plokščios lygumos, neišbrendamos pelkės, tankūs miškai. Jos išliko grynesnės, artimesnės savo pirminei formai. Atsilikimas kultūroje išsaugojo jas iki mūsų laikų ir leidžia dar šiandie pasigerėti praeities pasaulėvaizdžiu ir fantazija.

Ne kiekvienas mokėjo pasakas sekti. Ne tiek pats turinys pasakoje svarbus, kaip kiekvieno nupasakojamo daikto ir gyvio ypatumai. Tai nusistovėjusios formos, į kurias pasakotojas gali visuomet įpinti naują turinį arba senąjį savaip pakreipti. Tąja prasme pasaka duoda daug laisvės.

Bet formos atžvilgiu pasakotojas yra suvaržytas. Formos pačios liaudies sukurtos, iš jos kilusios ir su ja suaugusios. Lapė visuomet gudri, meška nerangi, ožys užsispyrėlis. Senas karalius, kad ir piktas, bet visuomet geraširdis. Visi pagoniškieji dievai — aitvarai, undinės, laumės turi savo būdo ypatumus, kurie jokioje pasakoje nesikeičia.

Pasakas sekti, tai menas. Geras pasakų sekėjas buvo visur lauktas svečias, randąs prielankius klausytojus. O dabar, pasaka jau nieko daugiau nebevilioja, tik vaikus, kurių fantazija tokia pat laki, kaip pirminio žmogaus, o gamta su visais jos reiškiniais taip pat gyva, kaip mūsų proseneliams.

VIII.

Apie vaikus mėgstame sakyti, kad jie mūsų ateitis. Bet lygiai taip pat jie ir mūsų praeities užlaikytojai. Jiems perdavėme tėvų turtą — pasakas. Jų dėka užlaikėme dar tokius elementus, kuriuos šiaip jau liaudies dainose nebeužtinkame. Savo vaikams dainuojame dainas, kuriose žymu nuotrupų, senovėje buvusių visose liaudies dainose. Tai žvėrių ir gyvulių animizacija. Tiesa, ji yra ir pasakėčiose, bet ten žvėrių ir gyvulių reikšmė alegoriška. Vaikų dainose ji tiesioginė.

Gaidys kūrė pirtį,
Višta šokinėjo,
Lapė taisė šarmą:
Trinks vaikeliams galvą.
Ir t. t.

Visose tautose, kur liaudies dainos nyksta, tiesioginiai jas perima ir išlaido vaikai. Jie jas iškraipo, bet senoji lainų konstrukcija vis tiek pasilieka nepaliesta. Vaikai lygiai taip pat jaučia, kaip primityvus žmogus. Vaikai dideli gamtos stebėtojai ir jos pamėgdžiotojai. Tas pat primityviškiausiose liaudies dainose. Gamtos balsų pamėgdžiojimas dainose plačiai paplitęs. Pamėgdžioti gamtos balsai papildomi žodžiais ir pasidaro daina. Tai pati primityviškiausioji kūryba, kada žmogus pats dar kaip vaikas priima visa, ką mato ir ką girdi, be jokių logiškų samprotavimų ir betarpiškai atvaizduoja savo kūryboje. Mes to primityviškumo ir betarpiškumo jau seniai nustojome. Jis išnyksta mumyse beaugant, jį pakeičia kriticizmas ir analizė, padaranti mus abejingus visai aplinkai ir naikinanti visa, kas pirminiam žmogui buvo gyva. Kriticizmas ir anali-

77

zė naikina ir to primityvaus naturalinio žmogaus kūrybą — liaudies kūrybą.

Tačiau, iš viso nykstančio liaudies kūrybos lobio viena dar laikosi. Tai patarlės ir priežodžiai, nerašytasis mūsų tėvų gyvenimo išminties rinkinys, veikiąs dar ir šiandie kaip kategorinis imperatyvas.

„Nekask kitam duobės: pats įkrisi".
„Neteisk kito, kol jo kailyje nesi buvęs".
„Sūnaus baramas, lipk ant krosnies, žento—nešdinkis lauk".

Tokius ir daug panašių posakių mes vertiname be jokios kritikos, jie atrodo mums savaime suprantami. Juos naudojame kalbėdami, raštus rašydami, jais užbaigiame savo įrodymus, lyg svariu ir be apeliacijos argumentu, lyg nurodydami į tokią tiesą, kurios jau sugriauti nebegalima. O toji tiesa, tas kategoriškas imperatyvas yra ne kas kita, tik mūsų liaudies trumpais posakiais išreikštas per šimtmečius įgautas patyrimas, vaizduojąs žmonių santykius ir morališkąjį jų kriterijų. Visa pamiršę, nuo visko atsisakę — nuo dainų ir pasakų — patarles tebevartojame, kaip seniau tėvai kad vartodavo. Kartais, savo patyrimu papildydami tėvų patyrimą, net naujas sukuriame. Tąja prasme savo liaudies kūrybą mes tęsiame dar ir šiandie.

Henrikas Blazas.

Daina, atgyjant tokiai tautai, kaip mes, daug sveria. Ji vėl suartina nutolusias pakraštes ir sužadina apsnūdusių ir nutautusių sąmonę. Kur gyvasai žodis nepasiekia, ten gaida nueina ir ramiai kelia žmones iš miego. Dainai sunku priešintis: ji nejučiomis įveikia įkietėjusią žmonių širdį.

Niekas nevadina dainos lietuviška tik dėl to, kad ji sudėta lietuvių: jos gaidoje ieškome savo tautos skirtingų ypatybių. Kai tų ypatybių randame, tai sakome, kad daina lietuviška... Vadinasi, savais turėtume vadinti tokius kūrinius, kuriuose pasireiškia šiokia ar tokia mūsų tautos savybė.

Senovines dainas žmonės meta ne dėl to, kad jos negražios, o dėl to, kad senovinės. Bet kad jos būtų išspausdintos, iš naujo paleistos, tai senovės mada vėl grįžtų. Senovė ilgiausiai užsilieka apačioje, taigi miniose, ir, kai iš viršaus ateina geras pavyzdys, apačia mielai juo paseka.

Lietuvių muzikos keliais

Bendrieji pradai. Plėtotės sąlygos

Kiekvienos tautos muzikos pradai glūdi jos pasąmonėje, jos kūrybinėje potencijoje. Tautos muzikos šaltiniai randami gilioje senovėje. Iš dienos nakties, žiemos vasaros pasikeitimo, širdies plakimo, alsavimo gimsta ritmo jausmas. Jau primityviose tautose jis pasireiškia šokiu; šokis tampa nuolatiniu kiekvienos apeigos, kiekvienos šventės palydovu; juo reiškiami primityvio žmogaus jausmai. Visai natu-raliu keliu prie šokio prisideda ir daina. Pradžioje tai esti tik atskiri šūkiai, vėliau frazės, melodijos, ištisi posmai. Daug vėliau ateina tasai reikšmingas momentas, kai daina atsiskiria nuo šokio ir ima gyventi savistovų gyvenimą. Užtai šokis daug sunkiau atsiskiria nuo dainos, jų sintezė visokių žaidimų pavydale ekzistuoja ir toliau. Ir lietuviai, be iš svetur atnešto suktinio ir klumpakojo, vargu ar turėjo kokias nors šokio formas, atskiras nuo dainos.

Daina tampa atskiru menu, atskiru jausmo reiškimo būdu. Ir čia jau gauna pasireikšti tautos individualės savybės, jos specifinis gabumas muzikai. Kai kurios tautos sukuria nuostabaus originalumo melodijas; jų ritmo, melodijos ir harmonijos turtingumu ir savitumu negali atsistebėti mokyti muzikininkai; kitų melodijos žymiai menkesnės, neįdomios. Šiaip ar taip, daina yra tikriausias organiškai išaugusios tautos padaras, jos sielos betarpiškas pasireiškimas. Vadinamos „civilizacinės" tautos, kaip amerikiečiai, lengviau sukuria vertingus literatūros, mokslo ir tapybos paminklus, bet yra visiškai bejėgės liaudies dainos srityje. Taip pat nelabai teįmanomos savitos liaudies dainos nutautintuose kraštuose. Prūsų Lietuvos suvokietėjusių Petereitų, Žygaudų ir Kairies'ų tarpe, Silezijos vokiškai kalbančių Wieczorek, Wrona, Grzezinski ir t. t. aplinkumoje nebebus savitų lietuviškų ar lenkiškų dainų, o atneštinės vokiškos irgi bespalviai teskambės. Tas pats bus ir sulenkintose Vilnijos srityse.

Liaudies dainos — nesuklastojamas, iš tautos gelmių trykštantis turtas. Bet tas turtas tai lyg banke sukrautas pagrindinis kapitalas. Jis

išpirkti nėra lengva. Nes liaudies dainos žavingos, kol jos kvepia savo folkloro aromatu, kol jos dainuojamos savo gimtoje aplinkumoje, savo primityviai kultūrinėse apystovose. Kaip tik mes jas perkeliame kiton sritin, imame jas harmonizuoti, vartoti simfonijose, operose ir kit. — jos nebetenka savo betarpiško žavingumo, joms tinkamai iškelti reikalinga išspręsti daug techniniai - kultūrinių ir meniškų problemų.

Mes gyvename aukštos kultūros amžiuje. Vakarų Europos kultūra pasižymi ypatingai išaugusiu muzikos menu. Su jo turtingumu, komplikuotumu ir platumu negali lygintis nei vienos mums žinomos senovinės kultūros sukurtas muzikos menas. Jau vien tik polifonijos išplėtojimas, kurio mes nerandame kitose kultūrose, yra nemažiau reikšmingas, negu parako, ar garo jėgos išradimas.

Todėl, jei kuri tauta priklauso prie Vak. Europos kultūros, jei mes norime kalbėti apie kultūrinę, doktrinizuotą muziką — tai tuo pačiu mes paliečiame ir muzikos kultūros, techniškų priemonių, mokyklos klausimą. Iš liaudies dainų turi būti tam tikru būdu kai kas padaryta. Tam tikslui reikalinga ieškoti priemonių.

Ir čia yra didelis, gilus skirtumas tarp centrinių ir nuošalių tautų. Centrinės tautos, tos, kurių tarpe išaugo Vak. Europos kultūra, nepažino to priemonių klausimo, to dvilypumo tarp liaudies dainų teikiamos medžiagos ir technikos būdų, reikalingų jai tinkamai sunaudoti. Ten priemonės ir medžiaga buvo vienas ir tas pats. Viduramžio Europoje viešpatavo griežta bažnytinės muzikos diktatūra, kuri visur rėmėsi vienais ir tais pačiais įstatymais. Praktiškai susidarė jau ir tada nedideli vietiniai skirtumai — Olandų, Britanijos, Romos mokyklos. Be to, plačiai gyvavo liaudyje įvairi tautinė, pasaulinė muzika: trubadūrai, meisterzingeriai, visokios liaudies dainos. Renesanso gadynę pradedant šie elementai vis labiau braunasi į kultūrinę muziką, kol galop iškyla visai nauja pasaulinė muzikos kryptis. Joje daug žymesnį vaidmenį vaidina tautiniai elementai. Pradžioje, tiesa, ir čia žymi italų ir prancūzų stiliaus diktatūra, bet rūstieji germanai greit įneša savo įtakos: jau Bachas, Händelis — aiškus vokiečių tautinės dvasios atspindis, neliečiant jau gan folkloriniame pagrinde stovinčių Beethoveno, Šuberto, Brahmso, Šumano.

Visa vokiečių klasikinė ir romantinė muzika, italų ir prancūzų opera — giliai tautiniai dalykai, nors nei vokiečiuose nei italuose nebuvo net klausimo apie savosios muzikos tautiškumą. Čia muzikos kultūra organiškai išaugo iš tautos dvasios gelmių, iš dalies perimdama bažnytinės muzikos kultūrines tradicijas ir sukurdama vieningą visumą.

Visai kitokį vaizdą matome XIX šimtmetyje, prasidėjus tautiniam, nacijonalistiniam judėjimui. Įvairios tautos, iki šiol stovėjusios nuošaliai nuo bendros Europos muzikos kultūros raidos, ar aklai ją sekusios — ima justi savo savitumą, jose ima gimti noras savaimingai pasireikšti meno kūryboje. Iškyla visa eilė tautinių mokyklų: lenkai, čekai, rusai, norvegai, suomiai pradžioje nedrąsiai, vėliau vis ryškiau ima vartoti bekurdami savas liaudies melodijas. Atsiranda stiprūs, talentingi kūrėjai, kurie išreiškia tautos dvasią savo kūriniuose ir kurie „eksportuoja" savo tautos meną po platųjį pasaulį.

Šiam specifiškai tautiniam menui tarpti sąlygos buvo žymiai kitokios, negu „centrinių tautų". „Nuošalės" tautos kūrėjas susidūrė su aukštai išvystyta technika, išaugusia ant svetimo pagrindo. Jo gi tautos liaudies kūryba dažnai tiek žymiai skyrėsi nuo Vak. Europos muzikos, kad liaudies

elementai, paruošti sulig „kultūrinių" reikalavimų išsyk nublukdavo, netekdavo savo savitumo ir įgaudavo svetimų bruožų. Todėl norint sukurti tikrąją tautinę mokyklą tuojau iškyla savųjų priemonių klausimas. Ir čia visos tautos pereina tam tikras vystymosi stadijas: pirmieji tautiniai kūrėjai su naivia adoracija žiūrėdami į „bendrąją" kultūrą stengiasi jos aklai išmokti; jų tautiškumas pasireiškia nedrąsiais liaudies motyvų įterpimais. Liaudies elementai esti rūpestingai aprengiami svetimais rūbais.

Tautinei meno sąmonei vystantis atsiranda kūrėjų, kurie ima ryškiau suprasti savojo meno savitumą. Jie jaučia, kad ne vergiškai „bendrąjį" stilių sekant, bet stojant jam griežton opozicijon, galima šis tas pasiekti savoje srityje, įnešti ką nors nauja į bendrą pasaulinės muzikos lobį. Juk senas priežodis sako: „nesvarbu jaunam menininkui padaryti geriau, negu kiti, svarbu padaryti kitoniškai". O šio kitoniškumo turtingas šaltinis — savitoji liaudies kūryba.

Tautinės mokyklos akimis žiūrint „bendroji" kultūrinė technika — dalykas išmoktinas, bet ne aklai sektinas. Tai tik priemonė, kurios pagalba reikia plėtoti savuosius elementus ir ieškoti tolimesnių savųjų kelių.

Visos čia išdėstytos mintys atatinka ir lietuvių tautos būklę. Mes esame nuošali tauta, vėlai pradėjusi nepriklausomą kultūrinį gyvenimą, kai aplinkui jau visos tautos pasiekė aukšto išsivystymo lygio. Mūsų meno plėtotės tikslai, mūsų vienintelis kelias yra ūgdyti savąją tautinę muziką, jei mes nenorime tęsti liūdnos, nors ir garbingos būklės, kai lietuviai,ištautėdami, teikia žymių asmenybių įvairiose kultūrinėse srityse kitoms, kaimyninėms tautoms...

Savindamies „bendrąją" techniką mes privalome atminti, kad tai, ko išmoksime užsieniuose, toli gražu nevisuomet tiks mūsų krašto sąlygoms.

Lietuvos geografinė vietovė sudaro dar ir kai kurių visai specifinių aplinkybių. Tai jau seniai buvo pastebėta mūsų filosofo St. Šalkausko knygoje „Sur le confin de deux mondes". Lietuva randasi dviejų kultūrų susidūrimo vietoje. Nors nuo Petro Didžiojo laikų Rusija buvo dirbtinai įtraukta į vakarietiškos kultūros veikimo sritį, bet vidujiniai ji liko svetima tos kultūros dvasiai. Kontrastas tarp Rytų Europos ir Vakarų kultūrinio bendravimo buvo ir yra didžiausias. Dabartinė sovietiška būklė gali tą spragą tik pagilinti: komunistų valdoma Rusija grįžo į Ivano Baisiojo laikų izoliaciją. Lietuvoje susiduria šių dviejų kultūrų veikimas. Dabartiniame mūsų gyvenime tai jaučiama kiekviename žingsnyje, kiekvienoje kultūros srityje. Susivokti šiame priešingų įtakų mišinyje, pasirinkti tinkamą kelią ir išsaugoti savo tautinį savitumą — nelengvas ir svarbus mūsų dabartinės menininkų kartos uždavinys.

Visa tai atsispindi mūsų muzikos istorijoje. Šiaip gi ji eina įprastu tautinės muzikos plėtotės keliu.

Nuo „Aušros" laikų iki Didžiojo Karo

Sunkus baudžiavos jungas krito. Lengviau atsidusę lietuviai kaimiečiai ėmė siūsti savo vaikus į mokslą. „Auszra", „Varpas", „Apžvalga" žadino kilti miegančią tautą. Iš visur skubėjo negausios, bet pasiryžimo kupinos jaunos jėgos. Prieš aušrininkus veikėjus atsivėrė plačiausia dirva, kur dar nieko nebuvo nuveikta, kur viskas buvo ateityje. Šiom sąlygom, aišku, ir muzikos srityje negalėjo iškilti jokių meniškų kriterijų.

Jau pats faktas, kad lietuvis parašė muzikos kūrinį, uždėjo lietuvišką antraštę ar panaudojo lietuvišką tekstą — buvo džiaugsmingas ir ryškus įvykis lietuvių muzikos istorijos akimis žiūrint. O jei į kokį valsą įdėta lietuviška melodija, tai mūsų jaunųjų entuziastų tai buvo sveikinama kaip žymus meno laimėjimas! Bet ir mūsų akimis žiūrint anais laikais tai turėjo epochinės reikšmės.

To pradinio laikotarpio kūrėjai daugiausia ne muzikai profesijonalai. Čia med. daktaras Vincas Kudirka, vokiečių studentų dainų motyvais sukūręs Lietuvos himną, be to palikęs kelis originalius kūrinius; čia filosofas Vydūnas, gan sklandžiai rašęs choro kūrinėlius ir harmonizavęs liaudies dainas, čia jau muzikališkai išmokslintas Juozas Pranaitis, dar 1894 m. išleidęs Petrapilyje su lietuviškais parašais (!) keletą sklandžių polkučių ir mozūrų, čia liaudies dainų rinkėjai Kalvaitis, Ereminas ir kiti kartais pripuolami vardai.

Šių veikėjų kūryba — atgimstančios tautos entuziazmo pasireiškimas; jų reikšmė šiandieną daugiau istorinė, kaip muzikalė. Tai pirmoji, embrionalė mūsų muzikos plėtotės stadija, slenktis į muzikos kultūrą. Tačiau to laiko muzikų keistame sąstate, jų primityviuose bandymuose yra gili istorinė logika.

Vėlesniame laikotarpyje arenon žengia jau daugiau ar mažiau profesijonaliai išmokslinti muzikai. Ča ryškiausias vaidmuo tenka J. Naujaliui. Jo pasirodymą galima laikyti lietuvių mokytos muzikos pradžia. Ryškiausiai J. Naujalis yra pasireiškęs, tiesa, bažnytinės muzikos srityje: jo šios rūšies kūriniai laimėdavo svarbius konkursus (Varšuva, Moniuškos vardo konkursas) ir būdavo nekartą atliekami Vakarų Europoje. Pasaulinės muzikos srityje jo reikšmė grynai vietinė. Jo plati veikla, jo po visą kraštą praplitusios choro dainos ir dainų harmonizacijos, jo bene pirmos ryškesnės lietuviškos originalės kompozicijos laiduoja jam garbingą vietą kaip lietuvių muzikos patriarchui. J. Naujalio priemonės paprastos, bet mokamai vartojamos, harmonija: vokiečių - klasikinė, melodijos turi dažnai lenkiško atspalvio („Eina garsas nuo rubežiaus", „Miškas ūžia"). Nepaisant to, jo kūriniuose jaučiasi kaž kokia savita, lietuviška nuotaika. Kai kurios jo melodijos (abi viršminėtosios, „Užtrauksim naują giesmę, broliai" ir kitos) tapo beveik liaudies dainomis, o jo harmonizuotoji „Ant kalno karklai siūbavo" buvo lyg antruoju tautos himnu per priespaudos laikais rengiamus lietuvių vakarus. J. Naujalis sukūrė ir didesnių instrumentalių kūrinių: trio „Vakarinę giesmę" stygų kvartetui ir nuotaikingąją simfoninę poemą „Ruduo".

Česlovo Sasnausko muzikos centrinė sritis irgi bažnytinė kūryba. Čia jis yra sukūręs vertingų kūrinių: didžiulį Requiem ir daug mažesnių. Pasaulinės muzikos srityje jis irgi rašė beveik išimtinai chorui. Daugelis jo melodijų susilaukė didelio populiarumo ir suvaidino ryškų vaidmenį tautai atgimstant, kaip pav.: „Jau slavai sukilo", „Kur bėga Šešupė", „Karvelėlis" ir kit. Pažymėtina taipgi didelė kantata chorui „Broliai". Harmoniškai Č. Sasnauskas turi daug bendro su J. Naujaliu, bet turi ir savitesnių „rytietiškesnių" bruožų. Jam priklauso irgi garbinga vieta mūsų muzikos pionierių tarpe.

Kiek vėliau prasidėjusi M. Petrausko kūryba priklauso tam pačiam laikotarpiui. Jisai parašė begalo daug; tačiau jo kūrybiški gabumai žymiai mažesni. Ankstyvesniuose kūriniuose labai primityvios faktūros, vėliau jisai įsigijo sklandesnės technikos. M. Petrauskas — nenuilstamas

folkloro rinkėjas; kai kurios jo harmonizacijos gerai prigijo. Jo didesni veikalai: operos, operetės ir kt. tesusilaukė tik Amerikos lietuviuose platesnio pripažinimo. M. Petrausko nuopelnai. kaip Amerikos lietuvių kultūrinio žadintojo tikrai dideli.

Šio laikotarpio kūryba — pirmieji nedrąsus tautinės muzikos žingsniai. Lietuviškų melodijų įterpiama ar harmonizuojama nemažai, bet technika — primityvus bendras stilius, lenkiškai - vokiško kilimo. Lenkišką pobūdį rodo ir daugelis to laiko originalių melodijų, kaip tą yra nuodugniai išnagrinėjęs dar M. K. Čiurlionis. To laiko mūsų pasaulinė muzika gyvena uždarą, saloniniai provincijališką gyvenimą; platesnio masto ji tepasiekia tik bažnytinėje muzikoje.

Visai naujų, gyvesnių elementų įneša mūsų muzikon M. K. Čiurlionis. Tiek savo kūrybos pasauliu, tiek daugeliu išreikštų minčių jis keliomis dešimtimis metų pralenkė savo aplinkumą; jo kūriniai ir dabar aktualūs. Taip pat jo kūrybinėje plėtotėje pirmą kart pasireiškia rytų ir vakarų elementų susidūrimas — reiškinys, kuriam vėliau buvo lemta ryškiai iškilti Nepr. Lietuvos muzikos gyvenime. M. K. Čiurlionies ankstyvesnis periodas stovi po Šopeno ir Skriabino ženklu. Vėlesnieji, jau po Leipcigo studijų kilę kūriniai rodo žymią vokiškos technikos — bene Max Regerio įtaką. Čiurlionis pirmas išvedė mūsų muziką iš provincijalizmo užkampių ir priartino ją prie to laiko Europos muzikos. Jo kūriniuose kart kartėmis pasireiškia nuostabiai organinis lietuviškumas. Gausios liaudies dainų harmonizacijos nevisuomet vykusios, bet pasitaiko tikrų „perlų": variacijos fortepijonui „bėkit bėreliai" savo gilia raudos nuotaika yra bene stipriausias ir savičiausias mūsų muzikos kūrinys. Fortepijono preliuduose, šalia nevisai užbaigtų ir neperoriginalių kūrinių pasitaiko nepaprasto ryškumo „demoniškos" nuotaikos vaizdeliai. M .K. Čurlionies kūrybos pagrindinis tonas — nepaprastai melancholiškas, dažnai klaikus. Sukelia nusistebėjimo dvilypumas tarp jo tapybos ir muzikos pasaulių. Čiurlionies paveikslai pilni prašvitimo, siekia kaž kokių tolimų šviesių aukštybių, — jo muzika skausmingai knisasi žemėje, lyg negalėdama iš jos pakilti. Taip pat tapyboje plačios, kosminės idėjos — „didelės" formos; muzikoje — daugiausiai maži preliudai, variacijos (išskyrus simfonines poemas „Jūra" ir „Miškas").

M. K. Čiurlionies muzikališka kūryba nėra gal užbaigto meniškumo padaras — jo dėmesys aiškiai krypo tapybos pusėn — bet ryškiai talentingo, audringo gilios sielos menininko emanacija. Jo asmuo kaž kaip giliai surištas su Lietuvos žemele, ypač su Dzūkų savotiškai poetingu landšaftu.

Čiurlionies kūryba gan gausi, daugiausia instrumentalė — fortepijono kūriniai, choro dalykėliai, du stambūs simfoniniai dalykai — „Jūra" ir „Miškas". Jo fortepijono veikalai išleisti Šv. Ministerijos, St. Šimkaus redakcijoje.

Taip pat organiškai priklauso mūsų kraštui dinaminė St. Šimkaus asmenybė. Dėl jo istorija dar nėra tarusi savo galutinio žodžio, mes nežinome, kurioje srityje jis reikšmingesnis, ar kaip karštas lietuvių tautinės sąmonės, lietuvių dainos žadintojas per savo ugningai organizuojamus chorus, ar kaip muzikos kūrėjas ir liaudies dainų harmonizatorius. Jo kūryba beveik išimtinai vokalė. Prieškariniame laikotarpyje jis artimesnis J. Naujalio ir kit. grupei savo primityvia harmonija ir švelniu lirizmu. Bet jau tada jį skiria žymiai aiškesnis lietuviškas elementas, įdomesnė technika, didesnis kūrybinis užsimojimas. Jo originalės dainos, tiesa, turi

dažnai bendrų lenkiškai - vokiškų elementų, bet ir jose jaučiama lietuviška nuotaika. Kai kurios jųjų, kaip „Kur bakūžė samanota" ir (mažesnio originalumo) „Plaukia sau laivelis" tapo beveik liaudies dainomis. Liaudies dainų harmonizacijose St. Šimkus yra taręs naują, ryškų žodį ir žymiai pastūmėjęs pirmyn lietuviško stiliaus įsamoninimą. Vėlesnioje kūryboje St. Šimkus irgi neišvengė vakarietiškai-naujoviškų įtakų. Bet apie tai pakalbėsime vėliau. Prieškariniuos laikuos St. Šimkui priklauso centrinė lietuviškos veiklos vieta.

Kaipo dėkingas vokalis kompozitorius ir žymus veikėjas pasireiškė Aleksandras Kačanauskas, kėlęs lietuvišką dainą Liepojuj ir Rygoje. Jo veiklos pradžia ankstyvesnė, kaip Šimkaus, bet žymiausiai jis reiškėsi taip pat nuo spaudos atgavimo laikų. Savo kūrybos pobūdžiu jis artimesnis J. Naujaliui ir Č. Sasnauskui. Plačiau žinomos tiktai jo solo dainos ir choriniai dalykai; Rygoje buvo pastatęs jisai net savo kompozicijos operetę „Jaunoji našlelė". Su jo dainomis ėjo ir drama „Eglė, žalčių karalienė". Turi jisai nemažai ir instrumentalių - kamerinių kūrinių.

Daug žadėjo ir jaunutis J. TallatKelpša, kurio muzika prie „Eglės, žalčių karalienės" buvo dar 1907 m. atlikta Vilniuje. Netrukus pasirodė ir jojo žinomoji solo daina „Ne margi sakalėliai". Prie jo dar grįšime.

Spaudos atgavimo laikais pradeda iškilti ir vilniškis veikėjas kun. Teodoras Brazys. Jo liaudies dainų harmonizacijos buvo talpinamos kaip priedas prie savaitinio, Kun. Bakšio redaguojamo, laikraščio „„Aušra". T. Brazys — uolus liaudies dainų rinkėjas, suharmonizavęs daugiau šimto dainų. Kai kurios jų gerai prigijo: „Lėk sakalėli", „Tyliai, tyliai, Nemunėlis teka". Jis mėgino taikyti liaudies dainoms bažnytinės muzikos dėsnius, vartodamas daugiau kontrapunktiškų elementų. Vėlesniais laikais jis parašė keletą naudingų muzikos teorijos vadovėlių.

Daug buvo dainuojama lietuviškuose vakaruose ir St. Gudavičiaus „Rūpinosi motinėlė", iš jo „Žemaitiškų dainų" rinkinio. Daug dainų harmonizavo ir Neimantas; jų žinomiausia — „Pasisėjau žalią rūtą". Nepr. Lietuvos laikais St. Gudavičius pasižymėjo kaip gabus karo orkestrų tvarkytojas ir dirigentas, sukomponavęs daug maršų ir fantazijų liaudies dainų motyvais.

.Kiek leido nelengvos prieškarinės sąlygos, mūsų muzikos gyvenimas vystėsi gan sparčiai. Bet didysis karas užklupo mūsų visuomenę dirbant tik paruošiamąjį tikros tautinės muzikos kūrimo darbą. Amžiais prislėgtoji tauta dar nesuspėjo aiškiai įsąmoninti savo savitumo bruožų. Ji negalėjo dar pajusti, kas tikrai svetima, o kas sava. Todėl ir negalėjo kilti gilesnių problemų šioje srityje. Veikimo laukas buvo juk dar taip platus ir naujas, kiekvienas pasėtas grūdas krito į derlingą, šimtmečių paruoštą dirvą.

Bet jau brendo tolimesnių problemų pradai.

Laisvę atgavus

Per Didįjį Karą lietuvių muzikos gyvenimas iškriko. Didelė šviesuomenės dalis išbarstyta po plačiąją Rusiją, dalis palikusi Lietuvoje po vokiečių okupacijos geležiniais retežiais, visi sunkiųjų gyvenimo apystovų prislėgti — kur ten begalvosi apie tolimesnį muzikos gyvenimo vystymą! Bet dėl to mūsų muzikos gyvenimas nesustingo. Kai kurie mūsų muzikalūs

84

jaunuoliai pateko per trėmimo laiką į didesnius centrus, galėjo išgirsti žymiai daugiau geros muzikos ir praplėsti savo horizontus. Šiaipjau kiekvienas muzikas veikė ten, kur jį nubloškė karo audra. Stasys Šimkus, pradžioje organizavęs Vilniuje chorus iš moksleivių ir studentų, vėliau pateko net Amerikon, kur važinėjo su prakalbomis, rinkdamas aukas tremtinių naudai. Vėliau vedė jis muzikos Draugiją „Birutę", sukurdamas ten savo „Čigonus" — (lydimąją muziką prie dramos su choru ir dainomis, ypač žymi jos dalis „Atsisveikinimas su tėvyne"), kantatą „Atsisveikinimas su giria" ir à capella versiją savo baladės „Nugrimzdęs dvaras" (orkestro partija parašyta vėliau, Leipcigo studijų metu). J. Gruodis uoliai studijavo Maskvos Konservatorijoje, ištisus metus buvo karo kapelmeisteriu pafrontėje; vėliau, susirgęs, keletą metų išgyveno Jaltos Lietuvių sanatorijoje, sukurdamas ten, puikioje Krymo aplinkumoje, savo pirmąją fortepijono sonatą. Rygoje karo pradžioje veikė tarp vietos lietuvių A. Kačanauskas, vėliau persikėlęs Petrapilin. Jis tapo ten Šv. Kotrynos vargonininku, išvystydamas plačią veiklą: mokė lietuviškų giesmių bažnyčios choristus, dirigavo mėgėjų chorus; jis net buvo sumanęs pastatyti lietuvių jėgomis Ponchielli operą „I lituani", kun. Narjausko išverstą tam tikslui lietuvių kalbon, bet sugrįžus Lietuvon daliai dalyvių šis projektas iširo.

Petrapilio Konservatorijoje sėmė muzikos žinias J. Tallat-Kelpša; vėliau Mohileve, karo tarnyboje, užrašinėjo tremtinių liaudies dainas. N. Martinonis, P. Adomavičius uoliai studijavo Rusijos konservatorijose, svajodami apie būsimus Lietuvos darbus. Kaip gabus chorvedys rodėsi Maskvoje būsimasis operos solistas J. Bieliūnas.

Kaune jaunutis abiturientas Kazys Banaitis stebino vokiečių okupantus savo organizuotais lietuvių chorais. Vėliau tą darbą parėmė iš Vilniaus persikėlęs J. Naujalis. Žodžiu, kiekvienas dirbo kaip galėdamas, išnaudodamas visas palankesnes apystovas.

Sugriuvus vokiečių galybei, įsikūrus laikinoje sostinėje primityviai, vos pirmus žingsnius težengiančiai valstybinei būklei — vienas po kito ėmė grįžti Lietuvon ir mūsų muzikai. Šie pirmieji Lietuvos kūrimosi metai turėjo daug bendro su ankstyvesniu tautinio atgimimo laikotarpiu. Tas pats romantiškas gyvumas, užsidegimas, tas pats džiaugsmingas priėmimas kiekvieno naujo asmens, naujo fakto, visai nesprendžiant jojo vertės, jo kokybės. Jau pats Nepriklausomybės atgavimas buvo tiek naujas, tiek jaudinantis! Laisvos Lietuvos akyvaizdoje visa stojosi naujon švieson prieš mūsų šviesuolius. Ir kiek liūdna, primityvi buvo to laiko Kauno ir Lietuvos gyvenimo tikrovė, tiek nuostabiai gyvas buvo mūsų visuomenės vidujo gyvenimo pulsas.

Suprantama, kad visi muzikai grįžo Lietuvon pilni tų įspūdžių, kuriuos parsivežė iš svetur. Lietuvos kultūrinė tikrovė skyrėsi nuo Rusijos, to laiko mąstu matuojant, tik... duonos gausumu. Pirmųjų Nepriklausomybės metų gyvenimas susidėjo iš pagrindų, atvežtų iš Rusijos lietuvių ratelių. „Raudonosios" ir saviškės santvarkos malonūs kontrastai, kova su bolševikais, lenkais, bermontininkais nedavė galimumo atsirasti orientacijos linkmės problemoms. Per nauji dar buvo Rusijos įspūdžiai, per gili priklausomumo savijauta. Sunku buvo numatyti, kaip iš esmės pasikeis visos kultūrinės ir geografinės sąlygos, kaip greitai nutols įprastas rusiškas kultūrinio bendravimosi būdas, kokį ryškų, nenugalimą antspaudą uždės ant

visų Nepr. Lietuvos gyvenimas ir kokie stiprūs vėjai ims pūsti iš vakarų. Kokia bus toji Nepriklausomoji Lietuva, dar buvo neaišku.

Pirmųjų Nepriklausomybės metų muzikalis gyvenimas buvo tolimesnė, tik kiek gyvesnė tąsa prieškarinio gyvenimo. Koncertų įvykdavo daug, ypač kol nebuvo operos; susidomėjimas viskuo lietuvišku — didžiausias. Visur buvo gausiai atliekami lietuviški kūriniai. Ryškiau iškilo prieš karą dar tik studijavusieji kompozitoriai, suaktualėjo ir senesnieji.

Daug vilčių sukėlė J. Tallat-Kelpša; be dar iš prieškarinių laikų kilusių „Ne margi sakalėliai" pasirodė jo „Pasaka" ir „Liaudies dainos" fortepijonui, didelio pasisekimo turėjo ir jo „Kariagos aidai", ypač įspūdingoji „Kur lygūs laukai"; mėgiamos ir jo solo dainos: „Mano sieloj šiandien šventė" ir komiškoji „Aš kepures turiu dvi", taipgi ir choro dainos: „Meno daina" ir kit. Jo kūryboje, šalia lietuviškų elementų, jaučiasi aiški rusų mokyklos įtaka, ypač faktūroje. Techniškai J. Tallat-Kelpša stiprus, elegantiškas; įdomios jo liaudies dainų harmonizacijos, ypač instrumentalės. Tapęs mūsų įsikūrusios operos dirigentu, jis kiek nutolo nuo kūrybinio darbo.

Tuo laiku iškilo ir J. Žilevičius. Jis pirmon eilėn gabus kontrapunktistas. Jo kūriniai gerai padaryti, harmoniškai gan konservatyvūs, bet įdomios faktūros. Parašė gan daug: simfoniją orkestrui, daugelį choro dainų („Į kovą, į kovą lietuviai", „Vilniaus", „Šėriau žirgelį" — (išplėsta kompozicija chorui liaudies dainos tema), „Anoj pusėj ežero" ir kit. J. Žilevičius daug pasidarbavo kaip muzikos veikėjas; jam esant Šv. Ministerijos Muzikos Tarėju jo rūpesniais surengta pirmoji Dainų šventė. Kurį laiką buvo Klaipėdos muz. mokyklos direktorium; vėliau išvyko Amerikon.

Lengvų, bet gabių dainelių prirašė A. Vanagaitis. Jo kūryba — lietuviškų ir itališkų elementų mišinys. Kai kurie jo kupletinio pobūdžio dalykėliai susilaukė didžiausio populiarumo antros rūšies publikos tarpe, kaip „Stasys", „Dul-dul-dūdelė" ir kit. Labiau vykusi „Gėlės iš šieno", K. Binkio žodžiais. Rašo A. Vanagaitis ir chorui; jo „Ei pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim" ir kitos taipgi smarkiai praplito. Neblogos ir jo liaudies dainų harmonizacijos. Buvo gabiu Valstybės Dramos aktorium; dabar Amerikoje.

Kaip pianistas ir kompozitorius rodydavosi V. Žadeika, vėliau pasišventęs išimtinai muzikaliai publicistikai ir šioje srityje pasižymėjęs. Visą eilę metų jis ėjo Valstybės Konservatorijos inspektoriaus pareigas. Dabar yra Valst. Teatro direktorius.

J. Štarka — užsitarnavęs, gabus chorvedys, kurio rūpesniais mūsų operos choras laikosi didelėje meniškoje aukštumoje — pasireiškė ir kaip nuotaikingas chorinis ir bažnytinis kompozitorius. Turi didelių kūrinių, kaip „Missa pro defunctis", kurie, kaip ir J. Naujalio, atspausdinti užsienio bažnytinės muz. rinkiniuose. Koncertuose dažnai skambėdavo jo kūriniai; ypatingai žavėdavo Kauno publiką įspūdingas „Sens Rambyne". Operos chormeisterio pareigos ir jį atitraukė nuo kompozicinio darbo.

Pirmuosius Nepriklausomybės metus mūsų kompozitoriams teko gyventi išimtinai maloniose moralėse sąlygose: visuomenė jais domėjosi, jie patys buvo pilni energijos, svajojo apie didžius darbus, kuriuos nuveiksią artimoje ateityje. Tačiau Lietuvos gyvenimo tikrovė greitai diferencijavo daugelio likimus, įstatė į visai skirtingas, nebepakeičiamas vėžes. Daugelis nebesuspėjo prisitaikyti prie greitai besikeičiančiųjų sąlygų: nevisoms skaisčioms svajonėms buvo lemta išsipildyti.

Tuo tarpu jau studijavo Leipcige J. Gruodis, ten pat persikėlė iš Prahos K. Banaitis, iš Lietuvos atvyko pianistas B. Dvarionas, smuikininkas Vl. Motiekaitis, teoretikas J. Bendorius, pianistė ir kompozitorė J. Dirvianskaitė, smuikininkė, vėliau dainininkė G. Matulaitytė. Pačioje Lietuvoje civilizuotos Vokietijos artumas suaktualėjo; Rusijos badas ėmė užsimiršti, skirtumas gi tarp Eitkūnų ir Virbalio daug kam įžuliai krito akysna. Kaip visame Lietuvos kultūriniame gyvenime, taip ir muzikoje ryškiai pasirodė naujas faktorius — Vakarai. Ėmė susidurti vakarų ir rytų įtakos; kas anksčiau buvo tepasireiškę tik M. Čiurlionies muzikalėje kūryboje, dabar ėmė tapti nuolatiniu Lietuvos kultūrinio gyvenimo reiškiniu.

Nors J. Gruodžio smuiko sonata to laiko Vokietijos mąstu žiūrint ir nėra ypatingai moderninė, bet pas mus ji buvo nauju, dar nematytu reiškiniu. Vietoj saldaus, varšuvietiškai-vokiško saloninio lietuviškumo užgirdome drąsiai pavartotas lietuvių melodijas, drąsiuose harmoniškuose rūbuose, vakarietiškai akcentuotuose ritmuose. Vietoj išplūdusio „lietuviškai" kuklaus lirizmo suskamba dramatinis užsimojimas, o kas svarbiausia — visai naujas, šokantis „Scherzando" elementas. Taip pat lietuviškos temos buvo įterptos plačion „poromantiniai"-vokiškos sonatos formon. Visa tai buvo nauja, net kiek svetima; bet tame buvo kažkas ryškaus ir neabejotinai savo, kaimiškai-lietuviško. Mūsų muzikalin gyveniman tapo įneštas kaž koks naujas akstinas — atsirado vakarietiškų gyvų dvelkimų, vakarietiškos technikos atspindžių.

J. Gruodžiui teko užimti ryškiausią vietą pokarinių mūsų kompozitorių tarpe. Tiesa, tipingas Neprikl. Lietuvos gyvenimui priešingų įtakų susidūrimas uždėjo ir jam savo antspaudą. Jis retai kur pasiekė pilno stiliaus vieningumo tarp tautinės medžiagos ir „išmoktosios" technikos; nuostabiai originaliai skambantieji folkloristiniai elementai nevisur organiniai susilieja su vokiškąja „poromantine", kartais apysunke faktūra. Bet kartu J. Gruodžo asmuo turi ryškų originalumą. Ryškesniuose jo kūriniuose galima justi stiprų kaimiškai lietuvišką aromatą; jie svetimi saloniniam mūsų ankstyvesnių kompozitorių lietuviškumui.

Iš esmės J. Gruodis nėra lirikas; bene geriausiai jam tiktų tematisto ir melodisto apibrėžimas. Nesvetima jam ir muzikalė „charakteristika" (kai kuriose dainose). Jo sonatos ir šiaip didelės formos organiškai išaugusios, plačios linijos. Ryškiausi ir tautiškiausi jo kūriniai bene bus smuiko sonata „Rudenėlis" orkestrui, o ypač „Šarūno" siuita (iš draminės muzikos V. Krėvės „Šarūnas") ir baletas „Kastytis ir Juraitė". Be to yra sukūręs iki šiol simfoninį prologą ir „Gyvenimo šokį" orkestrui, 2 sonatas ir keletą smulkių dalykėlių fortepijonui, 1 stygų kvarteto dalį, didesnių dalykų chorui, išplėstųjų liaudies dainų, daugelį solo dainų. Beveik visi mažesnieji J. Gruodžio kūriniai atspausdinti.

Gruodžio „vidutinio" periodo kūriniai pasižymi dideliu naujoviškumu, aštresnėmis harmonijomis, kai kur net atonalės muzikos pradais. Paskutiniais laikais pastebimas grįžimas į paprastesnes priemones.

J. Gruodžio instrumentuotėje jaučiasi nemažai orkestralių idėjų; tačiau visumoje jai galima prikišti spalvų stoką, per didelį „tutti" (visų instrumetų) vartojimą; tai nevisai atsako J. Gruodžio iš esmės lengvam, dažnai žaidžiančiam stiliui. Žymaus pagerėjimo matyt šiuo atžvilgiu balete „Kastytis ir Juraitė".

Tuo pačiu laiku (apie 1923-24 m.) viens po kito grįžo iš Leipcigo

87

baigę mokslus ten studijavę mūsų muzikai: Vl. Motiekaitis, tapęs vėliau radiofono dirigentu; B. Dvarionas, pradėjęs tuojau naudingą lietuviškos muzikos propagavimo darbą, vėliau gabiai pasireiškęs kaip dirigentas, o net ir kompozitorius; J. Bendorius, ilgus metus buvęs „Lietuvos", vėliau „Liet. Aido" recenzentu, išleidęs be to liaudies dainų rinkinį „Aušt. Aušrelė". Visi jie tapo aktingais Valstybinės Muz. Mokyklos nariais, sudarę ten europietiškai išmokslintų pedagogų kadrą.

Kiek vėliau (1928 m.) grįžo tėvynėn, baigęs Leipcige kompozicijos mokslą K. V. Banaitis. Jo surengtas kompozicijų vakaras atkreipė į jį visos kritikos dėmesį. Nepaisant „vokiškųjų" studijų, jo kūrybinė technika artimesnė prancūzų impresijonizmo mokyklai. K. Banaitis — eleginis lirikas ir melodistas; jo harmonija gan naujoviška ir spalvinga, pilna non - kvart - ir sept - akordų, bet jos bendras skambesys gan minkštas. Stiprus lietuviškas elementas; stiliaus atžvilgiu K. Banaitis jaunesniosios kartos tarpe bus bene vieningiausias. Naujoviškomis akimis žiūrint, jo muzika turi kiek „prieškarinį" „zanavykišką" lėtumą ir nebemoderninį lirišką nuoširdumą. Formaliai jis gan laisvas, rapsodiškas, minties išdėstymas eina nedideliais epizodais; tačiau jo kūriniuose jaučiasi vieninga mintis. Jo kūryba negausi, bet apgalvota, kultūringo darbo. Iki šiol girdėjome „Sutemos giesmes ir vizijas" (variacijas fortepijonui), sonatą - rapsodiją čello ir fortepijonui (ypatingai vertingą kūrinį), „Lietuvos Idilijas" arfai, čello ir klarnetui, keletą didesnių bažnytinių choro kūrinių, daugelį nuotaikingų dainų ir liaudies dainų harmonizacijų.

Neatsiliko nuo naujųjų laikų dvasios ir St. Šimkus. Šalia dainų, kurios primena dar jo prieškarinę kūrybą, mes išgirdome Amerikoje sukurtąjį, Leipcige instrumentuotąjį „Nugrimzdusį dvarą" — baladę baritonui, chorui ir orkestrui, kur primityviai liriniai elementai jungiasi su naujoviškais ekspresijonistiniais. Jo Leipcigo studijos davė mums taipgi aukštai vertingą kūrinį „Siluetus" — variacijas fortepijonui: eilę ryškių, spalvingų kūrinėlių, elegantišku „kameriniu" fortepijono stilium ir ekzotine, kiek impresijonistine harmonija. Giminingų įspūdžių sukelia ir „Nemunas" — simfoninė poema orkestrui: gan rafinuotai iliustruojamo pobūdžio kūrinys. Mūsų kariuomenės gyvenime stambią rolę sulošė jo kariškos dainos: „Geležinio vilko maršas" ir „Ei, Lietuvos kareivėliai". Kiek nuošaliai stovi, nepriklausą prie organiškai augusio mūsų tautinio sąjūdžio ir tik vėliau įėję į Lietuvos gyvenimą du kompozitoriai — V. Bacevičius ir J. Karnavičius.

V. Bacevičius, augęs Lodziuje, ten pat, Varšuvoje ir Paryžiuje studijavęs, grįžo betgi savo tėvo - patrioto tėvynėn, jausdamasis lietuviu. Jis priklauso lenkiškai - prancūziškai ekspresijonistinei mokyklai. Jo gan „kairysis" naujoviškumas, Europos mąstu matuojant, nebėra, tiesa, naujas: jis atatinka laikus tuojau po Didžiojo karo. Jo kūrybai, šiaip neabejotinai talentingai, galima prikišti šiokį tokį priemonių vienodumą, kontrastų stoką. Joje nerandame minties koncentracijos, ji stengiasi išreikšti duotojo momento įspūdžius. Ankstybesni kūriniai turi dar Vagnerio (simfonija), Szymanovskio ir Skriabino (fortep. sonata) įtakų, vėlesni savistovesni. V. Bacevičiaus kūrybos principai: atematizmas — (sistemingo temų plėtojimo vengimas) ir atonalumas. Harmonija — ankstybesniuose kūriniuose panaši į vėlesnįjį Skriabiną, išnaudojanti obertonų eiles, vėliau einanti dar naujoviškesniais keliais. Orkestras — turtingas, gabiai naudo-

jamas. V. Bacevičiaus kūryba gausi, daugiausia fortepijono ir orkestro kūriniai, be to, fantastinė opera „Vaidilutė", kuri dėl pastatymo sunkenybių iki šiol dar neišvydo mūsų scenos, ir baletas „Šokių sukūry".

J. Karnavičių su Lietuva riša geografinė kilmė. Jis pilnai priklauso rusų mokyklai, bet yra parašęs gan daug kūrinių, naudodamasis lietuviškomis melodijomis. J. Karnavičiaus kūryba geros faktūros, kultūringo darbo, skoningos harmonijos, bet mažo savitumo ir neperryškiausios minties. Jisai vienintelis atstovauja vėlų, ramų rusišką epigonizmą mūsų šiaip jaunoje ir dar nelabai „susitvarkiusioje" muzikalėje kūryboje. J. Karnavičius taipgi geras orkestruotės žinovas, neišeinąs, tiesa, iš sugebamai pavartotos R. Korsakovo mokyklos ribų. Didelio visuomeninio susidomėjimo sukėlė J. Karnavičiaus opera „Gražina", kuriai likimas lėmė būti pirmai pastatytai mūsų operos scenoje. „Gražinoje" irgi pasireiškė visos viršminėtos ypatybės; joje pavartota daug lietuviškų melodijų.

Visa ši muzikų virtinė davė jau šiokį tokį veidą mūsų muzikos kūrybai. Muzikininkų sąstate mes matome charakteringą orientacijų mišinį. Bet jau pasireiškė aiški vakariečių persvara: meniška iniciatyva, naujos mintys, nauji dvelkimai neabejotinai eina iš J. Gruodžio, St. Šimkaus, K. Banaičio, V. Bacevičiaus, J. Kačinsko. Išskyrus nuošaliai stovintį V. Bacevičių, mūsų muzikininkų tarpe pasireiškė įtemptas lietuviškų pradų ieškojimas. Pradžioje teikė patenkinimo vien tik atsivertimas nuo rytietiškų kultūrinių įtakų, nauji europietiški dvelkimai. Bet vis stiprėjantis tautinis sąmoningumas juto vis naujus svetimybių sluoksnius. Randasi noras ir jų nusikratyti. Sekdami, kad ir J. Gruodžio vystymąsi nuo simfonijos iki „Šarūno" siuitos, pastebėsime vis didesnį lietuviškų elementų aiškėjimą, vis ryškesnį jų esmės supratimą. Atrodo, kad tuo svetimybių nusikratymo, tautinės sąmonės plėtimo keliu mes eisim ir toliau artimiausioje ateityje.

Pilnesniam vaizdui reikalinga paminėti ir „jaunesnės" kartos ryškesnius atstovus: Vl. Jakubėną ir J. Kačinską. Pirmasis baigęs studijas Rygoje, 1928 m. surengė savo kūrinių vakarą, kur pasirodė kaip artimas impresijonizmui, nepernaujoviškiausias kompozitorius, stovintis rusų mokyklos vėžėse. Tolimesnės studijos Berlyne įnešė žymių perversmų į jo kūrybą: jo „triguba fuga" stygų orkestrui, stygų kvartetas ir vienos dalies simfonija pilnam orkestrui rodo aiškų naujoviškų, bet taipgi ir lietuviškų elementų padidėjimą.

J. Kačinskas studijavo Prahoje ir yra bene „kairiausias" mūsų muzikas. Jis stovi ketvirtatoninės muzikos platformoje, bet rašo ir paprastųjų „12 tonų" sistema. Jo „nonetas", atliktas čekų noneto valstybės teatre, nors mažai „tepasiekė" publikos, bet padarė gilaus įspūdžio savo minties koncentracija ir puikiu technišku darbu. J. Kačinsko stiliaus ekskluzivumas daro jo kelią nelengvą Lietuvoje. Bet jo stambūs daviniai galėtų jam praskinti kelią Vakarų Europon.

Paskutiniais laikais radosi jau ir „jauniausios kartos" pradai. Tačiau kol kas jie reiškiasi arba gan bendro pobūdžio lengva muzika, arba dar perankstі dėl jų tarti apibūdinimo žodžius. Ryškiausiai bene bus pasirodęs gausia kūryba J. Račiūnas, patekęs kolkas, deja, į bendras vokiškai saloninės nesavitas vėžes. Muzikų tarpe daug didesnio įdomumo sukelia gan „kairiai" nusiteikęs Nabažas (abu J. Gruodžio mokiniai). Paminėtini taipgi ir Striolios (dėkingi chorai), Bertulio (daugybė įvairios,

bet gan nežymios kūrybos), P. Andrulio (daugiausiai operetės) ir Paulausko (choro ir dūdų orkestro kūriniai) vardai. Savo linksmai ekscentriškais straipsniais sukėlė įdomumo Rygoje mokslus baigęs A. Šerėnas, parašęs irgi apsčiai muzikos kompozicijų.

Amžium vyresnis, bet tik neseniai Lietuvos padangėje iškilo rygietis J. Karosas; nenuilstamas tenykštis darbuotojas, dabar Kauno radiofono dirigentas; jisai pirmoje eilėje prityręs chorvedys, šiuo momentu veda „Dainos" chorą. Jis pasirodė taipgi kaip gerų žinių, simpatingas choro kompozitorius, išlaikytas gan konservatyviškame stiliuje. Simpatingo, neblogai padaryto įspūdžio daro jo stygų kvartetas ir fortepijono sonata.

Jauniausios kartos veikimo rezultatai priklauso artimiausiai ateičiai. Lietuvių autorių chorinei kūrybai didelės reikšmės turi J. Kačanausko ir N. Martinonio darbuotė. Jų vedamieji chorai jau gali išpildyti sunkesnius choro kūrinius; N. Martinonio vedamas Šaulių Sąjungos choras yra net pastatęs Mozarto „Requiem", sukeldamas didelio pripažinimo muzikų tarpe.

Esame trumpai peržvelgę ikišiolinius lietuvių muzikos plėtotės kelius. Audringi politiniai laikai padarė, kad dauguma mūsų muzikų pergyveno didelį išorinį ir vidujį perversmą. Gal todėl kai kurie jųjų negalėjo prisitaikyti prie naujų sąlygų ir, daug žadėję kūrybiniu požiūriu, nuėjo kitais keliais, kol kas vilčių neįvykdę. Nes apystovų pasikeitimas tarp pirmųjų Lietuvos laikų ir dabarties — milžiniškas. Jau nekalbant apie kultūrinių orientacijų pasikeitimą, pats Nepriklausomos Lietuvos gyvenimas iššaukė visą eilę naujų sąlygų. Jos kartu ir nepalyginamai geresnės, negu prieš karą, bet kartu turi savyje ir naujų sunkumų. Dabar tik ima aiškėti tikros Nepriklausomybės pasekmės muzikos gyvenimo požiūriu: mūsų inteligentui išaugus be muzikos auklėjimo neturime muzikališkos publikos. Pirmaisiais Lietuvos gyvavimo metais viskas stovėjo po romantikos, entuziazmo ženklu. Interesuotis lietuviškąja muzika buvo tokia pat savaime suprantama tautinė pareiga, kaip kad ir ginti Vilnių. Gyvenimui įėjus į normalias vėžes, praėjus laisvos Lietuvos naujumo hipnozui, visa tai pasikeitė. Įsikūrė Opera. Ši lengviausiai suprantama muzikos meno rūšis pritraukė į save visą visuomenės dėmesį. Koncertai nebebuvo tautinio sąjudžio dalykai — jie tapo eiliniu kultūriniu veiksniu. Ir čia ėmė rodytis liūdna, nors ir istoriniai pagrįsta būklė. Kurį laiką muzikos gyvenimas mito tautinio užsimojimo liekanomis ar prieškarinių tradicijų atspindžiais. Bet vis aiškiau kristalizavosi naujoji visuomenė. Jai neoperinė muzika, kur nėra dekoracijų, baleto — nesuprantamas dalykas. Visi pasiryžusios energijos pilni mėginimai sukurti pastovius kamerinius, simfoninius koncertus turėjo nutrūkti dėl vienos priežasties — tolydžiai mažėjančios publikos. Dar šiokio tokio susidomėjimo sukėlė sugrįžusieji Lietuvon mūsų solistai: B. Dvarionas, V. Bacevičius. Bet paskutiniais laikais naujoji būklė susikristalizavo aiškiai. Platesnės visuomenės dėmesio turi tik operą. Į koncertus publiką traukia tik sensacingi užsienio korifėjų vardai. Mūsų muzikams koncertavimas tapo nuostolingu dalyku; gi atatinkamos įstaigos tebežiūri į koncertus kaipo į pelno šaltinį, apdėdamos dideliais mokesčiais. Susikūrusi Filharmonijos Draugija buvo įnešusi nemažai gyvumo koncertų gyveniman. Ji naudojosi, tiesa, daugiausia užsienio gastrolieriais. O neturėdama savo orkestro ji turėjo susidėti su

Valstybės Teatru. Tačiau Teatro vadovybės draminiai - baletinė orientacija ėmė daryti vis daugiau kliūčių jos veikimui; koncertų skaičius paskutiniuoju laiku katastrofingai sumažėjo.

Ši būklė gan neigiamai veikia kompozitorius: kai nėra koncertų, kai trūksta publikos—mažėja kūrybinė valia, gimsta nereikalingumo jausmas.

Reikia tikėtis, kad ši padėtis pasirodys esanti grynai pereinamojo pobūdžio. Bet reikia atminti, kad svarbiausias, artimiausias mūsų uždavinys yra sutvarkyti mūsų koncertų gyvenimą, pastačius jį kad ir į kuklias, bet pastovias vėžes ir, pirmon eilėn — auklėti muzikalę, ne vien operiniai - baletinę publiką.

Vladas Jakubėnas.

Liaudies ir menininkų kūryba turi eiti šalimais. Menininkai, nukrypę nuo liaudies kūrybos, kana ar begalėtų būti mūsų tautos meno reiškėjai.

Savaimas menas ir savaimas mokslas atsiranda, kai susilaukia savaimos dvasinės aristokratijos.

Kultūra ne abstrakcija, bet gyvas realus dalykas, kurs privalo savo ūgiui tinkamai aprūpintos dirvos, tinkamų sąlygų tarpti.

Nuo vaidinimų klojimuos ligi Valstybės Teatro

I.

Lietuvos bajorai sulenkėjo, atsimetė nuo lietuvių tautos, visa ponija kalbėjo lenkiškai, iš lietuvių kalbos tyčiojosi, lietuvio sodiečio nepriėmė į mokyklas, neleido jam šviestis, Lietuvoje buvo uždraustas spausdintas žodis, tai ar begalėjo būti įmanoma kultūrinė pažanga, ypačiai ar begalėjo gyvuoti lietuviškas teatras?

Esant tokiai būklei, visiškai suprantama, kodėl Lietuvoje laisvai gastroliavo rusų, lenkų, net žydų artistų trupės. Gi lietuvių teatras tebuvo „konspiracija". Vaidinimus rengė slaptai mėgėjai, prisidengdami bet kurių šeimyninių iškilmių proga, kaip tai vardo dienomis, sutuoktuvėmis, krikštynomis etc.

Tik viena Palanga tada priklausė Kuršo gubernijai ir turėjo žymiai lengvesnį režimą. Užtat visai nenuostabu, kad 1894 m. tenai buvo surengtas pirmas viešas lietuvių vaidinimas.

Leidus lietuvių spaudą, po 1904 metų, vieši lietuvių vaidinimai pradedami ruošti visoj Lietuvoj, suprantama, kiekvieną kartą gavus specialų gubernatoriaus leidimą. Bet to laikotarpio lietuvių teatras vis dar mėgėjiškas, klojimiškas, statoma lengvos komedijėlės ir religinio turinio veikalai. Daugumas jų — verstiniai, tik maža dalis originalinių.

Vilnius, Kaunas, Šiauliai ir Marijampolė, tai buvo prieškarinio lietuvių mėgėjiško teatro centrai. Čia buvo susitvėrusios scenos mėgėjų draugijos. Taip pat lietuviai vaidintojai buvo susitvėrę ir didesnėse lietuvių kolonijose: Rygoje, Petrapily, Mintaujoj, Odesoj, Maskvoj ir kitur. Vėliau iš šitų lietuviško teatro kolonijų išėjo žymiausios mūsų teatro meno jėgos: K. Petrauskas, K. Glinskis, J. Vaičkus, A. Sutkus, J. Vitkauskas, O. Rymaitė ir kiti.

Reikia pasakyti, kad nedidelis būrelis lietuvių, ypatingais meniškais sugebėjimais pasižymėjusių, jau prieš Didįjį karą dirbo dideliuose rusų teatruose ir spėjo iškilti į pačias pirmąsias vietas. Ir vienas toks žmogus, dir-

bęs Petrapilio Marijos teatre, Kipras Petrauskas, vienintelis savo vaidybiniais bei vokaliais sugebėjimais nustelbė savo amžininkus taip, kaip iki šiol nė vienas lietuvis dar nebuvo to padaręs. Jeigu dramos teatro kūrėjais mes laikom J. Vaičkų, A. Sutkų, K. Glinskį, O. Rymaitę, A. Vainiūnaitę, P. Kubertavičių ir kitus, tai Valstybės Teatro operos įkūrimo garbė tenka beveik vienam Kiprui Petrauskui.

Bet vis dėlto, visi lietuvių ano meto pastatymai tebuvo tik klojiminiai mėgėjų vaidinimai. Lietuvių profesionalinio teatro nebuvo. Tik kai po Didžiojo karo griuvo karališkos imperijos, kai buvo paleistas tautų apsisprendimo teisės šūkis, kai visos senosios kultūros bei visuomeninio gyvenimo vertybės ir formos buvo perkainojamos ir kai pagaliau Lietuva atgavo nepriklausomybę, tik tada po plačiosios Rusijos lygumas išsiblaškę lietuviai teatro meno mylėtojai bei artistai pasiskubino grįžti į Lietuvą, kad galėtų dirbti savo, lietuviško krašto naudai, kad galėtų sukurti pirmą lietuviškąjį profesionalinį teatrą.

II.

Tikroji Lietuvos valstybinės dramos įsikūrimo data, iki šiol dar nenustatyta, nes visa eilė meno įstaigų nurodo įvairias pradžios datas.

Lietuvių meno kūrėjų draugija laiko, kad pirmasis jos suorganizuotasis spektaklis yra valstybinės dramos pradžia. Tautos teatras įrodinėja, kad jo spektaklis buvo valstybės teatro pamatu. J. Vaičkaus teatras tvirtina, kad iš jo organizacijos išsivystė dabartinės trupės sąstatas.

Mes čia didelės klaidos nepadarysime, jeigu pasakysim, kad visi pretendentai turi teisės į savo pareiškimus, nes visi jie drauge, netenka abejoti, buvo sukurtojo teatro pamatas.

Pirmieji dramos spektakliai daugeliu atvejų buvo organizuoti iš artistų — mėgėjų, kurie beveik galėtų būti pavadinti profesionalais, nes visas jų veikimas neišeidavo iš teatrališkojo darbo ribų.

Tačiau nereikia pamiršti; kad nuo lietuvių spaudos legalizavimo momento, lietuviškas teatras vis dėlto buvo draudžiamas. Taip, oficiališkai jam buvo leista veikti, bet faktiškai policija visaip trukdė. Vaidindavo daržinėse, jaujose, ir tik retais atsitikimais gubernatorius maloniai sutikdavo leisti bet kurio lietuvių klubo spektaklį.

Visiškai suprantama, kad tokios aplinkybės negalėjo teigiamai atsiliepti į profesionališkos trupės įsikūrimą. Ir tuo pačiu metu jos buvo pamatiniu trukdymu Lietuvos dramaturgijai plėtotis.

Anų laikų lietuviška dramaturgija negalėjo peržengti per kasdieninių interesų ir reikalų slenkstį.

Naivi fabula, ryškūs, dažniausiai kaimo gyvenimo ypatumai, taip tipingas mūsų kaimiečių ramus jumoras, žandaras, dvarininkas, zakristijonas, žydas prekiautojas, emigracija, truputis meilės intrygos — štai kokie yra pagrindiniai buvusio lietuviško teatro elementai.

Teatrui pakako vieno: kovos už lietuviškąjį žodį. Tai kovai jis ir skyrė visas savo jėgas. O gvildenti lietuviškos sielos būdą, nacionališkų kelių ieškojime pravesti liniją, kurti dideles meno vertybes — viso to jis negalėjo, nes viskas buvo tam priešinga.

— Pirmiausia užkariausime laisvą žodį, — sakė teatras, — o paskiau pradėsim vykdyti kitus uždavinius.

Suprantama, kad ir teatras, kaip toks, turėdamas primityvaus pobū-

džio dramaturgiją, negalėjo sukurti nei nuosavų formų, nei ypatumų, jį ryškiai apibūdinančių.

Visa išsvajotoji idėja pradeda ryškiai kristalizuotis tik nuo to momento, kada Lietuva pasirodo kaip savita valstybė Europos tautų politiškoje arenoje. Lietuvos vyriausybė iš karto suprato nepaprastą teatro reikšmę tautiško atgimimo dirvoje ir iš karto suteikė visas reikalingas lėšas ir jėgas sustiprinti jauno teatro šaknims.

Vyriausybė ima buvusį Kauno miesto teatrą, pritaiko jį, remontuoja, didina; ji suspiečia visas krašto meno pajėgas, teikia joms patogias darbo sąlygas ir rezultatai iš karto darosi apčiuopiami.

Daugumas pasaulinių teatrų scenų į publiką žvelgia šimtmečiais. Tenai yra išsidirbusios savo tradicijos, savo dramaturgija, savo specifinės formos, savo mokykla. O nuo lietuviškojo teatro scenos žiūri vos dešimts metų.

Tačiau jaunystė niekados nebuvo laikoma yda. Atvirkščiai, ji visados stengėsi kurti savas formas, savą idėją ir visuomet vengdavo nuvalkiotų, visiems įkyrėjusių, kelių. Iš viso to, ką sukūrė kultūra, ji imdavo tai, kas labiau suprantama ir patogu, ir visa tai paėmusi eidavo savais keliais.

Nors palyginimų mes nelaikome įrodymais, bet vis dėlto ta proga galime prisiminti paskutinių metų kultūrinius laimėjimus japonų, kurie po daug tūkstančių metų gilaus miego priėmė europišką kultūrą, paėmė iš jos viską geriausį ir iškart, per trumpus 50—60 metų, atsistojo greta didžiųjų pasaulio valstybių.

Valstybinio dramos teatro pirmieji žingsniai buvo kuklūs ir atsargūs. Neturėdamas nuosavos teatrališkos mokyklos, savo pagrindan jis padėjo senų teatrų mokyklų elementus. Jų tarpe — rusų. Ir reikia pasakyti, kad klaidos jis nepadarė, nes visiems aišku, kad rusų teatras turi labai didelės meniškos reikšmės.

Tačiau repertuaro požiūriu lietuviškas teatras iš karto pripažino, kad rusų dramaturgija jam svetima, gi rusų ideologija net kenksminga.

Rusų inteligentijos prieškarinio periodo srovės, savo iškrikimu ir pasyviu pesimizmu nieko negalėjo pasakyti lietuviui, sunkių ekonominių sąlygų, kovos ir grynai kaimiškos pasauližiūros sūnui.

Netiko ir Vakarų Europos tų laikų repertuaras, pilnas miesčioniškos ideologijos, industrijos ir šėtoniško tempo kuriant būdą ir gyvenimo sąlygas. Tad argi nuostabu, kad svarbiausias mūsų jauno teatro dėmesys buvo nukreiptas į klasiką. O jeigu be klasikinio repertuaro ir buvo rodomos verstinės pjesės, tai jos vaidindavo tik parodomąją rolę, ir svarbiausia, buvo skiriamos aktorių gabumams vystyti.

Bet po truputį lietuviško teatro repertuare, kasmet vis dažniau ir dažniau rodydavos ir originali lietuviška pjesė. Nesgi teatras ir dramaturgas, tai du vienas su antru sujungti dalykai. Teatras ieško dramaturgo, dramaturgas ieško teatro.

Teatro šūkis nepasiliko be atsakymo. Jam atėjo pagalbon lietuviškieji literatai, savo kūriniais davę galimumo ieškoti naujų, savo formų ir eiti aiškiais tautiško pobūdžio keliais.

Jeigu Čiurlionis yra žymiausias Lietuvos tapybos atstovas, tai kiekvienam yra suprantama, kokie pagrindiniai elementai skiria lietuviškąją tapybą nuo kitų tautų tapybos. Pažiūrėjęs į Čiurlionies paveikslus niekas nepasakys, kad jis rusas, prancūzas ar lenkas, bet kiekvienas iš pirmo pažvelgimo pažymės, jog tai yra lietuvis ir kad jo tapyba ypačiai ryškiai pa-

brėžia tą lietuviško būdo ypatumą. Štai būtent tų grynai nacionalinio pobūdžio ypatumų suradime ir glūdi mūsų teatro uždavinys. Ir jeigu šis uždavinys nebus išspręstas, mūsų teatras nebus tautiškas, jis virs geru ar blogu europiško mąsto teatru. Šių tautiškų kelių ieškojime pirmoj eilėj turi padėti dramaturgas, režisieris, dailininkas ir teatro kritikas.

Iki 1930 metų mūsų teatre daugiausiai dirbo šie autoriai: P. Vaičiūnas („Sudrumsta ramybė", „Tuščios pastangos", „Patriotai", „Nuodėmingas angelas", „Stabai ir žmonės" ir kt.), V. Krėvė-Mickevičius („Skirgaila", „Šarūnas", „Likimo keliais"), Maironis („Kęstučio mirtis", „Vytautas pas kryžiuočius") Putinas („Valdovo sūnus"), Čiurlionienė („Pinigėliai", „Aušros sūnūs"), Tarvydas („Per audrą"), Cicėnas („Kun. Burba"); Santvaras („Žvejai") ir kiti.

Kalbant apie klasikinį repertuarą reikia pasakyti, kad mūsų drama į jį kreipė ypatingą dėmesį. Šekspyras, Šileris, Moljeras, Goldoni, Goci ir dabar dar tebesilaiko dramos repertuare. Taip pat žymią vietą užima Ibsenas, Hauptmanas ir kiti žymūs vėlesnieji rašytojai.

Iki 1930 metų valstybinė drama iš viso pastatė per šimtą veikalų. Kai kurie jų turėjo ypatingą pasisekimą ir praėjo po 30 ir daugiau kartų.

Drama taip pat kreipia dėmesį ir į pastatymus. Pirmąjį dramos pastatymą režisavo J. Vaitkus. Toliau dirbo Glinskis, Vitkauskas, Gira, Dauguvietis, J. Petrauskas, Sutkus. Daugiausia betgi darbo teko Dauguviečiui.

Kiekvienam dramos veikalui buvo daromos naujos dekoracijos, siūdinami nauji kostiumai. Šiam darbui atlikti iki 1930 V. D. m. buvo kviečiama eilė dailininkų, pirmoj eilėj prof. V. Dobužinskis, V. Didžiokas, O. Dubeneckienė, A. Varnas, P. Kalpokas, J. Gregorauskas, K. Šimonis ir k.

Trupės sąstatas palyginti nedidelis. 1930 m. ją sudarė 2 režisieriai (B. Dauguvietis ir K. Glinskis) ir 23 aktoriai. Iki to laikotarpio drama turėjo tris direktorius: L. Girą, A. Sutkų ir J. Savickį.

Prie dramos egzistavo dramos studija, išleidusi keliolika jaunų aktorių, skiriamų dramos branduoliui papildyti.

III.

Jeigu valstybinės dramos kūrimosi branduolį galėjo sudaryti jau šiek tiek prityrę dramos aktoriai, tai valstybinė opera neturėjo nė to. Tiesa, Rusijoj buvo mūsų operos faktinasis įkūrėjas Kipras Petrauskas, Rusijoj taip pat buvo prie operos organizavimo darbo prisidėjęs J. Bieliūnas, o Amerikoj Ant. Sodeika. Tai buvo viskas, jeigu neminėti Galaunienės, Grigaitienės ir Vaičkuvienės, kurios taip pat buvo Rusijoje.

Sitie tatai žmonės su K. Petrausku priešaky ir sudarė jaunos lietuviškos operos branduolį.

Apie mūsų valstybinės operos kūrimąsi įdomiai pasakoja pats K. Petrauskas, St. Šilingas ir J. Tallat-Kelpša.

Valstybinės operos kūrimo idėja ir patsai kūrimas, vyko tuo metu, kai Lietuva gyveno pirmas savo nepriklausomo gyvenimo dienas ir tebesigrūmė su priešais, tykančiais pagrobti jos sunkiai iškovotą nepriklausomybę.

Opera kūrėsi kaip ir jaunutė valstybė: be lėšų, bet tvirtu tikėjimu, darbu ir nepalaužiama valia, kad tikslas tikrai bus pasiektas. 1920 m. pradžioje Lietuvos Meno Kūrėjų draugijos muzikos sekcijoje, kur tuomet spietėsi visi Lietuvoje esą muzikai ir dainininkai: J. Naujalis, kun. T. Brazys, J. Tallat-Kelpša, A. Kačanauskas, J. Štarka, V. Grigaitienė, A. Ga-

launienė, J. Vencevičaitė, P. Oleka ir k., tarp kitų sumanymų iškelta mintis kurti lietuviškąją operą. Kipras Petrauskas dar nebuvo grįžęs iš Rusijos, tad ši mintis kurti operą iš pradžios atrodė per drąsi ir beveik neįmanoma realizuoti. Bet nežiūrint pesimistinių nuomonių, klausimas buvo gyvai aptariamas. Kuklesnieji siūlė iš pradžios kurti operetę.

Tačiau kai tik K. Petrauskas, Petrapilio Marijos teatro pirmasis artistas ir garsusis dainininkas grįžo iš Rusijos į Vilnių, operos kūrimo klausimas iškilo visu rimtumu ir iš karto įgavo kitokią plotmę. Iš karto visiems, dargi — pesimistams, K. Petrausko grįžimas pakėlė nuotaiką ir pridavė drąsos.

Tuojau buvo nutarta operą kurti. Bet kurią operą pirmiausiai reikėtų statyti? Kalbėta apie „Demoną", „Faustą", „Eugenijų Onieginą". Sustota ties „Demonu". O kaip ją statyti: su orkestru ar be jo? Orkestrui pasamdyti nėra lėšų, o be atlyginimo orkestrantai vargiai būtų sutikę dirbti. Su solistais buvo kitas reikalas. Jie norėjo dirbti ir dirbti dovanai. K. Petrauskas tuomet dar tebebuvo Vilniuje. Operos steigimo sumanytojai nutarė, kad be K. Petrausko aktyvaus prisidėjimo iš to nieko neišeis. Tad A. Kačanauskas nuvyko Vilniun ir iš ten atvežė džiuginantį atsakymą: K. Petrauskas mielai sutinka ir netrukus atvyks į Kauną.

1920 m. rugsėjo m. K. Petrauskas jau Kaune. Jis tuojau paima operos organizavimą į savo rankas. Nutariama statyti „Traviatą", nes joje mažiau figūruoja choras, pati opera trumpesnė ir lengviau pastatoma.

Bet čia ir vėl atsistojo prieš akis finansų klausimas. Iš vyriausybės gauti kokią subsidiją niekas nesitikėjo, nes ir ji pati nieko anuomet neturėjo. Tad buvo sumanyta įkurti komitetą, kuris tuo reikalu rūpintųsi. Tokį komitetą sudarė J. Tallat-Kelpša ir kiti. Jie sudarė tokį veikimo planą: provincijoj ruošti operos artistų koncertus, iš gaunamojo pelno įsigyti „Traviatai" gaidas ir tokiu būdu pradėti darbą... Bet sumanymas nebuvo įvykdytas.

Tuomet nutarta pasikviesti žinomą visuomenės veikėją St. Šilingą. Sudaryta operos taryba, kurion įėjo K. Petrauskas, St. Šilingas ir Tallat-Kelpša. Tiesa, St. Šilingas pareikalavo, kad steigiamoji opera įeitų į L. M. K. Draugiją kaip autonominė įstaiga. Su tuo buvo sutikta

Prekybos ir Pramonės banke tuojau buvo gauta paskola. Jos pakako įsigyti „Traviatos" gaidas, kurias Rygoje nupirko A. Kačanauskas.

Pradėjus operos pastatymo darbą, K. Petrauskas dirbo kaip režisieris, dainininkas ir dirigentas. Muzikaliai operą paruošė ir artistams akompanavo J. Tallat-Kelpša, gi chorą ruošė J. Štarka. Tik vėliau pareigos nusistovėjo: K. Petrauskas režisavo, Tallat-Kelpša dirigavo, A. Kačanauskas akompanavo.

Gal pravartu būtų suminėti pirmuosius dalyvius — K. Petrauską, A. Galaunienę, Olšauskaitę, V. Podenaitę, J. Vencevičaitę, A. Sodeiką. Charakteringa, kad A. Sodeika atvyko iš Amerikos kaip bosas. Bet K. Petrauskas, pasiklausęs jo dainavimo, įtikino jį esant ne bosą, bet baritoną.

1919 m. vasarą Kaune buvo pastatyta M. Petrausko „Birutė". Tuomet buvo suorganizuotas scenai chorelis ir orkestrėlis. Statant „Traviatą" teko tuos du branduolius tik atnaujinti ir papildyti.

Darbą įpusėjus pasirodė, kad dar trūksta baleto. Baletą ruošti pakviesta šokėja Iljinskaitė, bet ji per tokį trumpą laiką baletą ruošti neapsiėmė. Tada K. Petrauskas išvedė iš keblios padėties.

96

— Tiek to, jeigu nėra baletmeisterio, — pasakė jis. — Baletą aš patsai paruošiu. Tik duokit man „dzidas".

K. Petrauskas, gavęs 8 „dzidas" — pagaliukus, išrinko 8 vyrus ir pradėjo juos mankštinti, kaip reikia baletą šokti...

Taip „Traviatoj" gimė baletas.

Pagaliau atėjo gruodžio 31 d. — „Traviatos" spektaklis. Publika plaukė, tarytum piligrimai į šventąją žemę. Kai pakilo uždanga, scenoje pasirodė išsirikiavę visi operos dalyviai. St. Šilingas pasakė atidaromąjį žodį. Bet jis buvo labai trumpas, nes kalbėtojas taip susijaudino, jog vos nepravirko. Paskiau nuėjęs į ložę sekti vaidinimo, pravirko kaip kūdikis... Iš džiaugsmo verkė ne vienas St. Šilingas...

Pirmasis operos spektaklis įtikino visus, kad opera gali gyvuoti. Net tie, kurie pro pirštus bei su ironiška šypsena žiūrėjo į pirmąjį „Traviatos" pastatymą, dabar nuleido akis ir jeigu aktyviai neprisidėjo prie tolimesnio operos darbo, tai bent nebebuvo ir to darbo priešininkai.

Toji vėliau tradicine pasidariusi opera „Traviata" iki 1930 m. galo buvo pastatyta net 62 kartus.

Kitais, 1921 m. buvo pastatytos dar trys premjeros: „Birutė", „Demonas" ir „Rigoletto". 1923 m. sceną išvydo „Faustas", „Pajacai" ir „Pavasario karalaitė". 1924 m. tebuvo pastatyta tik viena operos premjera, būtent „Eugenijus Onieginas". 1925 m. — „Carmen", „Sevilijos Kirpėjas", „Madame Butterfly" ir „Tosca". 1926 m. — „Caval. Rusticana", „Romeo ir Julija", „Pikų Dama" ir „Hofmano pasakos". Toliau iki 1931 m. pradžios kasmet buvo pastatyta po tris naujas operas. Įdomu, kad iki 1930 metų galo Valstybės teatre iš viso buvo 776 op. spektakliai.

Iš mūsų kompozitorių, kurių veikalai ėjo Valstybės teatre, buvo M. Čiurlionis, St. Šimkus, J. Gruodis, M. Petrauskas, J. Karnavičius, J. Naujalis, J. Tallat-Kelpša ir Sasnauskas. Gi dekoracijos buvo naudojamos M. Dobužinskio, V. Dubeneckio, A. Varno, P. Kalpoko, V. Didžioko, Galdiko, Dubeneckienės, Dobužinskio jun., L. Truikio, St. Ušinsko, Šimonio, Janulio, Didžiokienės ir kt.

Visiškai suprantama, kad operos, kaip ir kiekvieno meniško vieneto tobulėjimas bei meniško lygmens kilimas priklauso nuo aktorių kolektyvo kokybės. Be K. Petrausko, kuris iš pat pirmos savo atvykimo dienos užėmė vadovaujančią rolę visam teatrui, kiti dainininkai buvo neprityrę aktoriai ir solistai. Daug vargo teko turėti pirmiesiems režisieriams bei akompaniatoriams, kol juos paruošdavo spektakliui.

Bet tai nebuvo didelis defektas. Užsispyrimas, pasiaukojimas ir visi kiti geri ypatumai, kurie lydi žmogų, turintį prieš akis kilnų tikslą visuomeniškąja ir meniškąja prasme, daug spartesniais šuoliais padeda tobulėti. Kiek vėliau aktorių sąstate jau matom naujų meno jėgų, prisidedančių prie bendro operos meno lygmens kėlimo. Ateina A. Kutkus, V. Grigaitienė, J. Byra, Dvarionaitė, St. Sodeika, M. Rakauskaitė, V. Jonuškaitė-Zaunienė, A. Kučingis, Ip. Nauragis ir visa eilė kitų. Jie ateina jau nebe „žalia medžiaga", bet išėję konservatorijas arba dar beeiną, pusėtinai gerai pasiruošę scenos darbui. Tokia meniškųjų pajėgų gausybė, toks pasiryžimas, toks didelis darbas! Tad argi nuostabu, kad 1930 m. gale Valstybinis Te-

atras jau išaugęs į didelę ir svarbią meno šventovę, kad operos, pagaliau ir viso teatro tėvas K. Petrauskas jau nebeprašo „dzidų", kad publika į tą teatrą bėga jau be skepticizmo, su rimta mina ir noru pasotinti savo sielą meno vertybėmis...

IV.

Baletas. Kas gi prieš karą ar jo metu iš lietuvių šoko ar bent mokėsi baleto meno? Beveik niekas. Net mūsų pirmoji ir gal simpatiškiausioji baleto solistė, J. Jovaišytė-Olekienė, atvyko Kaunan tik trupučiuką pasimokiusi.

Tiesą sakant, iš karto apie atskiro baleto kūrimą niekas ir negalvojo. Bet baletas buvo reikalingas kaip pagalbinė priemonė operai. Ir tik kaip toks iš karto jis ir buvo organizuojamas.

Būtų netikslu šia proga nepaminėti O. Dubeneckienės vaidmens, kuri faktiškai padėjo pagrindus atskiram baletui. Ji pirmoji pasiėmė sunkią ir atsakingą pareigą pastatyti ir paruošti operų baleto numerius, ji — pirmasis baletmeisteris, dirbusi su kiek pramokusiais šokti solistais ir pati juos mokiusi. Jovaišytė-Olekienė, E. Žalinkevičaitė, O. Maleinaitė, vėliau E. Bandzevičius, B. Kelbauskas, Juozapaitytė etc. tai jos baleto studijos mokiniai, kurie dalyvavo baleto pastatymuose, užpildė operai reikalingus numerius.

Tačiau jeigu O. Dubeneckienė buvo tas akstinas, davęs pradžią paskiram baletui, tai faktinasis jo įkūrėjas buvo baletmeisteris P. Petrovas. 1929 m. baletas minėjo 100-tąjį baleto spektaklį. Ta proga P. Petrovas spaudai davė pasikalbėjimą. Tarp kita ko jis pareiškė:

— Lietuvon atvažiavau 1925 m. pradžioje ir jau tą pačią dieną ėmiausi darbo. Radau labai mažą baleto kadrą — 7 šokėjas ir tik 1 vyrą. Paskubomis paruošiau tuomet baletą operai „Romeo ir Julija". Tuometinis baleto kadras buvo dar labai mažai darbui paruoštas. Tą galima spręsti jau iš to, kad kitą savo pastatymą operai „Carmen" ruošiau 40 dienų, dirbdamas intensyviai po keletą valandų per dieną.

Gaminimas baleto vien operos spektakliams manęs nepatenkino ir aš, savo iniciatyva, sumaniau sukurti atskirus baleto vaidinimus. Pirmasis bandymas buvo padarytas 1925 m. gegužės m. 18 d. To bandymo rezultatai daug ką nustebino ir jau kito sezono gruodžio mėnesį man vienam dirbant (nes padėjėjų aš neturėjau), pavyko surengti pirmąjį tikrą baleto pastatymą. Tai buvo baletas „Coppelia". Šiame pastatyme dalyvavo ir mano privati baleto studija, kurioje darbą variau paraleliai su operos darbu.

Žingsnis po žingsnio mūsų baletas augo. Čia daug nuopelnų tenka tuometiniam teatro direktoriui Liūdui Girai, kuris pirmas patikėjo mano planų reikšmingumu.

Kadangi baleto kadras buvo labai mažas, vos 10 žmonių, tai teko daug dėmesio kreipti į studiją. Studija, laikui bėgant, sustiprėjo ir buvo jau taip paruošta, jog drauge su pamatiniu baleto sąstatu buvo galima paruošti tokius sudėtingus pastatymus, kaip „Gulbių ežeras", „Spraktukas" ir kt."

98

Ilgai ir intensyviai dirbant baleto ansamblis taip išaugo, jog ruošdamas 100-tąjį spektaklį pasirinko tokį sudėtingą baletą, kaip „Skaidrus paukštis" su labai sunkia ir įdomia Stravinskio muzika.

Iki 1930 m. P. Petrovas pastatė 13 naujų baletų ir 17 baleto pastatymų operai. Jis pats dalyvavo įvairiuose baletuose per 150 kartų.

V.

Jeigu yra teatras, privalo būti teatro kritika. Nesgi kritika yra ne kas kitas, kaip vyriausias teatro vadovas ir mokytojas. Kritika nurodo teatro paklaidas ir iškelia visus teigiamus nuopelnus.

Jau minėjom, kad mūsų Valstybinis Teatras dideliais šuoliais išaugo į labai rimtą meno šventovę. Tačiau to paties negalima pasakyti apie mūsų teatro kritiką.

Teatro kritika taip pat yra didelis menas. Atseit, teatro kritikas yra menininkas, menininkas kultūringas, teisingas, griežtas teisėjas. Menininku negali būti kiekvienas žmogus. O tuo labiau kiekvienas negali būti teatro kritikas.

Bet pas mus išėjo atvirkščiai. Be mažų išimčių kritikavo mūsų teatro pastatymus kas norėjo. Be L. Giros, V. Bičiūno, B. Sruogos, J. Bendoriaus, V. Žadeikos, Vikt. Pr. — Vikt. Meirūno, St. Šimkaus ir kitų rašė kritikas studentai ir visokie raštininkai. Jeigu iš visų sričių specialistų reikalaujamas cenzas ir sugebėjimas, tai iš teatro kritikų niekas jokio cenzo nereikalavo. Užtat atsitikdavo, kad spaudoje pasirodydavo recenzijos, parašytos diletantiškai, tendencingai, o kartais nepamirštant dargi asmeniškų sąskaitų.

Nebuvo teatro, nebuvo ir teatro kritikų. Vos tiktai vienas žmogus, dar prieškariniais laikais ir karo metu dirbo rusų spaudoje teatro kritikos darbą visose teatro meno šakose. Čia turime galvoje Vikt. Pr. — Vikt. Meirūną (pulk. ltn. Lubicką). Nepriklausomoj Lietuvoj teatro recenzijas ir teatro klausimais ėmė rašyti V. Bičiūnas, A. Sutkus, L. Gira, A. Rucevičius ir k. Bet tiktai Vikt. Pr. — Vikt. Meirūnas teatro kritikos menui pasiliko ištikimas. Tik jis vienas iki šiol tėra teatro kritikas profesionalas. Turėdamas gerą teatrališką pagrindą, plačią erudiciją, didelį stažą, jis su tikru pasisekimu bandė rodyti kelius jaunam lietuviškam teatrui. Tuo tarpu pripuolami teatro kritikai išnyko, kaip išnyksta pirmasis sniegas.

Paskutiniu metu teatro kritikos dirvoje buvo galima pastebėti naujų, jau Lietuvoje išaugusių žmonių, bandžiusių dirbti kritikos darbą.

Vytauto D. Un-to prie humanitarinių mokslų fakulteto buvo įsteigtas dramos teatro seminaras, kurio tikslas yra paruošti teatro kritikų dramai. Su pirmomis recenzijomis jau buvo pasirodę spaudoje P. Andriušis, J. Raustis, Ronkus ir k. Tuo tarpu muzikos srityje iškilo recenzentai V. Jakubėnas, iš seniau pasilikęs J. Bendorius ir k. Baleto kritikos srityje pastaruoju metu dažniau pasirodo V. S—tė.

Suprantama, jog nebetoli tas laikas, kada ir teatro kritika turės savo tradicijas, tinkamą patyrimą ir gerų, sąžiningų ir tam darbui atsidėjusių žmonių.

VI.

Taip.

Lietuviškojo teatro kelias nuo vaidinimų klojimuose ligi Valstybinio Teatro buvo ilgas ir sunkus. Kruopštus istorikas, kada nors apie tai rašydamas, gražiausioj vietoj turės paminėti pirmų lietuviškojo teatro pionenierių vardus, ir pirmiausioj vietoj — Kipro Petrausko vardą.

Edmundas Dantas.

Daugelis mano, jog teatras esąs tik proga pasiliksminti ir pasilsėti nuo kasdieninių vargų. Tokia pažiūra klaidinga. Tautos, kurių menas aukštai pakilęs, laiko teatrą rimčiausia kultūros šaka. Geras teatras dorina žmogaus sielą, tačiau atlieka jis šią pareigą tik tada, kada yra kas juo rūpinasi.

Mes gėrimės, sušildyti aukštos ar bent aukštesnės šviesos spindulio, ir niekad nebemokėtume grįžti mūsų tėvų vargo pakalnėn. Pasirūpinkime, kad bent mažas tos šviesos spindulėlis, atsimušęs iš mūsų pusės, švystelėtų palikusiems mūsų užpakalyje ir nespėjantiems mūsų pasivyti. Tegu ir jiems bus šviesiau aukštyn kopti!

Lietuvių liaudies menas

Kiekviena tauta, net pati primityviškiausioji, greta kasdieninių materialinio gyvenimo rūpesčių, atranda laiko kurti atatinkamas formas savo dvasiniam gyvenimui pareikšti, jį tenkinti ir turtinti. Tų dvasinio gyvenimo formų kūrimas padeda pakelti kartais skurdžiausią materialinį gyvenimą.

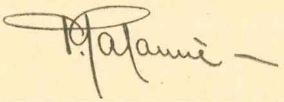

Dvasinio gyvenimo reiškimas vyksta tomis stebuklingomis formomis, kurias priimta vadinti terminn — menas. Ir kaip nežinome nei vienos tautos be religijos, taip pat nežinome be meno. Tiktai įvairiose tautose, įvairiais laikais menas turi ne vienokią formą. Tų formų keitimąsi, tobulėjimą veikia įvairios priežastys. Nuo seniausių laikų tautos pasiskirstė luomais. Kiekvienas tų luomų gyvena skirtingu savo vidaus gyvenimu. Tad ir skirtingomis meno formomis jį reiškia. Tobulėjąs tautos, luomo kultūrinis gyvenimas, verčia tobulėti ir meną. Keisti meno formą verčia ir vienos tautos glaudesnis santykiavimas su kita. Žodžiu, kaitaliojasi visos pasaulio gyvenimo formos, keičiasi ir meno. Kartais šis pasikeitimas įvyksta staiga, kartais nejučiomis, amžių bėgy.

Lietuvių tauta irgi nuo seniausių laikų ūgdė savo meną ir jo savotiškas formas. Jų mes aptinkame tautos praeities istorijos glūdumoj ir ryškių randame šiandieną.

Keturioliktame amžiuje lietuvių tauta įžengė į Vakarų Europos kultūros veikimo orbitą. Ir nuo to laiko įvyko lietuvių tautos kuriamojo meno formų skilimas. Tautos masė ir vėliau jas ūgdė tąja prasme, kaip jas buvo atsinešusi iš tolimos praeities, o didikai jas pradėjo imti iš Vakarų Europos. Tatai keitė lietuvių tautos luomų dvasią ir patį Lietuvos peizažą. Greta mūro gynimosi pilies, greta gotinės bažnyčios styrojo primityvi liaudies lūšnelė, klėtis, antkapinis stulpas. Primityvus, bet taip savotiškas, taip suaugęs su Lietuvos miškais, paupiais, ežerais. Juo arčiau mūsų gyvenamos gadynės, juo didesniais kontrastais metėsi į akis tie du pasauliai. Bet kiekvienas jų kalba savo gilia, įprasminta kalba.

Lūšną pakeičia turtingesnių, išbaigtų architektūrinių formų gyvenamas namas, antkapinį stulpą — stogastulpiai, koplytstulpius — kryžiai, koplytėlės. Ant kapų, miškuose, laukuose, prie kelių, ūpelių matome juos ne šimtais, bet tūkstančiais. Tiktai viena klėtis pasilieka liudininkė tautos gilių tradicijų. Ir kiek čia savotiško grožio. Grožio, džiuginančio akis, šnabždančio sielai. Plaukia — skrenda jis Lietuvos laukais, kaip ir lietuvio grakšti, liūdna ir linksma daina.

Bet to savotiško meno pilna ir lietuvio gyvenamojo namo, klėties pastogėje. O jame visa tauta tokia, kokia ji yra. Giliausios jos psichikos gelmės.

Nors liaudies menas žymiai skiriasi nuo vadinamojo didžiojo, pavienių asmenų kuriamojo meno, bet jis reiškiasi lygiai tomis pat šakomis, kaip ir anas. Jis apima architektūrą, skulptūrą, tapybą, įvairias pritaikomojo meno sritis ir visur pasižymi formų kalbos savitumais. O ši kalba nors kartais ir labai primityvi, bet tokia sultinga, tokia grakšti savo posakiuose, kad kiekvieno meną jaučiančio žmogaus sielą užgauna, sujaudina.

Stogastulpis, koplytstulpis , koplytėlė jau savo architektūrinėmis formomis savotiškai paįvairina Lietuvos peizažą. Ir kiekvienas Lietuvą lankąs svetimšalis pirmiausiai tatai pamato ir susižavi. Bet tų liaudies meno-architektūros paminklų, kurių reikšmė tikrai galima lyginti su Egipto piramydėmis, meninė vertė nesibaigia vien išorinėmis formomis. Jie yra skiriami Dėvybės, šventųjų žemiškai buveinei. Stovi juose: Kristus - Rūpintojėlis-Aprūpintojėlis, Kristus iš Nazareto, Kristus nešąs kryžių, Dievo Motina Sopulingoji, Šventoji Šeimyna. O kiek įvairių šventųjų: šv. Izidorius, šv. Jurgis, šv. Agota, šv. Jonas ir visa eilė kitų. Tai ne vien įsivaizduojamieji šventieji — „dievukai", tai viena turtingiausių, gražiausių, giliausių lietuvių liaudies meno šakų — medžio skulptūra.

Kuomet, kieno įtakoj lietuvių liaudis ėmė kalbėti tomis meninėmis formomis - skulptūra, šiandieną tiktai spėlioti galime. Bet kartą prabilęs tomis formomis, kalba nepaprastu tos formos turtingumu Minkštos rūšies medžio gabalas, pūslėtos ran-

Rūpintojėlis

Dievo Motina Sopulingoji

kos ir paprastas peilis — medžiaga ir priemonės toms formoms reikšti. Tai primityvu, grubu. Taip, bet kūrėjo sparnuota siela nugali sunkumus. Maža to, ji pareiškia kūrybinę galią. Ir štai medžio gabalas virsta menine forma, simboliu— „dievuku". Kartais, tiesa, ir tos formos, ir į jas apvilktas simbolis — „dievukas" grubus. Bet tiktai iš pirmo pažiūrėjimo. Įsižiūrėkime geriau. Krinta „grubumo" uždanga ir atsiveria kūrybinė drąsa, sugebėjimai savo jausmams rasti ir tos formos niuansai. O tatai verčia tikėti tą skulptūrą, matyti jos naivumą, bet susijusį su sielos pakilimu.

Žiūrėki, kitame „dievuke" prabilsta barokinėmis lytimis. Bet koksai šis barokas! Tai ne iš Italijos atkeliavęs, tai barokas kalbąs iš mūsų bažnyčių altorių. Taip! Jis liaudies meno kūrėjo sieloje išugdytas, išliūliuotas. Anasai, tolimas, jam buvo tiktai impulsas ryžtis kitos kalbos ieškoti. Ryžosi ir surado.

Primityvių, barokinių formų Dievybės, šventieji sėdi — stovi: stogastulpiuose, koplytstulpiuose, koplytėlėse. Atsirado jie tenai tam, kad laimintų ūkius, laukus, vietas; kad atsidėkotų už teikiamas malones.

Įvairiaspalviai jie yra. Spalvos ryškios, gražios. Tokios, kokios jų paskirčiai tinka, kokios žiūrėtojo akims malonios. Jos savotiškai kalba ir papildo trūkstamas skulptūrines formas. Ne viską gi tame medžio gabale išpiaustysi paprastu peiliu. Akių lėlelės, antakiai, plaukai, kraujo lašai, ašaros, rūbų ornamentas — tokie smulkūs ir neįtikins žiūrėtojo vien savo skulptūrine prigimtimi. Į pagalbą pasiimta spalvos. Jos tatai viską sustiprina, pabrėžia. Mėginimai pasisekė ir spalvoms duota vietos daugiau. Visas „dievukas" virto spalvų gama. Dvi atskiros meno prigimtys tampriai susijo vienam tikslui — vaizdingumui. Begalinis, švelnus Kristaus — Rūpintojėlio liūdesys, Pijetos-Motinos skausmai, šventųjų šypsenos ir rūstumas. Ir toji kalba prabilsta ne vien į liaudies sielą. Ji įtikina ir meno prisismaguriavusį žmogų.

Kas yra brangiausia mene? Kūrybinis betarpiškumas. Juo mūsų liaudies skulptorius kiaurai persunkė savo kūrinius.

Lietuvos peizažą įvairina, turtina ne vien minėti kryžiai. Savo kalbą turi sena medinė bažnyčia ir tokia pat varpinė.

Galingos Dievybės buveinei skiriama bažnyčia, prieš Ją nusilenki, Jai maldas, padėką siųsti šaukia varpai iš varpinės. Nuolatos čia vyksta amžinoji misterija. Tad išdidesni, monumentališkesni turi būt tie pastatai. Ir stato dailidė juos kiek nusimanydamas gražiau. Bažnyčią būtinai su vienu — dviem bokštais. Arba nors su boksteliu iš frontono bei per kryžmą. Varpinė — visa savo forma bokštas. Tų bokštų viršūnes vainikuoja gražus, iš geležies nukaltas kryžius. O kaip dažnai, kaip ir stogastulpiuose, koplytstulpiuose jis virsta saule. Kaip Hosanna giedama ten, šventyklos viduje, altorių aukso blizgėjime, smilkalo dūmuose ir kvape, taip čia, išorinėj išvaizdoj, vien architektūrinėmis formomis. Ir kyšo tie bokštai iš užu kalnelių, medžių viršūnių. Iš tolo juos tėmiji ir žinai, kad kartais didelį estetinį pasigėrėjimą teikia tokie pastatų ansambliai, akmens tvoros ir medžių vainiko užtvaros.

Kaip stebuklingai gražiai atrodo tos mūsų medinės bažnyčios su visa savo aplinkuma, kai Velykų rytmetį banguoja aplink jas žmonių minia — procesija ir iš visų krūtinių veržiasi galingas Alleluja! Ilgai nematęs to vaizdo, gali apsvaigti džiaugsmo ir kilnumo jausmais.

Įeiki į lietuvio gyvenamojo namo, klėties vidų. Ir čia tave sutiks ne viena liaudies meno pažiba. Gryčios sienos apkabinėtos šventųjų paveikslais. Šiandieną jie dažniausiai iš svetur atgabenti, blizgantieji ir kažin kokių keistų spalvų. Bet dar neseniai jų vietoje kabėjo čia pat, Lietuvoje, menininkų - prasčiokėlių gamintieji raižiniai medyje. Įvairūs šventieji traktuojami juose panašiai aniems, medyje droztiems „dievukams". Tas pats nuoširdus primityviškumas, reiškiamas stora juoda kontūro linija, o jos tarpe spalvų dėmės. Nau-

Šv. Jurgis

juose raižiniuose ryškios, skambios, bet kokios švelnios senuose, kai laikas padėjo savo antspaudą.

Nežinai kokie čia atgarsiai skamba: viduramžių miniatiūrų, ar gotikos bažnyčių vitražų. Rodos, nei vieno nei kito lietuvių liaudies kūrėjas negalėjo matyti, o yra kažin kas bendra. Gal visiems laikams ir visoms tautoms yra bendri tam tikri kūrybiniai principai. Greičiausia, taip. Tačiau tatai nekliudė raižinių autoriams savotiškai patraktuoti siužetų, jo meniniam išbaigimui rasti savitus motyvus bei elementus. To rezultate turime tokius turiningus ir turtingus meninių formų raižinius, kuriuos visuomet galime išskirti iš Vakarų Europos raižinių tarpo. Taip dalykui esant, tenka konstatuoti mūsų liaudies menininkų sugebėjimus ne sekti, bet kurti savas brangenybes, reikšti savąjį vidaus pasaulį.

Liaudies raižiniuose, greta jų grafiškos prigimties, matome tapybinį pradą: visi tarpštrichiniai balti plotai padengiami spalvomis. Bet mūsų liaudis žinojo ir „grynąją tapybą" šventųjų paveikslams vaizduoti. Ir čia siužetas kartais traktuojamas tamsios spalvos kontūrine linija, bet dažniausia ją sudaro tiktai spalvų ribos. Tad čia meno kalba pavesta tiktai spalvoms. Kartais jos skamba disonansu, bet dažniausiai atrandama pilnas jų sąskambis.

Jeigu raižiniai medy, tapyba mūsų liaudyje atsirado bažnytiniam menui veikiant ir jį savotiškai suprantant, tai visai negalime to pasakyti apie dekoratyvę tapybą: skrynių, spintų plokštumų dengimą ornamentais ir stilizuota augmenija. Čia sodžiaus menininkas turėjo pilniausią laisvę savo dekoratyvio grožio jausmui pareikšti. Primityvus geometrinis ornamentas, kartais su simbolikos atspindžiu (šešiakampe žvaigžde), susipynė su augmenijos stilizacija ir spalvų darna. O koksai mokėjimas suskaldyti duotąją plokštumą ir išlaikyti vieningumą. Reikalinga gilaus kompozicijos dėsnių nujautimo, kad tesėtumei taip operuoti plokštumomis! Be to, koksai gėlių stilizacijos savotiškumas! Dominuoja tulpė: raudona, balta, žalia. Kartais ji ant statmeniško stiebo, o jo šonuose simetriškai kitos. Labai dažnai ji yra užbaiga gracingai išsilenkusios šakos. Kiekvienu atveju išlakyta rašto ir spalvų ritmika.

Tikrai, labai gražių pavyzdžių sutinkame šioje lietuvių liaudies meno srity.

Ką gi davė lietuvių liaudies menui lietuvė? Įvairiausių audinių. Raštuotų ir spalvotų. Pradedant paprasčiausia juosta ir baigiant kilimais. Čia meno pojūtis kartais išliejamas vien dviejų spalvų — nebaltintų ir baltintų linų siūlų pagalba, kartais, kaip prijuostėse, gana plačia spalvų gama. Įaudžiama ji arba į įvairiaformių geometrinių raštų plotus, arba į sugeometrintos stilizacijos tulpes. Ir visuomet kažin kaip savotiškai kukliai, bet turtingai, kaip iš dainų lietuviškoji gamta, mergelės meilė.

Lietuvių liaudis sukūrė didelį, savotišką meną. Galime tiktai džiaugtis ir didžiuotis, kad ir šiandieną ne vienu jo gražiausiu pavyzdžiu galime pasigirti kitiems. Šiandieną, kada viską niveliuojanti mašina užvaldė pasaulį. Tiesa, ta mašina baigia pavergti ir lietuvį, bet jo nelabai tolimos praeities aruoduose daug dar yra tos nuostabios kūrybos. Reikalinga tiktai neleisti nejučiomis jai dingti. Reikalinga ją mylėti, b r a n g i n t i, rinkti. Reikalinga, nes tai yra didžiausias mūsų tautos turtas. Ne siauras jausmas tatai sako, bet kitų mūsų liaudies menu susidomėjimas, gėrėjimasis. Ypač mūsų mediniais kryžiais, medžio skulptūra, raižiniais medy. Stebėjosi italų meno ir mokslo žmonės, kai Tarptautinėj Pritaikomojo Meno Parodoj Monzoje (1924 m.) pamatė mūsų liaudies skulptūrą,

Žemaičių kryžiai
M. K. Čiurlionies paveikslas

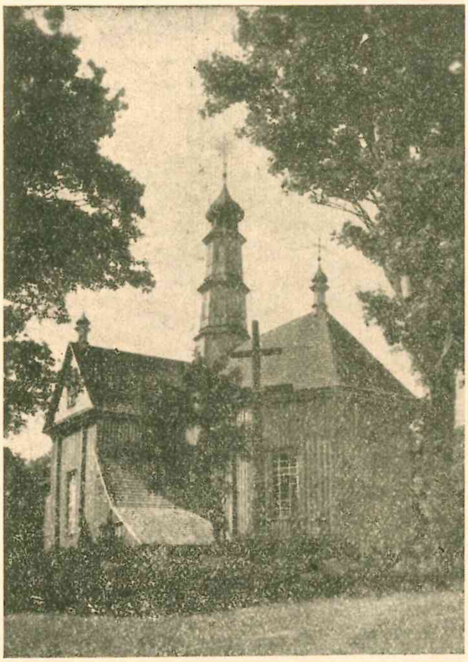

Liolių miestelio bažnyčia
(Raseinių apskr.)

Rozalimo bažnyčios varpinė
(Panevėžio apskr.)

Koplytėlė Telšių kapuose

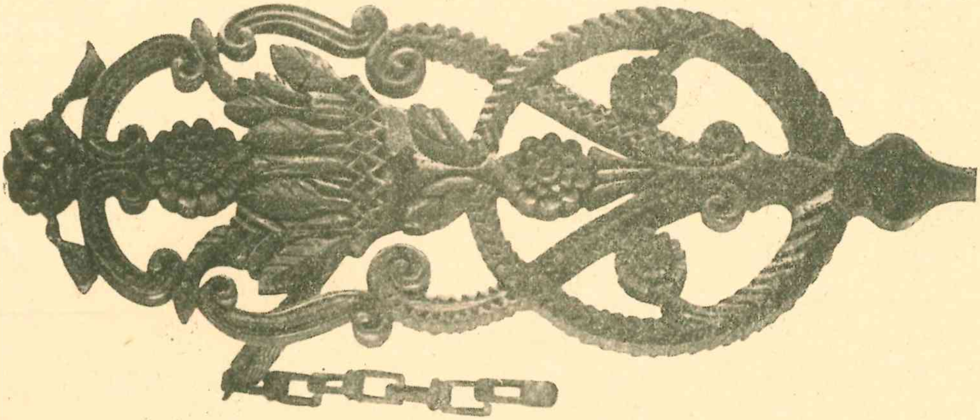

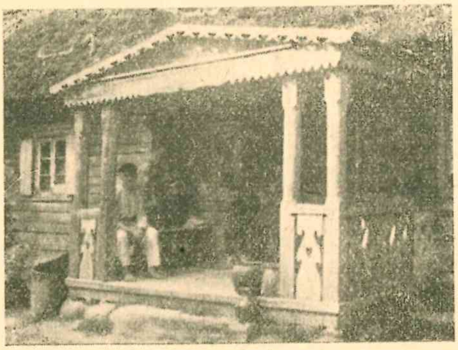

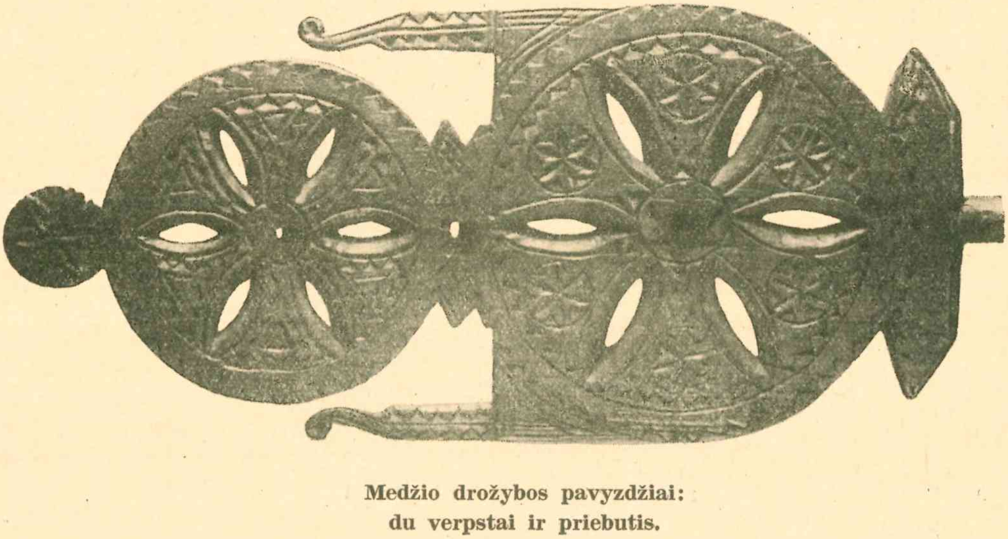

Medžio drožybos pavyzdžiai:
du verpstai ir priebutis.

kryžių padidintas fotografines nuotraukas. Dar labai gėrėjosi tuo mūsų liaudies menu švedai, norvegai, danai, kai dėka Čiurlionies Galerijos rinkiniams buvo suruoštos tenai jo parodos. Ne tiktai stebėtasi, bet parodyta jam nuoširdžios pagarbos, entuziazmo. Už mūsų liaudies kūrybinį nuoširdumą, nuoširdumu jos menui atsilygino XX amžiaus kultūringas žmogus. Žymiausias Europos etnologas, d-ras Sigurd Erixon, to mūsų meno parodos Stockholme kataloge pasakė: „...tokia paroda, kaip šioji, parodo tiek daug kultūros bruožų, tiek daug jos dvasios momentų, kad visa tai mus daugiau supažindina su tauta, negu, kad šių laikų subjektyvūs menininkai galėtų padaryti, jeigu jiems būtų pavesta parodyti tautos kultūrinę sąmonę".

Aš čia nesiryžau mūsų liaudies meną moksliškai nagrinėti. Esu bandęs tatai padaryti kitur. Mokslinis tyrinėjimas kartais daug to meno savybės bruožų parodo, bet, suėmęs meno reiškinius į metodo, sistemos rėmelius, dažnai neparodo paties svarbiausio — jo sielos. Liaudies menas kuriamas siela, tad siela jį reikalinga ir priimti. Taip jį priėmus, jis gali tapti daug suprantamesnis, negu žiūrint į jį per mokslinių disciplinų prizmę.

P. Galaunė.

Klėtis Anykščių miestely
(Utenos apskr.)

Nuo Vilniaus Akademijos
Iigi Vytauto Didžiojo Universiteto

Ankstesnieji ir vėlesnieji mūsų aukštosios mokyklos pirmatakai

Mūsų pirmoji aukštojo mokslo įstaiga, pavadinta garbingu Vytauto Didžiojo vardu, savo pačių jėgomis ir triūsu Nepriklausomoje Lietuvoje sukurta, deja, negali, kaip visi žinome, didžiuotis savo amžiaus ilgumu ir savo kilmės negali rišti su laikmečiu asmens, kurio garbingu vardu dabar puošiasi. Ji greičiau gali didžiuotis savo jaunumu, būtent, kad per trumpą savo gyvenimo laikotarpį sugebėjo pasiekti vertingų rezultatų mokslo srityje ir suspėjo įsigyti nemaža nuopelnų bendros krašto kultūros ūgdyme.

Genialusis politikas, genialusis strategas ir vertingasis patriotas, Vytautas Didysis, buvo per sunkių rūpesčių apkrautas, per painias ir per suraizgytas priešų apsuptos valstybės užsienio politikos problemas smegenimis ir ginklu turėjo spręsti, kad jam būtų likę pakankamai laiko ir galimumų pakelti ar bent geriau suorganizuoti savo krašte švietimą ir gyviau kultūros ūgdymu susidomėti. Nebūsime vienašališki ir, pripažindami jo neabejotiną genialumą politikoje ir kare, nevengsime pažymėti šios nemenkos spragos, kurią didysis karvedys ir politikas tarytumei, buvo pamiršęs. Aišku, anos gadynės lietuvių gyvenimo sąlygose pasiknisę, pakankamai rasime šią spragą pateisinančių aplinkybių. Kai reikėjo taip įtemptai kovoti už Lietuvos laisvę prieš lenkus ir už Lietuvos gyvybę prieš germanus, švietimo reikalai nusistūmė į antrą vietą. Todėl ir Vytauto Didžiojo vardu pavadintas universitetas savo pirmatakų turi ieškoti ne jo laikmetyje, bet gerokai vėliau.

Bene svarbiausios priežastys, vertusios susirūpinti aukštesniojo ir aukštojo mokslo institucijomis Lietuvoje, buvo tikybinio pobūdžio. Vakarų Europoje XVI amžiaus pirmoje pusėje kilo tikybinis judėjimas, vadovaujamas Martyno Liuterio, nukreiptas prieš Romos popiežių ir katalikybę, vėliau pavadintas reformacijos judėjimu. Laikui bėgant, iš grynai tikybinio, jis greit virto plačiu politiniu ir kultūriniu sąjudžiu.

Tuo laiku mūsų didikų ir bajorų sūnūs mokslus ėjo kaip tik daugiausia Vakarų Europos universitetuose, kur buvo įsiveržęs protestantizmas. Trumpai sakant, dėl vienų ar kitų priežasčių studijuojantieji užsieny Lie-

tuvos žmonės apsikrėsdavo galinga laiko dvasia, protestantizmu, ir grįžę Lietuvon buvo jei ne uolūs jo platintojai ir propagandistai, tai vis dėlto, išmokslinti jo simpatikai. Protestantizmui Lietuvoje plėstis taip pat buvo palankios ir vidujinės priežastys, ir kai jis antroje XVI amžiaus pusėje pasiekė Didžiąją Lietuvą, čia jis bematant surado neatsparią, vešlią dirvą. Ano meto dvasininkai Lietuvoje buvo dažniausiai nelietuviai, daugelis jų lietuvių kalbos nemokėjo, todėl platieji gyventojų sluoksniai, liaudis, negalėjo nei jais pasitikėti, nei jų gerbti ar klausyti. Galima spręsti, kad tie žmonės nebuvo labai susirūpinę jiems valdžios suteikta katalikybės religija ir lengvai bei su noru priimdavo „naująjį tikėjimą", vadinamą „vokiečių mokslą". Kad katalikybė tuo laiku dar nelabai gilias šaknis lietuvių liaudies sąmonėje buvo įleidusi, liudija tai, kad kai kurie, ypačiai mažiau apšviestų sričių kaimiečiai, nebesiorientuodami religiniuose ginčuose ir kovose, ėmė grįžti į savo senąjį tėvų tikėjimą. Vyskupas Valančius tvirtina, kad tuo laiku visoje Žemaičių vyskupystėje buvo likę vos septyni katalikų kunigai, o Šatrijos kalne buvusi vėl užkurta senoji lietuvių šventoji ugnis. Padėtis, kaip matyt, buvusi labai liūdna, ir tat turėjo sukelti likusių katalikybės gynėjų energiją ir akciją kovoti. Toji kilusi kova tarp dviejų religijų propagandininkų pakėlė Lietuvos švietimą. Kovai vesti buvo vartojamos visos priemonės, o labiausia, žinoma, tam tinkamiausios — spauda ir mokyklos.

Lietuvos katalikų kunigų ir katalikybės kovotojų priešakyje atsistojo du žymiausi to meto aukštieji dvasininkai: Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius (1504-1580) ir Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis (mirė 1609 met.), kuriuodu, turėdami gabių pagalbininkų, ne tik pataisė pašlijusius katalikų tikėjimo dalykus Lietuvoje, bet juos dar gerokai pirmyn pavarė. Vysk. V. Protasevičius, suprasdamas mokytų teologų ir kunigų reikšmę, tam tikslui parsikvietė 1569 met. į Vilnių Jezuitus, kurių pirmoji pareiga buvo pasirūpinti švietimu ir kova su protestantizmu. Jau kitais metais (1570) jezuitai įkūrė Vilniuje pirmąją gimnaziją, o aštuoneriems metams praslinkus, būtent 1578 metais, Lietuvos Lenkijos karaliaus Stepono Batoro leidžiami ir popiežiaus Gregorijaus XIII pritariami ir palaikomi, įkūrė Vilniuje Akademiją. 1578 metai yra pirmoji data, kada Lietuvoje bent formališkai, nors ir ne lietuvių mokslo jėgomis, buvo įkurta aukštojo mokslo įstaiga.

Jezuitų Akademijoje buvo dėstoma filosofija ir teologija. Filosofijos fakultete buvo skaitomi septyni dalykai: keturi, kuriuos šiandien pavadintume humanitariniais, — logika, metafizika, etika ir istorija, — ir trys gamtos - matematikos dalykai: matematka, gamtos mokslas ir geografija. Teologijos fakultete buvo dėstomi, aišku, tik grynai teologiniai dalykai ir kai kas iš senųjų kalbų: dogmatinė ir moralinė teologija, Šventasis Raštas, kazuistika, polemika, kanonų teisės, bažnyčios istorija ir hebrajų kalba. Vėliau Akademijoje buvo atidarytas dar teisių fakultetas, kuriame 4 profesoriai dėstė kanonų ir civilines teises. Ligi pilno universiteto čia, kaip matome, dar trūko medicinos fakulteto. Specialių technikos fakultetų šešioliktojo amžiaus universitetuose dar nebūta.

Mokslas Vilniaus Jezuitų Akademijoje, matyt, turėjo būti pakankamai aukštai pastatytas, nes Akademija turėjo užsienio akademijų ir universitetų teises. Krašto viduje ji taip pat naudojosi atitinkama pagarba ir prielankumu, nes karalius Steponas Batoras tai akademijai davė teisę dės-

tyti įvairius mokslus ir suteikdinėti mokslo laipsnius užsitarnavusiems asmenims. Vyriausieji Akademijos prižiūrėtojai buvo Vilniaus vyskupai.

Beveik per ištisus du šimtu metų Vilniaus Jezuitų Akademija varė Lietuvoj mokslo darbą ir rūpinosi švietimu. Jos lankytojai buvo daugiausia dvasininkai arba diduomenės vaikai. Kad bepradedąs įsigalėti protestantizmas per tą laikotarpį buvo beveik galutinai sumuštas, čia buvo tam daug visokių politinių priežasčių, bet Vilniaus Jezuitų Akademijos rolė toje kovoje buvo taip pat labai žymi.

1773 m. Jezuitų ordenas buvo panaikintas. Vilniaus akademija, tų pačių viršininkų vadovaujama, toliau nebeturėjo teisės egzistuoti. Lietuvos - Lenkijos suvienyta valstybė tuomet jau buvo pradėjusi trupėti. 1772 m. įvyko pirmasis jos padalinimas. Tat senosios tvarkos fanatikams kiek atvėrė akis, nors ir po laiko. Bet buvo gera tai, kad Lietuvos - Lenkijos valstybėje pradėta uoliau rūpintis kultūros, mokslo ir aplamai švietimo reikalais. Tuos dalykus vedė ir tvarkė vadinamoji Edukacinė Komisija, kuri tuo laiku buvo nelyginant švietimo ministerija Lietuvos teritorijoje. Jos žinion ir perėjo uždaryta Jezuitų Ordeno laikyta Akademija.

Edukacinės Komisijos vadovaujamųjų asmenų nusiteikimas ir pažiūros kiek skyrėsi nuo Jezuitų Ordeno viršininkų nusistatymų. Jezuitai, kaip ir šiandien, o juo labiau anuomet, buvo kovojanti popiežiaus armija, kantriai, su užsispyrimu ir be atodairos ginanti Katalikų Bažnyčios mokslą ir egzistenciją; ji—vien tik religiniams dalykams skirta organizacija. O Edukacinėje Komisijoje būta daugiau pasaulietiškai nusiteikusių asmenų, todėl, žinoma, labiau linkusių į pasaulinius, ne teologinius, mokslus. Vilniaus Jezuitų Akademija buvo pavadinta Vyriausioji Lietuvos Mokykla. 1781 m. ją iš naujo atidarė ir toliau vedė garsus anų laikų astronomas Martynas Počobutas Odlianickis. Dėstomųjų dalykų programa buvo gerokai reformuota. Vyriausioji Lietuvos Mokykla turėjo keturis skyrius: teologijos, fizikos, teisių ir medicinos. Tai sudaro beveik pilną universiteto mokslo programą. Pažymėtina, kad prie mokyklos veikė ir astronomijos observatorija. Bet Lietuvoje trūko gerai pasiruošusių mokytojų, todėl Počobutas Odlianickis sumanė pasikviesti mokslininkų iš Vakarų Europos. Daugelis kviestųjų buvo geri savo dalykų žinovai, ir mokslas Vyriausiojoje Lietuvos Mokykloje buvo gana aukštai pastatytas.

Bet šalia naudingos mokslo programos reformos, Vyriausioji Lietuvos Mokykla įvedė dar vieną naują reformą, kurios pasėkos tik vėliau ypačiai žalingai atsiliepė Lietuvos šviesuomenei ir tautinei kultūrai. Jezuitai buvo bažnyčios, religijos žmonės, todėl dėstomoji jų Akademijos kalba, kaip ir derėjo aniems laikams, buvo lotynų kalba. Dabar įvyko kas kita. Vieton lotynų kalbos Vyriausiojoje Lietuvos Mokykloje buvo įvesta dėstomoji kalba lenkų, nes Edukacinėje Komisijoje sėdėjo žmonės, kaip sakėme, daugiau pasaulietiškai nusiteikę, o tai anais laikais reiškė, kad jie savo mintis dėstė ir rašė lenkų kalba. Šiandien mums visiems aišku, kad Lietuvos didikams, bajorijai ir dvasininkams nutautėti daug mažiau buvo pavojinga neutrali lotynų kalba, anų laikų tarptautinė ne tik bažnyčios, bet ir mokslininkų kalba, — negu kad naujai įvestoji mokslo dalykams dėstyti lenkų kalba, kuri tuo pat metu įgijo mokslo, kultūrinės kalbos reikšmę. O kadangi ji buvo artimo kultūriškai ir politiškai stipresnio kaimyno kalba, ji juntamai - nejuntamai nusavino ir pervedė į savo pusę daugelį ano meto Lietuvos šviesuomenės atstovų, mokslo ir meno talentų. Įpratę lenkiškai galvoti, lenkiškai savo mintis dėstyti ir reikšti, daugelis pradėjo ilgainiui

lenkiškai ir jausti. O jei dar kurie karštai lietuviškai jautė, visvien buvo svetimi mūsų kalbai ir mūsų tautiškai kultūrai. Jie negalėjo jos ūgdyti, jų darbo vaisiais pagaliau tik svetimieji pasinaudojo. Tas faktas, kad kultūrinė lietuvių gyvenimo būklė taip susitvarkė, jog lietuvių kalba raštuose buvo tik šventų giesmių ir maldaknygių kalba, o ne mokslo ir meno kalba, vėliau atėmė iš mūsų ne vieną tų didžiųjų talentų, kurie nors ir lietuviškai jautė, bet rašė lenkiškai ir ne mūsų, o svetimųjų raštiją, mokslą ir meną turtino...

1569 m. Lietuva ir Lenkija sudaro „amžiną" uniją, kuri lietuviams buvo be galo kenksminga ne tik politiškai, nes ji visuomet lengvai sužlugdydavo visas lietuvių tautines kultūrines aspiracijas. Susijungusias valstybes ištisus du šimtmečiu ėdė politinės anarchijos vėžys ir galiausiai XVIII amžiaus gale privedė prie galutinio vienos ir antros valstybės politinės nepriklausomybės praradimo. 1795 m. trečiasis ir paskutinysis Lietuvos - Lenkijos padalinimas visam šimtmečiui su viršum lėmė abiem tautom gyventi svetimų valdovų politinėje ir kultūrinėje vergovėje. Per paskutinį padalinimą didžioji etnografinės Lietuvos dalis su Vilnium atiteko Rusijai. Iki tol egzistavusiai Vyriausiajai Lietuvos Mokyklai caras Aleksandras I 1803 metais suteikė universiteto teises ir davė Vilniaus Universiteto vardą.

Vilniaus Universitetas per tris dešimtmečius buvo žymiausiu centru Lietuvos, Lenkijos ir Gudijos patriotų, svajojančių apie savo žemių išlaisvinimą, užsidegusių tėvynės, ypačiai jos praeities meile ir tiesos ieškojimų norais. Čia susirinkusius tų kraštų stambiosios ir daugiausia smulkiosios bajorijos sūnus mokė ir prusino žymūs profesoriai, visi geri savo dalyko žinovai ir ne mažiau talentingi ir užsidegę propagandininkai, karšta praeities ir laisvės meile įkvėpti romantikai.

Vilniaus Universitete ypačiai išbujojo savo krašto tyrinėjimų ir pažinimo mokslas. Krašto senovė, praeitis, papročiai, kalba, liaudies dainos, pasakos, padavimai, žmonių būdo bruožai etc. etc. — tai buvo dalykai, kuriems atsidėję dirbo profesoriai, o nuo jų neatsiliko ir studentai. Iš visos Lietuvos Vilniun rinkosi vertinga istorijos ir tautotyros mokslo medžiaga.

Vilniaus Universitetas turėjo didelių, dar ir šiandien nepamirštamų mokslo vyrų. Pavyzdžiui, visuotinės istorijos profesorius Jokimas Lelevelis, kuris daugiausia tyrė Lenkijos praeitį, bet rašė ir apie Lietuvos praeitį ir vienu kitu mažmožiu padėjo aiškinti mūsų krašto istoriją. Giliai ir gražiai dėstydamas istorijos mokslą, ne vieną studentą pakurstė tyrinėti savo krašto praeitį. Toliau, Ignotas Onacevičius, dėstęs diplomatiją ir statistiką, paliko Lietuvos istorijos rankraštį ir daug padėjo istorikams Narbutui, Daukantui... Ignotas Danilavičius, civilinio kodekso profesorius, tyrinėjo Lietuvos teisių istoriją ir metraščius. Juozapas Jaroševičius aprašė Lietuvos kultūros istoriją, pažymėtiną pažiūrų gilumu ir istorijos mokslo supratimu. Darbavosi čia ir daug kitų žinomų mokslininkų, kaip Počobutas, architektorius Lauras Gucevičius, Norvaiša, Sniadeckiai, Jundzila, Grodekas, Borovskis (klasikinių kalbų ir literatūrų profesorius)... Universitetas turėjo veik visus universitetinio mokslo skyrius: fizikos, matematikos, dvasinių ir politinių mokslų, medicinos, meno ir literatūros.

Vilniaus Universitetas, savo žydėjimo dienomis turėjęs virš 600 klausytojų, buvo didelę daugumą jų patraukęs tirti savo kraštą, uždegęs roman-

tiška praeities meile, jų sielos pasaulį pozityvine, sveikai etine linkme organizavęs (filaretų, filomatų draugijos...). Vilniaus Universitetas ir Lietuvai davė tokius vyrus, nusipelniusius tautiniam lietuvių tautos atgimimui, kaip L. A. Jucevičių, Simaną Daukantą, vysk. Motiejų Valančių, istoriką Teodorą Narbutą, M. Balinskį, poetą Simaną Stanevičių, M. Griškevičių, Kajetoną Nezabitauskį ir kitus. Be to, jame mokėsi ir jo dvasioje brendo tokie lietuviškai jautę, bet lenkiškai rašę genialūs poetai, kaip Adomas Mickevičius, J. Kraševskis ir kiti.

Vilniaus Universitetas sudarė vertingų tradicijų Lietuvos praeičiai tirti ir jos kalbai pamylėti. Nors jame būta ir lenkiškos-šovinistiškos įtakos, nors dėstomoji kalba taip pat buvo lenkų ir nemaža profesorių buvo lenkai, sulenkėję gudai arba sulenkėję vokiečiai, — vis dėlto jis būtų buvęs vertingas pirmatakas to universiteto, kurį Laikinoji Lietuvos Valdžia Nepriklausomai Lietuvai kuriantis projektavo Vilniuje įsteigti. Deja, likimas nelėmė šiam projektui tapti kūnu.

1830 m. ir kiek anksčiau per Europą nuėjo neramumų ir sukilimų pirmoji banga. Ji, matyt, smarkiai veikė ir Lietuvos ir Lenkijos dar neužsnūdusią visuomenę, kurioje dar nebuvo užgesę norai išsivaduoti iš priespaudos ir atgauti prarastą laisvę. Vilniaus Universiteto jaunuomenė šiai dvasiai ne tik nebuvo svetima, bet karštai ją propagavo ir visais būdais rėmė įsiveržusį 1830 metų sukilimą. Bet sukilėliai pralaimėjo, negaudami tikėtosios realios paramos iš užsienių, sukilimas buvo numalšintas, ir Rusijos caras Mikalojus I, vienas reakcionieriškiausių Rusijos carų, Vilniaus Universitetą 1832 m. uždarė. Buvo palikta tik medicinos skyrius ir Dvasinė Akademija. Bet medikai jau nebevaidino to vaidmens, kaip kitų, ypačiai literatūros, istorijos mokslų profesoriai ir studentai; be to, ir tas pats medicinos skyrius netrukus buvo panaikintas, o Dvasinė Akademija 1842 m. buvo perkelta į Peterburgą. Taip carizmas tikėjosi galutinai išrauti visas patriotinio lietuvių sąjudžio šaknis etnografinėje Lietuvoje, ne tik nedavė naujoms mokslo įstaigoms atsirasti, bet ir užsilikusias visiškai išnaikino. Kultūrinis ir tautinis sąjudis po Universiteto uždarymo, žinoma, nesustojo, bet buvo gerokai sutrukdytas.

Lietuvos Universitetą bekuriant
Jo organizacija

1. VERGOVĖS LAIKMETIS

Taip, kultūrinis ir tautinis sąjudis po Vilniaus Universiteto uždarymo nesustojo, bet Lietuvos žemių gyventojai, Universiteto netekę, buvo priversti dangintis, kam kur papuola ir kas kur gali. Daugumas aukštuosius mokslus eiti važiavo į Rusijos universitetus, vėliau į Varšuvos universitetą, bet buvo nemaža ir tokių Vakarų Europos universitetų, kurių auditorijas, koridorius ir bibliotekas mindžiojo lietuvių arba iš Lietuvos kilusių studentų kojos.

Vargingas ir tragiškai sunkus likimas teko lietuvių tautai pakelti: ji neabejotinai priklauso prie tų skaičiaus, kurių kultūrinė pažanga ir tautinės kultūros ūgdymo laisvė buvo žiauriausiai, stačiai barbariškai slopinama. Netrukus po nepasisekusio antrojo sukilimo, 1864 m. lietuviams buvo

atimti jų rašmenys—spauda lotyniškomis raidėmis, mokyklos, kiek laisvesnės savivaldybės ir t. t. Kadangi lietuvių liaudis rusiškomis raidėmis ir nenorėjo ir nemokėjo skaityti, galima suprasti, į kokią būklę turėjo patekti švietimo reikalai. Kraštas buvo išsiilgęs savo kalba raštų ir mokslo, kraštas jau juto laisvės norą, ėmė gimti tautinė sąmonė, — tai rodo tie herojiški knygnešių žygiai ir visas platus konsperatyviškas lietuviškos spaudos platintojų darbas, už kurį grėsė ištrėmimas į Sibirą, likimas, ištikęs ne vieną to žiauraus reakcijos laikmečio pionierių.

Tuo tarpu, kai tauta konvulsingai blaškėsi, kentė ir pasiilgusi troško bent kiek šviesos ir mokslo savo kalba, geresnioji jos šviesuomenės dalis, norėdama geriau moksluose pasitobulinti, buvo priversta dangintis į svetimus, tolimus kraštus, ir, žinoma, nemaža dalis ten baigusių aukštąjį mokslą savo proto darbą ir jėgas atiduodavo svetimų tautų kultūrai ir gerovei kelti. Smulkiau pavaizduoti šią tragingą būklę ir apskaičiuoti tuos milžiniškus nuostolius, nuolat spaudusius Lietuvą beveik per visą šimtmetį, yra mūsų kultūros istorijos dalykas, ties kuriuo čia plačiai nesustosime. Tik reikia priminti, kad Lietuva be galo skaudžiai jautė šią moralinę ir kartu materialinę žalą ir dar prieš Didįjį Karą jautė reikalo turėti savo aukštąją mokyklą. Visuomenės organizacijos dėjo daug pastangų atgaivinti Lietuvoje aukštąją mokyklą, bet jos nedavė vaisių. Užėjęs Didysis Karas, viską išgriovęs ir sunaikinęs, išblaškęs ir taip jau išsiskirščiusias negausias lietuviškosios inteligentijos pajėgas, žinoma, dar labiau sumažino galimumus realizuoti šią vertingą pastangą.

2. NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS AUKŠTIEJI KURSAI

Didžiojo Karo siautuliams artėjant prie galo ėmė aiškėti galimumai sukurti Nepriklausomą Lietuvą. 1917 m. rugsėjo 18-22 d. Vilniuje įvyko lietuvių konferencija. Besikuriančios Lietuvos reikalams vesti ir tvarkyti ji išrinko Valstybės Tarybą, kuri ,kad ir sunkius ir pavojingus laikus gyvendama, nematydama daug realių galimybių nepriklausomai valstybei susikurti, tačiau gyvai jausdama atgimstančios tautos patriotinį pulsą ir norą savarankiškai gyventi, 1918 m. vasario mėn. 16 d. paskelbė Lietuvos nepriklausomybę.

Šiame painiame politikos sūkuryje tačiau nebuvo pamirštami krašto kultūros ir mokslo reikalai. Pirmon galvon energingesnioji Lietuvos šviesuomenės dalis troško vėl atgaivinti garsųjį Vilniaus Universitetą, tiek daug nusipelniusį Lietuvai, tiek daug sukūrusį vertingų tradicijų. Todėl Valstybės Taryba 1918 m. gruodžio 5 d. priėmė Vilniaus Universiteto statutą ir netrukus ruošėsi jį atidaryti, būtent, ateinančių 1919 m. sausio 1 d. Tačiau per tą laiką politinė būklė pasikeitė Lietuvos nenaudai, lenkų ir rusų nedraugiški žygiai privertė Laikinąją Lietuvos Vyriausybę išsikelti iš Vilniaus į Kauną. Vis dėlto Vilniuje pasilikę lietuviai šviesuoliai nesnaudė. 1919 m. buvo atidaryti Dr. J. Basanavičiaus vedami Aukštieji Mokslo Kursai. Bet sunkus buvo tų Kursų likimas: lenkai tiek spaudė ir persekiojo Vilniaus lietuvius, kol 1921 m. Kursus uždarė. Kursai Vilniuje turėjo 23 dėstytojus ir 117 klausytojų.

Bet ir persikėlusi į Kauną, Laikinoji Lietuvos Vyriausybė negalėjo paskirti daug laiko ir lėšų rūpintis universiteto steigimu. Ji turėjo didesnių rūpesčių: ginti kraštą nuo rusų bolševikų veržimosi ir naujai atsiradusių

bermontininkų bandų. O šviesuomenė, kad ir atskirta nuo Vilniaus, nesiliovė stengusis kuo greičiau turėti savą aukštąją mokyklą. Nesulaukdama iš valdžios įkuriant universiteto, ji įsteigė Aukštųjų Mokslų Draugiją, kuri 1920 m. sausio 27 d. buv. Seimo salėj iškilmingai atidarė Aukštuosius Kursus, — tai buvo privatine iniciatyva ir savomis lėšomis įkurta Aukštoji Lietuvos mokykla.

Aukštuosiuose Kursuose buvo atidaryti šie skyriai:

1. humanitarinis (vedamas prof. E. Volterio),
2. juridinis (ved. A. Janulaičio),
3. matematikos - fizikos (ved. Z. Žemaičio),
4. gamtos (ved. T. Ivanausko),
5. medicinos (ved. D-ro M. Nasvyčio) ir
6. technikos (ved. prof. Pr. Jodelės).

Aukštųjų Kursų vadovu pirmaisiais metais buvo Zigmas Žemaitis, daugiausia įdėjęs energijos ir pasišventimo juos steigiant, antraisiais — J. Vabalas - Gudaitis.

Darbo sąlygos Aukštuosiuose Kursuose ir dėstytojams ir klausytojams buvo nepaprastai sunkios. Žinomas dalykas, trūko lėšų. Reikalai kiek pasitaisė, kai privatinę iniciatyvą netrukus finansiškai parėmė Vyriausybė. Nemaža Aukštiesiems Kursams padėjo ir Amerikos lietuviai, kurie nepriklausomybės kūrimo laikmečiu labai jautriai ir nešykščiai atsiliepdavo į kiekvieną čionykščų lietuvių veikėjų atsišaukimą į užjūrio brolius.

Antra, trūko patalpų paskaitoms skaityti, o dar labiau pradėtoms steigti laboratorijoms, klinikoms etc. Nedidelis caristinės Rusijos gubernijos miestas, 1920-24 m. Kaunas nebuvo pasiruošęs pavaduoti pagrobtą jau nepriklausomos valstybės sostinę — Vilnių. Viešpatavo neregėta butų krizė. Pirmaisiais metais mokslas ėjo vakarais dabartinės „Aušros" gimnazijos rūmuose. Gamtos skyrius talpinosi buvusioj Gamtos Tyrimo Stotyje, o juridinio skyriaus paskaitos vakarais buvo skaitomos buvusio Seimo rūmuose. Vėliau buvo gautas nedidelis namelis Mickevičiaus gatvėje, kur buvo įrengtas šioks toks anatomikumas ir laikinai medicinos skyriaus įstaigos. Antraisiais metais kursai persikėlė į buv. Komercijos gimnazijos rūmus (dabar I U-to rūmai) ir čia įrengė kai kurias laboratorijas.

Trečia, trūko mokslo priemonių ir tinkamų dėstytojų. Bet jau antrais metais, gavus iš Vyriausybės daugiau lėšų, buvo pradėta įruošti, pradžioje kuklios, pirmos laboratorijos, kabinetai.. Per dviejų metų Kursų egzistencijos laiką čia išbandė savo jėgas apie 50 dėstytojų, iš kurių vėliau susidarė branduolys aukštesniajam mokslo personalui Lietuvos Universitete. Kai kurie buvo siučiami į užsienį pagilinti savo žinių, specializuotis. Tuo būdu buvo iš palengvo ruošiamas būsimųjų Lietuvos mokslininkų kadras. Daugumas iš jų vėliau tapo Lietuvos Universiteto profesoriais ir docentais. Aukštieji Kursai turėjo apie 350 klausytojų, kurie paskum buvo universiteto aukštesniųjų semestrų klausytojais.

3. LIETUVOS UNIVERSITETO ĮKŪRIMAS IR ORGANIZACIJA

Aukštieji Kursai, be abejo, nei visuomenės, nei vyriausybės negalėjo patenkinti. Buvo daromi žygiai įsteigti pilną universitetą. Iš Aukštųjų Kursų ir Švietimo Ministerijos atstovų buvo sudaryta komisija, kuri 1921 m. paruošė Lietuvos Universiteto statuto projektą, kuris per Švietimo Mi-

nisteriją buvo patiektas Ministerių Kabinetui. Ministerių Kabinetas, statutą apsvarstęs ir suprasdamas gyvą reikalą jį kuo greičiau iš projekto paversti įstatymu ir realizuoti, nedelsdamas įteikė jį svarstyti Steigiamajam Seimui.

Bet Steigiamajame Seime paaiškėjo, kad statutas negalės būti greit apsvarstytas ir priimtas. Įvairios Steig. Seimo frakcijos pareiškė dėl jo savo rezervų ir pageidavimų. Statuto priėmimas užsitęsė, o tuo tarpu Vyriausybė žūt būt buvo pasiryžusi atidaryti U-tą kuo greičiausiai. Taip ir padarė. Ministerių Kabinetas universitetą atidarė 1922 m. vasario 16 d. Vadinasi, pirmosios jau savo lietuviškos vyriausybės aukštojo mokslo institucijos įsteigimo data sutapo su Nepriklausomybės paskelbimo data, — skirtumas tik ketveriais metais vėliau. Universitetas turėjo tvarkytis pagal 1918 m. gruodžio 5 d. mūsų jau minėtąjį Valstybės Tarybos priimtą Vilniaus Universiteto statutą. Jo atidarymas įvyko Aukštųjų Kursų salėje (dabartinėje U-to I rūmų didžiojoje salėje), dalyvaujant Steig. Seimo pirmininkui, e. Respublikos Prezidento p. A. Stulginskiui, Ministeriui Pirmininkui E. Galvanauskui, Švietimo Ministeriui Juodakiui, valdžios atstovams, gausingam Lietuvos inteligentijos būriui ir studijuojančiai Aukštųjų Kursų jaunuomenei.

Universiteto rektorium Respublikos Prezidentas paskirė prof. Joną Šimkų. Pagal Vilniaus Universiteto statutą buvo atidaryti 5 fakultetai, kuriems Prezidento buvo paskirti dekanai:

1. teologijos fakultetas — dekanas Dr. J. Maculevičius-Maironis;
2. socialinių mokslų fak. — dek. prof. A. Voldemaras;
3. medicinos fak. — dek. prof. P. Avižonis;
4. gamtos ir matematikos fak. — dek. prof. Z. Žemaitis ir
5. technikos fak. — dek. prof. Jodelė.

Kiekvienam fakultetui buvo paskirti „branduoliai" iš 5-7 asmenų. „Branduolių" uždavinys buvo komplektuoti fakultetams mokslo personalą, organizuoti katedras, mokslo įstaigas ir aplamai visais galimais būdais išplėsti savo fakultetą. Atidarius Universitetą, Aukštieji Kursai pamažu likvidavosi, jų mokymo darbas buvo tęsiamas toliau Universiteto planais, o ir dėstytojų dauguma pasiliko tie patys. Kursų klausytojai buvo registruojami universiteto studentais, Kursuose veikusios katedros tęsė toliau savo darbą, taip pat buvo kuriamos naujos katedros. Universiteto vyriausiąjį organą sudarė Dekanų Taryba su rektorium priešaky. Svarbesniems reikalams aptarti buvo šaukiami visos profesūros posėdžiai. Kovo mėn. 6 d. 1922 m. universitete oficialiai buvo pradėtas pirmasis mokslo semestras. Mokomojo personalo pagrindą sudarė 32 profesoriai. Universiteto Taryba (jungtinis visos profesūros susirinkimas) turėjo teisę koptuoti naujus mokomojo personalo narius, fakultetams pasiūlius. Per trumpą laiką tokiu būdu buvo priimta 11 naujų profesorių.

1922 m. balandžio 12 d. Steig. Seimas priėmė naują Lietuvos Universiteto statutą. Jis kiek skyrėsi organizacijos atžvilgiu nuo pirmojo Vilniaus Universiteto statuto, pagal kurį buvo jau įpusėjęs susiorganizuoti vasario 16 d. įsteigtasis universitetas. Todėl dabar reikėjo prisitaikinti prie naujo, Seimo priimto, statuto ir atitinkamai persiorganizuoti.

Vilniškio Universiteto statute nustatyto socialinių mokslų fakulteto vieton naujasis Seimo priimtas statutas įveda du fakultetus: teisių (dekanu

išrenkamas prof. P. Leonas) ir humanitarinių mokslų (dek. prof. Mykolas Biržiška). Galiausiai su visais pakeitimais pagal naująjį Lietuvos Universiteto statutą U-tas susiorganizavo. Atidaryti 6 fakultetai: 1) teologijos - filosofijos su 4 skyriais ir 22 katedrom; 2) humanitarinių mokslų — 18 katedrų; 3) teisių — 15 katedrų; 4) matematikos - gamtos — 22 katedros su matematikos, fizikos, chemijos, biologijos ir agronomijos skyriais (agronomijos skyrius vėliau buvo panaikintas; žemės ūkio mokslams studijuoti su nuosavu statutu ir programa buvo įsteigta Dotnuvoje Žemės Ūkio Akademija); 5) medicinos — su medicinos, veterinarijos, farmacijos ir odontologijos skyriais (veterinarijos skyrius vėliau buvo panaikintas; veterinarijos studentams duodamos valstybinės stipendijos, ir jie siunčiami studijuoti į užsienį); 6) technikos — 17 katedrų, su statybos, mechanikos, chemijos ir elektrotechnikos skyriais.

1925 m. kovo m. 31 d. Seimas Universiteto statutą papildė dar vienu — septintuoju — fakultetu: evangelikų teologijos su 5 katedromis. Šio fakulteto steigimo reikalas ypačiai suaktualėjo prijungus prie Lietuvos Klaipėdos kraštą. Aplamai ypač vakarinių Lietuvos pakraščių protestantų tikybos lietuviai orijentavosi į vokiečių pusę, įžiūrėdami katalikiškoje Lietuvoje savo konfesinius priešus, todėl buvo gyvas reikalas paruošti mokytų evangelikų tikybos asmenų, kurie paralyžuotų šią tautiniu atžvilgiu žalingą tendenciją. Na, ir šiaipjau buvo reikalinga evangelikų pastorių kitoms Lietuvos protestantų sritims (pav., Biržai). Evangelikų teologijos fakultetas gerokai pradėjo užkimšti buvusias spragas.

Statutas sako, kad, fakultetams nutarus, gali būti steigiami nauji skyriai ir naujos katedros, bet statute suminėtos katedros gali būti panaikinamos tik įstatymo keliu. Aplamai mokamojo personalo parinkimą, mokslo programų ir metodų nustatymą naujasis statutas atiduoda visiškon atskirų fakultetų žinion, išimdamas tat iš U-to Tarybos kompetencijos.

Pagal naująjį statutą vyriausias Universiteto organas yra Universiteto Taryba, kurią sudaro ordinariniai ir ekstraordinariniai profesoriai ir docentai. Vykdomąjį organą sudaro Universiteto Senatas, kuris susideda iš visų 7 fakultetų vieneriems metams renkamų dekanų ir taip pat vieneriems metams Universiteto Tarybos renkamų rektoriaus, prorektoriaus ir sekretoriaus.

4. LIETUVOS UNIVERSITETO VEIKLA

Taikydamosi prie naujo statuto, U-to Taryba rektorium perrinko vėl prof. J. Šimkų, o prorektoriumi prof. V. Čepinskį ir sekretorium prof. B. Čėsnį. Vėliau U-te įsivyravo tradicija, kad prorektorius buvo kitais metais renkamas rektorium. Iki 1930 m. (ligi Vytauto Didžiojo Universiteto statuto paskelbimo) rektoriais buvo profesoriai: J. Šimkus, V. Čepinskis, P. Būčys, P. Avižonis, M. Biržiška, M. Römeris, Pr. Jodelė ir vėl V. Čepinskis. Sekretoriais buvo išrinkti profesoriai: Bl. Čėsnys, Vl. Lašas, A. Purėnas, V. Mačys, S. Kolupaila, Iz. Tamošaitis, Pr. Dovydaitis ir P. Raudonikis.

Per tą laiką Universiteto vadovybė stengėsi sutvarkyti ir sutvarkė daugybę auktualiausios reikšmės dalykų. Pirmiausia, ji turėjo parūpinti vis besiplečiančiam Universitetui naujų patalpų ir pagerinti senąsias. Tuo būdu 1922 m. gale vyriausybė sutiko užleisti Universitetui 3 aukštų namą

Gedimino g-je, kur buvo Karo mokykla. Čia po kai kurio laiko įsikurdino medicinos fakultetas; rūmai buvo pavadinti „Universiteto II rūmai".

1924 - I - 3 Švietimo Ministerija pavedė Matematikos Gamtos fakultetui Gamtos Tyrimo Stoties bustą. 1926 - I - 16 Universitetui buvo užleistas Finansų Ministerijos namas (Kalnų g. 27); čia įsikūrė humanitarinių mokslų ir teologijos - filosofijos fakultetai ir kt.; rūmai buvo pavadinti „Universiteto III rūmai". Bet patalpos vis buvo per mažos, 1929 m. Ministerių Kabinetas užleido buv. Valstybės Spaustuvės rūmus, kurie dabar buvo pavadinti „Didieji Universiteto rūmai". Į juos persikraustė visos mokslo įstaigos iš buvusių „U-to III rūmų". Sunkiausia buvo medicinos ir technikos fakultetams. Bet ilgainiui ir šiems pavyko šiaip taip įkurdinti savo klinikos ir laboratorijos. Dalykai gerokai pasitaisė, kai p. p. Juozo ir Jono Vailokaičių Viesulavoj dovanotame sklype buvo valdžios lėšomis 1931 m. baigtas statyti Fizikos ir Chemijos Institutas, ir vėliau baigti statyti Mickevičiaus gatvėje specialūs rūmai medicinos fakultetui; šių rūmų statybai vyriausybė asignavo 2 milijonus litų.

Taigi po 10 metų, po atkaklios kovos už patalpas, Universitetas turėjo nuosavus, specialiai savo reikalams pritaikintus: Fizikos ir Chemijos Institutą, dviejų Klinikų rūmus, turi jam iš miesto savivaldybės nupirktus I U-to rūmus, naudojasi didele dalimi patalpų valdiškuose rūmuose, vad. Didžiuosiuose U-to rūmuose, medicinos įstaigų rūmus, turi trobėsių Botanikos Sode ir, be to, kai kurios klinikos naudojasi svetimų įstaigų bustais pagal tam tikras sutartis.

Universiteto išlaidoms lėšas sudaro valdžios kasmet skiriami kreditai pagal Universiteto sudarytą sąmatą. Paprastųjų ir nepaprastųjų išlaidų dydis kiekvienais metais buvo toks:

1922 m.	475.695,13 lt.	1927 m.	4.389.822,82 lt.
1923 „	2.510.790,75 „	1928 „	3.948.301,58 „
1924 „	3.797.607,26 „	1929 „	4.757.430,79 „
1925 „	5.230.965,19 „	1930 „	6.544.067,48 „
1926 „	3.919.716,46 „	1931 „	7.067.707,79 „

Į didesnes sumas įskaitomos ir statybinės išlaidos.

Bendrai paėmus, su visais savo pastatais, žemės sklypais, įvairių mokslo įstaigų įgytomis mokslo priemonėmis, inventorium ir Universiteto Biblioteka, visas Universiteto turtas 1930—1931 m. laikotarpyje buvo vertinamas 10 milijonų litų su viršum. Visą Universiteto turtą tvarko ir globoja Ūkio Taryba.

Antras didžiulis Universiteto rūpesnis buvo — Universiteto mokomojo personalo parinkimas ir suorganizavimas. Jeigu šiandien mūsų Universitetas, kuris 1932 m. šventė tik savo sukaktuvių dašimtmetį, negali mokslo lygiu visur susilyginti su senais šimtamečiais Vak. Europos Universitetais, tai vis dėlto jam pavyko savo tarpan suspiesti savo ir vieną kitą svetimų mokslininkų, kurie sudarytų garbę ir aniems šimtamečiams Universitetams. Dabar Universiteto personalą sudaro: a) vyresnysis mokomasis (profesoriai, docentai, privatdocentai); b) jaunesnysis mokomasis (lektoriai, asistentai, prozektoriai ir laborantai); c) technikinis (preparatoriai, demonstratoriai, technikai, sodininkai, felčeriai ir t. t., taip pat kanceliarijos tarnautojai ir bibliotekininkai) ir d) pagalbinis (šveicoriai, sargai ir tarnai).

Personalo skaičius žymiai augo ligi 1926 m., kada ypačiai sparčiai vyko pats organizuojamasis darbas. Vėliau su mažais svyravimais personalo skaičius lieka maždaug tas pats. Iki 1930 m. semestrais jis šiaip atrodo:

Semestrai:	Vyr. mok.	Jaun. mok.	Techninis	Pagalbinis	Iš viso
1922 m. pav.	39	14	7	9	69
„ rud.	69	33	16	21	139
1923 m. pav.	76	35	19	20	150
„ rud.	104	42	30	37	213
1924 m. pav.	107	58	31	41	237
„ rud.	112	62	34	43	251
1925 m. pav.	118	76	39	51	284
„ rud.	125	83	40	54	302
1926 m. pav.	128	90	41	53	312
„ rud.	133	86	43	56	318
1927 m. pav.	134	91	44	56	325
„ rud.	132	93	47	48	320
1928 m. pav.	132	93	47	48	320
„ rud.	123	110	35	58	326
1929 m. pav.	123	110	35	58	326
„ rud.	131	90	40	60	321

Per tą laiką, tačiau, Universitetas nustojo kelių iš savo tarpo vertingų profesorių, kuriuos mirtis paėmė arba einant savo pareigas arba dėl senatvės jau pasitraukus nuo jų. 1922 m. mirė U-to garbės profesorius, žymus lingvistas ir lietuvių prietelius, Karaliaučiaus U-to prof. A. Bezzenbergeris, o dviem metais vėliau žymiausias lietuvių ir aisčių kalbos tyrinėtojas, mokslininkas ir lietuvių kalbos žodyno rengėjas hum. m. fak-to prof. Kaz. Būga, kurio mirtis atnešė neapskaičiuojamą nuostolį besiplėtojančiam lietuvių kalbos mokslui. 1926 m. mirė matem.-gamtos f-to docentas M. Tamošauskas, technikos fak. doc. V. Aglinskas ir, pagaliau, lietuvybės kovų veteranas, technikos fak-to garbės daktaras inž. Petras Vileišis. 1925 - II - 16 d. mirė Vilniuje Liet. U-to garbės prof., humanitarinių m. ir medicinos fakultetų garbės daktaras J. Basanavičius. 1930 m. mirė lietuvių rašomosios kalbos tėvas, hum. m. ord. profesorius Jonas Jablonskis. Tais pat metais dar mirė teolog.-filosof. fak-to prof. A. Alekna, to pat f-to doc. T. Brazys (kompozitorius ir bažnytinės muzikos žinovas) ir žymus mokslininkas, teisių fak-to prof. M. Pokrovskis, būdamas iš U-to pasitraukęs. 1931 m. nuėjo į kapus medicinos fakulteto profesoriai P. Radzvickas ir E. Nonevičius, šis būdamas iš U-to pasitraukęs; humanit. m. fak-to Lietuvos istorijos katedros vedėjas prof. Jonas Yčas ir taip pat hum. m. fak-to garbės daktaras, Helsinkio U-to ord. profesorius, garsus lietuvių dainų ir tautosakos tyrėjas ir Lietuvos draugas Dr. A. Niemi. Vėliau mirė doc. J. Tumas - Vaižgantas, prof. A. Kriščiukaitis, prof. Butkevičius, prof. K. Šliupas ir kiti.

Šioje ilgoje mirusiųjų eilėje matyt, kokio jų tarpe būta plataus masto ir garso mokslininkų bei mokslui ir tautai nusipelniusių vyrų, dirbusių Lietuvos Universitete arba artimai bandradarbiavusių su juo, ir kiek daug jaunas mūsų Universitetas nustojo, kai kuriuos jų tikrai per anksti iš mokslo pionierių tarpo mirčiai išplėšus.

 120

Išvedant palyginamuosius skaičius tarp mokomojo personalo ir studentų skaičiaus, matyt, kad studentų skaičius, proporcingai imant, labiau didėjo, negu mokomasis personalas. Smulkiau šį dalyką pailiustruos čia duodama lentelė:

	Mok. person. skaičius	Vyr. mok. person. sk.	Klausytojų skaič.	Vienam mok. pers. nariui atitiko klaus.	Vienam prof. atitiko klaus.
1922 m. pav.	53	39	481	9,1	12,3
1922 m. rud.	102	69	1168	11,4	16,9
1923 m. „	146	104	1380	9,5	13,3
1924 m. „	174	112	1795	10,3	16,0
1925 m. „	208	125	2368	11,3	18,9
1926 m. „	219	133	3064	14,0	23,0
1927 m. „	225	132	3583	15,9	27,1
1928 m. „	233	123	4004	17,2	32,6
1929 m. „	221	131	3977	18,0	30,4

Tuo pačiu laiku Universiteto klausytojų keitimosi lentelė taip atrodė:

	Klausytojų skaičius: Pav. sem.	Rud. sem.	Metinis klausytojų prieaug.	Pav. sem. nuostoliai
1922	481	1168	+678	—
1923	954	1380	+212	214
1924	1276	1795	+415	104
1925	1700	2368	+573	95
1926	2292	3064	+696	76
1927	2963	3583	+519	101
1928	3481	4004	+421	162
1929	3812	3977	— 7	192
1930	3726			

Klausytojų skaičius visą laiką sparčiai augo ir 1928 m. pasiekė maksimumą — 4004 studentai įstojo į rudens semestrą. Bet jau kitais metais įstojančiųjų skaičius ne tik nebepaaugo, bet net sumažėjo. Naujai įstojančių skaičiaus sumažėjimas aiškinamas nauju karinės prievolės įstatymo įvedimu, kuris Universiteto klausytojams, U-te neišbuvusiems nuo įstatymo paskelbimo dienos trijų semestrų, neatideda stojimo laiką karinei prievolei atlikti. Daugelis abiturijentų tuo būdu karinę prievolę atlieka tuoj baigę gimnazijas arba tik pradėję Universitete studijas. Tat, žinoma, atsiliepia į naujai įstojančių klausytojų skaičiaus sumažėjimą.

Pagal tautybę klausytojai šiaip skirstėsi:

	1922	1923	1924	1925	1926	1929
Lietuvių	56,5	69,0	72,1	74,4	67,8	67,0
Zydų	41,8	28,6	24,8	23,6	27,8	28,1
Kitų tautų	1,7	2,4	3,1	4,0	4,4	4,9

Iš lentelės matyt, kad lietuvių procentas toli gražu neatitinka krašto gyventojų lietuvių procentą. Būklė vis dar tokia, kad proporcingai lietuvišku Universitetu kitataučiai naudojasi daugiau, negu patys lietuviai. Tai yra ne dėl to, kad lietuviai būtų nepriaugę aukštuosius mokslus eiti, bet dėl to, kad daugiausia ekonominio pabūdžio aplinkybės yra palankesnės kitataučiams Universitetą lankyti ne tik Lietuvoje, bet ir užsieny. Pernelyg jau atrodo nenormalus žydų tautybės studentų procentas. Bet

tai lengvai paaiškina ta aplinkybė, kad Lietuvos žydai veik visi yra miestelių ir miestų gyventojai ir, žinoma, daug lengviau gali savo vaikams suteikti aukštesnįjį, o paskui ir aukštąjį mokslą, negu lietuviai - valstiečiai, ūkininkai, darbininkai, kuriems leisti vaikus mokytis į miestus yra keleriopai sunkesnis dalykas. Be to, žydai daugumoje yra prekybininkai, pramonininkai, kvalifikuotų verslų žmonės; visa tai, proporcingai imant, neša didesnį pelną, negu žemės ūkis. Lietuvių studentų procentas, rodos, kiek padidėtų, jei pridėtume dar studijuojančius Dotnuvos Žemės Ūkio Akademijoje, kur lietuvių, studijuojančių žemės ūkio mokslus, skaičius yra aiškiai palankus lietuvių naudai.

Čia padėsime dar vieną, paskutinę, lentelę, vaizduojančią studentų pasiskirstymą procentais įvairiuose fakultetuose, iš kurių galima ir visiems reikėtų padaryti kai kurias svarbias išvadas:

	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
1. Teologijos-filosof.	7,9	10,0	11,0	11,2	9,6	10,1	9,6	9,7
2. Evangelikų teol.	—	—	—	0,3	0,3	0,4	0,5	0,8
3. Humanitar. mokslų	8,3	10,5	13,9	15,7	17,5	18,5	20,3	20,8
4. Teisių	20,9	26,7	32,6	32,4	31,0	32,8	32,8	32,8
5. Matem.-gamtos	12,2	11,1	9,1	10,4	11,8	9,4	9,6	9,2
6. Medicinos	36,9	30,7	24,3	19,9	18,3	18,6	17,1	17,5
7. Technikos	13,8	11,0	10,0	10,1	11,5	10,2	10,1	9,8

Norint pastatyti gražią, stiprią ir galingą Lietuvą, reikia daug kvalifikuotų žmonių, o labiausia: agronomų, inžinierių, medikų, ekonomistų, administratorių, mokytojų. Visus tokius mums gali paruošti ir ruošia savas Universitetas. Be to, svetimuose kraštuose gabesnieji gali dar pasitobulinti; tam tikslui valstybė ir šiaipjau organizacijos dar ir stipendijų nemaža duoda. Bet atidžiai įsižiūrėjus į lentelę, reikia kiek susimąstyti. Rodos, nebus per drąsu tvirtinti, kad nuošimtis studijuojančių humanitarinius mokslus ir aplamai tuose fakultetuose, kurie daugiausia ruošia (ar ruošė) tik mokytojus gimnazijoms, būtent, be hum-nių mokslų fak-to dar teologijos - filosofijos ir iš dalies gamtos - matematikos fak., yra per didelis. Savaime suprantama, kad kvalifikuotų mokytojų lietuviškos gimnazijos dar ir šiandien yra itin reikalingos, bet atsižvelgiant į kitas sritis, tenka padėtį laikyti ne visiškai normalia. Teolog. - filosof. fak-to klausytojų procentas veik visą laiką maždaug vienodas, bet už tat pernelyg sparčiai auga humanitarinių mokslų fakultete. O tuo tarpu kituose dviejuose fakultetuose, tariant, realinių mokslų fak-tuose — technikos ir medicinos — klausytojų procentas kuone katastrofiškai krinta. O, rodos, kaip tik šių fakultetų išleidžiami specialistai mums būtų be galo brangūs, naudingi ir reikalingi. Tų fakultetų klausytojų skaičiaus pasireiškęs mažėjimas tikrai nepageidaujamas reiškinys. Šį reiškinį paaiškinti galima nebent tuo, kad medicinos ir technikos studentams reikalinga turėti daugiau laiko, pinigų ir įdėti daugiau darbo.

Didžiausią procentą sudaro klausytojai teisių fakultete. Šis fakultetas ruošia kvalifikuotus teisininkus, teismų darbininkus, advokatus, juristus ir ekonomistus. Nors atsižvelgiant į bendrą studentų skaičių procentas gal kiek perdidelis, bet gerų savų juristų ir ekonomistų labai trūksta. Šiose srityse iki šiol vis dar labai daug Lietuvoje dirba ir iš mūsų žmonių pelnosi ne tik didelis skaičius kitataučių, bet ir svetimšalių (tas pats ir technikos - inžinierijos darbo srityse). Aplamai studijuojančių

realinius, produktyvius mokslus procentas kiek padidėtų, pridėjus studijuojančius Žemės Ūkio Akademijoje: būsimus agronomus, miškininkus etc.

Nuo 1922 m. iki 1930 m. vasario 16 d. Universitetą baigė ir gavo diplomus 733 klausytojai. Skaičius, palyginti, nedidelis. Daktaro laipsnį gavo 11 žmonių. Garbės daktaratų suteikta 14-kai to titulo nusipelniusių ir pasižymėjusių asmenų.

5. LIETUVOS UNIVERSITETO REFORMOS

Tautų ir valstybių gyvenimo praeitis rodo, kad retai pavyksta iš karto įkurti tobulų politikos, ekonomijos ar mokslo institucijų. Keičiasi gyvenimas, keičiasi sąlygos, reikia prie jų prisitaikinti, reikia patenkinti naujai iškilusius reikalavimus, — ir tos institucijos ilgainiui privalo tobulinimų, pakeitimų, pagerinimų, reformų.

To negalėjo išvengti ir Lietuvos Universitetas. Dar daugiau, galima pasakyti, kad jis, per dešimtmečio laikotarpį turėjęs prisitaikinti ir tvarkytis net pagal tris statutus, pergyveno visą reformų ir persitvarkymų „epochą".

Kaip žinoma, Lietuvos Universitetas keletą metų veikė pagal Steig. Seimo priimta statutą, kuris taip pat buvo keičiamas, papildomas (pav., Evangelikų teologijos fak-to įvedimas...). Ilgainiui vyriausybės sluoksniuose imta kelti kiek didesnės Universiteto reformos reikalas. Pradėta viešai per spaudą ir kitais būdais įrodinėti, kad esama nemaža trūkumų dargi pačioje Liet. Universiteto struktūroje. Tas, tariant, „paruošiamasis" reformoms laikas tęsėsi gana ilgai. Buvo prikišama, kad statutas leidžiąs steigti fakultetams per didelį katedrų skaičių; dar daugiau, — įvairūs fakultetai, esą, prisisteigę paralelinių tos pačios mokslo šakos katedrų, o tai tik be jokio reikalo esančios suskaldytos kai kurios mokslo įstaigos. Aišku, tat labai padidina mokomojo personalo skaičių ir šiaipjau labai padidina išlaidas, pabrangina Universiteto išlaikymą. Be to, imta daryti priekaištų ir pačiam mokslo personalui, kad jis per maža esamomis sąlygomis yra mokslo darbo nudirbęs, kad fakultetams turint nekontroliuojamą teisę rinktis sau personalą, atsiradę „šeimyniškumų" etc. Šie klausimai spaudoje sukėlė daug ginčų; besiginčijančios pusės daug kėlė įvairiausių argumentų, daug karščiavosi. Senojo Liet. Universiteto statuto gynėjai neneigė visų metamų kaltinimų, bet vyriausybę jie įtarė norint atimti ar bent susiaurinti Universiteto autonomiją. Kurį laiką ginčai dėl Universiteto statuto reformos virto lyg ir ginčais dėl Universiteto autonomijos. Diskusijoje ypačiai smarkiai dalyvavo katalikiškoji spauda, kuri vyriausybės užsimojimuose reformuoti Universiteto statutą įžiūrėjo pavojų teologijos-filosofijos fakultetui, kuris kaip tik buvo laikomas paralelinių katedrų pristeigimo didžiausiu kaltininku. Katalikiškoji spauda įrodinėjo, kad esą nemaža tokių mokslo šakų, dėl kurių katalikams ne vistiek, kas ir kaip jas dėsto, aiškina, interpretuoja. Opozicinė spauda, taip pat ir artimi vyriausybei laikraščiai, tai atremdami, tvirtino, kad iš viso yra abejotina, ar esą grynajame, tikrajame moksle katalikiškųjų ir nekatalikiškųjų dėsnių etc., o jau valstybės biudžetas šiuo momentu tikrai negalįs leisti tokio liuksuso. Žodžiu sakant, ginčų objektas rodė tendencijos išsiplėsti ligi begalybės ir reformą visai be reikalo supainioti.

Pagaliau vyriausybė padarė Universitetui konkretų pasiūlymą — imtis pačiam paruošti fakultetų, katedrų ir etatų pertvarkymo projektą.

123

Universiteto Taryba nuo šios iniciatyvos atsisakė. Praėjus kuriam laikui, Vyriausybė paruošė naujo statuto projektą ir Senatui pasiūlė pasiruošti jį vykdyti. Universiteto Taryba savo 1928 m. gruodžio 2 ir 21 d. posėdžiuose svarstė šio projekto klausimą ir atsakė vyriausybei plačiu memorandumu, kuriame paruoštasis statuto projektas buvo neigiamai įvertintas. Vėliau Vyriausybė įteikė Senatui modifikuotą statuto projektą, klausdama dėl jo nuomonės. Senatas, specialioje komisijoje išnagrinėjęs naująjį projektą, įteikė Vyriausybei savo kontrpasiūlymą statuto projektui korektos pavidalu.

Prasidėjus 1930-tiems — Vytauto Didžiojo — metams, vyriausybė, norėdama surišti Universitetą su istoriniais atmintinais metais, nutarė išleisti įstatymo keliu naująjį Universiteto statutą. Su naujuoju statuto projekto varijantu Senatui susipažinus, jo prašomas Minist. Kabinetas sutiko sušaukti bendrą Ministerių Kabineto ir Senato posėdį ir išklausyti Senato duodamas pastabas. Pavasario semestrui baigiantis, 1930 — Vytauto Didžiojo — metų birželio 7 d. vyriausybė atskiru įstatymu suteikė Universitetui „Vytauto Didžiojo Universiteto" vardą, kuris pakeitė buvusį iki tol pavadinimą „Lietuvos Universitetas". Tą pačią dieną buvo „Vyriausybės Žiniose" paskelbtas ir naujasis Vytauto Didžiojo Universiteto statutas. Naujasis statutas nepalietė tik teologijos - filosofijos fakulteto, bet buvo pažadėtas ir šio fak-to pertvarkymas. Iš tikrųjų, 1931 m. buvo išleistas įstatymas, kuris pertvarkė teologijos - filosofijos fakultetą, sumažindamas jo katedrų ir mokomojo personalo skaičių.

Vytauto Didžiojo Universiteto organizacija ir mokslo įstaigos

Vytauto Didžiojo Universitetas naujuoju statutu pradėjo veikti nuo 1930 m. rugsėjo 1 d.

Kaip jau minėjome, naujasis statutas kiek kitaip sutvarkė fakultetuose katedrų skaičių ir mokomojo personalo skyrimo tvarką. Dabar Universiteto vadovybę Senatas renka trejiems metams, kurią tvirtina Respublikos Prezidentas. Vyresnįjį mokslo personalą (ordinarinius ir ekstraordinarinius profesorius ir docentus) kviečia arba konkurso būdu renka fakultetas. Skiria jį Respublikos Prezidentas. Privatdocentus kviečia fakultetas; skiria juos Švietimo Ministeris. Prozektorius, lektorius, mokytą sodininką, laborantus ir pagalbinį mokslo personalą renka atitinkami fakultetai; tvirtina juos rektorius. Bibliotekos direktorių ir jaunesnįjį mokslo personalą tų įstaigų, kurios priklauso ne vienam fakultetui, skiria Senatas.

Universiteto personalą atleidžia tas, kas jį skiria.

Fakulteto Taryba renka iš ord. ir ekstraord. profesorių trejiems metams dekaną ir sekretorių, kurie kitais rinkimais gali būti perrenkami. Sekretorius gali būti renkamas ir iš docentų. Dekanas ir sekretorius sudaro vykdomąjį fakulteto organą. Fakulteto Taryba parenka kandidatus stipendijoms gauti ir profesūrai ruoštis.

Universiteto Tarybą sudaro fakultetų Tarybų nariai ir garbės profesoriai. Ji renka iš ord. ir ekstraord. profesorių trejiems metams Univer-

siteto rektorių, prorektorių ir sekretorių (nuo 1932 m. renkami du prorektoriai). Kitais rinkimais jie gali būti perrenkami. Rektorių ir prorektorių skiria Respublikos Prezidentas. Universiteto Taryba nustato taisykles, kurių turi laikytis studentai Universiteto sienose.

Senatą sudaro rektorius, prorektoriai, sekretorius ir fakultetų dekanai. Senatas pristato per Švietimo Ministerį Respublikos Prezidentui ordinarinius ir ekstraordinarinius profesorius ir docentus skirti ir atleisti, o privatdocentus Šviet. Ministeriui skirti ir atleisti. Senatas skiria kandidatus stipendijoms ir profesūrai ruoštis.

Bendrai imant, naujasis statutas daugiau kompetencijos suteikia Senatui, atimdamas ją iš U-to Tarybos. Pav., Universiteto sąmatą svarstyti ir priimti dabar pavedama Senatui. Fakultetai gi nustojo teisės steigti naujas katedras ir net skyrius. Naujam statutui pradėjus veikti, visi fakultetai turėjo pristatyti per Senatą vyriausybei visų savo vyresniojo mokslo personalo narių sąrašus. Išskyrus vieną kitą asmenį, visiems buvo suteiktas Respublikos Prezidento paskyrimas toms pačioms katedroms ir tais pačiais akademiniais titulais, kuriuos kas iki šiol turėjo. Prasidėjus 1930 m. rudens semestrui, Universitete buvo 43 ord. profesoriai, 36 ekstraordinariniai ir 41 docentas.

Nuo Vytauto Didžiojo metų Vytauto Didžiojo Universiteto Senatą trejiems metams sudarė:

1. prof. Vincas Čepinskis — rektorius,
2. prof. Blažiejus Čėsnys — I prorektorius,
3. prof. Pr. Jodelė — II prorektorius (nuo 1932 m.),
4. prof. Petr. Raudonikis — sekretorius,
5. prof. Pranciškus Kuraitis — teologijos - filosofijos fakulteto dekanas,
6. prof. Povilas Jakubėnas — evangelikų teologijos fak-to dekanas,
7. prof. Vincas Krėvė-Mickevičius — humanitarinių mokslų f-to dekanas,
8. prof. Petras Leonas — teisių f-to dekanas,
9. prof. Zigmas Žemaitis — matematikos-gamtos f-to dekanas,
10. prof. Vladas Lašas — medicinos f-to dekanas ir
11. prof. Kazys Vasiliauskas — technikos f-to dekanas.

Visos Universiteto įstaigos veikia taip pat, kaip veikė Universitetui tvarkantis senuoju statutu.

Šioje vietoje tenka pasakyti, kad eilinis pilietis vargu ar daug iš to pajėgs suprasti, kokį mokslo ir kultūros darbą dirba Vyt. Didžiojo Universitetas ir kiek daug įvairių mokslo šakų bei disciplinų jis apima. Norėdami šį supratimą kiek praplėsti, drįsime čia patiekti keletą iš pažiūros statistinių ir lyg nuobodžių žinių atskirai apie kiekvieną fakultetą — žinių sausų ir gal neįdamių skaityti, bet užtat tiksliai vaizduojančių plačią mūsų Universiteto mokslinę apimtį, jo darbus, o tam, kuris norėtų jame mokytis — galimumus, perspektyvas ir įtikinimą, kad šiandien jam nėra būtino reikalo galvoti apie tolimus užsienius, kad šiandien jam ir savojo krašto aukštojo mokslo įstaiga gali pasiūlyti veik viską, ko pageidaus jo protas ir siela.

1. TEOLOGIJOS-FILOSOFIJOS FAKULTETAS

Teologijos-filosofijos fakultetas pagal naująjį 1931 m. priimtą tam fakultetui statutą turi šių mokslų katedras:

1. filosofijos įžangos ir istorijos,
2. filosofijos sistemos,
3. pedagogikos ir jos istorijos,
4. visuotinės istorijos,
5. visuotinės literatūros istorijos,
6. fundamentalinės teologijos,
7. dogmatinės teologijos,
8. moralinės teologijos,
9. pastoralinės teologijos,
10. kanonų teisės šaltinių,
11. Benedikto kodekso,
12. patrologijos,
13. Šv. Rašto senojo įstatymo,
14. Šv. Rašto naujojo įstatymo,
15. krikščionijos archeologijos ir meno istorijos,
16. bažnyčios istorijos ir
17. religijų istorijos.

Fakultetas turi šias įstaigas:

1. Fakulteto dekanatas,
2. Teologų konviktas,
3. Dvasios tėvas (pater spiritualis),
4. Seminarų knygynas ir
5. Bažnyčia.

Studentai ir laisvieji klausytojai priimami bendra tvarka, baigę gimnazijas ar atitinkamo laipsnio aukštesniąsias mokyklas su lotynų kalba ir tikyba. Fakultetas duoda du mokslų laipsnius: licencijatą ir doktoratą keturiais vardais: teologijos, filosofijos, kanonų teisės ir istorijos. Licencijatas yra įžanga į doktoratą.

Iki 1931 m. fakultetas turėjo 7 ord. profesorius, 3 ekstraord. prof., 6 docentus ir 2 privatdocentus; 2 garbės daktarus; 4 asmenys fak-te yra gavę daktarų laipsnius; per 10 metų laikotarpį fakultetą baigė 273 asmenys.

Fakultetas leidžia šiuos žurnalus:

1. „Soter" — (religijos mokslų), red. iki 1931 m. prof. Pr. Dovydaitis, dabar prof. P. Malakauskis.
2. „Logos" (filosofijos) — red. prof. Pr. Dovydaitis.
3. „Athenaeum" (literatūros, istorijos etc.) — red. prof. J. Eretas.

Kai kurie fakulteto profesoriai yra išleidę vertingų mokslo darbų. Jų tarpe pažymėtini vardai profesorių: A. Aleknos, P. Būčio, A. Dambrausko-Jakšto, St. Šalkauskio, Pr. Kuraičio, A. Grigaičio ir kt.

2. EVANGELIKŲ TEOLOGIJOS FAKULTETAS

Savo apimtimi tai mažiausias fakultetas. Jį sudaro šios katedros:

1. Senojo Įstatymo,
2. Naujojo Įstatymo,
3. bažnyčios ir religijos istorijos,

4. sistematinės teologijos ir
5. praktikinės teologijos.

Evang. teolog. f-tas turi 3 ekstraord. profesorius, 1 docentą ir 1 privatdocentą; 3 garbės daktarus; 1 asmeniui suteikė teologijos daktaro laipsnį.

3. HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS

Humanitarinių mokslų fakultetą sudaro filosofijos, filologijos ir istorijos skyriai su šiomis katedromis:

I. Filosofijos skyrius

1. Filosofijos sistemos,
2. filosofijos istorijos ir
3. pedagogikos.

II. Filologijos skyrius

4. Lyginamosios kalbotyros,
5. lietuvių kalbos ir literatūros,
6. klasikinės filologijos,
7. slavų kalbų ir literatūrų,
8. germanų kalbų ir literatūrų,
9. romanų kalbų ir literatūrų ir
10. semitologijos.

III. Istorijos skyrius

11. Lietuvos istorijos ir
12. visuotinės istorijos.

Be to, fakultetas turi lietuvių, lotynų, graikų, hebrajų, rusų, lenkų, vokiečių, anglų, prancūzų, italų ir kitų kalbų lektūras.

Klausytojai priimami bendra tvarka su lotynų kalbos pažymiu brandos atestate. Mokslo laiko minimumas — 8 semestrai. Gavus diplomą, parašiusiems disertaciją ir ją apgynusiems suteikiamas filosofijos, filologijos arba istorijos daktaro laipsnis.

Fakulteto vyresnįjį personalą sudarė 8 ord. profesoriai, 6 ekstraord. prof., 3 docentai ir 5 privatdocentai.

Fakultetas 11 pasižymėjusių lietuvių ir užsieniečių mokslo ir meno vyrų yra suteikęs garbės daktaro laipsnius; viešame dispute apgynusiems disertacijas yra suteikęs 3 asmenims filosofijos daktaratus. Fakultetas yra suruošęs keletą viešų posėdžių įvairių žymių sukaktuvių progomis.

Fakultetas turi daug įvairių įstaigų. Pažymėtinos:

1. Fakulteto dekanatas.
2. Eksperimentinės pedagogikos ir psichologijos laboratorija. Ved. prof. J. Vabalas - Gudaitis.
3. Filosofijos seminaras. Ved. prof. Iz. Tamošaitis.
4. Klasikinės filologijos seminaras. Ved. prof. Ol. Šilkarskis.
5. Lietuvių kalbos ir literatūros seminaras. Ved. prof. M. Biržiška.

127

6. Slavų kalbų ir literatūrų seminaras. Ved. prof. V. Krėvė - Mickevičius.

7. Vokiečių kalbos ir literatūros seminaras. Ved. prof. H. Engertas.

8. Vakarų Europos literatūros seminaras. Ved. prof. Vl. Dubas.

9. Istorijos seminaras. Ved. prof. J. Jonynas.

10. Fakulteto muziejus. Ved. prof. V. Mykolaitis.

11. Teatro seminaras ir teatro meno muziejus. Ved. prof. Bal. Sruoga.

12. Lietuvos tautosakos rinkimų komisija. Pirmininkas prof. V. Krėvė - Mickevičius.

13. Lietuvių kalbos žodyno redakcijos komisija. Pirm. doc. Pr. Skardžius.

14. „Humanitarinių Mokslų Fakulteto Raštų" redakcija. Pirm. ir atsak. red. prof. V. Krėvė - Mickevičius.

15. „Tautos ir Žodžio" redakcija. Pirm. ir red. prof. V Krėvė - Mickevičius.

16. Literatūros vertimų komisija. Pirm. prof. V Krėvė - Mickevičius, sekretorius prof. V. Mykolaitis.

Fakultetas leido ar leidžia šiuos perijodinius leidinius:

1. „Tauta ir Žodis", — red. prof. V. Krėvė - Mickevičius.
2. „Humanitarinių Mokslų Fakulteto raštai", — red. prof. V. Krėvė - Mickevičius.
3. „Darbai ir Dienos", — red. prof. V. Kr. - Mickevičius.
4. „Mūsų Tautosaka", — red. prof. Kr. - Mickevičius.
5. „Eranus" (filosofija) — red. prof. Iz. Tamošaitis.
6. „Archivum philologicum" — red. doc. P. Skardžius.

Fakulteto profesorių plunksnai priklauso daug vertingų mokslo darbų iš lietuvių kalbos, literatūros, istorijos mokslo sričių. Pav., daugybė prof. M. Biržiškos raštų (Duonelaitis, Baronas, Lietuvių senosios lit. istorija, Senieji skaitymai, tautotyros, dainologijos srities darbai etc.); keliolika doc. J. Tumo brošiūrų ir knygų apie naujesniąją lietuvių literatūrą, prof. K. Būgos „Žodyno" du sąsiuviniai, „Kalba ir Senovė", „Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje" etc., prof. V. Kr. - Mickevičiaus „Indoeuropiečių protėvynė", prof. V. Sezemano „Logika", prof. B. Sruogos „Vaičiūno dramaturgija", „Dainų poetikos etiudai" etc., prof. V. Dubo „Literatūros įvadas", „Chateaubriand", „Anatole France", „Voltaire", „Prancūzų literatūros istorija" ir kt.

4. TEISIŲ FAKULTETAS

Teisių Fakultetą sudaro teisių ir ekonomijos skyriai su šiomis katedromis:

1. teisės enciklopedijos ir teisės filosofijos,
2. romėnų teisės istorijos ir sistemos,
3. Lietuvos teisės istorijos,
4. civilinės teisės ir civilinio proceso,
5. baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso,
6. valstybinės teisės,
7. administracijos teisės,
8. tarptautinės teisės,
9. politinės ekonomijos ir statistikos,
10. finansų mokslo,

11. prekybos teisės,
12. privatinio ūkio mokslo ir
13. ekonominės politikos.

Be to, teisių skyriaus klausytojai klauso humanitarinių mokslų fakultete logiką, psichologiją, rusų, vokiečių ir kitų kalbų. Klausytojai turi būti baigę aukštesniosios mokyklos kursą su lotynų kalba. Mokslas išeinamas per 8 semestrus. Gavus diplomą, parašius ir viešai apgynus disertaciją, fakultetas teikia teisių ir ekonomijos mokslų daktaro laipsnius.

Fakultetas turi dekanatą ir seminarų knygyną. Knygyno vedėjas prof. A. Janulaitis. Vyresnįjį mokslo personalą sudarė: 7 ord. profesoriai, 3 ekstraord. prof., 7 docentai ir 2 privatdocentai. Be to, dar dėsto ir kitų fakultetų profesoriai (technikos, gamtos - mat. ir medicinos f-tų). Teisių daktaro laipsnį, viešame dispute apgynę disertacijas, gavo 2 asmenys. Iki 1932 II 16 abiejuose skyriuose fakultetą baigė 363 asmenys, jiems fakulteto taryba pripažino diplomus.

Fakultetas leidžia šiuos perijodinius leidinius:

1. „Teisių fakulteto darbai",
2. „Teisių mokslo biblioteka" ir
3. „Ekonominių mokslų biblioteka". Visus tris leidinius redaguoja prof. Aug. Janulaitis.

Teisių fakulteto profesorių pastangomis yra sukurta lietuvių kalba kuone visa kol kas taip negausi teisės ir ekonomijos mokslų literatūra. Padaryta nemaž gerų vertimų iš svetimų kalbų. Paminėtini veikalai: doc. J. Aleksos (b. žemės ūkio ministerio) „Lietuvių tautos likimo klausimu", prof. Leono „Teisės enciklopedijos paskaitos", prof. A Janulaičio „Žydai Lietuvoje", „Vyriausias Lietuvos Tribunolas XVI—XVIII amžiuje" ect.; prof. V. Mačio „Civilinio proceso teisė", N. Pokrovskio „Finansų mokslo pagrindai", doc. A Rimkos „Statistikos pagrindai", prof M. Römerio „Reprezentacija ir mandatas", „Administracinis teismas", „Valstybė" ir kt.

5. MATEMATIKOS - GAMTOS FAKULTETAS

Matematikos - gamtos fakultetą sudaro matematikos, fizikos-chemijos ir biologijos skyriai su šiomis katedromis:

1. geometrijos,
2. matematikos analizės,
3. astronomijos,
4. fizikos,
5. neorganinės ir analitinės chemijos,
6. geofizikos ir meteorologijos,
7. organinės ir fiziologinės chemijos,
8. geologijos ir mineralogijos,
9. fizinės chemijos,
10. botanikos,
11. zoologijos ir lyginamosios anatomijos ir
12. geografijos.

Fakultetas, ypačiai jo fizikos - chemijos ir biologijos skyriai, turi nemaža brangiai kaštavusių įstaigų. Joms vis trūkdavo tai preparatų, tai patalpų. Pastarasis reikalas pagerėjo pastačius Fizikos-Chemijos Instituto rūmus. Smulkiau paėmus, fakultetas turi šias įstaigas:

1. Fakulteto dekanatas.
2. Matematikos seminaras ir knygynas. Ved. prof. Vikt. Biržiška.
3. Astronomijos observatorija. Ved. prof. B. Kuodaitis.
4. Fizikos kabinetas. Ved. prof. K. Šliupas.
5. Neorganinės ir analizinės chemijos laboratorija. Ved. prof. F. Butkevičius (dabar jau miręs).
6. Organinės chemijos laboratorija. Ved. prof. A. Purėnas.
7. Fizinės chemijos laboratorija. Ved. prof. V. Čepinskis.
8. Mineralogijos - geologijos kabinetas. Ved. prof M. Kaveckas.
9. Geofizikos su meteorologija kabinetas. Ved. prof. K. Šleževičius.
10. Augalų anatomijos ir fiziologijos laboratorija. Ved. doc. L. Vailionis.
11. Augalų sistematikos kabinetas. Ved. prof. K. Regelis.
12. Zoologijos kabinetas. Ved. prof. T. Ivanauskas.
13. Lyginamosios anatomijos kabinetas. Ved. prof. T. Ivanauskas.
14. Geografijos kabinetas.
15. Botanikos sodas. Direktorius prof. K. Regelis.
16. Gamtos muziejus. Direktorius prof. T. Ivanauskas.

Fakulteto vyresnįjį mokslo personalą sudarė: 5 ord. profesoriai, 7 ekstraordinariniai prof., 3 docentai ir 5 privatdocentai. Jaunesniojo mokslo personalo (asistentų, laborantų) fakultete buvo 25 asmenys. Fakultetas turi išsirinkęs 4 garbės daktarus. Fakultetą baigė: 51 asm. matematikos skyrių, 7 asm. fizikos-chemijos skyrių ir 24 asm. biologijos skyrių. Jaunesniojo personalo narių daugelį f-tas komandiruodavo užsienin specializuotis; buvo ir Rockefellerio fondo stipendininkų.

Fakultetas leidžia perijodinį leidinį: ,,Matematikos-Gamtos Fakulteto Darbai", kurį redaguoja prof. A. Purėnas. Fakulteto profesoriai yra išleidę nemaža atskirų mokslo darbų. Iš jų ypačiai pažymėtinos prof. V. Čepinskio ,,Fizikos paskaitos" (7 dalys) ir kt. Be to, fakultetas yra suorganizavęs ekspedicijų Lietuvos geologijai tirti. Prof. T. Ivanauskas vadovavo 1931 m. ,,Mūsų Rytojaus" suruoštoje ekspedicijoje į Pietų Ameriką atogrąžų gyvūnijai ir augalijai tirti. Ekspedicijos įgyti įdomūs ir brangūs eksponatai gausiai papildė fakulteto gamtos muziejų.

6. MEDICINOS FAKULTETAS

Medicinos fakultetą sudaro medicinos, odontologijos ir farmacijos skyriai su šiomis katedromis:

1. anatomijos,
2. histologijos su embriologija,
3. fiziologijos,
4. farmakologijos,
5. bendrosios patologijos ir patologinės anatomijos,
6. akušerijos ir ginekologijos katedra su klinika,
7. vidaus medicinos katedra su klinika,
8. chirurgijos katedra su klinika,
9. oftalmologijos katedra su klinika,
10. odos ir veneros ligų katedra su klinika,
11. vaikų ligų katedra su klinika,
12. nervų ir psichikos ligų katedra su klinika,
13. higienos ir bakteriologijos,

14. teisės ir socialinės medicinos,
15. ausų, nosies ir gerklės ligų katedra su klinika,
16. farmacijos ir farmakognozijos ir
17. stomatologijos ir dentiatrijos katedra su klinika.

Klausytojai priimami bendra tvarka, su aukšt. mokslo atestatais ir lotynų kalba bent iš 4 klasių. Normališkai medicinos skyrius išklausomas per 10 semestrų, kiti per 8 sem. Asmenys, išlaikę baigiamuosius egzaminus, gauna medicinos gydytojo, dantų gydytojo arba chemiko vaistininko diplomą. Apgynę viešame dispute disertaciją — medicinos daktaro laipsnį.

Fakultetas turi daug įvairių įstaigų. Jų tarpe:
1. Fakulteto dekanatas.
2. Anatomijos institutas. Direkt. prof. J. Žilinskas.
3. Histologijos su embriologija institutas. Direkt. prof. E. Landau (buvo iki 1932 m.).
4. Fiziologijos institutas. Dir. prof. V Lašas.
5. Farmakologijos institutas. Dir. prof. P. Raudonikis.
6. Patologijos institutas. Dir. prof. E. Vinteleris.
7. Akušerijos ir ginekologijos klinika. Dir. prof. Pr. Mažylis.
8. Terapeutinė klinika. Dir. prof. K. Buinevičius.
9. Poliklinika. Dir. prof. J.Bagdonas.
10. Chirurginė klinika. Dir. prof. Hagentornas.
11. Akių ligų klinika. Dir. prof. P. Avižonis.
12. Odos ir venerinių ligų klinika. Dir. prof. J. Karūža.
13. Vaikų ligų klinika. Dir. prof. V. Tumėnienė.
14. Nervų ir psichikos ligų klinika. Dir. doc. J. Blažys.
15. Higienos su bakteriologija institutas. Dir prof. A. Jurgeliūnas.
16. Teismo medicinos institutas. Dir. doc. K. Oželis.
17. Ausų, nosies ir gerklės ligų klinika. Iki 1931 m. dir-ium buvo a. a. prof. P. Radzvickas.
18. Farmacijos institutas. Dir. prof. P. Raudonikis
19. Stomatologijos ir dentiatrijos klinika. Dir. prof. P. Stančius.
20. Rentgeno kabinetas. Gydytojas rentgenologas J. Ciplijauskas.

Medicinos fak-to vyresnįjį mokslo personalą sudarė: 8 ord. prof., 4 ekstraord. prof., 3 docentai ir 1 privatdoc. Jaunesniojo mokslo personalo (asistentų, laborantų) fak-te buvo 34 asmenys. Medicinos f-te dar dėstė keli kitų fakultetų profesoriai. Fakultetas turi išsirinkęs 4 garbės daktarus; prie fakulteto, apgynę disertacijas, gavo medicinos daktarų laipsnį 5 asmenys. Medicinos f-tą baigė: 126 med. gydytojai, 68 dantų gydytojai ir 25 chemikai vaistininkai.

Fakultetas (kartu su Medicinos Draugija) leidžia savo organą „Mediciną". Žurnalo išeina 12 nr. kasmet; redaguoja redakcinė komisija. Fakulteto personalas aktyviai dalyvavo Lietuvos gydytojų suvažiavimuose, tarptautiniuose kongresuose, iškilmėse. Kai kurios f-to įstaigos atlieka valdžios reikalaujamas ekspertyzas, savivaldybių bei privačių asmenų prašomus tyrinėjimus.

Mokslų veikalų yra parašę ir išleidę prof. P. Avižonis, V. Lašas, K. Buinevičius ir kiti profesoriai. Fakultetas turi prof. Radzvicko paliktą 100.000 lt. sumos fondą, iš kurio nuošimčių kasmet duodamos stipendijos neturtingiems studentams medikams.

7. TECHNIKOS FAKULTETAS

Technikos fakultetą sudaro statybos ir technologijos skyriai su šiomis katedromis:

1. mechanikos,
2. elektrotechnikos,
3. statybos,
4. architektūros,
5. statybos statikos,
6. hidrotechnikos,
7. geodezijos ir kelių,
8. tiltų,
9. pritaikomosios mechanikos,
10. mechaninės technologijos ir
11. cheminės technologijos.

Kursas išklausomas per 10 semestrų. Baigiantiesiems apgynus savo projektą fakulteto tarybos posėdy suteikiami statybos arba technologijos inžinieriaus diplomai.

Fakultetas turi šias įstaigas:

1. Fakulteto dekanatas.
2. Statybos medžiagos technologijos laboratorija. Ved. prof. Jodelė.
3. Mechaninės medžiagos atsparumo laboratorija. Ved. prof. K. Vasiliauskas.
4. Elektrotechnikos laboratorija. Ved. prof. J. Šliogeris.
5. Organinės technologijos laboratorija. Ved. prof. J. Šimkus.
6. Neorganinės technologijos laboratorija.
7. Mechanikos ir dirbamųjų mašinų kabinetas. Ved. prof. P. Jankauskas.
8. Geodezijos kabinetas. Ved. doc. St. Dirmantas.
9. Hidrotechnikos kabinetas. Ved. prof. J. Kolupaila.
10. Statybos ir kelių kabinetas.
11. Tiltų kabinetas. Ved. prof. S. Grinkevičius.
12. Mechaninės technologijos kabinetas. Ved. prof. V. Mošinskis.
13. Fakulteto biblioteka. Ved. prof. P. Jankauskas.

Mokomasis personalas susidėjo iš 5 ord. prof., 6 ekstraord. prof., 7 docentų ir 4 privatdocentų, kurie dėsto privalomus kursus. Jaunesniojo personalo turi 17 asmenų. Garbės daktaro-inžinieriaus titulas suteiktas 1 asmeniui. Fakultetą baigė ir įgijo inžinierių vardą ir teises 55 asmenys — iš jų maždaug po lygiai statybos ir technologijos.

Fakultetas leidžia savo organą — „Techniką", kurią paeiliui redagavo profesoriai P. Jodelė, S. Kolupaila ir V. Mošinskis. Yra išleista nemaž mokslo darbų — profesorių P. Jodelės, J. Šimkaus, J. Šliogerio, P. Jankausko, S. Kolupailos ir kitų. Fakulteto laboratorijose atliekami statybos medžiagų tyrinėjimai ir kiti bandymai bei ekspertyzos valdžios įstaigoms ir firmoms.

8. KITOS UNIVERSITETO PAŽYMĖTINOS ĮSTAIGOS

Universiteto biblioteka.

Biblioteka įkurta 1923 m. sausio m. 1 d., gavus 1 spintą ir 40 knygų. Nuo tos dienos Bibliotekos knygų skaičiaus augimas šiaip atrodė:

1924-I-1 knygų buvo	24.000	tomų	1929-I-1 knygų buvo	56.008	tomai
1925-I-1 „	30.969	„	1930-I-1 „	60.819	„
1926-I-1 „	39.448	„	1931-I-1 „	76.215	„
1927-I-1 „	44.698	„	1932-I-1 „	83.561	„
1928-I-1 „	50.821	„			

Be to, yra 1300 rankraščių ir 1855 žemėlapiai. Knygos iš dalies pirktos, iš dalies aukotos; jų skaičius kaskart didėja. Biblioteka turi geriausią visame pasaulyje lithuanistikos skyrių ir šiaipjau vertingų retų knygų, net unikumų. Bibliotekai visą laką vadovauja bibliografas prof. Vaclovas Biržiška. Prie bibliotekos veikia universiteto skaitykla (Didž. rūmuose).

Botanikos sodas (Aukštoji Freda).

Botanikos sodas turi šiuos skyrius: šiltnamiai, biologijos morfologijos skyrius, dekoratyvinių augalų skyrius, rozariumas, vienmetinių augalų skyrius. Atskirus trobesius užima botanikos muziejus, institutas, fitopatologijos laboratorija ir herbariumas. Botanikos sodo ir kabineto vedėjas yra prof. K. Regelis.

Daug vertingos medžiagos mokslui ir šiaipjau visuomenei pasižiūrėti turi **Mineralogijos - Geologijos muziejus**, vedamas prof. M. Kavecko, ir **Zoologijos muziejus**, ved. prof. T. Ivanausko.

Prie bendrųjų universiteto įstaigų dar pažimėtina **Akademinė ligonių kasa**, kuri rūpinasi kuo lengviausiomis sąlygomis teikti savo nariams medicinos pagalbą. Kasai visą laiką pirmininkauja prof. Dr. J. Bagdonas. Be to, **Akademinis teismas**, kuris teisia universiteto drausmei nusižengusius studentus. Tesmui visą laiką pirmininkavo prof. V. Stankevičius (teis. fak.). Kaip Akad. ligonių kasą, taip ir Akad. teismą sudaro po vieną nuo fakultetų tarybų ir klausytojų rinkti atstovai.

Tai toks bendriausiais bruožais apibrėžus Vytauto Didžiojo Universiteto organizacijos ir varomo mokslinio darbo vaizdas. Jis būtų nepilnas, jei keliais žodžiais nepaliestume ir studentijos gyvenimo.

V. D. Universiteto studentų atstovybė, organizacijos ir jų kultūrinės linkmės

Praėjus metams antriems nuo Lietuvos Universiteto įkūrimo, jo klausytojai ėmė rūpintis ne tik studijų, bet ir organizaciniais reikalais ir po ilgų svarstymų ir kovų, užsienių studentijų pavyzdžiais sekant, bendruosius universiteto studentų reikalus, teisinius, ekonominius ir reprezentacinius, pavedė atlikti vienam organui, gavusiam Studentų Atstovybės vardą.

Pirmoji Studentų Atstovybė buvo rinkta ir pradėjo posėdžiauti 1925 m. gale. Jos veikimo kadencija — vieneri metai, ir nuo to laiko kasmet vis renkama nauja Atstovybė, kuri vaizduoja studentijos nusistatymų bei

pasaulėžiūrų įvairiausias linkmes. Kiekvienas 100 klausytojų renka vieną atstovą. Bet kuone visą laiką rinkimai rodydavo didelį mūsų studentijos absentizmą; juose dalyvaudavo ne ką daugiau, kaip pusė visos studentijos (bendrai 50—60 %).

Studentų Atstovybė yra vyriausias studentų valdymosi ir atstovaujamasis organas. Atskirų fakultetų, atskirų semestrų studentų reikalais rūpinasi jų pačių rinkti atstovai ir seniūnai. Atstovybė rūpinasi visų universiteto studentų reikalais ir atstovauja, reprezentuoja visą Lietuvos studentiją viduj ir užsieny. Atstovybė steigia ir tvarko studentų namus, klubus bei valgyklas, studentų bibliotekas ir skaityklas, organizuoja knygų bei paskaitų spausdinimą ir leidimą, rūpina visus kitus bendruosius studentijos reikalus. Atstovybė palaiko santykius su kitų kraštų tolygiomis organizacijomis ir dalyvauja tarptautiniuose studentų kongresuose.

Pre atstovybės veikia:

1. **Akademinis sporto klubas** (**ASK**), turįs 400 su viršum narių, plačiai varo sporto kultūrą ir propagandą studentų tarpe. Iš studentų tarpo yra daug žymių Lietuvos sportininkų ir rekordistų. Klubas pasiskirstęs į šias sekcijas: lengvosios atletikos, futbolo, fechtavimo, teniso, stalo teniso, sporto žaidmų, vandens sporto, plastikos, aviacijos, žiemos sporto, automoto ir gimnastikos. Vis dėlto, mūsų stud. sportininkų lygmuo dar nepasiekia mūsų kaimynų studentų lygmens, ir ypač lengvoj atletikoj rungtyniaujant, pav., su latviais, estais ir suomiais, mūsiškiams retai pavyksta kas laimėti.

2. **Akademinis turizmo klubas** yra suorganizavęs ekskursijų į Klaipėdos kraštą, keletą ekskursijų po Lietuvą ir užsienį ir užmezgęs santykius su užsienio panašiais klubais.

3. **Studentų skaitykla** tuo tarpu yra tik viena. Skaitykloj yra kuone visa lietuviškoji spauda ir dalis žymesniosios užsienio perijodikos.

4. **Universiteto choras ir orkestras**. Choristų yra per 100 žmonių. Tenka pasakyti, kad dainos menu mūsų studentija yra per maža susidomėjusi; šiuo atžvilgiu ji taip pat dar atsilikusi nuo savo kaimynų kolegų.

Studentų Atstovybė leido savo spaudos organą — „Lietuvos Studentą".

Svarbus Studentų Atstovybės rūpestis buvo studentų namų statymas. Tam tikslui iš valdžios, universiteto vadovybės, organizacijų ir studentijos atstovų yra sudarytas specialus Namų Statymo Fondas. Šie sunkmečiai pastangas realizuoti gerokai sutrukdė, bet reikia tikėtis pasiryžimas bus įgyvendintas. Šiaipjau savo reikalams Atstovybė lėšas per senatą gauna iš vyriausybės sąmatos keliu. Paskutiniais metais Atstovybės biudžetas siekdavo iki 30.000 litų.

Mūsų Atstovybė yra pilnateisis Tarptautinės Studentų Konfederacijos narys (Confédération Internationale des Etudiants) ir dalyvavo keliuose jos kongresuose. Ypačiai aktyviai mūsų Atstovybė dalyvauja siauresnėj, tariant, regioninėj studentų Baltijos sąjungoje SELL — vardas iš pirmųjų raidžių Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos valstybių pavadinimų. Taip pat sueina į santykius su tarptautine studentų organizacija „International Student Service" (I. S. S.). Be to, Lietuvos studentija turi santykių su atskiromis užsienių studentijomis, kaip Vengrijos, Čekoslovakijos, Švedijos ir kt.

Savo universiteto sienose mūsų studentų pasiskirstymas į įvairiausias kultūrines, profesines, akademines ir srovines organizacijas, korporacijas bei draugijas yra labai margas ir įvairiapusiškas. Studentijos įvairių sričių veikla reiškiasi net 80 su viršum organizacijų; toks jų gausumas jau daug pasako apie patį studentijos dvasinį nusiteikimą. Buvo 29 korporacijos, 8 fakultetinės draugijos, 2 ekonominės, 1 sporto, 19 idėjinių-srovinių, 16 tautinių mažumų, 14 specialinių tikslų siekiančių ir kitų kitokių.

Bendrai charakterizuojant žymiausių universiteto studentų organizacijų veikimo dvasines linkmes, tenka pripažinti, kad studentijoje glūdi ir funkcionuoja tie patys ideologiniai, kultūriniai ir politiniai linkimai bei pakraipos, kurios gyviau reiškiasi ir visame Lietuvos kultūriniame, politiniame gyvenime. Žinoma, tuo nenorma pasakyti, kad kai kurios gausios mūsų studentų idėjinės organizacijos ir korporacijos būtų tik krašte egzistuojančių politinių partijų akademinės filijos, — ne, jos turi kartais savų, toli siekiančių kultūrinių sumanymų, bet vis dėlto jų veikimo linkmės esmę daugiau ar mažiau nudažo viešasis kultūrinis ir politinis krašto gyvenimas.

Gausiausia studentijos organizacija yra Ateitininkų Sąjunga, susidedanti iš keliolikos įvairių smulkesnių, specialių draugijų, korporacijų, klubų, draugovių. Sąjungos tikslas auklėti gerus, drausmingus katalikus inteligentus ir rūpinti jų profesinius reikalus. Antra savo dydžiu ir įtaka yra lietuvių tautininkų „Neo-Lithuanijos" korporacija. Ji vaduojasi šūkiu „Pro patria". Paraleliškai su ja veikia lietuvaičių tautininkių korp. „Filiae Lithuaniae". Korporacijų tikslas — lietuvių tautos didybė, jos gerovė ir kilni, valinga asmenybė. Šių tikslų siekdamos, korporacijos laikosi gerųjų lietuviškų tradicijų ir bendrųjų krikščionių dorovės principų. Ir ateitininkai ir neo-lithuanininkai-tautininkai kuone visą laiką vaidino svarbiausią vaidmenį kaip bendrame studentjos gyvenime, taip ir Atstovybės darbuose. Abi korporacijos turi nuosavus namus. Toliau seka stud. „Varpo" d-ja, kurios idėjinius pamatus grindžia demokratybės, laisvės ir dvasinio progreso principai. Kitos idėjinės organizacijos yra kiek mažiau gausios, bet ir jos savo siekimų atžvilgiu nenukrypsta nuo mūsų sprendimo. Pav., socialdemokratinė Stud. Socialistų Dr-ja „Žaizdras", „Kultūros" būrelis, stud. soc. „Aušrininkų" dr-ja, „Lietuvos" korporacija ir kitos.

Gausios ir fakultetinės draugijos. Kiekviename fakultete ar net jo skyriuose yra susiorganizavusios gausios fak-nės draugijos, siekiančios spec. profesinių tikslų ir neretai teikiančios savo nariams ekonominės paramos. Gausios ir gerai organizuotas korporacijos, kurių skaičius vis didėja. Be anksčiau minėtų, pažymėtinos: „Fraternitas Lithuania", „Samogitia", „Romuva", „Romuvos vaidilutės", „Sudavia", „Plienas", „Šarūnas", „Žalgirys", „Vytautas", „Justitia" etc. Be to, šiaipjau įvairiausios draugijos, iš kurių pažymėtinos „Vilniui vaduoti sąjungos skyrius", „Šaulių skyrius", „Mažoji Lietuva", „Stud. evangelikų draugija", latv — lietuvių vienybės skyrius, Skautų draugovė, Stud. savišalpos draugija, Simano Daukanto draugija, ir taip pat yra draugijos visų Lietuvoje žymesniųjų tautinių mažumų: žydų, lenkų, vokiečių, rusų, latvių... Išskyrus vieną kitą praeities išsišokimą ar netaktiškumą, šiaipjau stud. nelietuviai u-te naudojasi pilna laisve ir tolerancija. Lietuviškos draugijos ir korp. su jų organizacijomis palaiko kultūringus palankiai toleruojančius ar net draugiškus santykius. Lietuviai studentai visur parodo savo kultūringumą

ir nevartoja panašių priemonių prieš nelietuvius, kurias vartoja kartais užsienių studentai prieš ten studijuojančius lietuvius (Vokietijoj, Lenkijoj..).

Reikia dar pažymėti apie akad. spaudą. Pirmas perijodinis laikraštis buvo „Studentas", leistas porą metų studentų literatų (daugiausia humanitarų) grupės, nepriklausomas liberalinės krypties dvisavaitinukas. Jam sustojus, Stud. Atstovybė pradėjo leisti „Lietuvos Studentą". Be to, pasirodydavo tautiškos minties akad. laikraštis „Studentų Balsas", kuris vėliau išsivystė į dvisavaitinį „Akademiką". Šiaipjau per u-to dešimtmetį įvairių neperijodinių leidinių ir almanachų įvairios dr-jos yra gana daug išleidusios. Nemaža energingų, labiau prasimušusių Alma Matris klausytojų dalyvauja ir viešoje šalies spaudoje kultūrinėje ir literatūrinėje pažangoje.

Lietuvos studentija dar neturi savo tradicijų ir savo papročių. Moksle ji gabi ir darbšti. O visuomeniniame gyvenime ji dalyvauja gal daugiau, negu kurio kito krašto studentija. Vieni tat laiko defektu, kiti — nuopelnu, bet čia jei tektų kaltinti, tai ne studentiją, o gyvenimą, kuriam vis trūkdavo inteligentingų pajėgų. U-to rektorius prof. V. Čepinskis ne kartą yra, be neigiamų mūsų studentijos pusių kritikos, daug pasakęs ir apie jos teigiamumus ir norą tikro mokslo siekti. V. D. Universitetas, jo mokomasis personalas ir studentija, sutartinai dirba nelengvą ir neįkainuojamos vertės darbą valstybei ir atskiriems jos luomams bei asmenims. Tautinės kultūros kūrybos procese, šiaip ar taip, Vytauto Didžiojo Universitetui priklauso ir priklausys vyriausias vaidmuo.

Šitas straipsnis buvo parašytas 1932 m. pavasarį. Jis turėjo tikslą bendrais bruožais nušviesti mūsų aukštosios mokyklos istoriją, baigiant Vytauto Didžiojo Universitetu. Apie šį pastarąjį atrodė naudinga parašyti plačiau, nušviečiant jo vidaus organizaciją, mokslo dalykų santvarką, studentų organizacijas ir t. t. Trumpai tariant, buvo stengiamasi užfiksuoti tas status quo, kurį mūsų Universitetas buvo pasiekęs Vytauto Didžiojo metais — 1930 ir dar vieneriais metais vėliau.

Be abejo, norint pilnai pavaizduoti V. D. Universiteto veikimą, šiandien tektų daug ką pridėti, papildyti bei pakeisti. Nors bendroji V. D. Universiteto organizacija per tą laiką nėra pasikeitusi, bet į jo aktyvą ir pažangą tektų vėl įrašyti nemaža naujų laimėjimų. Universitetas nuolat tobulėja, į jį įjungiamos naujos, jau lietuviškos, jo paties išauklėtos ir paruoštos mokslinės pajėgos, išleidžiama naujų savų mokslininkų veikalų, plačiau organizuojami mokslo tyrinėjimai, daugiau dėmesio kreipiama įvairiopiems lithuanistikos dalykams. V. D. Universitetas labiau tampa lietuviškojo mokslo židiniu, daugiau siekia patarnauti lietuviškos kultūros ūgdymui, stiprina mūsų valstybinę ir tautinę sąmonę. Tačiau, iš antros pusės, negalima pasakyti, kad dabartinė V. D. U-to santvarka būtų be priekaištų: reikia manyti, kad aukštosios Lietuvos mokyklos santvarka bus ir toliau tobulinama ir vis daugiau ir daugiau pritaikoma naujiems iškilusiems gyvenimo reikalavimams. Šiandien turime tokį savo aukštojo mokslo židinį, kokį pajėgėme sukurti ir kartu jaučiame, kad mūsų kraštui neša ir brandina jis naujos neįkainuojamos stiprybės, linkėkime jam augti, tobulėti ir uoliai naudokimės jo teikiamais lobiais.

Šalia to, negalime nepažymėti, kad šiandien aukštasis mokslas Lietuvoje jau tapo šakotas, ir šalia Universiteto plačiai veikia kitos aukštojo mokslo institucijos įvairiems specialiems dalykams tyrinėti bei mokslinti jaunuomenę ar institucijos, turinčios aukštojo mokslo tikslų.

Šio straipsnio vidury, kalbant apie Gamtos-Matematikos Fakulteto evoliuciją, jau teko paminėti **Žemės Ūkio Akademijos** Dotnuvoje įsikūrimą, kuri plačiu mastu varo mūsų žemės ir jos augmenų tyrimo darbus ir ruošia agronomus. Be jos pagalbos, be tinkamų kadrų paruošimo nebūtų buvusi įmanoma Lietuvos žemės ūkyje ta, tariant, šuoliškoji pažanga, kurios liudininkai šiandien visi esame. Kaune veikia **Generalinio Štabo Kursai** karininkams, kurie nors nesivadina skambiu Akademijos vardu, tačiau savomis turimomis jėgomis vertingai stengiasi atlikti šią misiją, sutvirtindami ir papildydami mūsų krašto gynėjų - karininkų kariškąsias žinias ir specializaciją. Per du pastaruosius metus Klaipėdoje buvo įsteigtos ir sekmingai pradėjo darbą net dvi aukštosios mokyklos. Tai — **Prekybos Institutas**, ruošiąs taip reikalingus darbininkus su aukštuoju išsilavinimu mūsų prekybai, pramonei, konsularinei tarnybai ir t. t. — **Pedagoginis Institutas**, kuris, pravedant Lietuvos mokyklų reformą, turės pavaduoti buv. mokytojų seminarijų funkcijas, tik, be abejo, jas išplėsdamas ir paruošdamas mokytojus Lietuvos mokyklai, kuri turės būti pažangesnė, geresnė ir tobulesnė. Šalia to, žymėtinas **Meno Mokyklos** darbas, kur ruošiami Lietuvai plastinio meno kūrėjai, kvalifikuoti paišybos mokytojai, kur gimsta naudingo ir labai reikalingo pritaikomojo meno specialistai darbininkai. **Kauno Konservatorija**, išaugusi iš buv. Muzikos Mokyklos, ruošia ir išleidžia muzikus kompozitorius, dainininkus, pianistus, chorvedžius, instrumentalistus, kvalifikuotus pedagogus muzikai dėstyti bendrojo lavinimo mokyklose.

Aukštojo mokslo institucijos būtų betikslės ir anemiškos, jei už jų nebūtų rezervuaro, gaminančio jėgas ir gyvąją medžiagą kultūrinei šalies akcijai ir kūrybai. Tas rezervuaras, be abejo, yra — pradžios mokyklos, kurių šiuo metu Lietuvoje yra per pustrečio tūkstančio su per pustrečio šimto tūkstančių mokinių (Lietuvos Metraščio - Kalendoriaus žiniomis: 2.556 pradžios mokyklos su 4.947 mokytojais ir 265.658 mokiniais). Pradžios mokyklos yra pirmoji sąlyga kraštui kultūrėti. Geros pradžios mokyklos yra tautos mokyklos, kurios iš vienos pusės šimtus tūkstančių jaunuolių tiesiog ruošia gyvenimui, iš kitos pusės, kaip sakėme, gamina tą gyvąją medžiagą, kuri iš kaimų žengia į miestus, užpildo gimnazijas, specialiąsias vidurinio bei aukštesniojo mokslo institucijas, o dalis pereina į aukštąsias mokyklas akademiškai prusintis, specializuotis, kad paskui, pakeisdama senuosius, vadovautų visam šakočiausiam valstybės ir tautos gyvenimui. Tai stačiai revoliucinis tempas, jei kurdami nepriklausomą valstybę paveldėjome 44% visiškų analfabetų, o 1928 m. vyriausybė jau galėjo pradėti vykdyti visiems privalomą pradžios mokslą. **Nuo 1930 metų visiems privalomas pradžios mokslas įvestas visoje Lietuvoje.** Geresnio ir didesnio paminklo Vytauto Didžiojo metams niekas nepastatė ir nepastatys. Oras ir lietus paės žalvarį, mūrai sugrius, sutrūnys paveikslai, — bet visuotinio mokslo šviesa nuolat plis, kils ir stiprės. Ji prikels ir užaugins lietuvių tautą stiprią ir didelę!

A. Dm.

Lietuva — mūsų sveikata

Visi, kuriems teko keliauti užsieniuose toli nuo tėvynės, yra pajutę keistą jausmą: kažką panašų į ilgesį, ne asmenų su kuriais mus riša bičiuliški santykiai ir laiškai, bet vietovių, pažįstamų upių, miškų, savos jūros, savojo dangaus, trumpai tariant, viso to komplekso, kuris vadinamas tėvynė — gimtoji žemė. Ir dažnai — gražiausieji svečių šalių vaizdai nebūna taip mieli, kaip koks kuklus mūsų tėvynės kampelis... Sunkiai paaiškinamas tas dalykas, bet ne vienas žmogus yra panašiai jautęs, išgyvenęs...

Petras Babickas!

Mūsų tėvynėje nėra nei didžiulių, amžinu sniegu apgobtų kalnų taip nuostabiai spindinčių saulėtekio ir saulėlydžio metu, nėra nei tolydžio žaliuojančių palmių ir žydinčių glicinijų, kurios taip efektingai atrodo pigiose oleografijose, nėra nei sfinksų, nei piramidžių, kurias lanko tūkstančių tūkstančiai turistų... Daug ko mūsų tėvynėje nėra, bet retas kuris lietuvis mainytų savo gimtąją žemę į Afrikos smėlynus, Pietų pajūrio žydrius krantus ir Himalajų kalnus, nes Lietuvoj yra tai, kas būtina jo kūno ir sielos pusiausvyrai, — kažkokia nematoma, bet aiškiai pajuntama forma pagal kurią susidarė lietuvio esmė, ir kiekvienas grynas lietuvis perkeltas kur kitur aštriau ar lengviau pajunta to perkėlimo pasėkas, kol, pagaliau, aklimatizuojasi, nelyginant augalas. Ir panašiai kaip augalas kitose sąlygose, kitoniškoj žemėj pasikeičia, taip ir žmogus įgauna naujų ypatybių naujoj savo tėvynėj, ir tada arba jis dingsta senajai tėvynėj, arba labiau jos ilgisi...

Lietuvą gaubia visų jos gyventojų meilės skraistė. Net mūsų tautinės mažumos, kartais turėdamos kitų, specifinių savo interesų, svečiose šalyse myli Lietuvą, ilgisi jos. Ką jau kalbėti apie lietuvius.

Mums Lietuva graži, mums mielas jos kiekvienas kampelis, dėlto, kad ji — mūsų tėvynė.

Ar mes plauksime Nemunu ar Neriu, ar braidžiosim mariose ir baidysim briedžius Neringoj, ar vaikščiosim žydinčiuos Žemaitijos laukuos, ar Zarasų kvepiančiuose pušynuose, ar lankysimės pasakų krašte Dainavoj ir realybės krašte — Sudavijoj, visur mes jusime tą patį gaivinantį orą, tą pačią lietuvišką sielą, tokį pat nuoširdumą ir vaišingumą ir drauge su Mickevičium tada galėsime tarti: „Lietuva — tėvynė mano
Tu kaip sveikata"...

Pažinkime Lietuvą. Štai didysai jos kelias Nemunas Gudų balose prasidedąs neša mums vandenis iš mūsų tėvynės dalies dar lenkų pajungtos. Ir Druskininkai, tas sveiku jumoru ir lietuviška išmintim sukurtas žodis, nūn keverzojamas į „Druskienniki".

Kas žino, gal senasis maršalas, žiūrėdamas per Nemuną į N. Lietuvos krantą ne kartą ilgėjosi gimtosios Žemaitijos; kažin, gal ir jis kaip ir daugelis pabėgusių iš tėvynės ponų šiandie vieni klastomis, kiti ilgesiu ir aimanavimais nori priartėti Lietuvai, su kuria išsiskyrė. Tačiau forma nebeatitinka turiniui.

Tyliai plaukia Nemunas... Susisvajoję jaunuoliai sėdi jo pakrantėse Šv. Jono naktį ir gal būt girdi jo bangų šnarėjime savo meilės himną; kaip pasaka praplaukia sieliai — gramozdiški, kvapūs ir kantriai paklusnūs vairuotojui, praskamba pakalnėmis ir skardžiais skambi daina, aidėjanti toli toli laukais ir kvapiomis pievomis ir tylūs sargybinio žingsniai sutrukdo šventą nakties tylą... Demarkacijos linija! Nemunas demarkacijos linija?! Kad ir trumputė jo dalis, bet — linija. Ar bereikia didesnės likimo ironijos? Bet taip yra ir tol bus, kol mes nesuprasime naujo laiko dvasios ir patys netapsime kiti...

Plaukia Nemunas... Jam vistiek.... Ir didžiuliai tautų konfliktai, ir menki nesusipratimai, ir gyvybės jam paaukotos niekuomet nedrumsčia jo episko ramumo. Nekartą kraujas dažė jo bangas dar tais laikais, kai kryžeiviai, kilnių šūkių vedini, bet nekšiškai tos šūkius vykdę, barbariškai niokiojo panemunes. Ramiai snaudžia Dzūkijos smėlynai, rymo pušaitės paežerėse, žiūrėdamos į vandenį, lyg mergelės prieš šventę, žydi ir kvepia javų laukai ir melsva juosta kyla iš senoviškų lūšnelių ryto dūmas, kaip nuo senovės aukuro smilkalas dievybei. Mąsto kryžiai kapinėse... Jie aptverti tvoromis, tartum, buvo bandę išeiti, nes naujas gyvenimas ir čia justi, ir čia naujakurių trobos nudažytais stogais ir šviečiančios dideliais langais — pernelyg drąsiai sudrumstė Dzūkijos ramybę.

Krantuose piliakalniai: sultingi daug saką vardai Liškiava, Kernavė, Merkinė... Dabar griūvėsiai, žole apaugę kalnai, į kuriuos sunku nepratusiam įkopti, o seniau... Didingas Mindaugo sostas... poetiškam slėny šven-

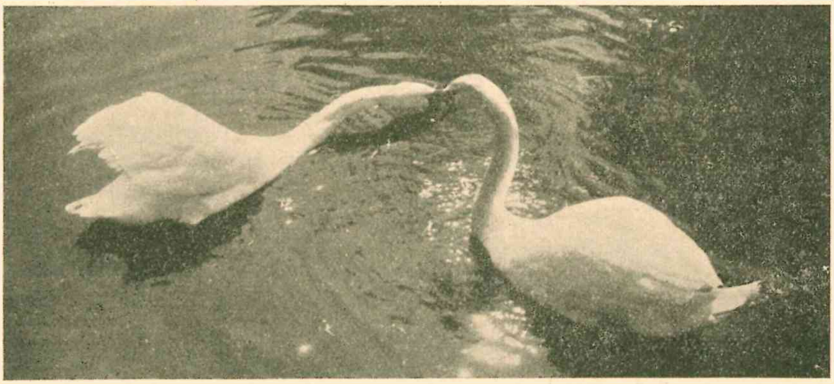

Lietuviškų dainų apdainuotos gulbės — lietuviškų vandenų paukščiai.

tykla... iškilnus sostinės gyvenimas; rodos ir šiandie justi mūsų protėvių galia, pažiūrėjus į tą didžiulį karaliaus Mindaugo kalną:

„...Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį iš kapų milžinų,

Ir išgirsti nors vieną, bet tikrą žodelį iš senovės laikų... —

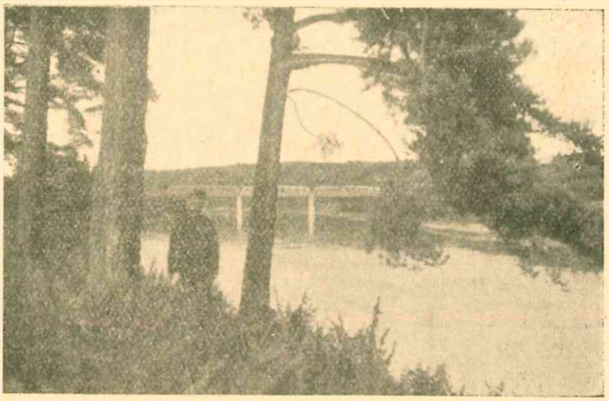

Alytaus tiltas.

guodės Maironis, išreikšdamas visų lietuvių ilgesį... Ar Jūs nenorėtumėt drauge su poetu išgirsti nors vieną žodelį?.. Tegu kalbėtų mums senovė, tegu kiekviena kovotojų krauju ir tėvų darbo prakaitu sumirkyta žemės pėda šauktų mums, ir aiškintų, ir mokytų.

Tyli žemė, tyli kalnai... Tik blaškosi, kaip sakalas mėlynėj keliautojo mintys. Jos, kaip strėlės paleistos iš atsiminimų lanko, siekia mūsų praeities vos rūsenančią liepsnelę ir gailiai krinta... Per daug tamsi ir neištirta dar mūsų žemės praeitis, per daug svetimųjų ir nedraugų apie ją primeluota...

Jie sakė: lietuviai barbarai ir reikalingi Kryžiaus Šviesos, o tuo tarpu ne krikščionybės šviesą lietuviuose skleidė, bet prie kryžiaus kalė lietuvių tautą. Mūsų protėviai gražiai atsakė Pūnios kalne, kai Margis su visais kovotojais žuvo, bet gyvas neįsileido „šviesos" skleidėjų. Nežinome tokio didvyriškumo mūsų krikštytų priešų tarpe.

Štai jau Alytus! Reto grožio pušynai supa išsiblaškiusį miestą. Atrodo, kad kaž kas iš aukštumos pabėrė tuos mažus ir didelius, senus ir naujus namus: negali dar suvokti kaip augs miestas, bet kad jis sparčiai auga — ir kultūringai auga, matyt kiekviename žingsny. Didžiuliai miško plotai paskirti parkui, gatvės plačios, namai (ypač didesni) — naujoviški. Didžiulės kareivinės vos matyti pušyno angoje už gelžkelio. Užtat aikštė prieš jas pilna raitelių. Ulonai! Mitrūs, lyg su žirgu suaugę, jie švaistosi aikštėje, kapoja vyteles, verčia kamuolį, voltižiruoja, arba kaip viesulas pralekia visa aikšte, imdami aukščiausias kliūtis, drebindami žemę... ir versdami ne vienos

Saulėleidis.

mergelės širdį labiau suplakti, ne vienai džiaugsmingai atsidusti...

Žirgai, raiteliai, kaip visa tai tinka panemunėse, kaip visa tai artima lietuviui.

Jei Jūs nueisit į kapines Alytuj... Kuklutis kapas ir parašas: Karininkas Juozapavičius. Toji pavardė daug Jums pasakys. Tai — pirmoji auka. Tai vienas pirmųjų žiedų... kuris nuvyto, kad žydėtų kiti...

Senas tiltas per Nemuną ties Alytum vos laikosi, bet — brangus tiltas... Ten žuvo Juozapavičius. Bus didelis akmeninis tiltas... naujas, bet vistiek rusens ten šiltas karžygio kraujas ir naujam inde bus senas turinys.

Žavingais Nemuno krantais kelionė — poilsis. Vaizdai vienas už kitą gražesni. Štai šlaitas įvairialapių ir įvairiaspalvių medžių sklidinas, štai lygios lygios pievos ir tolumoj melsvuojąs miškų vainikas, štai — gintarinė smėlio juosta. Kaimai, kaip paskutiniai mohikanai tylūs ir ramūs, lyg jaučia savo nebeilgą gyvenimą... Linksmos šviesios trobelės atrodo lyg išbėgusios iš kaimų į tyrą lauką. Praeis dešimtis metų ir jos surimtėjusios sustings išaugusių medžių paunksmėj, svajodamos apie anuos „senus" laikus, kada Lietuvoje vyko žemės reforma. Senos liepos, ąžuolai, kur-nekur reti jovarai... Medžlapiai ir beržai, šermukšniai ir jievos; eglės ir kadugiai ir šimtai krūmų ir krumpalaikių, karvių niokiojamų ir naikinamų; vargšas alksnis, ant kurio „visos ožkos lipa", — tas proletaras mūsų medžių šeimynoj — ir daug kitų lapuočių pasišiaušia milijonais lapelių ir spyglių, kai papučia aršesnis šiaurės vėjas, kai sutemsta dangus, lyg susirūpinusio žmogaus veidas, ir kai pasigirsta pirmieji aukštybių pykčio

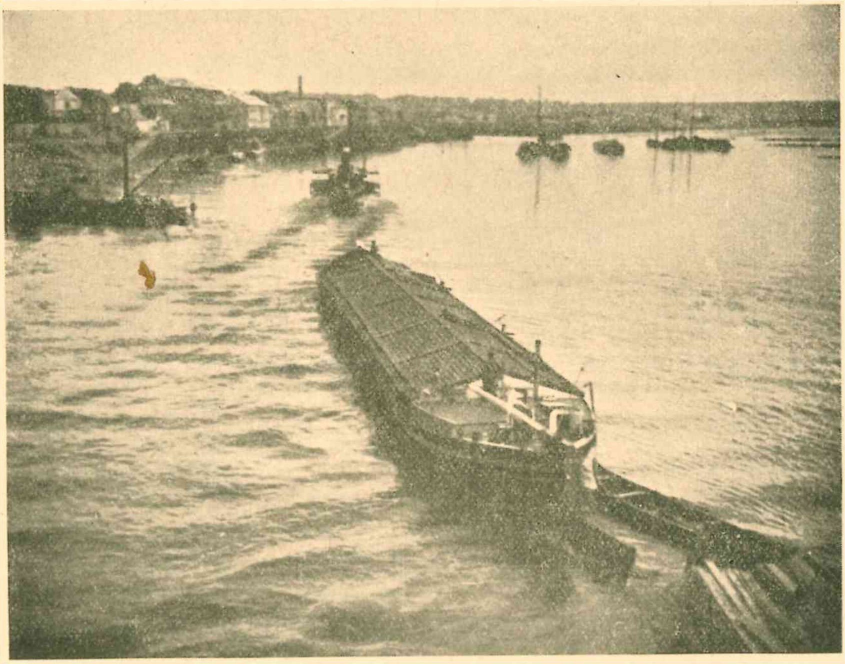

Gražuolis Nemunas.

garsai... O, tada dulka visi keliai, lyg, rodos, jais nematomi raitelių būriai pralėktų, sukasi verpetais, kaip kokiam balete, šiaudagaliai, lapai, iki šiol ramiai gulėję ravuose ir tarpežėse; sušvilpia, lyg įspėdamos artimą pavojų, telegrafo vielos ir stulpai pradeda taip gailiai kaukti, atrodo, kad ir jie bijo... O labiausia bijo žąsiukai; gailiai pipsėdami jie įkyriai lenda į piemenėlio sterblę, kišenes, po švarku, tuo tarpu kai susirūpinusios žąsys karingu riksmu tikisi mažiems savo įpėdiniams įkvėpti drąsos kovai. Ak, ir piemenėlis kaip žąsiukas... bijo, bet to neparodo ir kai supapsi pirmi lietaus lašai ir pirmosios čiurlės nuvarva nuo jo apsiausto, o žaibas su karišku trenksmu iškilmingai nuleidžia savo pirmą strėlę, nepasakytume, kad piemenuko dantys būnguoja nuo šalčio, nes lietutis aiškiai šiltas.

Birštonas.

O gal mes būsime neobjektyvūs įtarę jį bijant. Juk vis dėlto žąsiukus jis apdengė... saugo...

Aukštai tarp debesų, dangaus elektros stoty, kažkas, matyt, sugedo, nes kibirkštys pilasi ir pilasi, ir garsai panašūs į patrankų šūvius vis nesiliauja. Visai žemai praūžia, kaip milžiniški orlaiviai, lietaus debesys, kiti debesys išlaksto į visas puses ir vėl mažiau bekaukia stulpai ir medžiai nusipurto, lyg išlipusių iš maudyklės dramblių būrys... Pasaulio prožektorius — saulė jau nukreipė savo spindulius į žemę ir visa, lyg susitarę, lyg sutikdami mielą bičiulį išskėtė glėbius... Nedrąsiai pakėlė galvutes svėrės, pienės ir legijonas kitų žolių; ir skruzdėlės jau atsargiai raito ūsus, norėdamos įsitikinti ar nebus klastos, ar verta jau eiti į darbą; prazvimbia bitutė, tolumoj žaidžia dvi peteliškės, visai žemai pralėkdamos pro patvinusius ravus, kuriuos jau spėjo okupuoti žąsiukai dabar drąsiai, visu tinkamu jaunystei entuziazmu plaukiodami tarp pavojingiausių verpetų...

O piemenėlis dainuoja dainą, kuri visiškai panaši į pergalės himną. Gamta lyg nusiprausė. Visa taip švaru, lyg tik ką išstatyta parodai.

Gražios Lietuvos audros ir nebaisus perkūnas, nes mūsiškiai su juo geruose santykiuose: „Perkūne, dievaiti, nemušk žemaitį, bet muški..."

Čia jau pasenusios pabaigos nekartosime, geriau ją mintyse sumodernisime ir tepritaikysime tik reikalui esant.

Vieną geriausių Lietuvos kurortų mes turime prie Nemuno. Tai — Birštonas. Jis garsus gydoma galia. Kultūringai tvarkomas. Aplink jį gausu istoriškų vietų: Vytauto kalnas, Verknės slėnys. Nepaprastai gražiai suaugęs pušynas. Šaltiniai. Parkas. Maudyklės. Vasara — muzika, pramogos. Visa tai keliasdešimties kilometrų atstumo nuo Kauno— puikios sąlygos miestiečiams.

Gydomieji Birštono dumblai, mineralizuoti gydomųjų šaltinių jonais ir biochemiškų procesų veikiami, turi ne tik sulfatų, bet ir aktingųjų sieros junginių sulfitų, ir net laisvo sieros vandenilio pavidalu. Iš viso Birštono šaltiniai, pagal jų mineralinę sudėtį gali būti lyginami su Kissingen'o, Wiesbaden'o, Wildungen'o, Contraxevill'io kurortų šaltiniais: Kissingen'o Rakoczy šaltinis ir mūsų Birštono šaltinis Vytautas tiek panašūs savo sudėtimi ir veikimu, jog drąsiai Vytauto šaltinio vanduo galėtų pavaduoti importuojamąjį Rakoczy, jeigu jis būtų gazuojamas, bet, kol kas, deja, jis tyliai dingsta Nemuno vandenyse; jo gydomuoju veikimu pasinaudoja tik tie, kas gali vasarą aplankyti Birštoną — sako Dr. B. Matulionis.

Iš tikrųjų, jei Birštono tvarkymas eis tokiu tempu kaip dabar, galima tikėtis jo pasaulinio garso, nes gydomųjų šaltinių gausumas ir žavi gamta sudaro tam palankias sąlygas.

Prie Birštono Nemunas daro didžiulę kilpą, kuria mes galime grožėtis ne tik kaip gamtos dovana meniško būdo žmonėms, bet kaipo neįkainuojamu energijos šaltiniu. Ateis tas laikas, kada mūsų svajonės apie hidroelektrišką stotį virs realybe ir visa Lietuva nušvis skaisčia Edisono šviesa, gavusi sau gyvybės šaltinį lietuvių Nemuno srovėj.

Pro Rumšiškes, A. Panemunę (puikią kauniečių vasarojimo vietą) ateiname į laikiną mūsų valstybės sostinę Kauną.

Birštono prieplauka.

Keistas Kaunas. Sakytume — miestas, bet pernelyg ramus (tik viena Laisvės alėja judri). Sakytume — kaimas (ir vėl bėda!) — pernelyg daug gyventojų, fabrikų ir kultūros su civilizacija. Viena tegalima pasakyti — Kaunas puikus, švarus, (švarus — palyginus su kitų valstybių miestais, ypač didžiaisiais!), žalumynuose paskendęs, padorios naujos statybos ir nepaprastai gražioje, gamtos gerybėmis apdovanotoj vietoj Nemuno ir Neries santakoj.

Kažkoks užsienietis Kauną pavadino biauriu paveikslu puikiuos rėmuos. Jis truputį apsiriko, tas ponas svetimšalis. Seniau Kaunas, kol nenusivalė rusų vergijos ženklų, tikrai buvo gerokai prastas, o dabar... dabar visai kas kita.

Birštono vaizdelis.

Norėdami būti objektingi mes galėtume pacituoti daug svetimšalių, kurie gėrėjosi Kaunu, tą patį daro ir šiaip Kauno svečiai. Būdamas centru, nors ir laikinu, Kaunas turi visus didmiesčio užsimojimus ir todėl suprantamas jo gyventojų noras linkti į tarptautiškumą, bet tas nekenkia jam likti mielu Kaunu, kuris kaip koks pasakos milžinas Jonas sėdi ant kelių kalnų ir ramiai galvoja: „Kada čia reiks pasilsėt, kada tos visos ministerijos, automobiliai, teatras ir įvairių tautų komivojažieriai išsikels į Vilnių ir duos man progos vėl gerokai pamiegoti. Nes sostinė aš tikrai nebūsiu. Tai aišku".

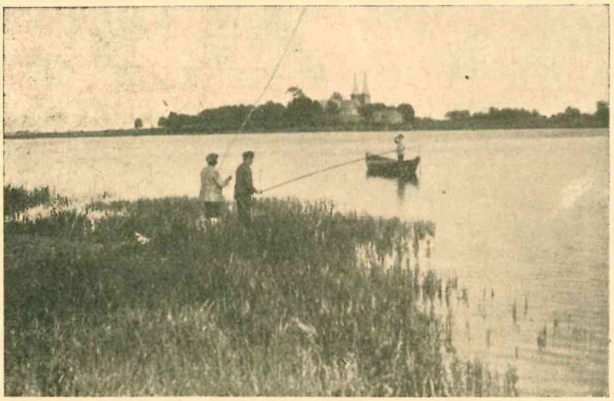
Alvyto ežeras.

Nesustokime Kaune. Aplankysime jį kitą kartą, nes ne viena valanda mums dingtų, jei mes pabandytume nors kiek plačiau aprašinėti jo turtus ir įdomumus. Mes norime nors kiek pereiti Lietuvą. Sėdame į garlaivį Kauno uoste ir leidžiamės žemyn į Marias. Kelionė tolima. Apie 200 kilometrų, bet puiki ir įdomi.

Štai dešinėj Kauno Lampėdžių vasarvietė ir už jos Nevėžis. Ant kalno senoji Raudondvario pilis. Ne ponai puotauja tenai, ne jų linksmas,

girtas klegesys girdėti pro senus parko medžius, bet tai krykštauja vaikai, jų balsai skamba sode ir slėny, jie žaidžia, mokosi, svajoja, ilgisi, dažnai net tėvų nežinodami, nes tai — pamestų vaikų prieglauda. Kažkas simboliško yra tokiam sutvarkyme. Apleistose senose pilyse formuojasi jaunatvė.

O tolumoje jau stiebiasi į viršų Vilkijos bažnyčios bokštas. Miestelis ant aukšto kalno. Erdvės tiek ir tiek. Nemune daug sielių. Jie supasi prie smėlėtų seklumų, o varovai kūrena ugnį pakrantėj. Praplaukia garlaivis, sukeldamas bangas, apsimainęs su mūsiškiu garlaiviu pasveikinimo signalu. Tolydžio ūžia motoras, tolydžio plaukiame gražių krantų rėmuose ir akys godžiai ieško keistenybių, o mintys, tos visuomet alkanos mintys, ieško saito su senove. Nemunas — ne tik senovės lietuvių susisiekimo ir prekybos kelias, bet ir kryžiuotų plėšikų kelias. Visos panemunių pilys dešimtis kartų jų būdavo išgriaunamos. Praplaukiame Kačerginę ir modernėjantį kurortą Kulautuvą.

Štai Seredžius prie Dubysos. Plikas dabar piliakalnis, o kiek daug jis galėtų papasakot apie anuos laikus. Dubysos kalnai apdainuoti ne vieno dainiaus... Lakštingalų rojus. Tolumoj Veliuona ir tuoj kyla minty tragiškos Gedimino mirties vaizdas. Aukštas pilies kalnas... Kryžius... Sena bažnyčia. Vos išnyko Veliuonos vaizdai ir jų sukeltos mintys, jau stiebiasi iš už medžių viršūnių Raudonės pilis ir beveik priešais ją kitoj Nemuno pusėj — Gelgaudiškis, garsus senovės prabanga, gražumu ir vienu 1863 m. sukilimo vadu — Gelgaudu.

Ir nenoromis keliaudamas pamąstai: Jei visos šitos istoriškos ir gamtos brangenybės būtų kur nors kitoj svečioj šaly juk jos lūžtų nuo turistų, vasarotojų, menininkų ir mokslininkų... O dabar... jos stovi išdidžiai;

Nemuno ir Neries santaka

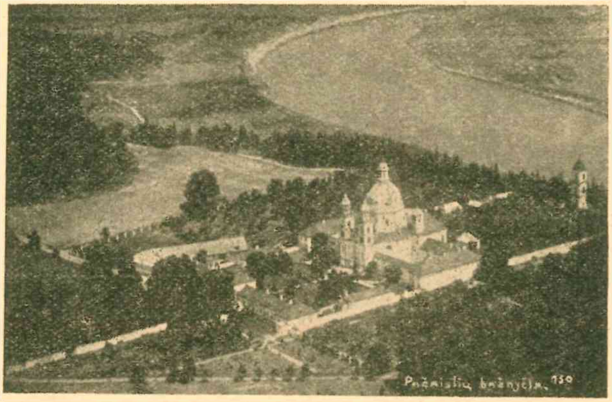

Pažaislio vienuolynas

ramios tos pilys, kurių kiemų ir sienų dar kiekvienas plyšelis kalba, šaukte šaukia suprasti praeitį ir ateities kartoms globot begriūvančius rūmus ir nykstančią jų didybę. Bet... mes turime per daug brangių vietų ir todėl dar nesuspėjome pradėti jomis rūpintis...

Tik vienas Rambyno kalnas kažkaip gaivališkai traukia visus lietuvius susirinkti Joninių švęsti. Ir tą naktį tikrai gali būti patenkinti senovės lietuvių dievai, nes į Rambyną susirenka lietuviai iš visų kraštų: čia ir iš Prūsų jaunimas, čia ir klaipėdiškiai miestiečiai ir marių žvejai, čia ir žemaičiai, aukštaičiai ir dzūkai, darbininkai ir inteligentai, jauni ir pusamžiai — visi jie vienodu pakilimu skuba Joninių švęsti į Rambyną, lyg parodydami tuo atgimstantį lietuvių giminių veržimasį vienybėn, o per ją — galybėn.

Daug svajotojų, stovėdami Rambyno viršūnėj ir tiesdami ranką į užnemunio lygumas, kur vos kyšo Ragainės pilies kuoras, nekartą sakė: „Ten — Lietuva, ten mūsų broliai"...

Tai niekis, kad Tilžės plienšalmiai neleidžia išalkusių minių mūsų Panemunėn. Žinoma, ne kurortai tiems išbadėjusiems tilžiškiams rūpi... Jie nesigroži Nemuno krantais, nesidomi vasarviečių sezono mokesčiais, jiems rūpi sutaupyti kiekvieną pfenigą, o lietuvių pusėj juk taip daug ko yra, kad galima rizikuoti ir į kalėjimą pakliūt, bet pereit, pasisotinti, parsinešti badaujančiai šeimynai maisto.

Tokios mintys seka keliautoją, kai plauki Nemunu. Ir Tilžės miestas atrodo tik užguitas, kad net gaila žiūrėt...

Už Tilžės Nemuno krantai visai neaukšti. Pievos it jūra liūliuoja iki pat marių. Atrodo, kad čia turėtų būti drėgna ir nesveika. Bet ne. Vasarotojai, kurie gyveno Rusnėj negali atsidžiaugti erdve, oru, Nemuno platumu, pievų gyvūnijos įvairumu. Vandens sportui Rusnė iš tikrųjų yra puiki vieta. Nors

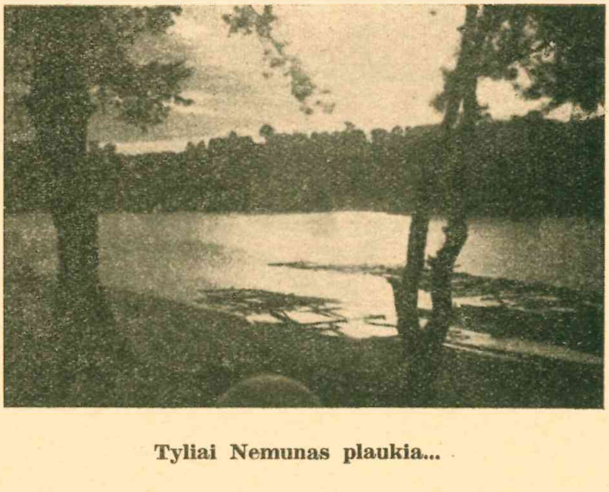

Tyliai Nemunas plaukia...

čia pat siena su vokiečiais, bet gyvenimas ramus, žmonės — tipingi prūsų žemaičiai: lėti, archaiški, bet šiltų jausmų ir, išsipažinus, — geros širdies. Liūdna tik viena, kad čia retai teišgirsi dainuojant, bet tai tur būt kelių šimtų metų vergijos pėdsakai.

Graži senoviška bažnytėlė, vienas kitas mūrinis namas, viešbutis, paštas, policijos mokykla ir puikus tiltas per Nemuną — štai ir visa Rusnė, žinoma, neliečiant jos praeities.

O praeitis jos ne bet kokia — juk čia legendos sako, **rūseno** šventoji lietuvių ugnis.

Nuo Rusnės — du keliai į šiaurę, t. y. mariomis į Klaipėdą ir į vakarus — per marias į Nidą. Geriausia keliauti į Nidą, nes jau marių platuma ir pasakomis supami jos krantai viliote vilioja į vakarus.

Marių krante dešinėj Ventės ragas. Jūreiviai jo nemėgsta, nes čia daug povandeninių akmenų.

— Iš kur jie čia atsirado? — klausiu.

— Miestas čia buvo seniai, seniai. Pilis stovėjo didelė, didelė... Audros ją sugriovė. — Štai iš kur ir akmenys.

Aš nenoriu tikėti senam žvejui, kad miestas išnyktų nepalikęs pėdsako ir viešai pareiškiu savo abejones.

— Nieko nežinai, — pyksta žvejys — miestas tebėr po vandeniu. Ne kartą aš pats suplėšiau tinklus į jo namų sugriuvusias sienas. O ramią dieną ir gatvės matyt...

Kad ir kaip stengiaus įžiūrėti dugne namų sienas (nors buvo skaisti saulėta diena!), bet jų nemačiau... Gaila, nes kiekvienas žvejys jums papasakos apie paskendusį miestą prie Ventės rago.

Nuo rago tolumoj, kaip kokia pasakiška sala įsisupus į melsvą tolumos šydą vilioja Neringa. Kur tik žiūri — ta pati melsva juosta, kaip tolimų kalnų grandis, kaip ekzotiško pasaulio fragmentas. Plaukti per marias Nidos link būriniu laiveliu yra neapsakomas malonumas, ypač jei pasitaiko skaistus oras. Tie penkiolika kilometrų kelionės masina ne tik dėl to, kad Nidoj laukia puikūs vaizdai, bet ir dėl to, kad kelionė mariomis yra lyg preliudas kelionei jūra, nes kiekvienas lietuvis jūra visvien turės plaukti ir todėl reikia jau iš anksto prie plataus vandens priprasti.

Gelgaudiškis

Nemunas netoli Rambyno

Juo arčiau Nidos, juo laivelis, atrodo, greičiau traukia, tai traukia nuostabios žemės ilgesys, įspūdžių alkis, ir kai įplauki į žvejų uostą, supranti, kodėl tūkstančiai vasarotojų iš užsienio lyg kokio magneto veikiami kasmet vyksta į Nidą ir sutarptautina tą žavų Kopų kaimą.

Nida — tikrai gražiausias visos Neringos deimantas. Kas gi yra toji Neringa?

Skaitytojau, įsivaizduok įvairiais raštais ataustą juostą. Čia ir šviesios gėlės, čia šviesūs auksiniai krantai, čia tamsūs ornamentai... Juosta siaurutė, bet kol ją išvartai, išžiūri, vis kokių nors grožybių dar surandi. Jei tokią gražiai išaustą juostą mes padėsime ant mėlino šilko staltiesės, tai pamatysim, kad ji nusities beveik per visą stalą ir ant melsvo dugno dar gražiau iškils juostos grožis. Lygiai tokį pat įspūdį sudaro Neringa. Tai beveik 100 kilometrų žemės juosta, padėta mėlinam marių ir jūros fone. Beveik šimtas kilometrų gražiausių, nuostabiausių gamtos raštų žavėte žavi keliautoją ir jis dairosi tarp tų grožybių, kartais nežinodamas kuri vieta verta didesnio dėmesio. Siaurutė Neringa (jos platumas nuo 2 iki 4 kilom.) yra viena nepaprasčiausių vietų Europoj. Ji susidarė iš veikimo jūrų bangų susidūrus su Nemuno srovės atnešamais vandenimis. Kai dvi srovės tolydžio susitikdavo, tai žymiai keisdavo jūros dugną ir tūkstančių metų bėgyje jūros dugnas srovių susitikimo vietoje **išnėrė** (iš to „Neringa") ir

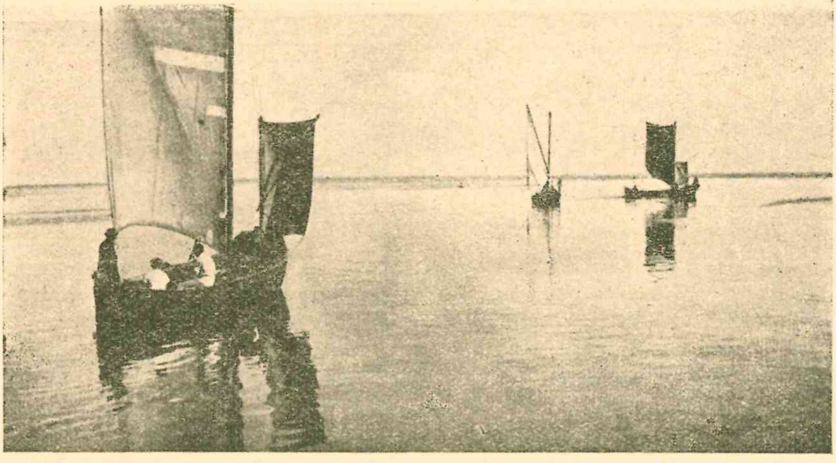

Žvejų laiveliai Mariose

gamta per daug įvairių metamorfozių patiekė mums dabartinį stebuklą siaurutį pusiasalį — Neringą.

Čia lyg tyčia susijungė visos teigiamos gamtos ypatybės ir sudarė palankiausias vasarojimo sąlygas. Nuostabaus grynumo oras nepaprastai veikia plaučius, akys ilsisi gamtos reginiuose, kurių čia nepašykštėta: senoviškas pušų miškas, apsuptas pustomo smėlio dykuma, primena Sacharos oazes ir iš tikrųjų Neringos vasarvietės, nelyginant oazės smėlio karalijoj ir gal dėl to jos tokios mielos ir branginamos, kad retos.

Lietuvos valdžioj tėra tik pusė Neringos (apie 50 klmt.), kitą pusę valdo vokiečiai, bet gražiausi kurortai — mūsų pusėj, būtent: Nida, Preila, Pervelkas, Juodkrantė ir Smiltynė (prieš pat Klaipėdą).

Nida — kaimas, bet tai turbūt didžiausias kaimas Lietuvoj — 1000 gyventojų žvejų, o vasara apie 5000 gyv. vasarotojų. Nida susidarė iš 4 kaimelių—Purvinės (šiaurėj), Skruzdinės, Nidos ir Rago (pietuose). Dabartinė Nida nėra per daug sena, nes ji pastatyta, kai senąją Nidą smėlis užpustė. Dabar senosios Nidos vietą galima rasti netoli vokiečių sienos, prie mūsų Sklandymo mokyklos. Nidos vardas raštuose minimas 1437 metais. Gyventojai — žvejai, beveik visi kalba 3-mis kalbomis: lietuviškai, kuršiškai (taip bent jie vadina tą keistą kalbą, labai panašią į lietuvių) ir vokiškai. Nidos kaimas turi visas žvejų kaimo ypatybes: gerą uostą, užuovėjį, bažnytėlę. Gyventojai (ypač moterys) dėvi senoviškais lietuviškais rūbais, namai taip pat turi visas lietuviškų trobų ypatybes, vei-

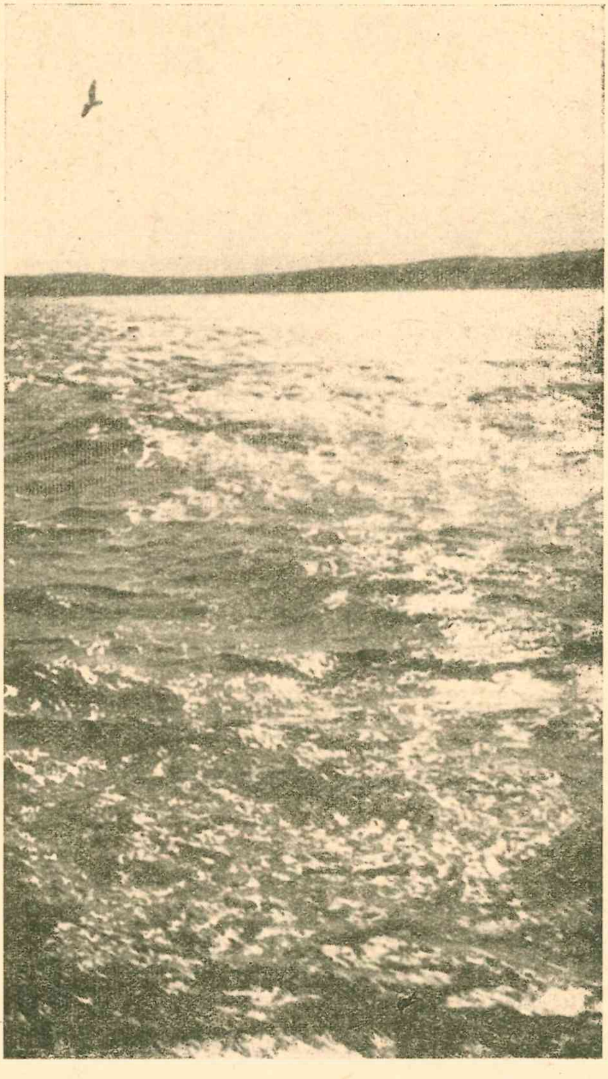

Nidos marios

dai stilingi, saulėj įdegę, kalba irgi labai senoviškai, bet šalia to Nidoj (kaip ir Juodkrantėj) rasite visus moderniško gyvenimo civilizacijos patogumus: elektrą, radio, sporto aikštes, puikius viešbučius, jachtas mariose, greitą susisiekimą laivais, sezono metu tarptautinę publiką ir visą kitą...

Visos šitos ypatybės: puiki gamta, nepaprastas ramumas ir patogumas su gyvenimo primityvumu ir sveikumu sudarė Nidai didelę reklamą. Gaila, kad mūsiškiai vasarotojai, labai pamėgę Palangą, nesiryžta ilgai gyventi Nidoj, skundžiasi: „per daug vokiška atmosfera". O kodėl gi nebus vokiška, kad ramybės išbadėję vokiečiai ją vasarą plūste užplūsta. Skųstis tai ne kovoti. Reikia bandyti tą antplūdį atsverti. Ag, ir žvejai guodžias, kai jiems prikiši, kad per daug vokiškai kalba: „Mes turim kalbėt, mes iš jų markių gyvenam". Liūdnas faktas.

Kiekvienas Neringos kampelis yra lietuviškas, kiekviena smiltelė ir gintaro kąsnelis nuo amžių lietuviški. Tik mes... nesilankome ir neparodom užsieniškiams savęs... Mes geriau į Palangą ar kur į provincijos kurortus...

Žvejo namas Nidoje

Tik paklausykit, kokie kalnų vardai aplink Nidą: Urbo kalnas (jo viršūnėj stovi 1874 met. pastatytas švyturys, kuris kas 10 sekundžių blykčioja), Angių kalnas (58 metrų aukštumo), Bulviškių ragas, Grobštas ir kt. Vokiečiai viską kas lietuviška naikino, bet vardų — neįstengė.

Neringos miškuose

Nuostabios Nidos apylinkės: į pietus Tylos pakalnė, kur retai išgirsi kokį garsą, taip ramu aplink, kad nė vėjas neužpučia, netoli jos dar gali rasti belaisvių stovyklos likučius — vieta, kur ne vienas linksmosios Prancūzijos sūnus mirė, ilgėdamasis savo tėvynės (toj vietoj vokiečiai kalino belaisvius ir Didžiojo karo metu, neva keršydami prancūzams už

vokiečių belaisvių gabenimą į Marokko); čia ir didžiausia ir aukščiausia visoj Neringoj kopa, čia ir senosios Nidos vieta, o kiek toliau (jau vokiečių pusėj) — maro kapai ir kaip gyvenimo protestas mūsų linksmųjų sklandytojų miestas, kur lavina sparnus lietuviškasis jaunimas, besirengdamas užkariauti orą. Į šiaurės pusę, netoli Preilos — briedžių miškai. Tų nepaprastai retų kituose kraštuose gyvulių čia esama per šimtą. Jie visai jaukūs ir važiuotas gali prisiartinti iki kelių metrų. Jie keisti, savotiškai gražūs, įdomūs. Didesni už arklį, jie dar turi plačius didelius ragus, kuriuos kasmet meta ir užkasa. Daug įdomių nuotykių pasakoja žvejai apie briedžius, bet reikia juos pačiam pamatyti, kad susidaryti tikrą jų vaizdą.

Beje, žvejai. Iš senesnių beveik visi apkeliavę pusę pasaulio. Mat, geriausi vokiečių laivyno jūreiviai būdavo iš žvejų. Kokių nepaprastų pasakų žvejai seka, tik klausyk, bet dainuoti nebemoka, o jei dainuoja, tai kaž ką ne sava...

Įdomiausia atrodo Neringa, jei ją iš Nidos iki Smiltynės pereiti pėsčias. Penkiasdešimt kilometrų, tai visai nedaug, bet už tat akys matys nepaprastų vaizdų. Nuo kopų viršūnių marios atrodo prisėtos lyg riešutų kevaliukais — tai žvejų laivai. Jie gražūs ne tik iš tolo. Laivai nepaprastai stilingi, tvirtai subūdavoti, stiebas papuoštas drožinėta vėliavėle, įvairiausiais kartais fantastiškais ornamentais išvedžiota. Ją dirbdindamas kiekvienas žvejas parodo ne tik savo vaizduotę, bet ir meniškus sugebėjimus. Dažnas vasarotojas tokių vėliavėlių kopijas nusiperka, nes jos iš tikrųjų — ypatingos.

Laivai dažniausia plokščio dugno, nes mariose didelių bangų nebūna. Vienos didelės būrės nepakaktų laivą visaip valdyti kraipyti, tad žvejai turi dar porą būrių — mažesnių.

Su žvejais išsikalbėjus galėtum prisirinkti ištisą pluoštą žodžių — terminų mūsų jūreivybės žodynui.

Žvejojama dažniausia mariose. Retai — Baltijoj, nes jūroje reikia kitoniškų laivų ir kitokių tinklų...

Taigi eidamas smėlio kalnų viršūnėmis matai ir jūrą, ir marias, ir kopų siaurutę juostą, eini, lyg tyrais, nesutikdamas kitų keleivių, smėlėtose daubose nerasdamas jokio gyvio. Visi žvejų kaimeliai pamary. Pajūry nieks nesistato, nes šalti ir stiprūs vėjai ypač greit sugriautų ar užpustytų žvejų kaimus, kaip kad ne vieną senovėj užpustė ir pamary.

Nuo Vecakrogo viršūnės matyt mažutės Preilos uostas ir pats kaimelis. Preila ir jos

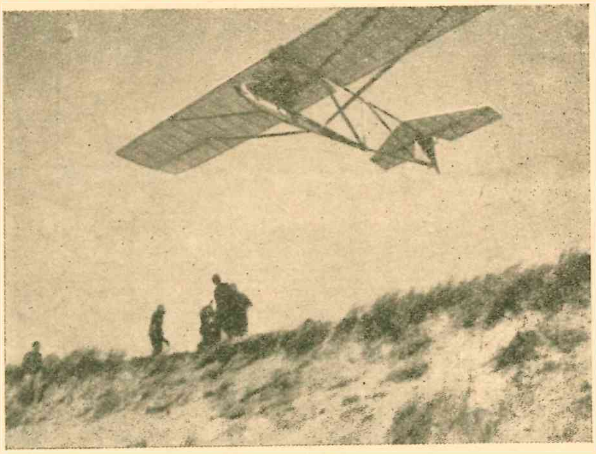

Sklandytuvas Nidoje

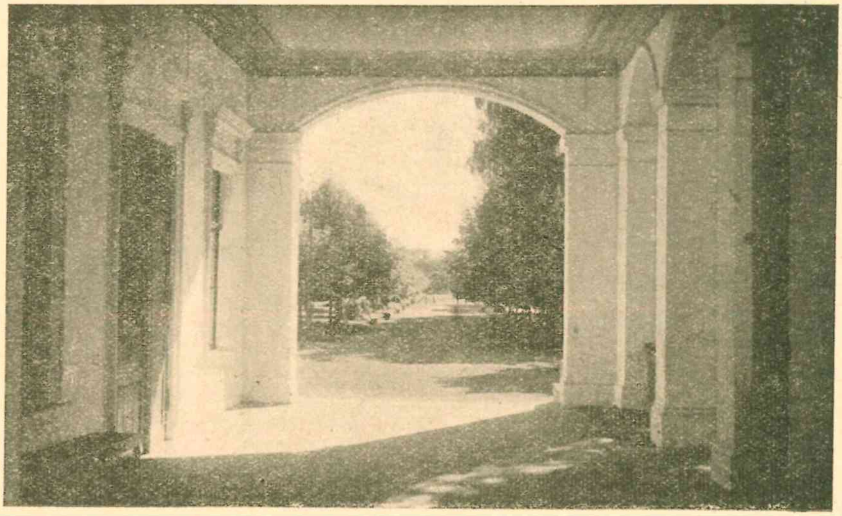

Palangos parko alėja

kaimynas Pervelkas — ideališkos vietos ramybės ieškančiam vasarotojui. Tiesa, čia nėra didelių patogumų, kaip Nidoj, bet užtat nepaprasta ramybė, briedžių artumas, žvejyba ir gamtos prieglobstys. Vis dėlto šie du kaimeliai dabar dar smarkiai statosi, matyt, vis daugiau susilaukia vasarotojų.

Juk visas žvejų pelnas ir yra tas, ką jie vasarą iš turistų ar vasarotojų surenka. Žvejyba — menkas pelnas, o didelis pavojus. Ne vienos gyvybės marios ir jūra pareikalavo.

Nuo Nidos iki Juodkrantės apie 30 klmt. Tarp tų dviejų kurortų — bene gražiausios kopų vietos.

Juodkrantės kaimas minimas raštuose jau 1576 metais, o kaipo kurortas 1840. Apie 1860 m. Juodkrantė buvo virtusi savotišku gintaro Eldorado, nes čia buvo įsteigtos gintaro kasyklos. Jas buvo įrengęs vienas vokietis - pirklys. Kasyklos 1890 metais buvo iškeltos į Palminkus, (Prūsuose), bet iki to laiko spėjo labai daug gintaro iškasti.

Aplink Juodkrantę verta aplankyti Jievos kalną, Raganų kalną, Eglių daubą, Nuodėmių liepą ir kt. Juodkrantėj yra išlikę nemaža seno pušų miško. Šiaip miškai Neringoj labai jauni, o kopų pušaičių, kurios sustabdo smėlio lėkimą, sodinimas prasidėjo tik XIX amž. pabaigoj. Nepaprastai daug kaštavo suvaldyti smėlio slinkimą į rytus. Neringoj kiekviena žemės pėda brangi. Dabar jau pavojus žemynui negresia, o šiaip mokslininkai buvo išskaičiavę, kad jei nebūtų sustabdytas smėlio pustymas, po dviejų trijų šimtų metų būtų buvę užpustytos Kuršių marios ir visas Nemuno vanduo užtvindytų dabartinį žemyną. Nesuvaldytas smėlis ir dabar dar kasmet nuslenka 5—7 metrus,ir visas Neringos rytų pakraštys išmargintas iškišuliais, kuriuos žvejai vadina ragais.

Juodkrantė, nors ilgas, bet mažesnis už Nidą kaimas. Patogumai čia taip pat dideli, kaip Nidoj, bet nėra tiek daug peno menininkų akims, ir todėl meniškų palinkimų žmonės tevažiuoja tik į Nidą, o Juodkrantę palieka pirkliams, šiaip įvairiems rentininkams ir žydams.

Pietinėj Juodkrantės daly yra vieta vadinama Karvaičiai. Taip pavadino jį žvejai, atsikėlę iš užpustytų Karvaičių, buvusių tarp Pervelko ir

Preilos. Tuos Karvaičius užpustė smėlis 1797 m. Kaipo savo gimtinę, Karvaičius yra gražiai apdainavęs vienintelis mūsų rašytojas iš Kopų krašto— Liudvikas Rėza. Jis buvo Karaliaučiaus Universiteto profesorius ir daug nusipelnęs mūsų kultūrai mokslo vyras, išleidęs liaudies dainas ir iškėlęs Duonelaičio poezijos grožybes. Rėzai dabar rengiamasi statyti paminklą Juodkrantės uoste ir jau yra surinkta kiek lėšų.

Maždaug 18 kilometrų kelio teskiria Juodkrantę nuo Klaipėdos ir (prieš ją Kopose esančios) Smiltynės vasarvietės. Kadangi Smiltynę skiria vos keli šimtai metrų nuo Klaipėdos, tai čia, ypač šventadienį, gausu klaipėdiškės publikos. Ramumą mėgstantiems vasarotojams tai nepatoganku. Šiaip čia gražu, kaip ir visur kopose, tik daug muzikos ir triukšmo. Į šiaurę nuo Smiltynės užtiksime senos tvirtovės liekanas. Tai bene XVII šimtmety pastatytas bastijonas Klaipėdai ginti nuo užpuolimo iš jūros, o už bastijono tuojau ir pati Kopų pabaiga ir anga laivams įplaukti į Klaipėdos uostą, kurią naktį nušviečia nedidelis, bet pakankamai galingas vadinamasai Baltas Švyturys.

Štai ir bus apkeliauta mūsų žavingoji Neringa. Pabrėžtina tai, kad tie kurie nori pasilsėti ir pagydyti nervus, neras niekur tinkamesnių progų tai padaryti, kaip keliaudami Neringoj. Tegu bekeliaudamas pavargsi, bet tai bus tik kūno nuovargis, o didelis poilsis sielai, o juk nuo jos stiprumo pareina mūsų savijauta.

Keleivis turi atsiminti, kad tokios brangenybės, kaip Neringa, negalima atiduoti naudotis nedraugingiems svetimtaučiams. Mes turime visa krūtine kvėpuoti jūrų, marių oru, kad sutaptume su savo nauju pašaukimu: Lietuva — jūrų valstybė.

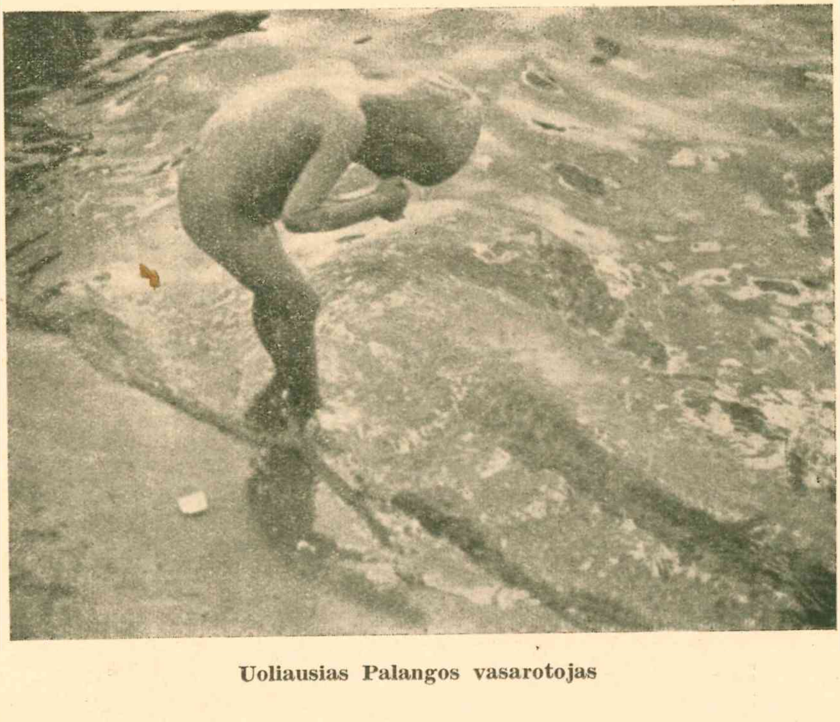

Uoliausias Palangos vasarotojas

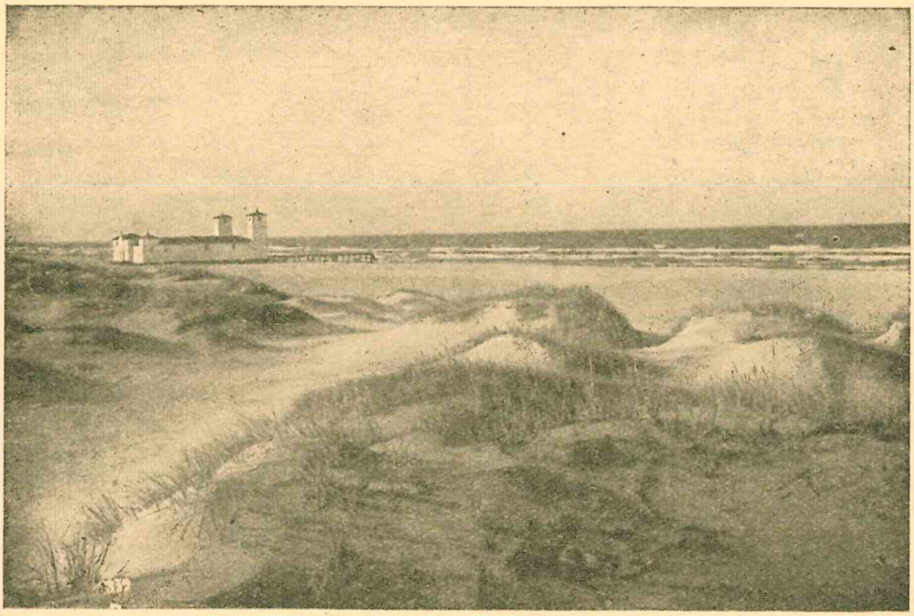

Palangos kopos

Įsėdę Klaipėdoj į autobusą, važiuojame Palangos kryptimi. Tarp Klaipėdos ir Palangos yra kelios nedidelės vasarvietės. Visai netoli Klaipėdos Melnragė ir Giruliai, kuriuose ant klaipėdiškio Šuišelio dovanoto sklypo pasistatė vasarnamį Lietuvos žurnalistų sąjunga, ir netoli Palangos — Nemerzatė. Tos vasarvietės, palyginti gausiai lankomos, nes čia švaru ir ramu. Anksčiau jose būta gerokai vokiško raugo, bet dabar pamažėl, bet griežtai jis nyksta. Jūros pakraštys čia maudytis geras.

Jei Nida yra ideališka vasarojimo vieta tiems, kurie trokšta ramumo, tai Palanga yra tikras kurortas su visais teigiamais ir neigiamais šio žodžio ypatumais. Turbūt nėra Lietuvoj populiaresnių žodžių, kaip Vilnius, Klaipėda, Palanga. Kažkokia labai sena simpatija ir meilė jungia lietuvio širdį su šitomis vietomis, o Palanga dar arčiau lietuvio glaudžiasi senovės pasakom ir Tautos didvyrio Kęstučio meilės legenda. Šiaip kuklus miestelis Palanga yra nepaprastai mūsų visuomenės pamėgtas. Gal dėl to, kad vasaros metu čia vasaroja Valstybės Prezidentas, gal dėl to, kad Palangą išgarsino ir išślovino mūsų dailininkai, rašytojai, artistai, o gal dėl to, kad Palangos jūros krantas yra iš tikrųjų nepaprastai patogus maudymuisi ir poilsiui. Tokio paplūdimio (pliažo) reikia ilgai ieškoti. Tai bene ilgiausias ir sekliausias paplūdimis visoj Europoj, ir aršūs Palangos gerbėjai nori kiekvieną tuo įtikinti. Be jokių perdėjimų reikia pasakyti, kad Palanga pastaraisiais metais kyla kaip ant mielių, ir neabejojame, kad ilgainiui ji pasidarys vienu mėgiamiausiu Rytų Europos kurortu.

Palanga praeity (o jos vardas raštuose minimas jau 1258 m.) visai kas kita. Ji garsi kovomis, sukilimais prieš kryžeivius, nes šie norėdami susijungti su Rygos kalavijuočiais nuolatos žemaičius engė ir naikino. 1511 m. karalius Zigmantas I Palangą ir kraštą padovanojo Žemaitijos seniūnui Kežgailai ir ilgainiui po visokių metamorfozių ji atiteko grovui Tiškevičiui, kuris ir dabar dar didesnės jos dalies savininkas. Turėjo būti turtingas

jos savininkas, jei sugebėjo įkurti puikų parką, pastatė dvaro rūmus ir net Liurdo olos kopiją pasidirbdino Birutės kalne — Palangos akropoly. Bet tai praeitis. Dabar Palanga vasarą krykštauja visokiais džiaugsmo garsais ir jau yra susidariusi tradicija, kad visi, kas gali, nors kelias dienas per vasarą vyksta į Palangą. Ir iš to būna daug linksmybės ir nusivylimo. Žmonės paprastai vyksta vasaroti, kad įgytų naujų įspūdžių, pažintų naujų žmonių, pasilsėtų, žodžiu pagyventų nauju gyvenimu. Kurį laiką — vistiek, nes ne pagal mėnesius, o pagal įspūdžių gausumą mes sprendžiame ar ilgai ar trumpai vasarojome. O Palangoj, kaip tyčia vėl susitinka visi kauniškiai, šiauliškiai, panevėžiškiai ir kt.

Ne be reikalo gerb. pralotas A. Jakštas yra rašęs:

„Spiestis visiems vienoj Palangoj ir užleisti visus kitus pajūrio kurortus vieniems vokiečiams, mano išmanymu, nėra gera politika. Susisiekimas Giruliuose, Juodkrantėj ir Nidoj su tikrais vokiečiais atneštų nemaž naudos ir mūsų aukštoms sferoms. Jie susitiktų čia su naujomis pažiūromis, išgirstų naujų nuomonių... Beatostogaudami Palangoj nieko naujo jie neišgirsta ir nesužino, nes Palanga vasarą virsta Kaunu, mat, jon sumarma tie pat žmonės, pasikartoja tos pat kalbos, vienašališkos, nuobodžios. Kūno apkerpėjimas gal ir nuplaunama jūroj, bet dvasios apkerpėjimas pasilieka kaip buvęs. Jei Baltijos pajūris yra mūsų, tai ir pasirodykime jame **visur**, o ne vienoj tik Palangoj... Aš nesakau, kad Palangą turėtume boikotuoti... Išatostogavę Palangoj iš eilės 3—4 metus nenusidėsim nei Palangai nei Lietuvai penktais - šeštais metais nuvykę Juodkrantėn, Nidon ar į mielus Girulius. Atostogos neturi virsti Palangos baudžiava..."

Tai visiškai sveikintinos mintys ypač dabar, kada visa lietuvių tauta atsigrežė veidu prie jūros.

Palangos apylinkės supamos legendomis ir pasakomis. Be Birutės gražiojo kalno, esančio visai šalia Parko, šiaurėj nuo Palangos tūno nemažas Naglio kalnas, dar vadinamas Olandų kepure. Pasakoja žvejai, kad to kalno viršūnėj seniai, seniai gyvenęs žmogus - baidyklė su paukščio sparnais, kuris mitęs draskydamas jaunas mergeles. Senovės raštuose minima prie Palangos buvus uostą. Pasakojama, kad danų karalius Voldemaras I 1161 metais išlipęs Palangos uoste į krantą. Sako, tą uostą 1701 metais užvertę švedai.

Šiaurėj nuo Palangos yra Paliepgino kaimas, kuriame Vytauto Didžiojo kunigai krikštijo žmones, nuo to esą ir upės vardas Šventoji. Prie Šventosios upės žiočių senovėj buvęs uostas, bet jį užvertę. Dabar valdžia vėl stato žvejams uostą.

Puntukas

155

Žaslių ežeras

Negalima praeiti pro Palangą nepaminėjus žavingos, vienos gražiausių meilės pasakų. Tai Kastyčio ir Jūratės tragedija.

Neturtingas žvejas Kastytis žvejojo, o jūros kunigaikštytė Jūratė sužinojusi apie tai baisiai supyko, nes ji ir pati nė vienos žuvelės nelietė. Kunigaikštytė su 100 laivų atplaukė į Šventosios uostą ir pamačiusi Kastytį užuot barus jį įsiviliojusi į jūrą... įsimylėjo. Jiedu prisiekė amžiną meilę. Kas vakarą Jūratė atplaukdavo pas žveją, bet... neilgai toji laimė tvėrė. Rūstus Perkūnas, sužinojęs, kad kunigaikštytė pamilo paprastą žmogų baisiai įsiuto ir sugriovęs Jūratės gintaro rūmus, jis prikalė Kastytį prie sienų griūvėsių, o negyvą Jūratę paguldė po jo kojomis. Ir jei šiandie audros metu girdėt jūroj kažkokie duslūs garsai — tai vaitoja Kastytis, o gintaro gabalėliai, kuriuos mes randame pajūry — Jūratės rūmų skeveldros...

Žavinga pasaka ir nuoširdi, todėl ne vienas atvykęs į Palangą ir rymodamas ant jūros kranto ją atsimena.

Taip. Mūsų jūra, savo ošančia galia ir ritmingu bangų supimu duoda mums ne tik poilsį, ji sieja mus su senove, kuri pamoko mus kaip reikia branginti tėvų žemę, kurią mylėti ir ginti kviečia kiekvienas mūsų tėvynės kampelis aplaistytas krauju ir prakaitu mūsų protėvių. Ir ne veltui dešimtys tūkstančių lietuvių atvyksta dabar į pajūrį. Jaunoj kartoj atgimsta ilgesys ir pasiryžimas. Nedidelis mūsų pajūris — vos 91 kilometras, bet gražus, mielas ir brangus. Lankykime jį dažnai ir grūdinkimės jūros bangose kovai su gyvenimo bangomis.

Būtų dykas darbas aprašinėti mūsų kitas vasarvietes, kurių prisėta visam mūsų krašte ir kurios dar tik tvarkosi, nes planingas vasarviečių kūrimas neseniai teprasidėjo. Mes negalime nepakartoti savo seno teigimo, kad visa Lietuva yra — sveikata, puiki ir nuostabi vasarvietė, kuri tik laukia, kad jos grožį ir teigiamumus supras visi tie, kuriems tai rūpi.

Išvaikščiokime šventą Žemaičių žemę. Aplankykime Žemaičių širdį Telšius prie Masčio ežero (netoli jų Džiugo kalnas, o už kokių 26 kilometrų garsusis Šatrijos kalnas); Germantą, Alsėdžius, buv. Žemaičių vyskupų sostinę; Platelius, jų nuostabiai gražų ežerą ir jame tūkstančius salų; Plungę, žemaitukų žirgyną, audyklas, buvusį kun. Oginskio parką; Rietavą, kuris iš tolo panašus į kažkokį didmiestį savo iškeltais bokštais ir liūtais prie dvaro griūvėsių; Kražius, kurie ir šiandien dar šilti kruvinais skerdynių atsiminimais; Laukuvą, puikų Padievičio ežerą; Kaltinėnus, Stulgius ir netoli jų garsųjį Baublį su draugais, Varnius, Tytuvėnus su senu vienuolynu, Raseinius, Gargždus, Sedą — visur mes matysime gražiausius vaizdus, sutiksime įdomius žmones, vargsime, bet ilsėsimės ir naujų jėgų ir įspūdžių sklidini grįšime į miestą, kad vėl kitą vasarą galėtume pakilti.

Aplankykime Aukštaičių kraštą, Zarasus — Lietuvos Šveicariją. Čia kalnai, ežerai, pušynai — geriausios sąlygos sveikatai taisyti. Netoli Zarasų Stelmužėj yra senas (kai kurių manymu apie 2000 metų turįs) ąžuolas, beveik dešimt metrų aplink ir šalia jo sena koplytėlė su meniškais drožybos darbais. Taip pat netoli Zarasų — gražioji Antalieptė. Lankytinas Pasvalys, kur yra gausūs mineraline medžiaga šaltiniai. Čia gydoma reumatizmas, podagra, neurastenija, odos ir kt. ligos. Smardonė — garsi gausiais mineraliniais sieros šaltiniais, Anykščiai įdomūs „Puntuku" — (bene didžiausiu Lietuvos akmeniu) ir vysk. Baranausko apdainuotu Šileliu. Šventosios pakrantės čia itin gražios. Barčiūnai (šalia Panevėžio), kur ilgainiui bus visai moderniška vasarvietė. Minėtina Pivonija, netoli Ukmergės, Kėdainiai ir puikus Babėnų miškas, daug gražių vietovaizdžių ir sveikos apylinkės.

Ypatingai gražūs Aukštaičių krašto ežerai, kurių čia labai gausu.

Puikios gamtos vietos apie Dusetas, Uteną, Južintus, Panemunėlį ir kitur.

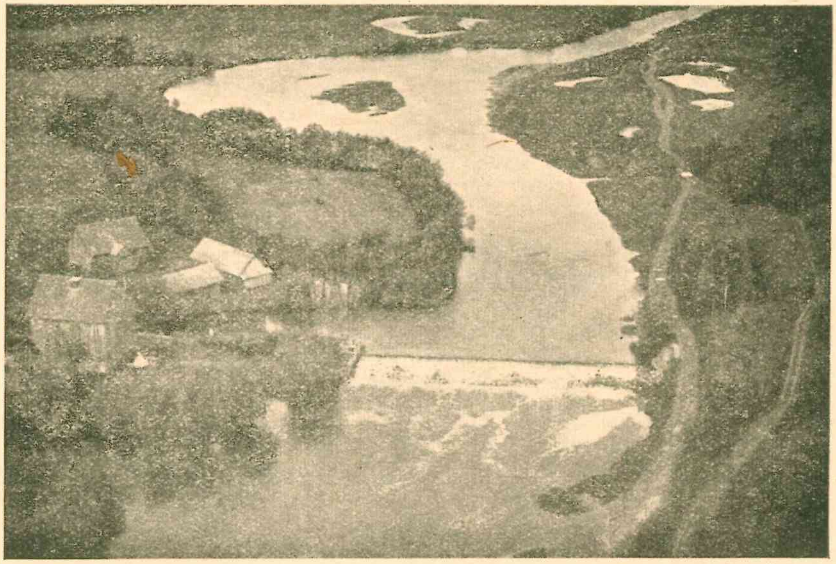

Dubysos kampelis

Kaipo kontrastas aukštaičiams lankytinas suvalkiečių Suduvos kraštas. Čia bene geriausia ir vienintelė vasarvietė — Kazlų Rūda, garsi sausu pušynu. Šiaip gražių vietų Suduvoj netrūksta. Vištyčio ežeras su miesteliu prie pat vokiečių sienos, lankytina demarkacijos linija, kuria eidami prieisime Dzūkiją, apie kurią kiek minėjom šio rašinio pradžioj.

Atrodo, apeita visa Lietuva. O kur Vilnius, Trakai, Druskininkai, Lyda ir kitos nustabios Lietuvos vietos? „Lenkų okupuota" — atsako politikai, „priešų pagrobta" — atsako patriotai. Tai ypač turėtume įsidėmėti ir ypač lankyti demarkacijos linijos gražiausias vietas: Varėną, Vievį (Panerius), Liškiavą, Merkinę ir kt. Vasarotojai galėtų visai lengvai varyti tautinę misiją, kas ypač svarbu pajūry ir demarkacijos linijoj.

Neabejojame, kad kasmet plintąs Lietuvos turizmas išaugs į didelį kultūrinį darbą teikiantį daug naudos ir Lietuvai ir lietuviui.

Petras Babickas.

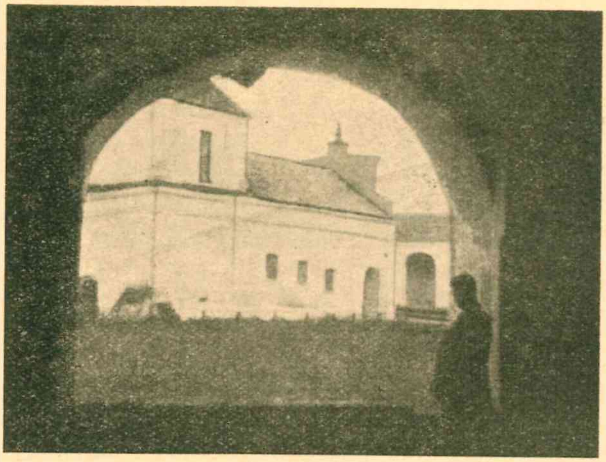

Tytuvėnų romantika

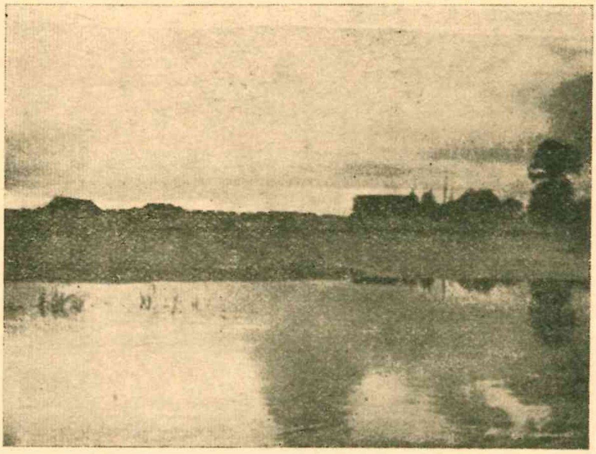

Nemunėlis
(Biržų apskr.)

Lietuvos finansai ir kreditas

Atstačius nepriklausomą valstybę iš Didžiojo karo griūvėsių, pirmas svarbiausias ir sunkiausias uždavinys buvo duoti jai stiprų ir pastovų ūkiškąjį pagrindą, ant kurio galėtų laikytis politinė Lietuvos nepriklausomybė. Sukurti savistovų ūkio vienetą buvo tačiau labai ir labai sunku. Visas pinigines Lietuvos gyventojų sutaupas sunaikino dviejų valiutų, rusų rublio ir vokiečių markės, infliacija. Visų kitų ūkio šakų atstatymas, suprantama, prasidėjo taip pat itin sunkiose sąlygose. 1918—1922 metų laikotarpy Lietuva nors jau turėjo politinę nepriklausomybę, tačiau ūkiškai nebuvo savistovi, nes neturėjo savo finansų organizacijos, savo valiutos. Krašte cirkuliavo Darlehnskasse Ost išleisti ostrubliai, ostmarkės, vėliau auksinai. Kartu su vokiečių markės infliacija nustojo vertės ir Lietuvoje apyvartoje esantieji pinigai. Kai 1918 metų pradžioj Lietuvoj apyvartoj esančių markių ir ost-rublių aukso vertė siekė dar apie 360 milijonų litų, 1922 metų rugsėjo mėn. jų vertė nukrito iki 17 mil. litų. Šitokiai padėčiai esant buvo būtinas reikalas, nors labai kukliais turimais resursais duoti Lietuvos ūkiui stiprią ir pastovę piniginę bazę. Dėl to 1922 m. spalių mėn. 1 d. buvo įvesta nauja, auksu paremta valiuta — litas, kurio paritetas pritaikytas dolieriui (1$ — 10 Lt.) ir įstatymu nustatyta jo vertė (1 litas = 0,150462 gramų gryno aukso). Iki 1923 m. sausio mėn. 1 d. šalia naujų mokėjimo priemonių — litų apyvartoje ėjo dar ir vokiečių markės, kurios iki to termino turėjo būti pakeistos litais pagal jų dienos kursą. Lito valiutos emisijai vesti, jos pastovumui saugoti ir bendrai reguliuoti pinigų apyvartą krašte bei lengvinti mokėjimų judėjimą viduje ir užsieny įsteigtas Lietuvos Bankas su 12 mil. litų pagrindinio kapitalo, iš kurio 9,6 mil. litų išpirko valstybė. 1923 metai buvo Lietuvos finansų konsolidacijos laikas, todėl tik nuo 1923—1924 metų finansų ir kredito ūkis pradėjo savo normalaus vystymosi eigą. Toliau kalbėdami apie atskiras finansų ir kredito ūkio sritis minėtais metais, mes pradėsime jų vystymosi apžvalgą. Čia pat reikia dar pažymėti, kad dėl stokos mūsų ūkiškosios statistikos organizacijos, trūksta pilnų ir tikslių davinių už 1923, 1924 ir dalinai 1925 metus. Tik paskutiniais keleriais metais prie finansų ministerijos veikiantis centralinis statistikos biūras išsivystė į gan

tobulą ir modernišką šios srities instituciją, kuri jau pajėgia tiekti gana išsemiančias statistines žinias apie Lietuvos ūkio ir kultūros gyvenimą.

Norint duoti pakankamai pilną Lietuvos finansų ir kredito bei jų vystymosi vaizdą, tenka taip plačios temos gvildenimas padalinti į šiuos skyrius: Valstybės finansai, autonominio Klaipėdos krašto finansai, savivaldybių finansai, bankai ir kreditas, Lietuvos mokamasis balansas.

Valstybės finansai

Pirmaisiais nepriklausomybės metais, būtent 1918 ir 1919 metais, Lietuvos valstybės pajamos ir išlaidos nebuvo susistematizuotos bei sutrauktos į bendrą valstybės finansų planą — biudžetą, kaip tai daroma kiekvienais metais dabar. Pirmąjį Lietuvos valstybės biudžetą sudarė Steigiamasis Seimas 1920 metais tuomet tebeveikusia vokiečių markių valiuta. Tais metais valstybė išreiškus litais turėjo 70,4 mil. litų pajamų ir 96,9 mil. lt. išlaidų, 1921 m. pajamų turėta 83,8 mil. lt. ir išlaidų 81,3 mil. lt. ir 1922 m. — pajamų 72,9 mil. lt. ir išlaidų 70,8 lt. 1923 metų valstybės biudžetas sudarytas nauja pastovia litų valiuta ir tik nuo tada prasideda normalūs valstybės finansų metai.

Valstybės finansai tvarkomi įstatymais, pirmoj eilėj, biudžeto įstatymu, pagal kurį valstybės pajamų ir išlaidų paskirstymo planas — biudžetas sudaromas kiekvieniems kalendoriniams metams atskirai. Sąmatų projektus ruošia kiekviena ministerija bei žinyba skyrium, kuriuos derina ir bendrą valstybės biudžeto projektą paruošia finansų ministerija, kaipo valstybės finansus vedanti ir tvarkanti instancija. Vėliau biudžeto projektą svarsto ministerių kabinetas, kuriam jį priėmus ir Respublikos Prezidentui patvirtinus, jis skelbiamas tokia pat tvarka kaip ir visi kiti respublikos įstatymai. Jeigu valstybės biudžetas ligi kitų metų sausio mėn. 1 d. dar nebūtų priimtas, tai ligi jo paskelbimo ministerių kabinetas leidžia kiekvienam mėnesiui kreditus pagal biudžeto projektą, kurių didumas tačiau negali prašokti $\frac{1}{12}$ išėjusiais metais leistų paprastų išlaidų sumų. Nepaprastosios išlaidos gali būti daromos tik biudžetą priėmus. Ypatingais atsitikimais vieną kartą per metus valstybės biudžetas gali būti papildytas: padidintas ar sumažintas.

Valstybės išlaidos kaip ir pajamos skirstomos į paprastąsias ir nepaprastąsias. Paprastomis išlaidomis bei pajamomis laikomos tos, kurios kartojasi kasmet nepertraukiamai ir reguliariai, nepaprastomis laikomos tos išlaidos ir pajamos, kurios turi atsitiktinumo bei vienkartinį pobūdį. Lietuvos valstybės pajamų bei išlaidų suskirstymas, klasifikacija turi panašumo Anglijos biudžeto klasifikacijai. Biudžeto sistema paremta realiniu ir dalinai formaliniu principu iš vienos pusės ir sudaroma pagal brutto principą iš kitos pusės. Tik labai nežymi dalis išlaidų pozicijų surašoma pagal netto principą (pav. radiofono išlaikymas ir kt.).

Pajamų nomenklatūra turi išviso 48 paragrafus. Paprastos pajamos skirstamos į 8 skyrius: tiesioginiai mokesčiai, netiesioginiai mok., rinkliavos, monopolių pajamos, valstybės įmonių pajamos, valstybės turto ir kapitalo pajamos, atsiteisimas su valstybės iždu ir įvairios pajamos.

Pagrindiniai išlaidų skyriai yra šie: 1. bendro valdymo išlaidos, 2. žemės ūkio išlaidos, 3. miškų ūkio išlaidos, 4. valstybės monopolių išlaidos, 5. išlaidos švietimo, meno ir kultūros reikalams, 6. kulto reikalams, 7. so-

cialinei apsaugai, 8. sveikatos reikalams, 9. teismo įstaigoms ir kalėjimams, 10. valstybės policijai, 11. susisiekimo reikalams, 12. krašto apsaugai, 13. valstybės pasižadėjimams, 14. iždo teikiamiems kreditams, 15. vertybės ženklų gamybai, 16. diplomatiniam atstovavimui užsieniuose ir 17. išlaidos žemės reformos vykdymo bei žemėtvarkos reikalams.

Atskirų kreditų kilnojimai iš vieno paragrafo į kitą gali būti daromi tik atitinkamai pakeitus valstybės biudžeto įstatymą, gi perkeliant kreditus iš vieno punkto į kitą užtenka pranešti apie tai finansų ministeriui ir valstybės kontrolieriui.

Specialiniai valstybės biudžetai Lietuvoj nepraktikuojami. Iš savistovių fondų, kuriems biudžeto keliu paskirtos lėšos, bet kurie veda savistovią sąskaityba yra tik „geležinkelių apyvartos kapitalas". Yra įstatymo numatytas ir savistovus „melioracijos fondas". Iš kitų valstybės kapitalais sudarytų fondų paminėtini „monetų atsargos fondas" ir „iždo rezervo fondas". Pastarasis sudarytas iš biudžeto vykdymo likučių atskirais metais ir naudojamas nepaprastoms valstybės išlaidoms, kurios sąmatos keliu yra leidžiamos. „Pensijų ir pašalpų fondas" sudarytas iš valstybės tarnautojų atlyginimo obligatorinių išskaitų (6% nuo pagrindinės algos). Valstybė šiam fondui skiria lėšų tik karo invalidų ir pasižymėjusių asmenų pensijoms, kurios tik ir eina per valstybės biudžetą. Pensijų ir pašalpų fondas yra finansų ministerijos žinioje ir yra jos administruojamas. Kitas, turįs dalinai privatišką pobūdį, yra „specialinis fondas hipotekos kreditui praplėsti", kuris sudarytas iš valstybinio degtukų monopolio paskolos. Privatinis šio fondo pobūdis yra tame, kad jo kapitalai valstybės biudžetan neįtraukiami, bet pervedami per valstybės skolų knygas į beveik vien valstybės kapitalais išlaikomą Žemės banką. Paskolos grąžinimui ir jos amortizacija rūpinasi minėtas bankas. Fondą likvidavus (1965 m.) jo likučiai, pasyvas ar aktyvas, pagal įstatymą perimami valstybės iždo.

Kitokių specialių fondų ir specialių sąskaitų Lietuvos valstybės finansų administracija neturi.

Valstybės biudžeto vykdymą prižiūri Valstybės kontrolė, kuri seka atskirų valstybės įstaigų atskaitomybę ir daro jų faktinąsias bei dokumentų revizijas. Bendrai, Valstybės kontrolės uždavinys yra sekti, kad valstybės išlaidos būtų daromos tiksliai prisilaikant biudžeto leistų kreditų ir kad tų išlaidų vykdymas atskirais paragrafais, straipsniais ir punktais būtų paremtas veikiančiais įstatymais ir kitokiais nuostatais.

Valstybės biudžetas 1923—1930 m. laikotarpy išaugo daugiau negu dvigubai. Tik paskutinių metų biudžetai rodo sumažėjimą dėl pasireiškiančių sunkumų sąryšy su pasauline ūkio krize. Toks palyginamai smarkus biudžetų išaugimas rodo, kad Lietuvos ūkis turi savy gyvą ir didelį pajėgumą plėtotis, kad auga valstybės pajamų šaltiniai, kuriais ji vis daugiau gali patenkinti ir plėsti valstybės uždavinius. Nėra abejonės, kad ūkio krizei praėjus šita biudžeto augimo tendencija vėl, gal tik lėtesniu tempu, toliau reikšis.

PAJAMOS

Aukščiau kalbėdami apie valstybės pajamų klasifikaciją matėme kokie yra tų pajamų šaltiniai. Stambiausias Lietuvos valstybės pajamas sudaro įvairių rūšių mokesčiai; jie sudaro apie 60% visų valstybės pajamų. Įdomu pažymėti, kad beveik visose valstybėse mokesčiai sudaro žy-

miai didesnį pajamų procentą negu Lietuvoj. Pavyzdžiui, 1926 metais Amerikos Jungt. Valstybėse mokesčiai sudarė 85,1% visų valstybės pajamų, Anglijoj — 81,0%, Danijoj ir Ispanijoj — 87,9%, Olandijoj — 89,8%, Pietųslavijoj — 85,3%, Šveicarijoj — 86,8%, Vokietijoj — 98,1%, Prancūzijoj ir Rumunijoj — 72.0%, Latvijoj — 77,4%, Lenkijoj — 76,2%, Švedijoj — 70,8%, Suomijoj — 66,7%, Lietuvoj — 61,2%, Estijoj — 54,0% ir Belgijoj — 53,1%. Taigi Lietuva priklauso prie to nedaugelio valstybių, kurios išlaidas didele dalimi stengiasi padengti ne vien pajamomis iš gyventojų surinktų mokesčių, bet ir kitomis pajamomis, iš kapitalo investacijų, įvairių valstybės įmonių etc.

Prie mūsų valstybinių mokesčių sistemos reikėtų skirti biudžeto pajamų sąmatoje numatytą visą tiesioginių mokesčių grupę, visą netiesioginių mokesčių grupę, iš rinkliavų grupės — žyminį ir vekselinį mokesčius ir finansinius monopolius.

Pažiūrėkime į vadinamųjų tiesioginių mokesčių grupę. Valstybės pajamos iš tiesioginių mokesčių yra labiausiai pastovios ir visai nežymiai svyruoja. 1924 m. pajamų iš šios mokesčių kategorijos gauta 39,6 mil. lt., 1930 m. — 41,8 mil. lt., 1931 m. — 42,6 mil. lt. ir 1932 m, — 40,2 mil. lt. Taigi bendra metinių pajamų suma yra beveik pastovi. Iš tiesioginių mokesčių svarbiausi yra žemės mokesčiai, kurie pajamų valstybei davė 1924 m. apie 19 mil. lt., 1930 m — 19,6 mil. lt., 1931 m. — 19,1 mil. lt. Žemės mokestis nustatomas pagal hektarų kiekį ir žemės rūšį. Už I-os rūšies žemės 1 ha reikia mokėti valstybinių mokesčių 9 lt., II-os rūšies — 7,50 lt., III-čios rūš. — 5 lt. ir IV rūš. — 1,50 lt.

Antroj vietoj stovi verslo pelno mokestis, iš kurio pajamos pakilo nuo 5,7 mil. lt. 1924 metais iki 8,7 mil. lt. 1931 metais. Šis pajamų didėjimas eina kartu su pramonės gamybos bei įmonių skaičiaus augimu mūsų krašte.

Pajamos iš nejudomojo turto miestuose ir miesteliuose taip pat pakilo nuo 3 mil. litų 1924 m. iki 6,7 mil. lt. 1931 m. Tai tenka aiškinti augančia statyba ir bendru miestų augimu. Šio mokesčio imama 10% nuo gaunamo brutto pelno arba 1% nuo turto vertės.

Pajamos iš verslo patentų mokesčio yra pastovios ir duoda kasmet apie 2,7 mil. litų.

Bendrai imant, tiesioginių mokesčių įplaukos 1931 m. sudarė 13,65% visų valstybės biudžeto pajamų.

Netiesioginiai mokesčiai paliečia įvairius masinio vartojimo dalykus, pirmiausiai beveik visas įvežamas prekes muitais, be to kai kuriuos vidaus gamybos produktus akcizų mokesčiais.

Akcizai yra netiesioginiai tarifuoti mokesčiai, kuriais apdedami vartojimo dalykai, gaminami Lietuvoje. Akcizais apdedamos šios vartojimo prekės: spiritas, degtinės dirbiniai, alus, midus, vynas, mielės, tabako dirbiniai, degtukai, papirosų gilzės ir arbata. Šių akcizuojamų prekių akcizų tarifų didumas yra labai įvairus, žemiausieji tarifai taikomi arbatai ir mielėms, kaipo būtino vartojimo maisto produktams, didžiausieji — spiritui, degtinei ir tabako dirbiniams, t. y. nebūtiniems gyvenimui vartojimo dalykams. Didžiausios akcizų pajamos buvo 1923 metais (26,2 mil. litų), kitais metais mažėjo, 1925 m. pasiekdamos mažiausios sumos (16,2 mil. lt.). Į staigų pajamų iš akcizų mažėjimą tuomet išimtinos įtakos turėjo spirito ir degtinės monopolio įvedimas ir monopolio gaminių valstybinio pardavimo išplėtimas. 1930 metais akcizų mokesčiai davė valsty-

162

bei 17,7 mil. litų ir 1931 metais 20,6 mil. litų pajamų arba 6,6% visų paprastųjų valstybės pajamų.

Tačiau, didžiausias netiesioginių mokesčių pajamas duoda muitai įvežamoms prekėms. Muitų pajamos, išskyrus 1926 metus, kasmet gyvu tempu didėja. Jų kasmetinis žymus didėjimas aiškiai nulemia visų vadinamosios netiesioginių mokesčių grupės augimo tendenciją. Pajamos iš muitų pakilo iš 42,4 mil. litų 1924 metais iki 74,7 mil. lt. 1930 m. ir 75,6 mil. lt. 1931 metais, taigi 7 metų laikotarpy padidėjo apie 70%. Lietuvos muitų sistema turi svarbiausia fiskalinius tikslus, t. y. tarnauja kaipo vienas stambiausių valstybės pajamų šaltinių, nors kai kurių įvežamųjų prekių apdėjimas muitais turi svarbiausį tikslą apsaugoti tų pačių prekių vietos pramonės gamybą nuo užsienio konkurencijos.

Bendrai netiesioginiai mokesčiai, muitai ir akcizai, yra stambiausias valstybės biudžeto pajamų šaltinis, kurie 1931 m. sudarė 28,3% visų valstybės pajamų. 1924-1931 m. laikotarpy pajamos iš netiesioginių mokesčių išaugo iš 61,6 mil. lt. iki 96,2 mil. litų, taigi per 50%. Jų procentualis santykis su bendrom valstybės pajamom judėjo tarp 23,8% ir 28,3%, kai tuo tarpu tiesioginių mokesčių šis santykis judėjo tarp 16,8% ir 10,5%. Taigi netiesioginiai mokesčiai su noulatine augimo tendencija įgyja vis didesnės reikšmės valstybės biudžeto pajamose, kada tiesioginių mokesčių, su jų stagnacija ir pastovumu, ši reikšmė bendrose pajamose mažėja.

Kiekvienam Lietuvos gyventojui tiesioginių mokesčių tenka (1931 m.) 19,2 lt. kasmet ir netiesioginių — 43,3 lt. — iš viso — 62,5 litai.

Rinkliavos, kurios susidaro iš įvairių smulkių šaltinių, duoda maždaug 7% visų paprastųjų pajamų. 1924 m. įvairios rinkliavos davė valstybei 8 mil. litų pajamų, gi 1931 m. ši pajamų pozicija pakilo iki 20 mil. litų. Ypač didėjo žyminio ir vekselinio mokesčių pajamos, kurios vis rodo nuolatinę augimo tendenciją. Šių mokesčių augimą iššaukia daugiausia komercinių santykių plėtojimasis.

Didelę poziciją valstybės biudžete sudaro valstybės monopolių pajamos, apie 15%. Valstybinės degtinės monopolis Lietuvoj veikia nuo 1923 m. lapkričio mėn. 10 d. Monopolinių gėrimų gamyba, spiritas ir degtinės dirbiniai, yra palikta privačiai iniciatyvai, valstybė yra tik monopolizavusi šios gamybos produktų prekybą. Valstybė nustatytomis kainomis superka pagamintą spiritą iš privatinių fabrikų ir pardavinėja jį iš savo sandėlių urmu.

Degtinės gaminių (konjakų, likerių) gamybos ir pardavimo tvarką nustato atskiras įstatymas. Tokie gaminiai gaminami iš perkamo rektifikuoto valstybinio spirito. Akcizo mokestis už juos sumokamas lipinamomis prie butelių banderolėmis. Iš valstybės degtinės monopolio pelno valstybė 1924 m. gavo 28,7 mil. litų ir 1931 m. 42 mil. litų. Be degtinės monopolio yra dar lošiamųjų kortų monopolis, kurio pajamos yra tačiau labai mažos.

1919 metais vyriausybė buvo monopolizavusi linų prekybą. Tačiau šis monopolis labai nenusisekė ir turėjo būti likviduotas.

Nuo 1930 metų birželio mėn. sąryšy su paskolos užtraukimu iš Švedijos degtukų koncerno, įvestas dar degtukų monopolis. Pajamos iš degtukų gaunamos akcizų mokesčių pavidale. Jei neskaityti tos naudos, kurią mūsų tautos ūkiui, ypač žemės ūkiui, davė degtukų monopolio paskola, šis monopolis valstybės pajamų nepadidino ir tuo tarpu didesnio pelno iš jo negalima laukti.

163

Taigi suvedus davinius visų keturių mokesčių grupių, tiesioginių ir netiesioginių mokesčių, rinkliavų ir monopolių, matome, kad mūsų valstybinių mokesčių pajamos kasmet didėja. Šis didėjimas pareina ne tiek nuo nominalinių mokesčių normų pakėlimo, kiek dėl ūkiškojo krašto pajėgumo didėjimo. 1923—1930 metų laikotarpy, taigi per aštuonerius metus, Lietuvos valstybės pajamos iš mokesčių padidėjo 82%. Latvijoj šios pajamos tame pačiame laikotarpy padidėjo 63%. Tiesa, pajamos iš mokesčių didėja visose valstybėse, kartu su valstybės reikalų ir uždavinių plėtimusi, tačiau Lietuvoj šis didėjimas pasireiškia itin ryškiai.

Be mokesčių pajamų valstybės iždas turi dar ir kitokių įplaukų. Šios nemokestinės pajamos sudaro apie 45% visų valstybės pajamų. Čia suminėtos pajamos — iš valstybės įmonių ir jos turto bei kapitalo pajamos.

Svarbiausia pačios valstybės eksploatuojama įmonė yra geležinkeliai. Plačiųjų geležinkelių pajamos žymiai išaugo 1927 metais, pirmą kartą duodamos 3 mil. lt. pelno, vietoj ligi tol buvusio deficito. Siaurieji geležinkeliai dar vis veikia su nuostoliais. Valstybės brutto pajamos iš geležinkelių 1931 metais pasiekė 47,6 mil. litų. Prie to žymiai prisidėjo padidėjęs užsienio prekių tranzitas ir užsienio keleivių judėjimas per Lietuvos teritoriją. Tikslus Lietuvos geležinkelių rentabilingumas bei netto pajamos yra sunku nustatyti, nes faktinųjų išlaidų ir į geležinkelius įdėto kapitalo amortizacijos kalkuliacija pas mus nevedama. Kitų valstybių įmonių, pašto, telegrafo, telefono ir kt. pajamos 1931 metais siekė 20,3 mil. litų.

Bendros valstybės įmonių įplaukos sudaro vidutiniškai apie 20% visų valstybės pajamų.

Iš valstybės turto ir kapitalo pajamų stambiausią poziciją sudaro valstybinių miškų eksploatacija. Tačiau šios pajamos labai svyruoja, nes jos daug pareina nuo medžio žaliavos kainų pasaulinėj ir dalinai vidaus rinkose. Paskutiniais metais miško medžiagos kainoms smarkiai nukritus, valstybės pajamos iš jų žymiai sumažėjo. 1931 m. iš miškų gauta 23 mil. litų prieš 25,7 mil. litų 1930 metais. 84% visų Lietuvos miškų priklauso valstybei (722.303 ha). Jū eksploatacija rūpinasi miškų departamentas, kuris paskutiniu laiku valstybinių miškų ūkį yra kiek komercializavęs, įvesdamas sortimentų gamybą ir stengdamasis eksportuojamą miško žaliavą apdirbti.

Be to, valstybė, kur randa reikalingu, dalyvauja savo kapitalais įvairiose privačiose įmonėse. Akcijų pirkimo formoj, valstybė savo kapitalų yra investavusi į šias akcines bendroves: Lietuvos ir Žemės bankai, „Maistas", „Lietuvos Cukrus", „Lietuvos Viešbutis", „Spindulys", „Rytas", „Ringuva", „Prekybos ir Pramonės bankas" ir „Žuvis ir gintaras". Taigi valstybė savo kapitalais dalyvauja pirmoj eilėj tokiose įmonėse, kurios yra kultūrinio bei visuomeninio pobūdžio ir kurios duoda nemaža pajamų valstybės iždui.

Tokiu būdu investuotas kapitalas priskaičius taip pat valstybės garantuotus Žemės banko įkaito paskolos 7% lakštus, 1932 metų pradžioj siekė 104,95 mil. litų, kas sudaro 78% viso akcinio kapitalo Lietuvoj.

Iš savo akcijų portfelio valstybės iždas gavo pajamų: 1928 m. — 1,78 mil. lt., 1929 m. — 2,37 mil. lt., 1930 m. — 3,24 mil. lt. ir 1931 m. — 2,28 mil. lt.

IŠLAIDOS

Kalbant apie Lietuvos valstybės biudžetines išlaidas reikia turėti galvoj, kad Lietuva yra jauna valstybė ir kaipo tokia turi daug išlaidų krašto atstatymo reikalams: naujų geležinkelių, plentų, švietimo įstaigų, valstybinių trobėsių statymas ir t. t. Be to tenka rūpintis racionališkesniu krašto ūkio sutvarkymu, negu tai buvo sudaroma prieš nepriklausomybės atgavimą ir savistovaus, sveiko tautos ūkio vieneto sukūrimu. 1923—1931 metų laikotarpy vien įvairių rūšių statybai valstybė išleido apie 153 milijonus litų arba 6,6% visų tų metų išlaidų. Nemaža išlaidų iš valstybės pareikalavo žemės reformos pravedimas, naujakurių rėmimas, melioracija ir kitokie ūkio ir kultūros reikalai. Itin daug išlaidų pirmaisiais nepriklausomybės metais reikalavo krašto gynimas bei apsauga. 1920 metais krašto apsaugos ministerijos išlaidos sudarė net 56% visų valstybės išlaidų, kol 1926 ir 1927 metais jos nukrito iki 17%.

Pradedant paskutiniuoju valstybės tarnautojų algų nustatymu, t. y. 1924 m., iki 1928 metų visų ministerijų ir įstaigų faktinosios išlaidos svyruoja apie 230 mil. litų, jei neskaityti 1925 metų, kuriais ėjo Amalių—Telšių geležinkelio statyba ir kuriais susisiekimo ministerija turėjo keliolika milijonų didesnę sąmatą. Pradedant 1928 metais valstybės išlaidos gan sparčiai padidėjo.

Didžiausia dalis valstybės išlaidų, apie 25%, taip paprastų taip ir nepaprastų, tenka susisiekimo ministerijai. Ši ministerija tvarko ir eksploatuoja beveik visas Lietuvos susisiekimo įmones, k. a.: platieji ir siaurieji geležinkeliai, plentai, uostai ir upės, paštas, telegrafas ir telefonas. Šiai ministerijai priklauso taip pat Klaipėdos krašto visos susisiekimo įmonės, išskyrus plentus. 1923—1932 metų laikotarpy susisiekimas Lietuvoj žymiai patobulintas. Nutiesta nemaža naujų geležinkelio linijų, naujų plentų, išplėstas ir pagerintas Klaipėdos uostas, iš pagrindų sutvarkytas ir išplėstas pašto, telegrafo ir telefono susisiekimas. Susisiekimo statybai minimame laikotarpy išleista 69,2 mil. litų arba 68,5% visų naujai statybai išleistų sumų. Vien Klaipėdos uosto išlaikymui ir tobulinimui išleista jau per 10 mil. litų.

Atstatant krašto ūkį pirmutinė ir svarbiausia sąlyga buvo ir yra tobulinti, plėsti ir ūkio struktūrai pritaikinti susisiekimą. Valstybės išlaidos susisiekimo reikalams rodo palyginamai nedidelį svyravimą, jos pamažu kiekvienais metais auga. Iš 49,2 mil. lt. 1923 m. pakilo iki 72,2 mil. litų 1931 metais, taigi padidėjo 47%.

Antroj vietoj stovi išlaidos krašto apsaugos reikalams, kurios sudaro maždaug 18% visų valstybės išlaidų. Kaip minėjome, nepriklausomybės pradžioj, ši išlaidų pozicija labiausia sunkino valstybės biudžetą ir sudarė didžiausią išlaidų procentą. 1923 m. krašto apsaugos ministerija turėjo 56,2 mil. litų išlaidų, vėliau jos išlaidos mažėjo, nuo 1928 metų vėl pradėjo augti, kol 1931 m. pakilo iki 55,5 mil. lt. Ši išlaidų pozicija yra vienintėlė, kurios absoliutus dydis 1923—1931 metų laikotarpy nekilo, bet dargi mažėjo.

Toliau seka Žemės Ūkio ministerijos išlaidos, kurios devynių metų laikotarpy padidėjo beveik penkis kartus. 1923 m. ši ministerija turėjo išlaidų 13,2 mil. litų, o 1931 m. pašoko net iki 63,7 mil. litų, perviršydama tuo būdu išlaidas krašto apsaugai ir užimdama antrą vietą po susisiekimo ministerijos. Šis staigus išlaidų padidėjimas žemės ūkio reikalams 1931

metais reikia aiškinti visuotine ūkio krize, kuri tais metais ypač aštriai palietė Lietuvos žemės ūkį ir kurį, kaip mūsų tautos ūkio pagrindą, vyriausybė įvairiomis nepaprastomis subsidijomis rėmė. Dėlto nepaprastųjų išlaidų ši ministerija tais metais turėjo daugiau negu paprastųjų (38,7 mil. lt. prieš 25,1 mil. lt.), kurios sudarė net 45,72% visų tų metų nepaprastųjų valstybės išlaidų. Bendrai imant nuo 1928 metų nepaprastųjų valstybės išlaidų didžiausia dalis teko žemės ūkio reikalams. Tai buvo pasėka naujos žemės ūkio politikos, kuria paskatinta persiorientavimas, iš pirmiau dominavusio grūdų ūkio į gyvulių bei pieno ūkį. Ši nauja Lietuvos žemės ūkio kryptis turėjo be galo didelės teigiamos reikšmės visam krašto ūkiui. Gyvulių bei pieno ūkiu remiasi dabartiniu metu visas Lietuvos eksportas ir bendrai ūkis. Šalia stambių išlaidų gyvulių ir pieno ūkiui remti, jam plėsti ir racionalizuoti, žemės ūkio ministerija 1931 metais paskyrė 6,3 mil. litų melioracijos fondui. Ši suma sudarė apyvartos kapitalą dideliam darbui, kuris vedamas plačiai ir sistematiškai visoje Lietuvoje.

Taigi didelis išlaidų, ypač nepaprastųjų, padidėjimas žemės ūkio reikalams paskutiniais metais, randa pateisinimo aukščiau trumpai suminėtose aplinkybėse, kurias sudarė pakitėję tarptautinės rinkos reikalavimai ir reikalas prie tų naujų reikalavimų prisitaikinti.

Finansų ir Švietimo ministerijos išleidžia maždaug po 14% visų valstybės išlaidų. Pirmosios išlaidos 1923—1931 metų laikotarpy padidėjo puspenkto karto, o antrosios — 3 kartus.

Kitų ministerijų ir žinybų išlaidos žymiai mažesnės ir sudaro šiuos 1931 metų valstybės išlaidų nuošimčius: Vidaus Reikalų ministerija 8,4%, Teisingumo m-ja 3%, Užsienio Reikalų m-ja 2% ir t. t.

Švietimo ministerija išlaiko universitetą, žemės ūkio akademiją, visą eilę specialių aukštesniųjų mokyklų, gimnazijas, vidurines ir dalinai pradžios mokyklas, valstybės teatrą, keletą muziejų, knygynų etc., teikia pašalpų liaudies universitetams, sporto organizacijoms ir t. t. Jos nepaprastosios išlaidos eina beveik išimtinai naujų mokyklų, muziejų, institutų statybai, jų remontavimui ir t. t.

Į Finansų ministerijos išlaidas įeina įvairūs mokėjimai iš atsiskaitymų (Klaipėdos kraštui iš muitų, akcizo, monopolio pajamų), valstybės skolų procentams ir amortizacijai, investacijos į privatines įmones, monopolių išlaikymas ir t. t.

Bendrai imant Lietuvos valstybės išlaidos, palyginus su kitomis valstybėmis, yra mažos. Atskirų ministerijų išlaidas dar labiau sumažinti būtų beveik negalima, tačiau galima ir reikia jų veikimą intensyvinti, valstybinį darbą racionalizuoti. Mūsų valstybės administracijos aparatas nėra tobulas, jis reikia labiau sutvarkyti, jo darbo našumą pakelti. Kūriamiesiems valstybės reikalams skiriama palyginamai nedidelė išlaidų dalis, nes didžiausia jų dalis tenka bendro valdymo, administracijos reikalams.

VALSTYBĖS SKOLOS

1932 m. sausio mėn. 1 d. Lietuva turėjo dar nesumokėtų skolų užsieniui 123.661.978 litų ir vidaus skolų 833.713 litų — iš viso — 124.495.691 litų.

Iš valstybės vidaus skolų neseniai dar buvo likę grąžinti 833.713 litų, būtent: iš pirmosios vidaus paskolos 8.020 lt., iš nepaprastos valstybės iždo paskolos krašto gynimo reikalams 735.698 lt. ir iš valstybės iždo paskolos lakštų 89.995 lt. Visoms šioms paskoloms mokėjimo terminas yra jau suėjęs ir jų liko grąžinti tik labai nedidelės dalys. Už pirmąją, 1919 m. išleistą, vidaus paskolą mokoma 4,5%, už nepaprastąją paskolą krašto gynimo reikalams iš 1920 m. mokama 3,6% ir už 1921 metų valstybės iždo paskolos lakštus — 4,8%.

Bendrai imant Lietuvos valstybės skolos, palyginus su kitų kraštų skolomis, yra nedidelės ir jų grąžinimas iždui didesnių sunkumų nesudaro. Kiekvienais metais palūkanų suma siekia maždaug 4,5 mil. litų.

Klaipėdos krašto finansai

Pagal Klaipėdos konvenciją ir krašto statutą ši Lietuvos Respublikos dalis turi pilną finansinės administracijos ir finansų įstatymdavystės krašto ribose autonomiją. Finansinius krašto reikalus veda ir tvarko krašto direktorija. Nesusikonsolidavusi ir nuolat politinėmis kovomis įtempta Klaipėdos krašto padėtis kliudė iki šiol tinkamai sutvarkyti krašto finansus ir patį viešąjį valdymą. Klaipėdos krašto finansai, galima sakyti, yra netvarkoj kaip ir pats viešasis valdymas. Abejotino lojalumo valstybei elementų šeimininkavimas sudarė ten tokią padėtį, lyg pats kraštas su savo finansais ir ūkiu turėtų laikinumo ir pereinamumo pobūdį. Klaipėdos krašto administracija reikalinga pagrindinės reformos. Tą reformą tačiau apsunkina iš vienos pusės negalėjimas centro valdžiai pilnai įsikišti į to krašto vidaus valdymo reikalus, dėl konvencijos ir krašto statuto apribojimų, ir iš antros pusės stoka gero noro vietos valdančiųjų sluoksniuose.

Atskyrus kraštą nuo Vokietijos vietos valdantieji sąmoningai ar nesąmoningai nepasistengė krašto valdymą ir jo finansų ūkį pritaikyti prie naujų, pakitėjusių sąlygų, bet visame nuo a iki z imituota senasis Prūsijos valdymosi būdas ir formos. Šalia išsiplėtojusių savivaldybių ir gubernatūros atsistojo direktorija su pilnu administracijos aparatu, kuri perėmė Prūsijos vyriausybės prievoles nepagalvodama, kad iš mažos teritorijos senąja finansų tvarka ir negali turėti pakankamai pajamų toms prievolėms atlikti. Nuo svarbiausių krašto mokesčių pajamų $\frac{2}{3}$ eina savivaldybėms, kurių sąmatos drauge yra tokio pat dydžio kaip direktorijos (apie 20 mil. litų). Vien Klaipėdos miesto sąmata siekia per 10 mil. litų, taigi yra daug didesnė negu trigubai didesnio Kauno miesto sąmata. Apsčiai pajamų turėdamos skaitlingos savivaldybės veda platų gyvenimą. Pirmiausia savo tarnautojams yra garantavusios tokius atlyginimus, kokie yra mokami Vokietijos sav-bių tarnautojams, nežiūrint į tai, kad pragyvenimo minimumas Klaipėdos krašte yra per 10% mažesnis negu Vokietijoj. Toliau skaitlingi savivaldybių ir direktorijos tarnautojai dirba paralelinį darbą ir daro tolygias išlaidas. Šalia direktorijos statybos įstaigų kiekviena apskritis turi savo statybos inspekcijas, šalia direktorijos iždinių dirba sav-bių iždinės, šalia direktorijos švietimo organų veikia tokie pat sav-bių organai. Dėl to direktorijos ir savivaldybių išlaidos siekia kasmet apie 40 mil. litų. Tad kiekvienam krašto gyventojui tenka apie 280 litų kasmet, kai tuo tarpu Didž. Lietuvoj valstybės ir savivaldybių išlaidų bendrai tenka apie 160 litų kiekvienam gyventojui. Jeigu dar atsi-

minsime, kad krašto ūkio ir kultūros reikalams palyginamai nedaug išleidžiama, kad, pav., Klaipėdos uostą, geležinkelius ir kitas susisiekimo įmones, muitines, pasienio policiją ir kt. išlaiko centro valdžia, tai viešojo valdymo išlaidos tokiam mažam kraštui yra per didelės, tiesiog milžiniškos. Dėl to išlaidų sumažinimas, panaikinant žinybų bei funkcijų paralelizmą, sujungiant atskirus administracijos vienetus ir plačiu mastu pravedant valdymo reformą, yra būtinas.

Direktorijos pajamos susidaro iš $\frac{1}{3}$ visų krašte surenkamų tiesioginių mokesčių, $\frac{1}{3}$ netiesioginių mokesčių (centro priedas) ir $\frac{1}{3}$ visų kitų pajamų, svarbiausia iš miškų (1930 m. 2,7 mil. lt.), teismų ir mokyklų rinkliavos. Iš pajamų, uždarbio ir turto mokesčių pagal 1930 metų sąmatą turėjo įplaukti 3,7 mil. litų. Bendrai 1930 m. pajamų buvo numatyta gauti 0,5 mil. lt. mažiau negu 1929 m., neskaitant centro priedo, kai tuo tarpu išlaidų buvo numatyta net 3 mil. lt. daugiau negu 1929 m. Pačios direktorijos gaunamos pajamos iš mokesčių ir kitokiu būdu visiškai nerodo tendencijos didėti, nes krašto ūkis rodo sumažėjusį mokėjimo pajėgumą, sąryšy su aukštais mokesčiais. Žemės ūkis Klaipėdos krašte 2 kartu daugiau apsunkintas mokesčiais negu Didž. Lietuvoj, pramonė ir prekyba taip pat moka mokesčių 1,5—2,0 kartų daugiau.

Pagal Klaipėdos konvencijos I priedėlio 35 str. centro valdžia kasmet turi atiduoti direktorijai atitinkamą dalį pajamų, gautų iš muitų, akcizų ir monopolių. Šios pajamų dalies, priklausančios Klaipėdos kraštui, apskaitliavimas kiekvienais metais susidurdavo su nemažais sunkumais, nes dėl jos dydžio, nuolat kyla nuomonių skirtumų tarp centro valdžios ir Kl. krašto direktorijos. Iki 1929 metų centro valdžios priedų dydis sukosi apie 6—6,6 mil. litų, 1930 m. ši suma padidinta iki 8,7 mil. litų. Prie šios sumos pridėjus kitas paprastąsias ir nepaprastąsias direktorijos pajamas 1930 m. 10,8 mil. lt.) gaunasi 19,5 mil. lt. visų pajamų, išlaidų gi padaryta 20,9 mil. lt. taigi sąmatos vykdymas davė 1,4 mil. lt. deficito. Šis deficitas susidarė dėl padidinimo išlaidų karo invalidams (2,4 mil. lt. prieš 0,9 mil. lt. 1929 m.) ir civiliams pensininkams (0,2 mil. lt.).

Direktorijos tarnautojų, kurių yra apie 1.100 žmonių, atlyginimas yra apie 50% didesnis negu centro tarnautojų atlyginimai. Jų algoms išmokama kasmet apie 8 mil. lt. arba maždaug 40% visų išlaidų prieš maždaug 30% Didž. Lietuvoj.

Direktorijos išlaidose pirmą vietą užima, kaip minėta, bendras valdymas, toliau eina švietimo reikalai, po to seka teisingumas, vidaus reikalai, finansų, miškų administracija ir kitos. Nepaprastosios direktorijos išlaidos sudaro maždaug 10% visų išlaidų.

Savivaldybių finansai

Lietuvos savivaldybių įstatymas uždeda joms šias pareigas: socialė apsauga, švietimo globa, tautos sveikatos reikalai, vietinio susisiekimo reikalai ir t. t. Tiems uždaviniams atlikti savivaldybės sudaro lėšas iš valstybės joms pavestų atskirų mokesčių kategorijų, iš bendrųjų valstybės mokesčių nuošimčių ir privataus ūkio pobūdžio pajamų. Šios pajamos ir sudaro savivaldybių ūkį, jų finansus, kurie nustatomi kiekvienais metais atskiromis savivaldybių išlaidų ir pajamų sąmatomis. Sąmatas tvirtina ir jų vykdymą prižiūri Savivaldybių departamentas. Pagal savivaldybių įstatymą apskričių ir I eilės miestų sąmatas ir

tarnautojų etatus tvirtina Vidaus reikalų ministeris, o valsčių ir II eilės miestų — apskričių viršininkai.

Savivaldybių sąmatų ir etatų tvirtinimas įvestas jau nuo 1925 metų. Anksčiau apskričių viršininkai galėjo tik protestuoti savivaldybių nutarimus, jei tie nutarimai nesuderinti su veikiančiais įstatymais. Naujasis gi įstatymas duoda teisės, tvirtinant sąmatas, daryti pakeitimų.

Nuo 1923 metų, sumažinus savivaldybių naudai žemės mokesčio normą, jų finansinė būklė buvo kiek pasunkėjusi. Vėliau joms pavyko perduoti valstybės iždo sąskaiton arešto namų laikymą ir nuo 1927 metų valstybinės policijos buto, kuro, šviesos ir arkliams pašaro išlaidas. Tuo būdu savivaldybėms išlaidų sumažėjo apie 2 mil. litų. Iš kitos pusės, pakeitus žemės mokesčio įstatymą, savivaldybių pajamos nuo nekilnojamojo turto 1930 m. padidėjo apie 4,5 mil. litų. Tas jų finansinę būklę itin sustiprino.

1923—1932 metų laikotarpy didelių pasikeitimų savivaldybių lėšų sunaudojime nematyti, išlaidos didėjo beveik proporcingai visiems reikalams. Pajamų gi augimas pasireiškė ne tiek dėl mokesčių normos savivaldybių naudai didėjimo, kiek dėl bendros krašto ekonominės būklės gerėjimo ir plėtojimosi.

Atskiroms savivaldybių grupėms 1930 metais tenka šie pajamų ir išlaidų procentai: apskričių savivaldybėms — 18%, valsčių — 24%, apskričių teisėmis miestų — 24%, valsčių teisėmis miestų — 5%, Klaipėdos krašto savivaldybėms — 29%.

Pašalpų savivaldybėms valstybė teikia tik tokiems reikalams, kurių rūpinimu daugiau valstybė suinteresuota ir kurių savo lėšomis aprūpinti savivaldybės nepajėgia (švietimo, susisiekimo ir kt. reikalai). Pavyzdžiui 1928—1930 m. valstybė išdavė pašalpų apskričių savivaldybėms 2.132.668 litus.

Svarbiausias savivaldybių pajamų šaltinis yra tiesioginiai mokesčiai, kurie duoda daugiau kaip 50% visų pajamų. Tiesioginių mokesčių pajamos susidaro iš mokesčių už žemę, už nekilnojamą turtą miestuose ir miesteliuose ir iš prekybos, pramonės bei kitų įmonių mokesčio. Didžiausia pozicija šioj grupėj yra žemės mokestis.

Žemės ir savivaldybių mokesčių įstatymus 1930 m. pakeitus, apskričių savivaldybės turi teisės vieton 5% imti iki 15% nuo valstybinio žemės mokesčio ir valsčiai vieton 20% — iki 35%. Taigi sav-bės gali pasiimti 50% visų valstybinių žemės mokesčių, faktinai gi vidutinis apskričių savivaldybių žemės mokesčio dydis siekia 11,65%, valsčių, kadangi šie ima labai įvairius to mokesčio %%, vidutinis žemės mokesčio dydis siekia 27,6% — bendrai — 39,25%. Pavyzdžiui Austrijoj savivaldybėms tenka visi, už žemę imami, mokesčiai. Nežiūrint į tai, 1930 m. savivaldybių pajamos iš žemės mokesčių palyginus su 1929 m. padidėjo 3,6 mil. lt. ir 1931 m. buvo numatyta gauti 230 tūkst. litų daugiau negu 1930 m. Mokesčio norma nuo nekilnojamojo turto miestuose ir miesteliuose palikta ta pati, būtent 20% nuo valstybinio mokesčio. Taip pat nepasikeitė verslo mokesčio norma, kuri siekia 40% apskričių teisėmis miestų sav-bėms ir 20% kitoms sav-bėms. Turto perleidimo mokestį sudaro daugiausia pajamos už parduodamą privatišką mišką, kurio savivaldybės ima 8% nuo valstybinio mok.

Įvairių mokesčių pajamų didžiausią dalį sudaro pajamos už kelių taisymą per valstybinius miškus ir dalinai už įvairias kitas atsiperkamas

169

naturalines pareigas. Rinkliavos susideda iš mokesčio už autobusus, automobilius ir kitas susisiekimo priemones. Iš rinkliavų suminėtinos dar pajamos už atskirus sav-bių organų darbus, už pramogas ir pasilinksminimus, už leidimus trobėsiams statyti, pasų, dviračių registravimas ir kita įvairi kanceliarijos rinkliava. 1929 ir 1930 m. palyginus rinkliavų pajamos padidėjo 0,5 mil. lt. daugiausia dėl automobilių mokesčio padidinimo.

Savivaldybių laikomų prekybos ir pramonės įmonių ir kitokių įstaigų pajamos, kurių 1931 metų sąmatoj buvo numatyta 3,06 mil. litų, gali būti paskirstytos į dvi grupes: pajamos iš prek. ir pram. įmonių, kurios pagal sav-bių mokesčių įstatymo 3 § turi būti taip vedamos, kad jų pajamos mažiausia padengtų visas būtinas išlaidas, įskaitant palūkanas ir pagrindinio kapitalo amortizaciją. Iš tokių įmonių suminėtinos: elektros stotys, vandentraukis, kanalizacija ir vaistinės. Sąmaton nuo 1930 m. rašoma tik grynas šių įmonių pelnas (1930 buvo numatyta 1,36 mil. lt.).

Antrai grupei priklauso: ligoninės, ambulatorijos, socialės apsaugos ir panašios įstaigos, kurioms minėtas sav-bių mokesčių § netaikomas. Šios įstaigos paprastai niekad savo pajamomis išlaidų padengti nepajėgia ir savivaldybėms kasmet tenka žymias sumas pridėti balansui išlyginti. Lietuvos savivaldybės turi šių įmonių: elektros stočių 5, skerdyklų 19, žemės ūkių 12, vaistinių 13, plytnyčių 2, traktierių ir svaig. gėrimų parduotuvių 11. Be to Kauno miesto savivaldybė turi dar lombardą, vandentiekį ir kanalizaciją, mechaninę dirbtuvę, nuomoja Ežerėčio ir Palemono durpynus ir verčiasi miškų eksploatacija.

Pajamos iš sav-bių turto ir kapitalo susidaro daugiausia iš įvairių trobėsių nuomos bei jų valdomos žemės (1930 m. 1,4 mil. lt.) ir sav-bių turto likvidavimo. Lietuvos savivaldybės turi 1794 ha žemės, 2 mil. litų vertės, ir įvairių trobėsių 14,7 mil. litų vertės. Kauno miesto sav-bė turi apie 200 ha miesto žemės išnuomotos činšo teisėmis. Šis turtas nutarta likviduoti, siūlant nuomininkams valdomus sklypus išsipirkti nuosavybėn. Dėl to ir ši pajamų pozicija 1930 m. didelė — 1,5 mil. lt.

Nepaprastąsias pajamas sudaro daugiausia Kauno miesto sav-bės paskolos ir pajamos už parduodamą turtą.

Sav-bių išlaikymo ir jų administravimo išlaidos užima pirmą vietą, jos sudaro 25% visų išlaidų. Šios išlaidos auga proporcingai bendram savivaldybių biudžetų augimui. 1923—1931 metų laikotarpy bendrojo valdymo išlaidos išaugo iš 4,1 iki 7,5 mil. litų. Daugely mažų valsčių ši išlaidų pozicija sudaro kartais net 50% visų išlaidų, tuo tarpu apskričių ir miestų sav-bėse tokios išlaidos normaliai sudaro 12—16%.

Smarkiu tempu, paskutinius tris metus, įvedant privalomą pradžios mokslą, pašoko išlaidos švietimo reikalams. Pagal pradžios mokslo įstatymo 48 ir 49 §§ savivaldybės aprūpina visus pradžios mokyklų reikalus, išskyrus algas, kurias moka švietimo ministerija. Sav-bių aprūpinamų pradžios mokyklų 1930 m. buvo 2104 su 3533 komplektais, taigi apie 90% visų pradžios mokyklų. Jų skaičius paskutiniu laiku yra dar žymiai pašokęs.

Išlaidos sveikatos reikalams užima trečią vietą, pagal 1931 m. išlaidų sąmatą išleista 13% visų išlaidų. Daugiausia tenka ligoninių laikymui, kurių sav-bės turi 26. Pajamos iš ligoninių tesiekia 40—60% joms skiriamų išlaidų, todėl kasmet jų išlaikymui tenka primokėti apie 1 mil. litų. Be to savivaldybės laiko ambulatorijas, apmoka už beturčių ligonių gydymą, rūpinasi sanitarija ir skiria lėšų kovai su epidemijomis.

Išlaidos socialinio aprūpinimo reikalams 1930 metų sav-bių sąmatose sudarė 8% visų išlaidų. Daugiausia teko labdarybės įstaigų šelpimui, prieglaudoms ir atskirų asmenų šelpimui.

Pačios savivaldybės išlaiko 32 vaikų ir senelių prieglaudas, laiko nakvynės namus, pigių butų kolonijas ir organizuoja, esant reikalui, viešuosius darbus bedarbiams. Vakarų Europos savivaldybių sąmatose ši išlaidų pozicija yra stambiausia, nes čia įeina didelių bedarbių masių šelpimas. Lietuvoj apie sistematišką bedarbių šelpimą negali būti kalbos, nes jų beveik nėra, o žiemos metu kiek atsiradus sav-bėms juos šelpti padeda vyriausybė. Klaipėdos krašte bedarbių šelpimas yra sureguliuotas bedarbės draudimo įstatymais.

Išlaidas susisiekimo reikalams sudaro tiltų statymas bei remontavimas ir kelių taisymas. Į šį išlaidų skyrių priskiriamas ir gatvių grindimas miestuose. Daugiausia išlaidų susisiekimui tenka pakelti valsčių ir taip pat apskričių sav-bėms, kurios savo žinioj turi visus Lietuvos vieškelius. 1931 metų sav-bių išlaidų sąmatose susisiekimo reikalams buvo numatyta 3,27 mil. litų, iš kurių 0,95 mil. lt. nepaprastų išlaidų.

Miestams tvarkyti bei pagražinti paprastų ir nepaprastų išlaidų 1931 m. buvo numatyta apie 3 mil. lt., iš kurios sumos ⅔ tenka Kauno miestui. Be to, Kauno miesto sav-bė 1930 m. gavo 2.015.000 lt. iš vyriausybės paskolos miestui tvarkyti, kurie į pagrindinę sąmatą neįtraukti.

Nemaža dalis tenka išlaidų skoloms mokėti, 1930 m. sąmatoj šiam reikalui figuruoja 3,25 mil. lt. suma ir 1931 m. — 2,42 mil. lt.

Iš kitų mažesnės svarbos savivaldybių išlaidų galima dar suminėti: išlaidos žemės ūkio reikalams, arešto namų laikymas, policijos išl., naujokų šaukimo reikalams, apsaugoti nuo gaisrų ir kredito reikalams — viso 1930 m. 1,4 mil. lt. ir 1931 m. 2,2 mil. lt.

Lietuvos sav-bės palyginamai turi nemaža skolų, kurios ne tik nemažėja, bet turi tendencijos augti. Nuo pat 1923 metų sąlygos išbristi joms iš skolų visą laiką buvo nepalankios. Paprastąją sąmatą sav-bės visad stengdavosi įvykdyti iš gaunamų mokesčių pajamų, o nepaprastajai kasmet prašoma pašalpų ir paskolų iš vyriausybės ar iš kitur. Nepaprastų išlaidų padaroma daugiausia tiltų, namų, mokyklų ir kt. statybai. Nevisuomet pasisekdavo numatytiems darbams gauti valdžios paramą, dėl to dažnai tekdavo juos „bargan" atlikti. Panašus darbų atlikimas daug prisidėjo prie skolų padidėjimo. Skolas padidino dar ir ta aplinkybė, kad anksčiau savivaldybių sąmatos buvo tvirtinamos, nereikalaujant jų subalansavimo.

Savivaldybių įsiskolinimas nuo 1923 m. iki 1928 m. svyravo tarp 4 ir 5 mil. litų, o 1929 m. staiga pašoko iki 8,5 mil. lt., 1930 m. skolos siekia jau 12 mil. lt. ir 1931 m. — net 14,9 mil. lt. Toks staigus skolų pakilimas pasidarė dėl Kauno miestui užtrauktų paskolų kanalizacijos ir vandentraukio reikalams. Prie skolų išaugimo nemaža prisidėjo 1928 m. nederlius šiaurės Lietuvoj, kada atsirado bedarbių ir šiaip pavargėlių, kuriuos teko šelpti pinigais ir darbu.

Visiems tiems reikalams, dėl kurių savivaldybės savo lėšų neturėjo, paskolas davė valdžia ilgesniam laikui ir palengvintomis sąlygomis. Apie ⅔ visų skolų sudaro 5—10 metų valstybės taupomųjų kasų ir Finansų ministerijos suteiktos paskolos, likusi dalis valsčių skolos už beturčių gydymą įvairioms ligoninėms ir pagaliau skolos privatiems asmenims ir įstaigoms. Be to reikia paminėti apie 1 mil. lt. skolų įvairioms anglų, vokie-

čių ir švedų firmoms, kurios skirstosi mokėjimo terminais nuo 3 iki 10 metų.

Sav-bių paskolas paprastai garantuoja Vidaus reikalų ministerija, kuri taip pat tvirtina savivaldybių nutarimus paskolų užtraukimo reikalu.

Klaipėdos krašto sav-bių finansai į bendrąją sav-bių sąmatą neįtaukiami, jie tvarkosi savystoviai sav-bių departamento nepriklausomi. Taip pat jų ūkis ir bendrai administracija tvarkoma kitokiais pagrindais negu Didž. Lietuvoj. Klaipėdos kraštas administratyviniu atžvilgiu paskirstytas į 3 apskričius (Klaipėdos, Pagėgių, Šilutės) ir Klaipėdos miestą. Kiekvienas apskritis suskirstytas į valsčius ir seniūnijas. Valsčiai, palyginus su Didž. Liet· valsčiais, yra mažesni ir labai skiriasi savo organizacija. Jie beveik jokių reikalų nerūpina, jų priešaky stovi viršaitis, kuris atlieka panašias pareigas kaip Didž. Lietuvoj policijos organai. Valsčių sąmatos dėl to labai mažos, gi apskričių sav-bių sąmatos siekia keleto milijonų litų kasmet, nes jose koncentruojasi ir tas darbas, kurį Didž. Lietuvoj atlieka valsčių savivaldybės. Iš kitos pusės seniūnai turi daug ir atsakomingų pareigų.

Klaipėdos krašto savivaldybės 1929 m. turėjo pajamų 11,56 mil. lt. ir išlaidų 11,25 mil. lt., 1930 m. pajamų 11,75 mil. lt. ir išlaidų 11,75 mil. lt., — taigi sudaro apie 29% visų Lietuvos savivaldybių biudžetinių pajamų ir išlaidų. Tas rodo, kad jų finansų ūkis yra žymiai labiau išplėtotas negu Didž. Lietuvos savivaldybių.

Klaipėdos krašto sav-bių pajamos susideda iš žemės ir trobėsių mokesčių ir pramonės bei įvairių įmonių mokesčių. Šie mokesčiai yra panašūs Didž. Lietuvos sav-bių žemės ir prekybos bei pramonės mokesčiams, tik jie skiriasi apdėjimo būdu. Žemės mokestis imamas nuo pelno, įvertinant atskirai žemę ir trobėsius. Be to imamas mokestis nuo turto prieauglio (Wertzuwachssteuer), daugiausia turtą parduodant. Sav-bių naudai imama, be to, traktierių verslo mokestis, už liudymus medžioklei, šunų ir statybos rinkliava. Pažymėtinas yra pelno bei uždarbio mokestis, kuris praktikuojamas daugely Europos valstybių ir kuris nuo 1932 m. liepos mėn. 1 d. įvestas taip pat Didž. Lietuvoj, kaip valstybinis mokestis. Šis šaltinis Klaipėdos kr. sav-bėms duoda žymias pajamų sumas. Klaipėdos apskrities sav-bė 1931 m. vien iš mokesčių nuo tarnautojų algų gavo 30.000 litų pajamų. $\frac{1}{3}$ šio mokesčio pajamų eina krašto naudai ir kiti $\frac{2}{3}$ — apskričių sav-bėms ir taip vadinamoms kaimų bendruomenėms.

Stambiausias išlaidas sudaro susisiekimo tvarkymas, sveikatos reikalai ir socialė apsauga. Be paprastųjų kelių sav-bėms tenka atlikti ir plentų taisymas bei naujų tiesimas. Palyginamai mažai lėšų sav-bės skiria švietimo reikalams, nes mokyklas išlaiko daugiausia tam tikros mokyklų laikymo sąjungos, algas mokytojams moka krašto direktorija. Iš visų 1930 metų Klaipėdos krašto sav-bių išlaidų administracijai teko 32%, socialinei globai 15%, susisiekimui 15%, švietimui 14% ir t. t.

Bendrai Lietuvos savivaldybių veikimo plotas yra labai siauras. Tai yra dėl to, kad bendrai mūsų viešojo valdymo sistema yra paprasta ir nepilnai išvystyta, kad nėra didesnių miestų su savivaldybine autonomija, kad socialės apsaugos reikalai Lietuvoj palyginamai reikalauja nedaug išlaidų, kad daugelį reikalų (pav. susisiekimas, mokyklos) rūpina valstybė ir pagaliau, kad mūsų s-bės, neturėdamos pakankamai savivaldybiniam darbui tinkamai pasiruošusių jėgų, nepajėgia steigti ir išlaikyti didesnių, komerciniai organizuotų įmonių. Daugelio Europos valstybių sav-bės pa-

čios eksploatuoja miestuose susisiekimą, elektros šviesos ir energijos tiekimą, vandens tiekimą ir t. t. Daug kur jos turi platų pigaus kredito įstaigų tinklą ir duoda pigias paskolas žemės ūkiui remti, kaimo statybai ir susisiekimui tvarkyti.

Mūsų savivaldybių pajamos yra permažos ir negali platesniu mastu savo reikalų aprūpinti. Sav-bių prievolės yra labai svarbios, nes jos tiesiogiiniai susiduria su tautos kultūros, sveikatingumo bei ekonominės gerovės reikalais. Reikia todėl joms ieškoti naujų pajamų šaltinių ir savo finansų ūkį plėsti ir jį geriau tvarkyti, racionalizuoti. Pats savivaldybių valdymas, administracija proporcingai imant reikalauja daug išlaidų, net visą ketvirtadalį visų išlaidų.

Atsirandant vis daugiau naujos inteligentijos, dalis jos turėtų eiti savivaldybių darbo dirbti, kurį tuo tarpu dirba mažai tam darbui pasiruošę žmonės.

Bankai ir kreditas

Pirmosios savarankiškos kredito įstaigos Lietuvoje pradėjo kurtis 1919 ir 1920 metais. Jos iki 1922 metų pabaigos labai priklausė nuo tuomet Emisijos banko pareigas ėjusios Darlehnskasse Ost ir savo reikalus turėjo tenkinti jos leidžiamais, mažai padengtais banknotais. Tačiau infliacijos metais įsikūrusios kredito įstaigos ir negalėjo tinkamai veikti, nes tvarkingos kredito operacijos nėra galimos be pastovios valiutos. Normalesnės sąlygos kredito įstaigoms kurtis ir plėstis susidarė tik savo Emisijos banką įkūrus ir tvirtą valiutą įsigijus. Taip pat ir pirmais metais, savą valiutą įvedus, dėl didelės kapitalo stokos bankai negalėjo veikimo normaliai plėsti. Tik nuo 1924 metų prasideda normalus ir spartus Lietuvos kredito įstaigų veikimo plėtimasis, kuris tęsiasi ir iki paskutinių metų. Vėlesniais metais smarkiu tempu pradeda augti kredito įstaigos, kaip ir piniginiai krašto ištekliai. 1931 metų gale Lietuvoj, be Klaipėdos krašto, buvo išviso 428 įvairios kredito įstaigos, kurių bendro balanso suma siekė 542,8 mil. litų prieš 577,7 mil. lt. 1930 metų gale. Tuo tarpu 1923 metais visų Lietuvos bankų ir kredito įstaigų balansai sudarė 104,1 mil. lt., taigi aštuonerių metų laikotarpy padidėjo daugiau kaip 5 kartus. Indėliai iš 5,5 mil. lt. 1922 metų gale išaugo iki 201,7 mil lt. 1931 m. gale ir savi bankų kapitalai padidėjo iš 35,1 mil. lt. iki 104,1 mil. litų. Išduota paskolų ir diskontuota vekselių 1922 m. 17,1 mil. lt. ir 1931 m. 366,8 mil. litų. Šie keli pavyzdžiai parodo kokiu dideliu tempu išaugo Lietuvos bankų bei kredito ūkio veikimas paskutinių aštuonerių metų laikotarpy, savą pastovią valiutą įvedus.

Visas Lietuvos kredito įstaigas, pagal jų struktūrą ir uždavinius, galima padalinti į šias grupes:

1) Lietuvos bankas — akcinis emisijos bankas,

2) Žemės bankas, — įkurtas specialiai žemės ūkiui kredituoti.

3) 5 akciniai bankai (Ūkio bankas, Lietuvos Komercijos bankas, Centralinis žydų bankas, Lietuvos Kredito b. ir Tarptautinis bankas). Pirmojo pagrindinis kapitalas 15 mil. lt., žydų centr. banko — 3 mil. lt., visų kitų — po 2 mil. lt.

4) Lietuvos kooperacijos bankas, įkurtas 1920 m. kooperacijai ir jų įmonėms finansuoti, turi per 200 narių.

5) 397 smulkaus kredito kooperacinės draugijos, kurių savi kapitalai siekia 11,16 mil. litų ir atsakomybės vertė — 164 mil. lt.

6) 21 savitarpio kredito įstaiga, kurios įsteigtos stambių pirklių ir pramonininkų ir turi 2,3 mil. lt. savų kapitalų.

7) 2 banko namai su 1,3 mil. lt. pagrindinio kapitalo.

Be čia suminėtų kredito įstaigų Lietuvoj yra dar apie 50 įvairių taupomųjų kasų bei fondų, kurie tačiau bendram kredito ūkiui neturi didesnės reikšmės.

Visų Lietuvos bankų priešaky stovi ir kredito ūkiui vadovauja Liet. bankas, įsteigtas 1922 m. kartu su lito valiutos įvedimu. Banko tikslas yra reguliuoti pinigų apyvartą Lietuvoj, lengvinti pinigų išmokėjimus krašte ir užsieny, skatinti žemės ūkio, pramonės ir prekybos pažangą. Svarbiausia banko operacija yra leisti banknotus, rūpintis tinkamu jų padengimu ir saugoti valiutos pastovumą. Lietuvos banko banknotai yra teisėti valstybės mokamieji ženklai ir galioja kaip aukso pinigai. Kiekvienu pareikalavimu bankas savo notas keičia: į lietuviškas monetas, į gryną auksą (1 Lt. — 0,150.462 gr.) arba į kokį nors užsienio aukso valiutos čekį.

Lietuvos bankas atlieka taip pat visas valstybės iždo operacijas. Jis perka ir parduoda: auksą, sidabrą, platiną, vekselius, čekius ir svetimų šalių banknotus; diskontuoja komercinius vekselius, duoda paskolų, perka ir parduoda valstybės paskolų lakštus ir kitus valstybės garantuotus vertybės popierius. Bankas negali teikti ipotekinių paskolų ir užsiimti gryna komercija. Lietuvos banko operacijų apyvarta 1931 metais pasiekė 6,5 milijardus litų, prieš 6,1 milijard. lt. 1930 m. ir 5,7 milijard. lt. 1929 m.

Didžiausias pajamas bankas turi iš procentų už diskontą ir kitų kredito operacijų. Lietuvos banko veikimas 1931 metais, kaip ir bendrai Lietuvos kredito ūkis, ėjo visuotinės ūkio krizės įtakoj. Banknotų apyvarta svyravo, svetimos valiutos fondas nukrito iš 86,34 mil. litų metų pradžioj iki 33,0 mil. lt metų pabaigoj, tačiau aukso fondas padidėjo iš 39,39 mil. lt. iki 50,14 mil. lt. Banknotų padengimas auksu ir valiutomis metų pabaigoj siekė 79%. Bendrai bankas turėjo nemaža sunkumų, bet beveik nesusilpnėjo. Svetimos valiutos judėjimas nebuvo varžomas, nors ši radikali priemonė naudojama šiuo krizės metu daugely Europos valstybių. Lietuvos bankas daug pagelbėjo ir kitiems privatiniams bankams, kurie indėliams sumažėjus pergyveno nemažus sunkumus.

Banko padėtis 1932 m. rugpiūčio mėn. 15 d. atrodo šiaip: aukso fondas — 50,3 mil. lt. svetimos valiutos fondas — 16,4 mil. lt., banknotų apyvartoj — 95,4 mil. lt., diskontas ir paskolos — 95,5 mil. lt. Banknotų padengimas auksu sudarė 52,6%, auksu ir valiutomis — 69,7%. Dabartinis banko diskonto procentas 7%.

Pirmąjį 1931 m. pusmetį Lietuvos bankų veikimas ėjo normaliai ir visos operacijos plėtėsi, gi antrąjį pusmetį jų veikime atsirado sunkumų, dėl kurių jie buvo priversti savo operacijas siaurinti. Lietuvos ūkis 1931 m. pirmąjį pusmetį nors ir buvo veikiamas pasaulinės ūkio depresijos, tačiau jo būklė neblogėjo, net kai kuriais atvejais gerėjo. Pinigų ir kredito rinkos būklė pirmojo pusmečio gale buvo tiek pagerėjusi, kad bankai buvo bemaną sumažinti imamuosius ir mokamuosius procentus. Tačiau antrąjį 1931 m. pusmetį Lietuvos ūkio būklė pablogėjo sąryšy su aukso valiutų krize Anglijoj ir kitur. Dėl to kredito įstaigų veikimo sąlygos pasunkėjo ir bankai savo operacijas pradėjo siaurinti.

Visų Lietuvos kredito įstaigų (be Klaipėdos krašto) bendra balanso suma 1931 m. gale siekė 542,8 mil. lt. prieš 577,7 mil. lt. 1930 m. gale, t. y. 34,9 mil. lt. sumažėjo ir būtent tik kai kurių bankų. Pavyzdžiui, Žemės banko ir smulkaus kredito draugijų balansai padidėjo. Visų kredito įstaigų balansų sumažėjimas pasireiškė tik paskutinį 1931 m. ketvirtį, nors visų metų bėgy atskirų bankų grupių balansų judėjimas ėjo nevienodai.

Nors visų kredito įstaigų bendra balanso suma sumažėjo, tačiau savi kapitalai padidėjo iš 99,9 mil. lt. iki 104,1 mil. lt., ypač padidėjo atsargos kapitalai. Taip pat pagerėjo savų kapitalų santykis su svetimais kapitalais. Kai 1930 m. gale savi kapitalai sudarė 17,3% visų kredito įstaigų kapitalų, 1931 metų gale šis santykis pakilo iki 19,2%.

Visų kredito įstaigų indėlių suma 1931 m. sumažėjo 49,4 mil. lt. ir metų gale siekė 201,7 mil. lt. arba 37,1% visų kapitalų. Ypatingai sumažėjo indėliai Lietuvos banke, nukrito iš 98 mil. lt. iki 73,7 mil. lt. Sumažėjimas palietė išimtinai tik valstybės iždo indėlius, tuo tarpu privatinių indėlių suma net padidėjo. Žemės banke indėlių bendra suma beveik nepasikeitė. Trumpalaikio kredito bankuose indėlių suma sumažėjo 18,0 mil. lt., metų bėgy nukrisdama iš 82,2 mil. lt. iki 64,2 mil. lt. Bendrai visų privatinių kredito įstaigų indėliai sumažėjo 24,9 mil. lt. nukrisdami iš 135,9 mil. lt. iki 111,0 mil. lt. Indėlių mažėjimas labiausia palietė komercinius bankus.

Svarbiausia indėlių mažėjimo priežastis buvo bendra pasaulio kredito ir pasitikėjimo krizė. Europos, o vėliau ir Amerikos bankų bankrotai išgasdino Lietuvos indėlininkus, kurie pradėjo atsiimti iš bankų savo indėlius. Kita priežastis buvo, didelė ir gyva 1931 m. statyba, kuri pareikalavo pinigų atsiskaitymams metų gale, dėl ko indėlininkai turėjo atsiimti savo santaupas iš bankų. Buvo ir kitų mažesnių psichologinių priežasčių. Daugiausia sumažėjo indėliai svetima valiuta.

Kredito įstaigų įsiskolinimas 1931 m. padidėjo iš 23,7 mil. lt. iki 34,8 mil. lt. Kreditorių pozicijos padidėjimas žymia dalimi tenka rišti su indėlių išplaukimu, kuriems išmokėti bankai turėjo laikinai ieškoti Lietuvos banko paramos.

Korespondentų kreditorių pozicija 1931 m. sumažėjo 6,2 mil. lt. (iki 10,6 mil· lt.). Šita sumažėjimo priežastis glūdi paaštrėjusioje pasaulio kredito krizėje, dėl ko taip užsienio taip ir vietos bankai ėmė atitraukti laikomas kituose bankuose sumas.

Visų kredito įstaigų grynų pinigų atsarga 1931 m. sumažėjo 7,6 mil. lt. ir metų gale siekė 23,3 mil. lt. prieš 30,9 mil. lt. pradžioj metų. Kasos ir einamųjų sąskaitų sumažėjimas palietė visas kredito įstaigų grupes. Tas sumažėjimas vyko paraleliai su indėlių mažėjimu. Tačiau turimų grynų pinigų atsargos bankų likvidingumui pilnai pakako.

Bendra diskonto ir paskolų suma 1931 metais padidėjo iš 340,2 mil. lt. iki 366,8 mil. lt. ir gale metų sudarė 67,6% visų valdomų kapitalų prieš 58,9% metų pradžioj. Ypač žymiai padidėjo išduotų paskolų sumos Žemės ir Lietuvos bankuose, kai tuo tarpu kituose bankuose ši pozicija sumažėjo. Iš visų išduotų paskolų sumos Lietuvos bankui teko 29%, Žemės bankui 30% ir visoms kitoms privatinėms kredito įstaigoms — 41%. Žemės banko išduotų paskolų suma didėjo dėl gausiai teikiamų hypotekinių kreditų žemės ūkiui ir dėl padidėjusių kreditų miestams sąryšy su gyva namų statyba. Šis bankas 1931 m. padidino paskolų davimą: ūkininkams 16,4 mil. lt., naujakuriams 4,3 mil. lt., pieno ūkiui 3,2 mil. lt., miestams 3,8 mil. lt.

Lietuvos banko išduotų paskolų pozicija padidėjo dėl didesnio masto teikiamų kreditų kitiems bankams. Visuose privatiniuose bankuose paskolų išduota 13,6 mil. lt. mažiau negu metais prieš tai. Kreditus mažinti privatiniuose bankuose vertė pasunkėjusi krašto ūkio būklė ir pasireiškęs indėlių iš bankų bėgimas. Mažėjant indėliams bankai buvo priversti mažinti kreditus. Kreditų mažinimo pasekmėje antrą 1931 m. pusmetį padidino diskonto ir paskolų procentą Lietuvos bankas iš 7% iki 8,5% ir privatiniai bankai iš 9 — 10% iki 12% ir daugiau.

Korespondentai ir debitoriai 1931 m. sumažėjo iš 96,5 mil. lt. iki 34,8 mil. lt. ir metų pabaigoj sudarė 6,2% visų kapitalų prieš 16,7% metų pradžioj. Korespondentų debitorių pozicijos sumažėjimas įvyko svarbiausia dėl Lietuvos banko svetimos valiutos išteklių sumažėjimo, ir būtent dėl padidėjusių svetimos valiutos paklausų, dėl stambių aukso užpirkimų pereitais metais ir dėl svetimos valiutos vertės nukritimo (pav. anglų svaras).

Kitų svarbesnių aktyvų, vertybės popierių ir turto, pakitėjimai visai nežymūs. Kiek žymesnis Lietuvos banko vertybės popierių padidėjimas įvyko dėl užpirkimų Tarptautinių Mokėjimų Banko akcijų.

Apskritai, dėl Lietuvos kredito įstaigų būklės tenka pasakyti, kad ji yra pakankamai stipri. Nors dėl indėlių sumažėjimo privatinės kredito įstaigos turėjo ir kreditus aprėžti, tačiau, jų likvidingumas, kaip matyti iš svarbesnių pasyvų ir aktyvų santykinių pakitėjimų, ne tiktai nepablogėjo, bet dargi pagerėjo. Dėl tos priežasties (gale pereitų ir pradžioje šių metų) indėliai bankuose vėl ėmė didėti ir pasireiškusi pasitikėjimo krizė pradėjo atslūgti. Ryšy su tuo, Lietuvos bankas (nuo š. m. kovo mėn. 1 d.) sumažino diskonto ir paskolų procentą nuo 8,5% iki 7,5%, (o vėliau nuo gegužės mėn. 6 d.)—nuo 7,5% iki7%.Eksporto vekselių diskontas visą laiką išliko nepakeistas — 6%. Privatiniai bankai taip pat pradėjo paskolų davimo sąlygas lengvinti.

Lietuvos bankų ir kredito būklės š. m. pradžioj pagerėjimą patvirtina ta aplinkybė, kad indėliai kredito įstaigose pasiekė 91,5 mil. lt., t. y. 8 mil. lt. padidėjo palyginus su pereitų metų pabaiga. Iš kitos pusės diskonto ir paskolų pozicija dar labiau sumažėjo ir būtent svarbiausia, dėl to, kad Lietuvos bankai stengiasi būti kiek galima likvidingesni ir dėl to, kad prekybos apyvartai sumažėjus nukrito taip pat paklausa kredito rinkoje.

Lietuvos mokamasis balansas 1931 m.

Mokamuoju balansu mes vadiname buhalterinį apskaitymą tautos ūkio mokėjimų bei atsiskaitymų su užsieniais atskirais metais. Iš Lietuvos banko balansų, kaip svarbiausio atsiskaitymo su užsieniais tarpininko, jau galima matyti kiek sumokama užsieniams ir kiek iš jų gaunama. Tačiau banko balansai mokėjimus užsieniui atvaizduoja tik apytikriai. Dėl to Centralinis Statistikos Biūras sustato kiekvienų metų Lietuvos mokamąjį balansą, kuris padalinamas į šias pagrindines kategorijas: prekyba, įvairūs patarnavimai, procentai, skolų amortizacija ir kapitalo judėjimas.

1931 m. eksporto vertybė sumažinta 5%, atsižvelgiant į „užšalusius" dėl devizų varžymo užsieny kreditus, netto kainų skirtumą su užs. prekyboje kalkuliuojamomis kainomis ir t. t.Skiltyje „pasižadėjimai" randasi 1931 m. importo vertybė padidinta 4%, atsižvelgiant į sutrumpintus 1931 m. prekybinių kreditų terminus, į įvairius neregistruotus valdiškus užpirkimus, į kontrabandą (4,3 mil.) ir t. t.

Tuo būdu praėjusiais metais prekybiniai santykiai su užsieniais davė 33,8 mil. lt. netto minusą prieš 0,9 mil. pliusą 1930 m.

„Patarnavimų" skiltis aktyve susidaro: 1) iš emigrantų siuntų: pašto perlaidomis, per bankus ir kitais keliais 1931 m. buvo prisiųsta 32,1 mil. lt. prieš 37,3 mil. 1930 m.; 2) iš turistų ir keleivių (atvyko 15.400 kurortininkų ir 24.630 kitų keleivių) — 11,1 mil. lt. prieš 13,6 mil. lt. 1930 m.; 3) iš geležinkelių pajamų už užsienio prekių ir keleivių tranzitą ir pan. — 11,6 mil. lt. prieš 11,5 mil. 1930 m.; 4) iš draudimų — 7,0 mil. lt. prieš 4,7 mil. lt. 1930 m.; 5) iš pašto veikimo, uosto, diplomatinių atstovybių išlaidų Lietuvoje, imigrantų atvežtų sumų ir t. t.

„Patarnavimų" skiltis pasyve susidaro: 1) iš Lietuvos turistų ir keleivių išlaidų užsieniuose — 19,6 mil. lt. prieš 21 mil. 1930 m.; 2) iš emigrantų — (1756 žm.) ir išvykusių svetimšalių (1919 žm.) išvežtų sumų — 7,0 mil. lt. prieš 14,8 mil. 1930 m.; 3) iš emigrantų išsiųstų sumų — 2,5 mil. lt. prieš 3,5 mil. 1930 m.; 4) iš transporto užsienių geležinkeliais ir laivais — 14,8 mil. lt. prieš 12,4 mil. lt.; 5) iš draudimų sumokėta užsieniams 7,0 mil. lt. prieš 6,4 mil. lt. 1930 m.; 6) iš Lietuvos atstovybių išlaikymo užsieniuose, užsienių pašto, uostų patarnavimus ir t. t.

Tuo būdu iš „patarnavimų" Lietuva, nors neturi nei laivyno nei prašmatnių kurortų, amerikiečių lietuvių siuntų dėka turėjo 1931 m. 11,6 mil. pliusą prieš 10,4 mil. pliusą 1930 m.

Procentų skiltis aktyve sudaro iš Lietuvos bankų korespondentinių sąskaitų užsienių bankuose (1,8 mil. lt.) ir procentų iš užsieny investuotų kapitalų (1 mil. lt.). Procentų skiltis pasyve susidaro: 1) iš valstybės iždo procentų už skolas užsieniams — viso 5,3 mil. lt.; 2) iš savivaldybių procentų užsieniams — 0,7 mil. lt.; 3) iš privatinių procentų ir dividendų užsieniams 5,9 mil. lt.

Skolų amortizacijos skiltis aktyve susidarė iš parduotų Lietuvos ir užsienių vertybių popierių, buvusių Lietuvos piliečių rankose. Skolų amortizacijos skiltis pasyve susidarė: 1) iš valstybės iždo skolų amortizacijos — 8,6 mil. lt.; 2) iš savivaldybių skolų amortizacijos — 0,4 mil. lt.; 3) iš privatinių skolų amortizacijos — 1,4 mil. lt.; 4) iš užsienių vertybių įsigyjimo — 0,8 mil. lt.

Tokiu būdu, bėgamasis atsiskaitymas su užsieniais už kapitalus iš Lietuvos pareikalavo 1931 m. netto 19,7 mil. lt. prieš 20,1 mil. lt. 1930 m. Kuo buvo padengtas šis minusas, rodo skiltis „kapitalo judėjimas".

Aktyve 69,6 milijonus sudaro svarbiausia svetimos valiutos ir aukso visuose Lietuvos bankuose sumažėjimas 45,7 mil. lt., užsienių (švedų ir kitos) paskolos 20,5 mil. lt. Pasyve — trumpalaikių kapitalų svetimos valiutos formoje suplaukimas pas indėlininkus, investavimai užsieny ir t. t.

Bendrai, iš mokamojo balanso matome, kad „patarnavimų" pliusas dabartiniu metu negali padengti procentų ir amortizacijos pozicijų. Todėl Lietuvos užsienių prekyba turi būti aktyvi.

Dr. Gr. Valančius.

Lietuvos Žemės Ūkis pirmiau ir dabar

Lietuva yra grynai ūkio šalis, nes daugumas Lietuvos gyventojų nuo nebeatmenamų laikų vertėsi ir tebesiverčia žemės ūkiu. Nors, bendrai paėmus, Lietuvos žemė yra gana derlinga ir klimato sąlygos palankios augalams augti, tačiau rusų laikais ūkininkų gyvenimas buvo gana vargingas ir Lietuvos ūkininkui teko pergyventi nevieną badmetį. Kaip tada buvo vargingas Lietuvos ūkininko gyvenimas, galima spręsti iš to, kad anais laikais tiktai vienas kitas ūkininkas tesugebėjo savo vaikus leisti į mokslus. Kadangi lietuvių tarpe tada labai maža buvo inteligentijos, o lietuvių spauda buvo uždrausta, tai per ištisus dešimtmečius žemės ūkis Lietuvoje nepadarė jokios pažangos, net atvirkščiai, jis regresavo.

Kiek šviesesnės Lietuvos ūkio dienos prasidėjo nuo to laiko, kai buvo atgauta lietuvių spauda. Atsirado daugiau lietuvių inteligentijos, pradėjo eiti lietuvių laikraščiai, kurie skleidė šviesos spindulius į tamsiausius Lietuvos kampelius ir rodė kelią mūsų sodžiui į švesesnę ateitį. Kai kurie lietuvių laikraščiai pradėjo leisti ūkio reikalams pašvęstus priedus ir ūkiško turinio knygeles ir tuo būdu mokyti ūkininkus, kaip padidinti ūkio pelningumą. Reikia pripažinti, kad šis palyginti kuklus darbas vis dėlto nepaliko be pasekmių. Tiesa, prieš Didįjį Karą ūkininkai savo būklės gal ir nesuspėjo žymiai pagerinti, bet ūkiškos spaudos jie buvo paruošti rimtesniam darbui.

Prieškariniais laikais ūkio kultūrai augti Lietuvoje nemaža kliudė rusų administracija, kuri kiekvienoje lietuvių pastangoje pagerinti ūkininkų būklę įžiūrėdavo „kramolą". Ir, bendrai, ūkio kultūrai kelti sąlygos Lietuvoje tada buvo nevienodos. Būtent, buv. Kauno ir Vilniaus gubernijose veikė rusų žemės tvarkomosios komisijos, kurios bent teoretiškai turėjo tikslo Lietuvos žemės ūkį sunaujovinti ir padaryti našesnį. Tačiau visa bėda, kad rusų valdininkams ne tiek rūpėjo Lietuvos ūkininko gerbuvis, kiek krašto rusinimas, todėl tų komisijų darbas neduodavo pakankamai gerų vaisių.

Kiek kitoniškas vaizdas buvo buv. Kauno gubernijoje, kur dirbo keletas lietuvių agronomų ir šiaip specialistų. Šių lietuvių darbuotojų dėka, Kauno gub. atsirado ūkio ratelių, kooperatyvų, galvijų kontrolės rateliai

ir net viena kita pieninė. Žinoma, sviestas tose pieninėse buvo gaminamas vien tik vidaus rinkai ir apie kokį nors eksportą platesniu mastu prieškariniais laikais kalbėti netenka. Vadinasi, jau prieškariniais laikais buv. Kauno gubernijoje buvo daromos pastangos iš nepelningo javų ūkio pereiti į pelningesnį gyvulių ūkį.

Daug blogesnėje padėtyje buvo buv. Vilniaus gubernija. Čia žemės tvarkomosios komisijos darbuotojai daugiausiai buvo rusai ir vienas kitas lenkas, kurie, nežinodami vietinės lietuvių kalbos, nemokėjo prie ūkininkų prieiti, todėl jų darbo vaisių čia ir žymės neliko. Lietuvis ūkininkas čia liko tamsus, nuskurdęs; be to, labai maža žemės teturėjo ir ta pati buvo rėžiuose.

Dar kitokioje būklėje buvo Suvalkijos ūkininkai. Mat, Suvalkija buvo priskirta prie Lenkų Karalystės (Carstva Polskago), kur veikė vadinamasis Napoleono Kodeksas, todėl čia buvo kiek kitokia santvarka. Nebuvo čia nė žemės tvarkomųjų komisijų, nė „zemstvų", vadinasi, žemės ūkio kultūra rusai čia visai nesirūpino. Iš Suvalkijos ūkininko jie stengėsi kuodaugiausia išspausti, o mainiais nieko nedavė. Rūsų žemės ūkio departamento daviniais iš mažos Suvalkijos rusų iždinė gavusi virš 7 mil. rublių grynų pajamų, neskaitant, žinoma, tų sumų, kurias pasisavindavo rusų valdininkai.

Esant tokioms aplinkybėms, žemės ūkio kultūrinimu Suvalkijoje teko susirūpinti patiems lietuviams. Tuo tikslu Seinuose prie „Šaltinio" buvo leidžiamas ūkio reikalams skirtas priedas „Artojas", Marijampolėje įsisteigė didelis žemės ūkio sindikatas „Žagrė" ir Marijampolės Ūkininkų Draugovė. Abi išvardytos draugijos turėjo savo skyrius ir kituose Suvalkijos miestuose ir išlaikė savo agronomus. Šių draugijų darbuotojai suruošė nemaža kursų, paskaitų, darydavo bandymus ir aprūpindavo ūkininkus geresne sėkla, koncentruotais pašarais, ūkio padargais ir mineralinėmis trąšomis. Žinoma, savo veiklą kalbamosios draugijos turėjo derinti su savo finansinėmis išgalėmis. Tiesa, paskutiniais metais jos gavo kiek piniginės paramos ir iš rusų žemės ūkio departamento, bet ta parama buvo taip maža, kad negalėjo žymiau sustiprinti jų veiklos.

Lietuvos žemės ūkio būklė prieš pat Didįjį Karą

Senesniais laikais lietuviai daugiausia vertėsi javais. Tiesa, vietomis sėdavo dar linų ir mėgindavo verstis arkliais, bet tai tik kai kuriuose rajonuose ir paskiri ūkininkai. Daugumas ūkininkų produkuodavo vien javus. Iš javų daugiausia buvo sėjami rugiai, kviečiai, miežiai, avižos ir žirniai. Iš kaupiamųjų — vien bulvės. Pašarinių žolių beveik niekas nesėjo ir jas pradėjo sėti tik tada, kai prie to pradėjo raginti lietuvių spauda. Kadangi pirktinių trąšų nevartojo, o mėšlo pasigamindavo maža, tai javų derliai būdavo labai menki. Dėl to drėgnesniais metais ūkininkams pritrūkdavo ne tik gyvuliams pašaro, bet ir sau maisto. Būdavo metų, kad ūkininkas duoną rakindavo net nuo savo vaikų.

Gyvulių taip pat mažai laikė, nes neužtekdavo jiems pašaro. Daugiau ir geresnius gyvulius pradėjo laikyti tiktai nuo to laiko, kai pradėjo sėti pašarinių žolių.

Iš gyvulių Lietuvos ūkininkas daugiausia kreipė dėmesio į arklius, nes juos gera kaina galėdavo parduoti, ypač tinkamus kariuomenei. Tokius arklius noriai pirkdavo ne tik rusai, bet ir vokiečiai. Pasienio gyventojai nemaža arklių kasmet išgabendavo slapta per Vokietijos sieną ir tuo būdu išvengę pasienio mokesčio, gera kaina juos parduodavo. Kai kurie ūkininkai besiversdami arkliais, jau anais laikais buvo sutaupę gražaus turto. Vis dėlto daugumas ūkininkų, kaip jau sakiau, šios ūkio šakos pakankamai neišnaudojo.

Galvijų laikė nedaug ir iš jų beveik jokio pelno neturėjo. Jie buvo laikomi tam, kad pagamintų mėšlo ir šeimą aprūpintų pienu. Pieno produktų niekas neparduodavo. Kiaulių laikė taip pat nedaug ir tiktai lašinines kiaules savo reikalams. Tiesa, bent kiek kiaulių nupirkdavo Vokietijos pirkliai ir būdavo parduodama vietos rinkose, tačiau ūkininkų pajamos iš kiaulių ūkio prieš Didįjį Karą nebuvo didelės.

Avių ūkis Lietuvoje prieškariniais laikais taip pat nekaip atrodė. Tiesa, buvo laikoma nemaža avių, bet vis labai menkų veislių, kurios doudavo labai prastą vilną. Avių ūkio produktai dažniausiai pasilikdavo pačiuose ūkiuose ir tik nežymi dalis patekdavo į artimesniuosius miestelius. Taigi iš šios ūkio šakos pajamų ūkininkai beveik neturėjo.

Kiek geresnėje būklėje Lietuvos ūkis atsidūrė prieš pat Didįjį Karą, ir tai tik pačių lietuvių veikėjų dėka. Pagerintas žemės įdirbimas ir pradėta vartoti pirktinės trąšos. Dėl to buvo jau gaunami ir didesni javų derliai. Pav., 1901—1910 metais buvo gaunami tokie derliai iš 1 ha: rugių 7,3 cent. metr., kviečių 8,6 cent. metr., miežių 7,6 cent. metr., avižų 6,8 cent., metr., žirnių 6,5 cnt. metr. ir bulvių — 61,6 cent. metr. Palyginus su dabar gaunamais Neprikl. Lietuvoje tų pačių augalų derliais, jie yra vidutiniškai 50% mažesni.

Reikia pripažinti, kad prieš pat Didįjį Karą žemės ūkio srityje vis dėlto padaryta nemaža pažanga. Ūkininkai pradėjo sėti daugiau pašarinių augalų, daugiau išlaikė geresnių gyvulių, vietomis net gyvulių veislė buvo žymiai pagerinta. Kai kur jau buvo sausinamos pievos, net pagrindiniai atnaujinamos. Ūkininkai daugiau pradėjo kreipti dėmesio į pieno ūkį, todėl vienur - kitur atsirado pieninės, o kitur ūkininkai pirkdavo separatorius ir stengdavosi pagaminti geresnį sviestą, už kurį vietos rinkoje gaudavo geresnę kainą. Be to, pradėjo daugiau sėti linų ir jau prieš Didįjį Karą Lietuvoje per metus buvo apsėjama linais 55.000 ha plotas. Bet vis dėlto prieš Didįjį Karą svarbiausiąja gamyba Lietuvoje taip ir liko grūdų ūkis.

Ūkio būklė susikūrus Nepriklausomai Lietuvai

Didžiojo Karo metu visa Lietuva virto aršių mūšių arena, todėl jos ūkiui buvo suduotas mirtinas smūgis. Visa Lietuva buvo apkasų išraižyta, patrankų šovinių išrausta, o jos laukai ir pasėliai ištrypti milijoninių rusų ir vokiečių armijų. Besitraukdami rusai viską grobė, o ko su savim išsivežti nesuspėjo — sunaikino. Žymią gyventojų dalį prievarta išvarė Rusijos gilumon. Kas paliko nuo rusų, tą atėmė

180

vokiečiai. Daugelis Lietuvos ūkininkų liko be trobų, be inventoriaus, be maisto, be pašaro ir be sėklos. Kai kurie ūkiai liko ir be žmonių. Dėl to Didžiojo Karo metu dideli Lietuvos plotai dirvonavo. Taigi iš prieškarinės žemės ūkio pažangos po Didžiojo Karo liko vien griuvėsiai. Žinovų apskaičiavimu, Didžiojo Karo metu Lietuvos ūkiui padaryta 1¼ milijardo litų nuostolių.

Ant karo griuvėsių susikūrusi Nepriklausomoji Lietuva žemės ūkį rado labai apverktiname stovyje: daugelį sodybų sunaikintų, laukų apkasais sugadintų ir dirvonaujančių, gyvąjį ir negyvąjį inventorių sunaikintą, žymią gyventojų dalį badaujančią. Todėl vyriausybei jau iš pat pradžių teko gydyti karo padarytas žaizdas, būtent: atstatyti karo sugriautą šalies žemės ūkį, o po to jį pritaikyti naujoms sąlygoms. Jeigu prisiminsime, kokiose apystovose kūrėsi Nepriklausomoji Lietuva, tik stebėtis reikia, kad visos tos sunkenybės buvo nugalėtos ir palyginti taip trumpu laiku Lietuva buvo sukurta tokia, kokią mes ją šiandien matome. Be abejojimo, visa tai atsiekta tik Lietuvos vadų valstybiško sumanumo ir nepaprastos kūrybinės energijos dėka.

Ir ištikrųjų, kai susidarė Vilniuje pirmoji Neprikl. Lietuvos vyriausybė, ji absoliučiai neturėjo nieko, kas būtinai reikalinga kiekvienai vyriausybei, t. y. nė iždo, nė kariuomenės, nė atitinkamo valstybės aparato. O priešų Lietuva buvo iš visų pusių apsupta: iš rytų slinko viską naikinanti raudonoji banga, pietuose tykojo lenkai, šiaurėje siautė bermontininkai, o pačioje Lietuvoje stovėjo vokiečiai, kuriais taip pat nebuvo galima pasitikėti. Nepaisant visų sunkenybių, skubomis buvo suorganizuota kariuomenė, kuri sugebėjo apvalyti visą kraštą nuo bermontininkų ir raudonųjų ir sulaikyti lenkų invaziją į Nepriklausomą Lietuvą. Tuo būdu buvo garantuota Lietuvai nepriklausomybė ir jos piliečiai galėjo atsiduoti ramiam kūrybiniam darbui.

Kuriomis priemonėmis keltas Lietuvos žemės ūkis

Pasibaigus karams, prasidėjo valstybės tvirtinimas ir karo padarytų žaizdų gydymas. Pertvarkant ir moderninant Lietuvos žemės ūkį, vyriausybei pirmiausiai teko pašalinti labai svarbias kliūtis, kurios kliudė žemės ūkio pažangą, būtent: pravesti žemės reformą ir išskirstyti sodžius į vienkiemius, kurių nuo rusų laikų dar buvo gana daug užsilikę. Žemės reforma prasidėjo 1919 metais ir ją vykdant bežemiams, mažažemiams ir įvairioms įstaigoms ligi 1935 m. buvo išdalinta 559.476 ha žemės. Kadangi karo padarytų nuostolių Lietuvai niekas negrąžino, tai vyriausybė nebuvo tiek pajėgi, kad naujakuriams rimtai galėtų padėti susitvarkyti. Negalima čia nepažymėti, kad naujakuriams susitvarkyti daug padėjo pati ūkininkija, kas kuo galėdamas: inventoriumi, javais ir kt. Dėl to ši skaudi operacija pas mus praėjo palyginti neskausmingai ir dabar vietoj buvusių dvarų mes matome naujas žaliuojančias sodybas.

Rusų laikais kiek geriau buvo aptvarkyta Suvalkija, bet likusioje Lietuvos dalyje dar gana daug buvo užsilikusių neišskirstytų sodžių. Kadangi rėžiuose racionalus ūkininkavimas yra neįmanomas, tai užbaigus

181

žemės reformą, energingai imtasi žemės tvarkomojo darbo, t. y. skirstyti sodžius į vienkiemius. Vyriausybės pastangų dėka ligi 1935 metų išskirstyta apie 5.010 sodžių ir sudaryta apie 117.100 ūkių 1.289.000 ha plote. Žemės tvarkymo darbas intensyviai varomas ir toliau. Dar yra neišskirstytų 4.595 sodžiai, kurie vyriausybės planu turi būti išskirstyti ligi 1942 metų.

Greta skirstymų į vienkiemius, intensyviai buvo varomas ir pelkių nusausinimo darbas. Intensyvus nusausinimo darbas pradėtas tiktai nuo 1927 metų. Pavyzdžiui, 1922 metais nusausinimo darbams buvo išleista vos 8.339 litai, o 1930 m. net 5.943.801 litas. Nuo 1920 ligi 1934 nusausinta 313.299 ha žemės ir iškasta bemaž 13 tūkstančių kilometrų griovių. Šiems darbams vyriausybė išleido apie 40 milijonų litų. Tautiškosios vyriausybės dėmesys šiems darbams nemažėja ir dabar, nes taip sunkiais laikais melijoracijos darbams skiriamos milijoninės sumos.

Gerinant žemės ūkį, buvo pavartotos įvairios priemonės, būtent: agronominė propaganda ir ūkininkų instruktavimas, rėmimas kreditais ir premijomis ūkiškų organizacijų ir paskirų ūkininkų, kurie vystė tą ar kitą naudingą šaką, pašalpų tiekimas tiems ūkininkams ar ūkiškoms organizacijoms, kurie augino geresnius veislinius gyvulius, gerino sodybas ir sausino laukus, organizavimas organizacijų, kurios suėmė iš ūkininkų žaliavas ir jas perdirbinėjo į tinkamus eksportui produktus ir t. t.

Vyriausias žemės ūkio kultūros kėlimo darbų organizatorius yra Žemės Ūkio Ministerija. Jos rūpesnio dėka pravesta žemės reforma, žemės tvarkymo darbai ir melioracijos darbai. Be to, Žemės Ūkio Ministerija rūpinasi žemės ūkio švietimu, veterinarine pagalba, atitinkamų įstatymų bei parėdymų leidimu, tikslu paveikti tą ar kitą ūkio šaką, pagamintų produktų sutvarkymu ir paruošimu rinkoms ir jų eksportu. Žemės Ūkio Ministerija turi šiuos departamentus: Žemės Ūkio, Žemės Reformos, Žemės Tvarkymo, Veterinarijos ir Miškų.

Antra rimta įstaiga, kuri buvo pašaukta dirbti Lietuvos žemės ūkio kultūrinimo darbą, yra Žemės Ūkio Rūmai. Jie įsteigti 1926

Vaizdelis iš Lietuvos melijoracijos darbų

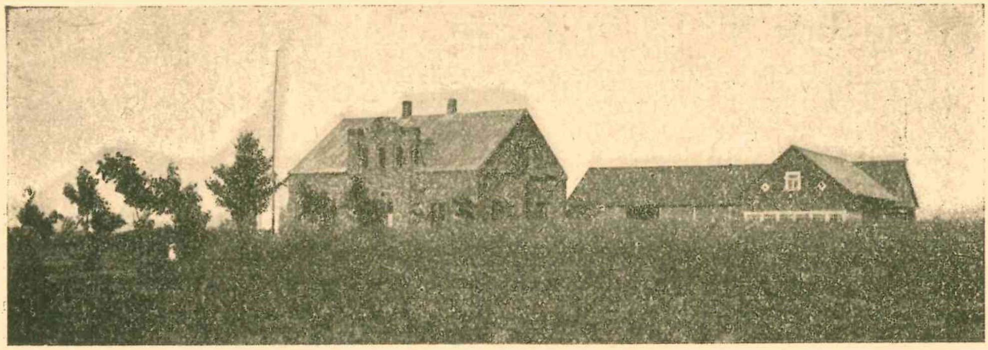

Lietuviškoji sodyba

metais ir ligi šiol atliko negincytinai didelį Lietuvos žemės ūkio sumodernimo darbą. Žemės Ūkio Rūmai atlieka ūkininkų instruktavimą per savo apskričių ir rajonų agronomus, smulkiųjų ūkio šakų instruktorius, statybos technikus, gyvulininkystės instruktorius, namų ruošos instruktores ir kit. Žemės Ūkio Rūmai turi šiuos skyrius: 1. Agronomijos, 2. Gyvulininkystės, 3. Smulkių ūkio šakų, 4. Statybos, 5. Žemės Ūkio Sąskaitybos, 6. Žemės Ūkio Tyrimo Įstaigą, 7. Namų pramonės ir 8. Spaudos skyrių. Iš visų šių skyrių smulkiau apibūdinsiu tiktai šiuos:

Žemės Ūkio Tyrimo Įstaiga atsidėjusi tikrina, kurie augalai mūsų krašto sąlygoms geriau tinka ir atrenka tinkamiausius, o taipogi išveda visai naujas augalų veisles. Šios įstaigos darbo dėka mes jau turime labai geros rūšies žieminių rugių ir kviečių, miežių, avižų ir kitų javų. Žemės Ūkio Tyrimo Įstaigos darbas yra atitinkamai įvertintas ir šiai įstaigai kasmet skiriama apie 300 tūkstančių litų.

Statybos skyrius žemės ūkio trobesių statybą tvarko ir ūkininkams šiuo reikalu duoda reikalingus nurodymus per savo specialistus centre ir provincijoje. Šio skyriaus nurodymais Lietuvoje ligi šiol pastatyta nemaža moderniškų ūkiškų pastatų ir tuo būdu pagražintas Lietuvos vaizdas.

Žemės ūkiui tobulėti nemaža padėjo ir Žemės Ūkio Rūmų spaudos skyriaus leidiniai. Šis skyrius ligi šiol išleido nemaža ūkiško turinio populiarių knygelių ir šiaip ūkio vadovėlių, kurie savo turiniu paliečia visas svarbiausias ūkio šakas. Be to, Žemės Ūkio Rūmai leidžia populiarų ūkininkams savaitraštį „Ūkininko Patarėją", kurio tiražas šiais metais siekia 63 tūkstančius, ir žurnalą „Žemės Ūkį", daugiau skiriamą agronomams ir kitiems žemės ūkio specialistams.

Nuo 1929 metų pabaigos Žemės Ūkio Rūmų iniciatyva steigiami Jaunųjų Ūkininkų Rateliai, kurie sutrumpintai vadinami JŪR. Vyriausias šių ratelių tikslas — išauklėti gerai paruoštą ūkininką, kuris pradėjęs savarankiškai vesti ūkį, nebedarytų senų klaidų. Ligi 1935 metų pabaigos jau buvo suorganizuota 703 jaunųjų ūkininkų rateliai su daugiau kaip 20 tūkstančių narių. Jauno, bet sumanaus ir energingo agronomo Vl. Tiškaus vadovaujama JŪR veikla kasmet plečiama ir tobulinama.

Žemės Ūkio Rūmų išlaikymui ir visai jų veiklai kasmet išleidžiama 4—5 milijonai litų. Žemės Ūkio Rūmai išlaikomi valstybės iždo lėšomis, nes savų pajamų mažai teturi.

Kas ligi šiol Lietuvoje atsiekta įvairiose žemės ūkio srityse

GRŪDŲ GAMYBA

Kaip jau sakyta, prieš Didįjį Karą Lietuvos ūkininkai vertėsi beveik išimtinai javais. Kadangi masinei javų gamybai sąlygos mūsų krašte nėra labai palankios, tai pertvarkant karo sugriautą Lietuvos žemės ūkį buvo nusistatyta javų gamybos perdaug neskatinti, o daugiau pasukti į gyvulininkystės ūkį. Vis dėlto ir javų ūkis nebuvo apleistas, net atvirkščiai — ūkininkai buvo skatinami didinti javų gamybą. Tuo tikslu buvo

Mūsų artojėlis

statomi javų valymo punktai, selekcinei sėklai įsigyti ūkininkams buvo išmokamos pašalpos ir t. t. Be to, įvairiomis priemonėmis buvo palaikomos aukštesnės javų kainos. Vyriausybės pastangų dėka, mūsų dirvų našumas dabar yra žymiai didesnis, negu prieškariniais laikais. Skaitant nuošimčiais dabar įvairių augalų derliai yra tiek padidėję: kviečių 48,8%, rugių — 53,4%, miežių — 57,9%, avižų — 52,9%, žirnių — 27,7% ir bulvių — 90,7%. Be to. dabar yra žymiai pagerinta ir sėjamų augalų kokybė. Derlių padidėjimas daug pareina nuo dirbamų plotų nusausinimo ir žemės tvarkymo pravedimo.

Paskutiniais metais grūdų buvo jau tiek pagaminta, kad net pusėtinai išplėstas gyvulių ūkis visų javų nebegalėjo suvartoti ir dėl to dalį javų teko eksportuoti į užsienius. Bet, kadangi tuo pačiu laiku javų kainos užsienio rinkose labai krito, tai, kad garantuoti ūkininkams pakenčiamas

kainas, vyriausybei teko laikas nuo laiko mokėti eksporto premijas. Tvirtoms javų kainoms palaikyti tiktai 1934 ir 1935 metais vyriausybė primokėjo apie 18 milijonų litų. Nuo 1924 ligi 1934 metų Lietuva eksportavo 25.504,3 tonų visokių grūdų ir miltų, už kuriuos ūkininkams buvo sumokėta 4.681,9 tūkstančiai litų.

Be dirbamų dirvų Lietuvoje yra dar paskutinio žemės ūkio surašymo duomenimis 1.238.295 ha vadinamų žaliųjų plotų. Prieškariniais laikais tų plotų našumas buvo visai menkas, nes jų sukultūrinimu visai nesirūpinta. Lietuvos vyriausybės pastangų dėka, žaliųjų plotų našumas žymiai padidėjo. Be to, pagerėjo ir pačių žolių kokybė. Kiek dabar žaliųjų plotų našumas yra didesnis už prieškarinį, tikslių žinių nėra. Tačiau spėjama, jog tas padidėjimas siekia 100%.

Lietūkio elevatorius Kaune

Atpigus javams ir gyvulininkystės produktams, pradėta ieškoti pelningesnių gamybų. Tuo būdu kilo sumanymas statyti cukraus fabriką Kvietiškyje, kuris 1931 m. jau pradėjo veikti. 1935 m. buvo pastatytas antras cukraus fabrikas Pavenčiuose. Abu fabriku pastatė ir cukraus pramonės plėtimu rūpinasi akc. b-vė „Lietuvos Cukrus", kurios vyriausias akcininkas yra valstybės iždas. Už cukrinius runkelius ūkininkai turės kas metai apie 6½ milijono litų pajamų; be to, kasmet augintojams bus grąžinta už ½ mil. litų vertės išspaudų, meliasos ir kalkių purvo.

Kadangi pasaulinė linų rinka yra gana gyva, tai paskutiniais metais labiau susidomėta linų ūkiu. Prieš Didįjį Karą Lietuvoje buvo apsėjama linais apie 55 tūkstančiai ha. Ligi 1936 metų linų plotas beveik padvigubintas, nes 1935 m. linais buvo apsėta 92.060 ha plotas. Nuo 1923 ligi 1934 m. linų sėmenų ir pluošto buvo eksportuota už 511,7 milijonus litų. Skaitant eksportuoto produkto kainomis, tuo pačiu laikotarpiu pačioje Lietuvoje linų pluošto suvartota už 617,2 mil. litų.

Linų ūkis ligi šiol mūsų krašte nebuvo tinkamai sutvarkytas ir augintojai nemokėjo

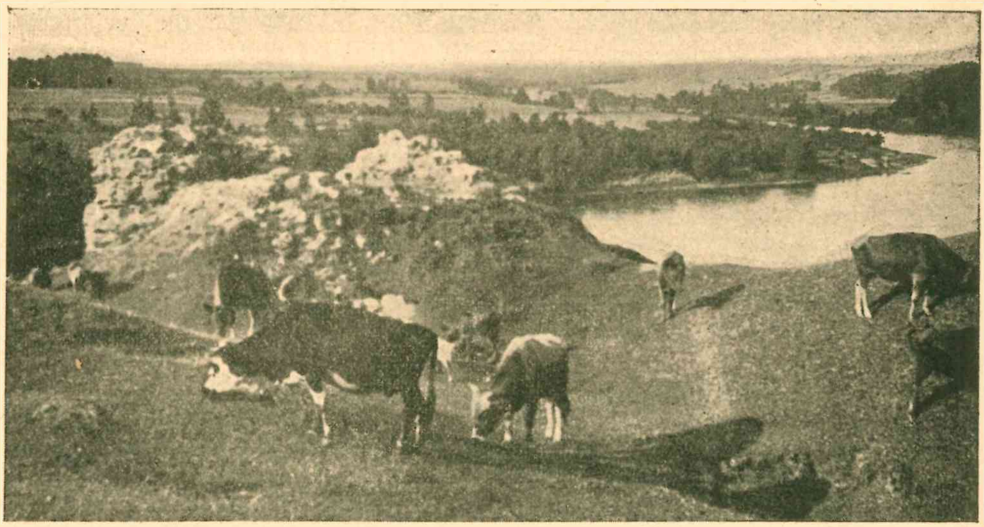

Gražioji Lietuvos ganykla

pagaminti gerą pluoštą. Didelė yda buvo ir tai, kad bemaž visa linų prekyba buvo žydų rankose, kurie nesirūpino tinkamu linų rūšiavimu, dėl to už Lietuvos linų pluoštą užsienio rinkose buvo mokamos labai žemos kainos. Nuo to labai nukentėdavo Lietuvos ūkininkai. Šiam nenormalumui pašalinti, paskutiniuoju laiku linų prekybą vyriausybė pagrindinai pertvarkė, būtent: 1934 metų pabaigoj išleido įstatymą, kuriuo yra įvestas privalomas visų iš Lietuvos eksportuojamų linų rūšiaviams. Be to, ateityje linus galės eksportuoti tiktai tos įstaigos ir asmenys, kurie turės Finansų Ministerijos leidimą.

Dedamos pastangos pagerinti ir linų pluoštą. Būtent, šią vasarą Lietuvos ūkininkai su teikiama vyriausybės per Žemės Ūkio Rūmus pašalpa pastatys 130 naujoviškų jaujų ir apie 1.000 linmarkių. Nėra jokios abejonės, kad pravedus šias priemones, už Lietuvos linų pluoštą bus gaunamos geresnės kainos ir ūkininkų pajamos iš linų ūkio žymiai padidės.

Paskutiniais laikais nemaža padaryta ir sėklų auginimo srityje. Pirmiau visą reikalingą sėklą (runkelių, daržovių, pašarinių žolių) mums

Lietuvos standartinė pieninė ir jos vidaus įrengimo dalis.

tekdavo įsivežti iš užsienio ir tam tikslui išleisti nemažas pinigų sumas. Dabar šis reikalas tvarkomas ta prasme, kad visas reikalingas sėklas užsiaugintų patys Lietuvos ūkininkai. Tuo bus atsiekti du tikslai: didelės pinigų sumos paliks Lietuvoje, sėklų augintojams — ūkininkams bus garantuotos gražios pajamos. Dabar visas sėklų auginimo darbas sukoncentruotas „Sėklininke". Jau nemažas ūkininkų skaičius augina pašarinių ir cukrinių runkelių sėklas, daržovių ir įvairių pašarinių žolių sėklas. Tikimasi, kad netolimoje ateityje sėklų auginimas tiek bus išplėstas, kad jų visai neteks importuoti iš užsienio.

GALVIJŲ IR PIENO ŪKIS

Rusų statistiniais daviniais prieš Didįjį Karą Lietuvos plote buvo laikoma 766.000 raguočių. Kiek tame skaičiuje buvo melžiamų karvių, tikrų žinių nėra. Tais laikais ūkininkai pieno pagamindavo labai maža ir visą jį suvartodavo šeimos reikalams. Būdavo dienų, kad ūkininkai neturėdavo pieno net sriubai užsibaltinti. Karo metu galvijų skaičius dar sumažėjo ir tada jis vargiai ar siekė pusę viršuj išvardyto skaičiaus. Mat, daug galvijų rekvizavo rusai, o dar daugiau jų išnaikino okupacijos metu vokiečiai. Tad ir nestebėtina, kad kuriantis Nepriklausomai Lietuvai galvijų ūkis buvo visiškai sugriautas.

Kai Lietuvoje buvo pradėtas žemės ūkio racionalizavimo darbas, visų pirmiausia buvo dėta pastangų pertvarkyti grūdų ūkį į gyvulių ūkį, kaipo mūsų krašto sąlygoms tinkamesnį ir pelningesnį. Žemės Ūkio Ministerija jau pirmaisiais Nepriklausomybės metais pradėjo gerinti krašto galvijų sąstatą, įvežant iš užsienio veislinių galvijų ir steigiant bulių reproduktorių punktus arba šelpiant tokių punktų steigimą. Nuo 1923 ligi 1934 metų į Lietuvą buvo importuota iš užsienio įvairių veislių (Olandų, Danų, žalųjų, Ayrshir'ų, Šiaurės Švedų ir Suomių) iš viso 386 veisliniai galvijai.

Kadangi veislinė medžiaga visuomet yra brangi, vyriausybė iššyk per Ž. Ū. Ministeriją, vėliau per Žemės Ūkio Rūmus teikė pašalpų tiems ūkininkams, kurie užsieniuose ar krašto viduje pirkdavo veislinės medžiagos. Iš gaunančių pašalpas ūkininkų buvo imamas pasižadėjimas, kad reproduktorius gerai užlaikys ir nebrangia kaina leis prie kaimynų karvių. Tokiu būdu su pašalpomis įsigyti reproduktoriai gerindavo ne tik tų ūkininkų karves, kurie juos pirkdavo, bet iš visos apylinkės karves. Be to,

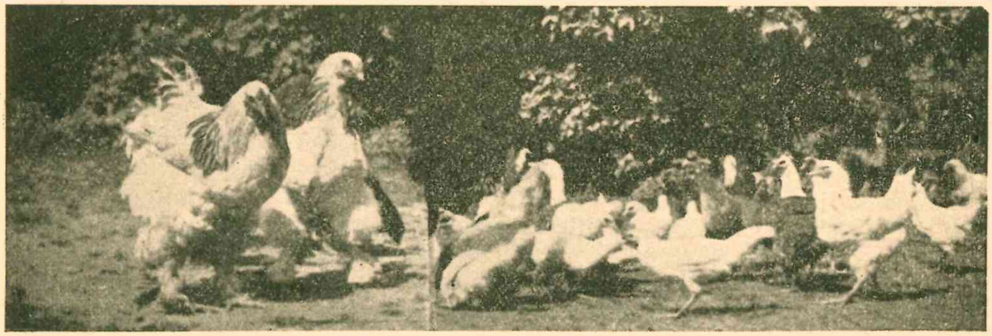

Veislinių vištų ūkis

vykdant žemės reformą, buvo paliekami neparceliuoti tam tikri plotai „kultūros reikalams". Gavę tuos plotus nuomos sąlygomis dvarininkai pasižadėdavo, tarp kito, platinti apylinkės ūkininkų tarpe ir veislinių gyvulių prieauglį.

Viršuj išvardintų pastangų dėka galvijų skaičius Lietuvoje ne tik padidėja, bet ir jų sąstatas žymiai pagerėjo. Sulig Statistikos Biuro metraštyje paskelbtais daviniais 1934 m. birželio mėn. 30 d. raguočių iš viso Lietuvoje buvo 1.158.440, kurių tarpe 733.540 melžiamų karvių. Tokiu būdu pastaraisiais metais tik melžiamų karvių laikoma daugiau, kaip prieš Didįjį Karą ir pirmais po karo metais buvo laikoma galvijų iš viso.

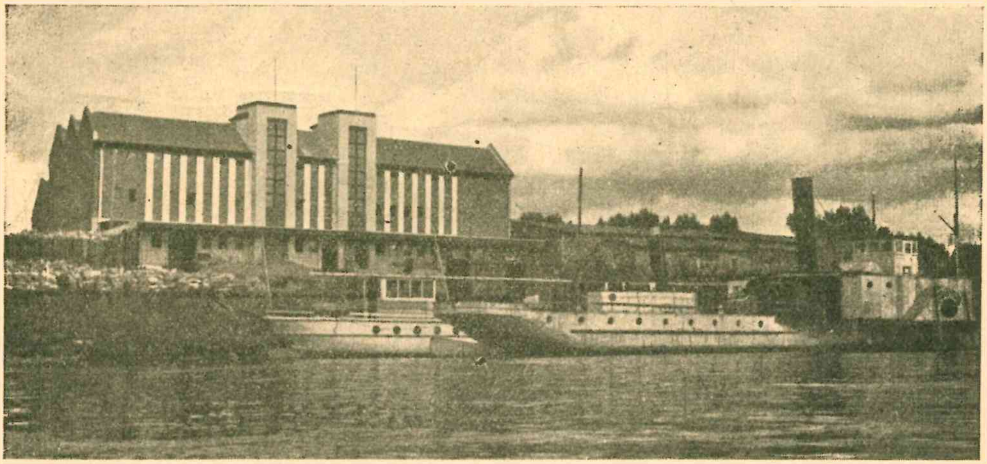

Pienocentro šaldytuvai Kaune

Melžiamų karvių produkcija didinta įvairiomis priemonėmis. būtent: įvedant karvių kontrolę, propaguojant racionalų šėrimą ir registruojant ir platinant gerą raguočių medžiagą. Galvijų kontrolės ratelių skaičius ypač pradėjo augti nuo 1927 m. Taip, 1927 m. buvo 85 kontrolės rateliai su 11.603 kontroliuojamų karvių, o 1934 — 1935 m. jau 138 kontrolės rateliai su 34.036 kontroliuojamų karvių.

Visų šių pastangų dėka pieno gamyba Lietuvoje žymiai padidėjo. Tada jau teko susirūpinti pieno perdirbimu ir lygiagrečiai su galvijų veislės gerinimu buvo pradėtas steigti pieninės ir grietinės nugriebimo punktai. Tačiau pieninių skaičius žymiai pradėjo didėti tik nuo 1927 metų. Pav., 1925 m. buvo tiktai 54 pieninės ir nė vieno nugriebimo punkto, o 1935 m. jau 212 pieninių ir 1.706 nugriebimo punktai. Pieninių gaminamo ir beveik išimtinai eksportui skiriamo sviesto kokybei pagerinti 1927 m. buvo įvesta valstybinė sviesto eksporto kontrolė, kurios dėka pieninėse pagaminto eksportinio sviesto paskirstymas rūšimis žymiai pagerėjo. Pav., 1928 m. tebuvo pagaminama tik 25% pirmos rūšies sviesto, o 1934 m. jau 73%. Reikia pastebėti, kad Lietuvos sviestas užsienio rinkose užima toli ne paskutinę vietą ir turi gana gerą vardą. Pieno produktų kokybe Lietuva pralenkė net tokias valstybes, kurioms pieno ūkis dar prieškariniais laikais buvo ne naujiena, pav. Lenkija. Nuo 1924 ligi 1934 m. iš Lietuvos eksportuota pieno produktų už 307 mil. litų.

Pieno ūkio organizavimas ir jo palaikymas vyriausybei nemaža kaštavo. Tiktai pieninių organizavimui vyriausybė yra išdavusi 10½ mil. litų negrąžinamų pašalpų. Be to, kadangi plečiantis Lietuvoje pieno ūkiui, sviesto kainos pasaulinėje rinkoje pradėjo smarkiai kristi, tai sviesto kainų palaikymui vyriausybė primokėjo net 44½ mil. litų.

Nepaisant sunkių krizės laikų ir žemų už pieno produktus gaunamų kainų, pieno gamyba Lietuvoje tolydžio plečiasi ir yra pagrindo tikėtis, kad plėsis ir ateityje.

KIAULIŲ ŪKIS

Prieš Didįjį Karą kiaulės buvo laikomos beveik išimtinai savo reikalams. Tiesa, nedaug kiaulių buvo parduodama į artimiausius miestelius, tačiau ūkininkų pajamos iš kiaulių ūkio buvo labai mažos. Prieškariniais laikais Nepriklausomos Lietuvos plote buvo laikoma tik 458.000 kiaulių. Ir pačios kiaulės buvo labai prastos lašininės veislės, ilgai augo ir ne visai greit penėjosi. Ūkininkai sakydavo, kad kiaulės daugiau suėda grūdų ir bulvių, negu verta jų mėsa.

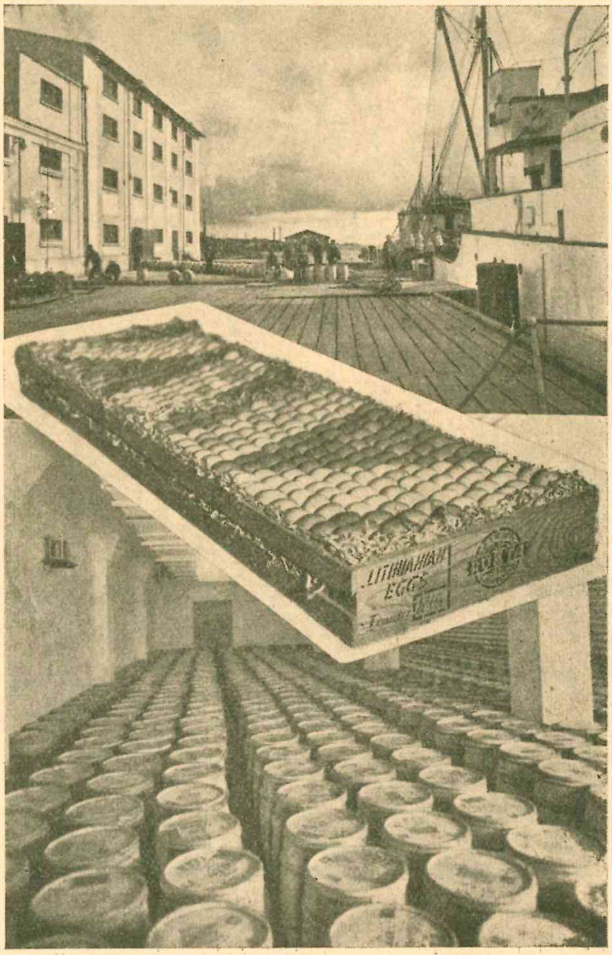

Pienocentro veiklos vaizdai

Kadangi pirmaisiais po karo metais gyvų kiaulių ir kiaulienos kainos buvo gana aukštos, tai kiaulių skaičių patys ūkininkai gana greit padidino. Būtent, jau 1923 m. dabartinės Lietuvos plote buvo laikoma 1.697.000 kiaulių. Nupenėtas lašinines kiaules tada labai lengva buvo parduoti. Kiaulės buvo perkamos vidaus rinkai ir eksportui į Vokietiją.

Kadangi vėliau Vokietijos rinka pradėjo siaurėti ir reikalavo ne taip riebių kiaulių ir kadangi dalis kiaulių eksporto teko kreipti į Anglijos rinką, kuri perka kiaulieną tik bekono pavydale, todėl teko pakeisti kiaulių auginimo kryptis, t. y. iš lašininių kiaulių pereiti į bekoninių kiaulių auginimą. Lašininės mūsų kaulės bekonui netiko, todėl nutarta buvo pro-

teguoti anglų jorkširo kiaules. Nuo 1924 ligi 1935 m. į Lietuvą buvo įvežta 70 veislinių kuilių ir 84 veislinės kiaulės. Daugiausia veislinių kiaulių importavo Žemės Ūkio Ministerija, kitą dalį — paskiri ūkininkai ir ūkio organizacijos. Kadangi veislinių kiaulių prieauglis buvo nepigus ir ne visiems ūkininkams prieinamas, Vyriausybė atėjo ūkininkams į pagalbą ir per ūkio organizacijas ir Žemės Ūkio Rūmus perkantiems veislinę medžiagą pradėjo teikti pašalpas. Nuo 1928 ligi 1935 m. šiam reikalui Vyriausybė išdavė ūkininkams apie 1½ mil. litų pašalpų. Bekonui gaminti buvo pastatytos 5 moderniškos kiaulių skerdyklos, būtent: Kaune, Kliapėdoj, Panevėžy, Tauragėje ir Šiauliuose. Prie šių skerdyklų įrengimo vyriausybė yra pridėjusi apie 7 mil. litų. Susidarius nepalankioms kiaulienos eks-

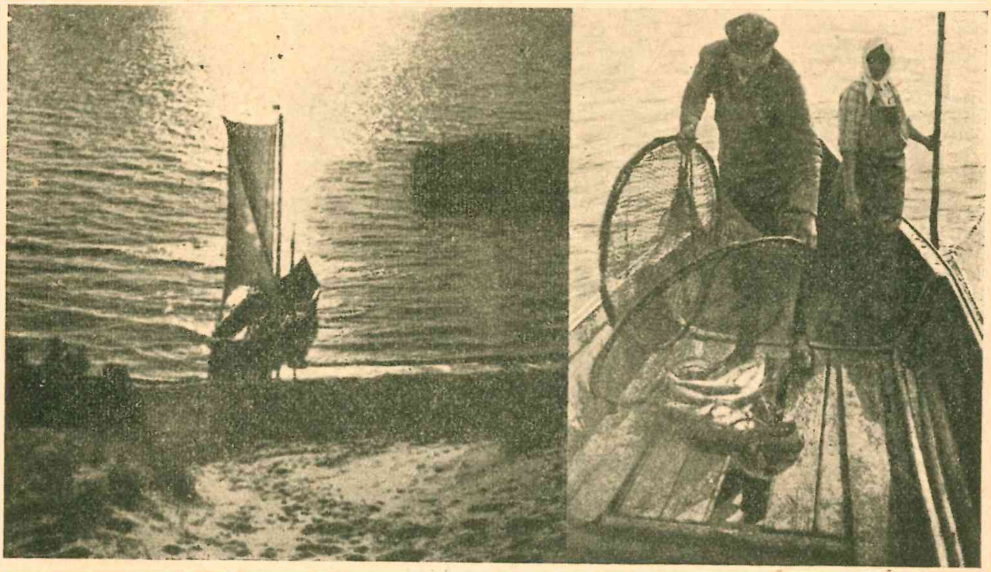

Žvejybos vaizdelis Marėse

porto sąlygoms, vyriausybei teko eksportas paremti premijomis. Nuo 1928 ligi 1935 m., remiant kiaulių eksportą, vyriausybė išmokėjo ūkininkams virš 42 mil. litų.

Kaip matome, kiaulių ūkį remiant vyriausybė sumokėjo labai dideles sumas. Tų vyriausybės pastangų dėka kiaulių ūkis Lietuvoje nepaprastai greit persitvarkė pageidaujama kryptimi ir dabar jau sudaro gana svarbų pajamų šaltinį, nepaisant žemų už kiaulieną mokamų kainų. Jei savo laiku to nebūtų padaryta, Lietuvos ūkininkija ir valstybė būtų atsidūrę daug sunkesnėje būklėje.

KITOS ŪKIO ŠAKOS

Viršuj išvardytos ūkio šakos yra daugiau pagrindinės. Be jų yra dar kitos mažiau reikšmingos žemės ūkio šakos, kurios mūsų ūkiui mažiau duoda pajamų, svarbiausiai dėl to, kad jos pas mus nėra pakankamai išplėstos. Iš tokių ūkio šakų pirmiausia reikia paminėti **paukščių ūkis.**

Iš naminių paukščių Lietuvoje daugiausia laikoma vištų. Nemaža pa-

190

gaminama ir kiaušinių, kurių nemažą skaičių Lietuvos ūkininkai parduodavo jau prieš Didįjį Karą. Nors nemaža kiaušinių buvo parduodama prieškariniais ir pirmais pokariniais laikais, tačiau didelių pajamų ūkininkai iš to neturėjo. Priežastis buvo ta, kad Lietuvoje buvo laikomos blogos nedėslios vištos, kurios be to dar dėdavo mažus kiaušinius, eksportui netinkamus. Be to, pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais visa kiaušinių prekyba buvo susikoncentravusi privačių pirklių (žydų) rankose, kurių prekybos metodai neatatiko moderniškus prekybos reikalavimus. Visos šios aplinkybės labai neigiamai veikė vištų ūkį.

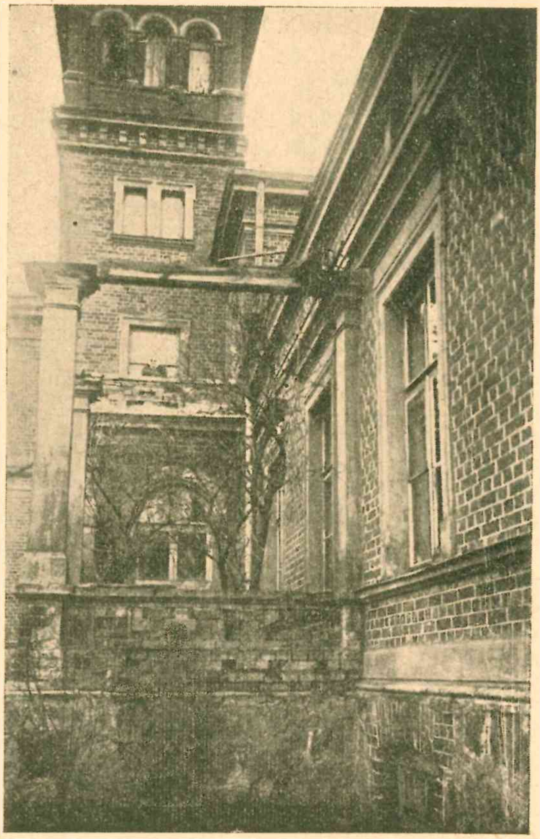

Varputėnų pavyzdingo ūkio rumai

Vištų ūkis pradėtas remti nuo 1927 metų. Tais metais Žemės Ūkio Ministerija per Žemės Ūkio Rūmus pradėjo teikti pašalpų veisliniams paukščiams ir jų kiaušiniams įsigyti, paukštininkystės inventoriui, vištidžių įrengimui, vištų dėslumui kontroliuoti ir t. t. Be to pertvarkyta ir kiaušinių prekyba, įvedant kiaušinių prekybos kontrolę. Kad paskatinti ūkininkus gaminti tinkamus eksportui didesnius kiaušinius,1929 metais už eksportuojamus kiaušinius buvo mokamos premijos. Nuo 1929 ligi 1935 metų kiaušinių kainoms palaikyti Vyriausybė primokėjo 413. 529,31 litų. Šių pastangų dėka vištų ūkis Lietuvoje paskutiniais metais žymiai pagerėjo kokybės atžvilgiu. Tiesa, jis vis dar nėra pakankamai išplėstas, kadangi mūsų ūkininkai į šią ūkio šaką žiūri su nepasitikėjimu. O kiaušinių

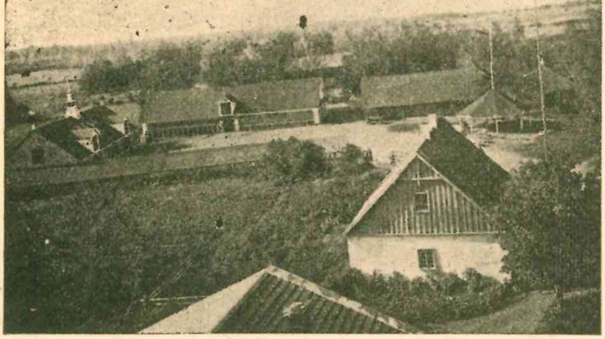

...ir bendras vaizdas

eksporto galimumai dabar yra gana dideli, nes galima būtų jų išvežti bent tris kartus daugiau, negu pagaminame. Dėl to vištų ūkis numatoma ateityje žymiai praplėsti.

Prieš Didįjį Karą Lietuvoje buvo laikoma nemaža žąsų, kurios beveik išimtinai buvo eksportuojamos į Vokietiją ir už kurias ūkininkai turėdavo šiek tiek pajamų. Užsidarius Vokietijos rinkai mūsų žąsų nėra kur parduoti, nes vidaus rinka joms yra visai netalpi. Kad palengvinti ūkininkams žąsų pardavimą, vyriausybė ėmėsi net tokių griežtų priemonių, kaip valdininkų įpareigavimas priverstinai nupirkti tam tikrą žąsų skaičių. Ateityje žąsų ūkiui perspektyvos numatomos ne kitokios. Jei prekybos derybos su Vokietija ir užsibaigtų laimingai, tai ta aplinkybė vargiai dalyką pataisytų, kadangi paskutiniais metais Vokietijos vartotojo perkamoji galia labai sumažėjo ir jis išmoko pasitenkinti prastesniais maisto produktais.

Iš kitų naminių paukščių pas mus dar auginama kalakutų ir ančių. Tačiau šie paukščiai didesnės reikšmės mūsų ūkiui neturėjo ir neturi.

Arklių ūkis Lietuvos ūkininkui buvo reikšmingesnis prieškariniais laikais, kada už tinkamą kariuomenei medžiagą buvo mokamos palyginti gana aukštos kainos. Tada iš arklių ūkio ūkininkai turėdavo nemaža pajamų. Pokariniais laikais geresnės kainos mokamos tiktai už tinkamus Lietuvos kariuomenei arklius, o už ekspertuojamus arklius kainos nėra didelės. Dėl to paskutiniais metais iš arklių ūkio ūkininkai daug pajamų neturi.

Neatsižvelgiant į nepalankias arklių ūkiui sąlygas, nebuvo apleista ir ši ūkio šaka. Būtent, vyriausybė per Žemės Ūkio Ministeriją ir Žemės Ūkio Rūmus užsienyje nupirko veislinių eržilų ir pastatė juos į įvairius kergimo punktus. Be to, perkantiems veislinę medžiagą ūkininkams vyriausybė per ūkiškas organizacijas ir Žemės Ūkio Rūmus teikė pašalpų iki 25% kumelės ir iki 50% eržilo vertės. Tuo būdu ligi paskutinių metų Lietuvos arkliai buvo žymiai pagerinti kokybės atžvilgiu.

Avių ūkis Lietuvoje niekuomet neturėjo didesnės reikšmės, tačiau vis dėlto kiekvienas ūkininkas laiko daugiau ar mažiau avių. Avių produktai daugiausia suvartojami namų reikalams ir tik labai mažas kiekis kailių parduodamas. Kdangi Lietuvoje buvo laikomos blogos veislės avys, tai apie jų produktų eksportą platesniu mastu negalėjo būti ir kalbos.

Vis dėlto ir avių ūkis nebuvo visai apleistas. Kadangi pas mus laikomos blogos veislės avys, buvo dėta pastangų jų veislę pagerinti. Tuo tikslu buvo steigiami avių kergimo punktai ir ūkininkai mokomi naujoviškai avių ūkį tvarkyti. 1927—1935 m. pargabenta iš užsienio veislinės medžiagos, būtent: 44 avinai ir 72 avys. Paskutiniu laiku nupirkta Rusijoj Romanovo avių ir avinų, kurie auginami ypač dėl jų kailių. Nėra jokios abejonės, kad šios priemonės pagerins mūsų avių sąstatą. Tačiau, kad ateityje avių ūkis pas mus vaidintų svarbesnį vaidmenį, tenka abejoti.

Negalima praeiti tylomis pro Lietuvos sodininkystę, kadangi susidomėjimas šia ūkio šaka pas mus yra nemažas. Jau prieš Didįjį Karą kai kurie Lietuvos ūkininkai buvo užsivedę gana nemažus sodus, bet didesnės naudos iš jų neturėjo. Mat, tada ūkininkai sodindavo koudaugiausia įvairių atmainų, dažniausiai tokių, kurių sezonas baigiasi per 1—2 savaites. Tad ir nestebėtina, kad daugiausia tų vaisių tekdavo kiaulėms. Tiktai prieš pat Didįjį Karą ūkininkai susiprato ir pradėjo daugiausia sodinti žieminių atmainų. Daugiausia žeminių obuolių iš Lietuvos buvo parduo-

dama į Peterburgą, kur ypač už antaninius obuolius buvo mokamos gana aukštos kainos. Be obuolių, iš Lietuvos į Peterburgą būdavo daug išsiunčiama braškių. Pagaliau, Lietuvoje nemaža yra vyšnių, kurios pasižymi gera kokybe. Lietuvos vyšnios yra labai mėgiamos Anglijoje. Kadangi prieškarinė vaisių prekyba buvo išimtinai žydų rankose, tai ūkininkai iš savo sodų didesnio pelno neturėjo.

Per Didįjį Karą daug sodų buvo smarkiai šrapnelių apgadinta arba visai išnaikinta, tad jau pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais teko sodus iš naujo sodinti. Tas darbas jau gerokai buvo pastumėtas pirmyn, kaip staiga 1928-1929 m. žiauri žiema išnaikino daugybe sodų Lietuvoje, ypač daug obelių ir kriaušių. Nuo 1929 m. tenka sodus išnaujo užvesti. Reikia pastebėti, kad paskutiniais metais šis darbas gerokai pastūmėtas pirmyn ir daug racionaliau tvarkomas, nes daugiau patenkinamos žieminės vaisių atmainos, kurių jaučiama tokia didelė pas mus stoka. Kol kas vaisių pagaminame taip maža, kad negalime prisotinti vidaus rinkos ir už vaisius tenka mokėti labai aukštos kainos. Pav., 1935 m. rudenį už antaninius akmeninius obuolius buvo reikalaujama 75 lit. už centnerį be pristatymo į Kauną.

Sodų užvedimas paskutiniais metais eina gana smarkiu tempu ir reikia tikėtis, kad netolimoje ateityje patys sugebėsime užsiauginti pakankamai vaisių ir mažiau reikės jų įvežti iš užsienių.

Kurios įstaigos prie Lietuvos esmės ūkio kultūrinimo daugiausia prisidėjo

Vyriausias Lietuvos žemės ūkio pertvarkymo ir kultūrinimo darbų organizatorius ir iš dalies vykdytojas visuomet buvo ir palieka Žemės Ūkio Ministerija. Antra svarbi, tą patį darbą dirbanti įstaiga, yra Žemės Ūkio Rūmai. Tačiau negalima nepaminėti ir kitų įstaigų, kurios taip pat nemaža prisidėjo prie Lietuvos žemės ūkio sukultūrinimo. Tos įstaigos yra šios: Lietūkis, akc. b-vė Maistas ir Pienocentras.

L i e t ū k i s. Lietūkis yra sutrumpintas Lietuvos Koopeartyvų Sąjungos pavadinimas. Lietūkis buvo įsteigtas 1923 m. Jo įsteigimo iniciatorius buvo dabartinis ministeris pirmininkas Juozas Tūbelis; jis buvo pirmutinis Lietūkio Valdybos pirmininkas ir vyriausias jo reikalų tvarkytojas.

Išsyk Lietūkis rūpinosi daugiausia žemės ūkio gerinimu ir jo veikla mažai kuo tesiskyrė nuo Žemės Ūkio Rūmų veikimo. Grynai prekybine įstaiga Lietūkis virto tik 1926 m., kai įsikūrė Žemės Ūkio Rūmai ir Pienocentras. Dabar Lietūkis importuoja ir eksportuoja javus, sėklas, trąšas, ūkio mašinas ir įrankius ir bendrai visas su žemės ūkiu susijusias prekes. Be to, Lietūkiui pavesta ir linų prekyba. Be Centro Kaune, Lietūkis turi 12 savo skyrių provincijoje, kurių metinė apyvarta siekia kelius milijonus litų. Tikimasi, kad netolimoje ateityje Lietūkis apims visą su Lietuvos žemės ūkiu susijusių prekių (išskyrus gyvulininkystės gaminius) eksportą ir importą.

P i e n o c e n t r a s. Centralinė Lietuvos Pieno Perdirbimo Bendrovių Sąjunga, Pienocentras atsirado 1926 m. Vyriausias Pienocentro

tikslas — skatinti ir tobulinti pieno gamybą krašte. Nors pieninių steigimas Lietuvoje prasidėjo 1923 m., (tada jas organizavo Lietūkis), tačiau labiausia pieno ūkis pradėjo augti po to, kai atsirado Pienocentras. Be pieno ūkio plėtimo propagandos buvo rūpinamasi ir pieno produktų kokybe. Paskutiniais metais šioje srityje atsiekta nemaža ir mūsų sviesto kokybė žymiai pagerėjo. Pav., pirmiau peininės tepagamindavo apie 15% pirmos rūšies sviesto, o dabar jau pagamina virš 75%. Dėl to mūsų sviestas užsienio rinkose užima ne paskutinę vietą. Be to, Pienocentras supirkinėja ir eksportuoja kiaušinius.

Pienocentras gerai organizavo pieno produktų pardavimą ir pačioje Lietuvoje. Tuo tikslu įsteigta užkandinės, pieno produktų parduotuvės, o pačiam Kaune pieno produktai nešiojami net po įstaigas. Be abejojimo, tai prisidėjo prie didesnio pieno produktų suvartojimo. Paskutiniu metu Pienocentras pasistatė šaldytuvus, kuriuose bus laikomi ne tik pieno produktai, bet taipogi žuvys, vaisiai ir kiti greit gendą produktai. Pienocentro įstaigose dirba nemažas žmonių skaičius.

Kaip matome, Pienocentro veikla mūsų kraštui yra labai naudinga, nes jo dėka žymiai praplėstas ir patobūlintas pieno ūkis. Negalima nutylėti ir to, kad Pienocentras tai atsiekia tiktai Vyriausybės paramos dėka.

M a i s t a s. Akcinė B-vė Maistas yra viena seniausiųjų įstaigų Lietuvoje, nes ji įkurta dar 1923 m. Maistui pradžią davė broliai Vailokaičiai, kurie pastatė pirmąją, netoli Aleksoto, eksporto skerdyklą su šaldytuvais. Kadangi išsyk Maistas neturėjo pakankamai apyvartai pinigų ir maža buvo eksportui tinkamų gyvulių, tai jo reikalai ėjo gana silpnai. Dėl susidariusių įvairių sunkenybių Maistas vėliau turėjo persitvarkyti ir jį perėmė valstybės iždas. Maisto veikla išsiplėtė ypač nuo 1930 m. Buvo pastatytos dar kelios skerdyklos įvairiose vietose, taip, kad jų veikla

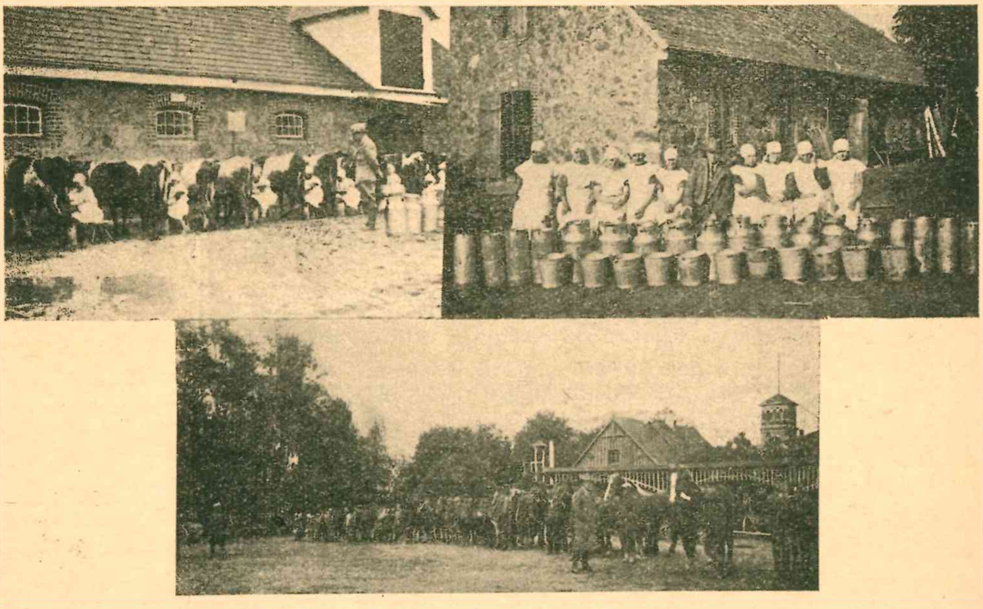

Varputėnų pavyzdingo ūkio vaizdeliai

apėmė visą Lietuvą. Kad palengvinti ūkininkams kiaulių pristatymą, buvo įsteigti kiaulių supirkimo punktai.

Be to, Maistui teko imtis mėsos ir gyvulių eksporto. Per paskutinius 12 metų Maistas eksportavo į įvairias valstybes mėsos ir gyvulių už 189.677.722 lit. Tuo pačiu laikotarpiu per savo krautuves ir įvairioms įstaigoms Maistas pardavė įvairių mėsos produktų už 53.250.816 litų. Bekono gamyboje Maistas pralenkė kai kuriuos senuosius gamintojus. Pav., Lietuvos bekonas užsienio rinkoje yra aukščiau vertinamas už lenkų bekoną. Bekono gamyba vis dar tobulinama. Paskutiniu laiku žymiai praplėstas Maisto konservų skyrius, nes šiam produktui ateityje numatoma daugiau rinkų.

Maistas nemaža yra prisidėjęs ir prie kiaulių veislės pagerinimo Lietuvoje, būtent, jis išdalino nemaža pagerintos veislės paršelių į tas Lietuvos vietas, kur kiaulių veislė buvo blogiausia. Kokios ten bebūtų ateityje mėsos produktų kainos, Maisto reikšmė Lietuvos žemės ūkiui kaip buvo, taip ir paliks svarbi.

Ž. ū. įsiskolinimas ir Vyriausybės priemonės ūkininkų skolų mokėjimui palengvinti

Gerindami savo ūkius, t. y. statydami moderniškus trobesius, pirkdami brangią veislinę medžiagą ir t. t. ūkininkai pasidarė nemaža skolų, kurios, ypač prasidėjus krizės laikams, sunkia našta slegia mūsų ūkininkiją. Ypač sunkioje padėtyje atsidūrė tie ūkininkai, kurie pradėjo moderninti savo ūkius prieš pat ūkio krizę.

Kaip didelis yra mūsų ūkininkų įsiskolinimas, sunku tiksliai nustatyti, kadangi ūkininkai yra įsiskolinę ne tik Žemės Bankui, bet ir kitoms įstaigoms ir privatiems asmenims. Tačiau nebus apsirikta, jei pasakysime, kad mūsų ūkininkų įsiskolinimas yra žymiai mažesnis, negu kituose kraštuose, pav. kad ir kaip kuriose Vakarų Europos valstybėse, kur žemės ūkio kultūra jau prieš Didįjį Karą buvo daug aukštesniame lygyje. Pagaliau, ne visi ūkininkai yra pas mus prasiskolinę. Žymi dalis ūkininkų, kurie pradėjo moderninti savo ūkius pirmaisiais nepriklausomumo metais, kuomet už visus ūkio gaminius buvo mokamos gana aukštos kainos, skolas išsimokėti suspėjo ir šiandien jų nebeturi.

Tačiau bešališkumo dėliai ūkininkų prasiskolinimo priežasčių negalima suversti vien ūkio moderninimui. Juk niekas šiandien negali užginčyti visiems žinomo fakto, kad žymi dalis ūkininkų labiausiai prasiskolino mokėdami savo dukterims dideles dalis (kraičius). Ši aplinkybė privedė prie to, kad ištekėjusios už valdininkų ūkininkų dukterys Lietuvos miestuose pasistatė sau gražius namus ir dabar neretai gana prabangiai gyvena, tuo tarpu, kai palikusį ūkyje tėvą, brolį ar švogerį slegia sunki skolų našta.

Kadangi prasidėjus krizei ne visi ūkininkai sugebėjo savo skolas mokėti, tai dalis ūkių teko paleisti iš varžytynių. Iš to kilo nepasitenkinimas ir pasigirdo balsų, ar nevertėtų ūkio skolas dovanoti ar bent žymiai jas sumažinti. Panašaus reikalavimo absurdiškumas yra visiškai aiškus. Jei tokia maža valstybė, kaip Lietuva, švaistytusi be atodairos šimtais milijonų, tai įdomu būtų sužinoti, iš kurių šaltinių ji semtų visiems valstybės reikalams reikalingų lėšų?

Tačiau nemaža girdisi šiam reikalavimui ir priešingų balsų. Jie sako, jei valstybės iždas dovanotų prasiskolinusiems ūkininkams, tai kaip jis pasielgtų su tais, kurie iždui nė cento neskolingi. Esą, iždas privalėtų jiems išmokėti tokią sumą pinigais. Savotiška nuomonė, bet negalima jai nepripažinti logiškumo. Kiekvienas turi žinoti ką darąs, vistiek ar jis bus ūkininkas ar neūkininkas, jei kartą pasiėmė kurių nors pasižadėjimų, tai privalo juos ir pildyti. Daugiausia kas šiame reikale galima padaryti, tai ūkio skolų mokėjimą palengvinti. Tai yra vienintėlė priemonė, kurią diktuoja sveikas protas. Šiuo vienintėlių galimu keliu ir nuėjo mūsų vyriausybė. Paskutiniais metais prasiskolinusiems ūkininkams padėti vyriausybė ėmėsi šių priemonių.

Visų pirmiausia sulig 1934 m. išleistą ūkininkų skoloms palengvinti įstatymą Žemės Bankas ligi praeitų metų rugsėjo mėnesio padėjo sutvarkyti savo skolas 4.500 ūkininkų. Be to, ūkininkų skolų mokėjimui palengvinti įstatymas pakeistas ta prasme, kad pirmiau teismai sustabdydavo varžytynes, jei ūkininko įsiskolinimas neviršijo 75% nekilnojamo turto vertės, tuo tarpu, kai einant pakeitimu, varžytynės galės būti sustabdomos net tada, kai ūkininko įsiskolinimas neviršys 90% nekilnojamojo turto vertės. Be to, įsteigta Kainų Tvarkytojo įstaiga, kuri mažina skirtumą tarp ūkio ir pramonės gaminių kainų. Ligi šiol jau sumažinta kainos sėlenoms, žibalui ir trąšoms, kas duos ūkininkams kelius milijonus litų sutaupų. Netolimoje ateityje dar bus sumažintos kainos kitiems ūkininkams reikalingiems gaminiams, todėl sutaupų susidarys dar daugiau. Žemės mokestis sumažintas 10%, o besiskirstantieji į vienkiemius ūkininkai vienus metus visai atleidžiami nuo žemės mokesčio. Be to, 1935—1936 metais išėjusiems į vienkiemius ūkininkams numatyta duoti veltui už 3 mil. 884 tūkstančius litų miško medžiagos.

Kaip matome, vyriausybė jau nemaža yra padariusi ūkininkų skolų mokėjimui palengvinti ir jų išlaidoms sumažinti. Vyriausybės pastangos šia kryptimi daromos ir toliau.

* * *

Iš pasakyto matome, kad atstatant ir kultūrinant karo sugriautą mūsų žemės ūkį, vyriausybė parėmė stambiomis sumomis beveik visas ūkio šakas. Buvo paremtos net tos ūkio šakos, kurios mūsų žemės ūkiui mažiau turėjo reikšmės. Tos paramos dėka Lietuvoje trumpu laiku įvairiose žemės ūkio srityse padaryta taip didelė pažanga, kad savo atsiekimais mes galime tiktai pasidžiaugti. Pravesta žemės reforma, kuri iššyk žemės ūkio kultūros kilimą kiek sutrukdė, bet tas sutrukdymas greit pavyko išlyginti. Daug sodžių išskirstyta į vienkiemius ir nusausinta dideli pelkynų plotai, dėl ko padidėjo ne tik naudojamos žemės plotas, bet ir jos našumas. Šiuos darbus vykdant buvo išleistos didelės pinigų sumos.

Tik keleriais metais Lietuvoje labai daug atsiekta gyvulių ir pieno ūkio srityse. Šiuos laimėjimus galima pavadinti stačiai rekordiniais, jei prisiminti, kad taip trumpu laiku Lietuva sugebėjo ne tik padidinti Didžiojo Karo metu sunaikinto gyvojo inventoriaus skačių, bet ir žymiai pagerinti jo sąstatą. Be to, stačiai iš nieko sukurtas ir ant tvirtų pagrindų pastatytas pieno ūkis. Pieno produktų kokybė žymiai pagerinta.

196

Nemažai atsiekta ir kiaulių ūkio srityje. Pagerinta kiaulių veislė ir pakeista kiaulių auginimo kryptis, būtent: iš lašininių pereita į bekono gamybą. Pastatytos moderniškos skerdyklos ir gerai sutvarkytas mėsos eksportas.

Paskutiniais metais pradėtas tvarkyti linų ūkis taip pat duoda gerų pasekų: už mūsų linų pluoštą jau gaunamos aukštesnės kainos. Ši ūkio šaka dar tobulinama ir nėra jokios abejonės, kad netolimoje ateityje už savo linų pluoštą gausime nemažesnes kainas, kaip mūsų kaimynai latviai.

Palyginus su prieškariniais laikais, grūdų ūkis paskutiniais metais padarė nemažą pažangą. Įvairių priemonių dėka, dabar gaunami iš 1 ha derliai yra apie 50% didesni už prieškarinius. Be to, plečiamas vištų ūkis ateityje taip pat daugiau duos ūkininkams pajamų.

Baigiant reikia pastebėti, kad visi viršuj išvardytieji laimėjimai atsiekti tik vyriausybės paramos dėka, kuri įvairioms ūkio šakoms paremti išleido dideles pinigų sumas. Kai dėl ateities mūsų žemės ūkio perspektyvų, reikia pripažinti, kad jos vis dar palieka palankios. Dar turime tokių ūkio šakų, kurioms sąlygos pas mus gana palankios, bet kurios ligi šiol arba visai neišnaudotos, arba mažai teišnaudotos. Pagaliau, ir labai išplėstos šakos dar gali būti plečiamos, pav. pieno, kiaušinių ir grūdų gamyba. Reikia tikėti, kad ūkio krizė Lietuvoje bus nugalėta anksčiau, negu mūsų kaimyninėse valstybėse, nes pas mus sąlygos tam palankesnės. Reikia tiktai daugiau kantrybės ir ištvermės, o tada visos sunkenybės, kurios paskutiniais metais taip slegia viso pasaulio žemės ūkį, bus greičiau įveiktos.

M. Stankevičius.

Ž. Ū. R. namų pramonės keramikos dirbiniai

Gamtos paminklai

Tūlam skaitytojui pati šio rašinio tema atrodys keistoka, nes kalbant ar rašant apie paminklus, įprasta turėti galvoje tik žmogaus dvasios ir jo rankų pagamintus padarus. Ir tiesa, daug gražių ir paminėtinų dalykų yra pagaminusios kuriančios žmogaus jėgos. Tačiau ne vien tik jiems dera paminklų pavadinimai. Juk paminklais bendrąja prasme tenka vadinti kiekvieną daiktą, kuris pergyvenęs amžių pasikeitimus, jų sukratas ir perversmus, liudija ir apie pačios žmonijos ir apie žmogaus aplinkumos, gamtos, praeitį, jų kūrybinės pajėgas ir pagaliau apie jų tarpusavį santykiavimą. Taip suprastas paminklo pavadinimas įgauna platesnės reikšmės ir visai teisingai gali būti gamtos retenybėms taikomas. Aleksandras von Humbold bene pirmas bus pavartojęs jį šita prasme. Jis pavadino gamtos paminklais milžiniškus storus senus medžius, kuriuos jam teko matyti žmogaus rankos nepaliestuose Pietų Amerikos ir Azijos miškuose. Pastaruoju metu šiuo pavadinimu vis dažniau ir dažniau imama vadinti didelės uolos, atskiros jų dalys, ištisos vietovės ir kt.

Dr. L. Vailionis

Anot Wussow'o gamta ne vien tik dalyvauja meno paminklų kūryme, o daug daugiau, ji pati kuria paminklus. Kaip puikiai padarytas akmeninis obeliskas sudaro istorinį paminklą, arba kaip primityvaus žmogaus ranka pastatytas ant kapo neapdailintas uolos gabalas sudaro priešistorinį paminklą, taip tolimoj praeity gamtos jėgų atgabentas iš tolimų kraštų eratinis uolos gabalas sudaro gamtos paminklą. Arba štai dar, kaip supilti piliakalniai ir kapinės yra istorinių ir priešistorinių laikų paminklai, taip pasižymėję savo išvaizda, pasidarymu ir didumu kalnai ir kalnų grandinės yra gamtos paminklai. Taip pat ištisi naturaliniai krašto vaizdai su žemės paviršiaus išvaizda, su upėmis ir ežerais, su jiems charakteringomis augalų ir gyvulių bendruomenėmis, o taip pat ir atskiros retos rūšys ir atskiri individai pirminės augmenijos ir gyvulijos gali būti gamtos paminklais. Kai kur svetur yra susitvėrusios draugijos arba įsteigtos valdiškos įstaigos, kurios nustato ir globoja gamtos paminklus. Pavyzdžiui, prūsų valdiškos įstaigos „Die Staatische Stelle für Naturdenkmalpflege in Preussen" nuostatai šiaip apibūdina gamtos paminklus: „Gamtos paminklus sudaro itin charakteringi saviškės gamtos padarai, ypatingai tie, ku-

rie dar tebesiranda pirmykštėj savo vietoj; jais gali būti krašto reginiai, žemės paviršiaus išsilankstymai, arba augalų ir gyvulių pasaulio liekanos".

Nereikia manyti, kad aukščiau pasakytos nuomonės tinka tik dideliems, turintiems turtingą gamtą, kraštams, kaip pavyzdžiui Šveicarija, Sibiras, arba atogražų kraštai. Pasidairę pas save namie, arčiau pažinę savo gimtąjį kraštą, rasime nemažai retenybių ir brangintynų dalykų. Jais reikėtų mums susidomėti, susirūpinti ir sulig išgalėmis apsaugoti nuo žuvimo ir išnykimo. Juk tai, ką mes dabar retesnio turime, yra liekanos kadaise gausiai puošusių mūsų kraštą gamtos turtų. Didėjantis žmonių skaičius ir besikeičiantis krašto gyvenimas, pas mus lygiai kaip ir kitur, vis daugiau ir daugiau naikina saugotinų ir brangintinų gamtos paminklų. Šiuo atveju žmogus su gamta pilnai atsiteisia, nes jeigu ji sunaikino praeity ir dabar tebenaikina daug žmogaus sukurtų paminklų. tai ir žmogus nelieka gamtai skolingas, pav., kiek kalnų jis susprogdino, didžiausių ir gražiausių miškų iškirto, kiek gyvulių išnaikino. Tiesa, tuščias darbas būtų manyti, kad dėl gamtos paminklų, nors ir vertingiausių, žmonija liausis daugintis arba atsisakys nuo patogumų, tačiau daugely atvejų ir neatsisakant nuo patogumų, vis dėlto galima išvengti nereikalingo ir niekam nenaudingo gamtos retenybių naikinimo.

Kuriuos gi daiktus reikėtų pas mus laikyti gamtos paminklais? Tuojau reikia pasakyti, kad patys paminklai yra ne visur vienodi. Vieni jų yra visos Lietuvos retenybė, kiti turi daugiau vietinės reikšmės. Taigi sunku yra vienu rankos užsimojimu sudaryti pilną sąrašą daiktų, kuriuos reikėtų įskaityti į gamtos paminklų skaičių. Be to, šis dalykas nėra vieno žmogaus darbas nes reikalauja kolektyvinių jėgų. Jeigu to nepaisydamas drįstu čia vieną kitą dalyką nurodyti, tai darau tai kaipo mėginimą. Jis, manau, paaiškins, kur bus reikalo, šio rašinio mintis ir gal prisidės prie platesnio susidomėjimo gamtos paminklais Lietuvoje.

O reikia tik susidomėti, ir tuojau rasime savo aplinkumoj vieną antrą daiktą vertą pasigailėjimo, vertą globos. Štai, pavyzdžiui, mūsų akmeningieji laukai; juose akmenų begalės, jie kliudo žemę dirbti, jie ir augalams nepatogūs, jie įkyrūs, jais norima kuogreičiausia nusikratyti. Bet kur nors palaukėse, ar pamiškėj, ar prie kelio stovi visai vienas didžiulis granitinis blokas; jis niekam nieko nedaro. Samanomis apžėlęs, jis nuo amžių stovi toje vietoje į kurią prieš milijonus metų buvo gamtos jėgų atgabentas iš tolimų kraštų kartu su minėtais laukų darbo kliudytojais. Jo imponuojanti išvaizda ir daugeliui nežinomas atsiradimas žmonių vaidentuvėj kelia fantastinius vaizdus su priemaiša mistinių spalvų. Argi tai nėra paminklas? Netgi dvigubas paminklas: folkloro ir gamtos. Jo samaninė ir kerpinė danga, trinti ar skusti šonai, jo mineraloginė sudėtis rodo mums iš kur ir kaip jis yra čia atkeliavęs, ir kas buvo jo kelionės sebrai ir palydovai. Tat ar nereikia jo gailėtis ir saugoti, kad nesamoninga, o kartais ir godi ranka jo nesudraskytų ir niekais nepaverstų? Kad tai ne tušti žodžiai, duosiu vieną kitą man žinomą panemunės pavyzdį į kurį panašių ir kitur nemažai pasitaiko. Netoli Druskininkų, Švendubrės kaimo laukuose guli erratinis blokas, kurio didumas lyginamas su nedidele grįčia. Jis ten guli vienui vienas smiltinguose laukuose; tik už kelių kilometrų, Nemuno slėny, galima rasti daugiau, nors ir ne tokių didelių gabalų. Minimas akmuo atrodo, kaip paslaptingas ženklas kaž kokių milžiniškų darbų ir todėl vieti-

nių žmonių fantazija padarė jį savo pasakų daiktu. Argi šis savotiškas ir primityvus obeliskas nėra gamtos paminklas? Ir jei jis dar išvengė savo galo, tai ar ne vertas jis globos? Juo labiau, kad jis guli netoli kito, didesnio, gamtos paminklo. Paėję vieną antrą kilometrą į pietus, užkopiame gana aukštą kalną, kuris puslankiu juosia didelį slėnį, matomai buvusią Nemuno įlanką, dabar jau pelkėmis virtusią ir beveik neįbrendamą. Tai Raigradas. Žmonėms — tai paskendęs su varpų gaudimu ir iškilmingomis procesijomis miestas, gamtos mylėtojui, — tai vienas gražesnių vaizdų, kuriam ir ne visi Šveicarijos vaizdai prilygtų.

Gamtininkui Raigradas — tai savotiškas, beveik primityviškas tarpusavis susigyvenimas augalų su gyvuliais, iš kurio daugiau gali pasimokyti, negu iš knygų ir paveikslų. Pagaliau M. K. Čiurlioniui ir jam giminingų sielų žmonėms tokios kaip Raigrado vietos yra buddiškoskontempliacijos vietovėmis. Ir vėl kyla klausimas, ar tokių ir panašių vietų nereikia skirti prie gamtos paminklų? Pelkės... Tūlam atrodys, koks čia gamtos paminklas pelkės. Pelkes reikia kuogreičiausiai nusausinti ir paversti dirva arba blogiausiu atveju lankomis. Jei taip norima, tai taip. Bet juk ne visas pelkes galima nusausinti, o gamtininkui jos yra tikras archyvas, kuriame gamta saugo milijonų metų žemės paviršiaus gyvavimo dokumentus, — prityriusi akis išskaitys iš jų praėjusių laikų gamtos pulsavimą. Jei kam nepatinka pelkės, tai imkime tokias vietas, kaip Punios giraitė. Tarytum pati gamta ją tam reikalui paskyrė. Beveik iš visų pusių ją apjuosė. Nemuno juosta, priduodama jai grožio ir padėdama žmogui apsaugoti jos turtą. Jos gi turto būta gan didelio, deja. šiandien dalinai jau sunaikinto. Tenai, palyginamai nedideliame žemės plote, randame tiek įvairių, naturalių sąlygų atžvilgiu skirtingų dirvos sklypų, jog juose galėtų augti ir turbūt augo daugumas Lietuvos augalų. Jei ji būtų buvus nepaliesta, tai mūsų girioms besikeičiant, ji būtų likusi, ji galėjo likti natūraliu mūsų Botanikos sodu, nykstančių ir retinamų miškų augalų, o taip pat ir gyvulių prieglauda. Jei Punios giraitė kuriais nors sumetimais tokiems tikslams netiktų, tai reikėtų kur kitur tai padaryti, nes greitai jau bus vėlu.

Nykstantieji augalai ir gyvuliai... Mes jų turime daug. Štai pataisai, kitur šarkakojais vadinami, (Lycopodium), yra vieni iš seniausių mūsų stiebuočių augalų. Seniau jie mums tiekdavo smulkių geltonų dulkelių, kurias žaisdon pildavo, kad ji greičiau gytų, dabar kasmet vežimais vežama miestan jau ne dulkelės. bet patys augalai, nemielaširdingai raunami ir naikinami vien dėlto, kad jie ištisus metus žaliuodami, anksti pavasarį pirmieji skelbia gamtos atbudimą. Pasėkos yra tos, kad tose vietose, kur seniau jų būdavo daug, dabar retai kur pasitaiko ir tų vietų žmonių jaunosios kartos sužino apie juos tik iš knygų arba pamokų. Greta pataisų tenka paminėti keletą žieduočių, kurie mūsų krašte yra retenybė ir kurie reikalingi globos, nes dėl jų žiedų grožio ar kvapsnio gręsia jiems išnykimo pavojus. Štai jie: Cypripodium calecolum, platautera bifolia, Rubus chamaemorus, lietuviškai tekšė. Pastarąją galima būtų pavadinti pelkių aviete; jai gręsia pavojus del pelkių nusausinimo. Toliau reikia paminėti agarą, Trapa natans, Betula nana, Betula humilis ir k. Amalas Viscum album pavyzdys, rodo, kaip tas pats augalas vienoj vietoj gali būti labai išsiplatines. o kitose sudaryti retenybę. Šiuo atveju tai vietai jis yra gamtos paminklas.

Iš gyvulių pasaulio tenka paminėti briedį, bebrą, lušį, barsuką, o taip pat juodąjį gandrą, gulbę ir k. Tiesa, pastarieji nėra nuolatiniai mūsų krašto gyventojai, tačiau jie vis rečiau ir rečiau pas mus atskrenda, nes mūsų viešnagė jiems įkyri ir dažnai pražūtinga; o jei nepakeisime savo elgimosi, tai ir visai nesulauksime jų atskrendant.

Daviau keletą pavyzdžių, norėdamas sukelti mūsų platesnėj visuomenėj susidomėjimą saviškės gamtos paminklais. Tai padariau dėlto, kad jie yra reikalingi globos.

Dažnai, kada kyla reikalas vieną kitą daiktą apsaugoti, tuojau pradedama galvoti apie policijos organus ir manoma, kad tik jų vienų yra šventa pareiga tai daryti; užmirštama, kad vienų policinių priemonių nepakanka, kad yra reikalinga ir pačios visuomenės iniciatyva. Susipratusi visuomenė kartais pati geriau moka ir gali apsaugoti savo turtus, negu specialūs organai, ypatingai tuos turtus, kurie gal ir neturi piniginės vertės, bet yra brangesni už pinigus, nes neįsigyjami, o jie puošia ir gražina mūsų kraštą. Supratę reikalą ir atlikę jo atžvilgiu savo pareigą, mes pelnysime būsimųjų kartų dėkingumą.

Doc. L. Vailionis

Lietuvių Tautos senovės turtai ir jų saugojimas

„IŠ praeities," mūsų tautos himno žodžiais kalbant, mes turime semti stiprybę. Iš Lietuvos istorijos puslapių mes turime ūgdyti tautinę sąmonę. Mūsų tautos galiūnų žygių paskatinti mes turime budėti tautos laisvės ir jos savybių sargyboje.

Kuo gi pasireiškia mūsų tautos savybės, skiriančios mus nuo kitų tautų? Ne vien kalba, ne vien papročiais ir ne vien tik mūsų garbingos praeities tradicijomis. Mūsų tautos savybės ypatingai ryškios mūsų kultūros buities formose ir ypač jos raidoj, pradedant nuo seniausių laikų. Lietuvių tautos pagrindinė kultūros buities forma buvo ir yra kaimas. Čia mūsų gimtinėj, pasireiškia mūsų tautos savybės. Gimtinės sodyboj atsispindi mūsų tautos ramaus ir taikaus gyvenimo raida nuo seniausių laikų. Sodybos pastatai, padargai, mūsų apyvokos įrankiai yra tos raidos išraiška. Juos dažnai puošia mums vieniems saviti ornamentai, pagražinimai. Tai savito, lietuvių liaudies meno padarai — tautos sielos išraiška. Kaimas, sodyba ir jos aplinka su savo kūryba yra mūsų tėvų iš sentėvių paveldėtas turtas, kuris neatmezgamais saitais susijęs su senove ir mūsų tautos garbinga praeitim. Stebėdami kaimą ir jo savitą gyvenimą, mes daugiau pajėgsim suprasti tautos gyvenimo impulsą, jo raidą ir įstengsim pažinti tuos glaudžius saitus su senove, su praeitim, kuri mums nustato gaires sąmoningam tautiniam gyvenimui.

Tačiau nuo nepriklausomos Lietuvos pradžios mes pastebime net mūsų tėvams nepaprastą reiškinį. Metas po meto nyksta šie mūsų tautos kurybos turtai. Kinta gimtojo krašto padaira, tirpsta senasis romantiškas, lietuviškas, širdžiai mielas kaimo ir sodybos vaizdas. Kadaise apdainuota bakužė sąmanota žlunga su visais liaudies meno kūriniais, kurie mus džiugino ir stebino mūsų kūdikystės dienomis. Tie senieji pastatai, saviti ir mums būdingi, tie padargai ir daiktai jau laikomi pasenę ir nereikalingi. Jie negailestingai naikinami. Įsiteisėjo nepermaldaujami ir nereikalingi. Jie negaialestingai naikinami. Įsiteisėjo nepermaldaujami žemės ūkio racionalizavimo obalsiai. Nepermaldaujama žemės reforma

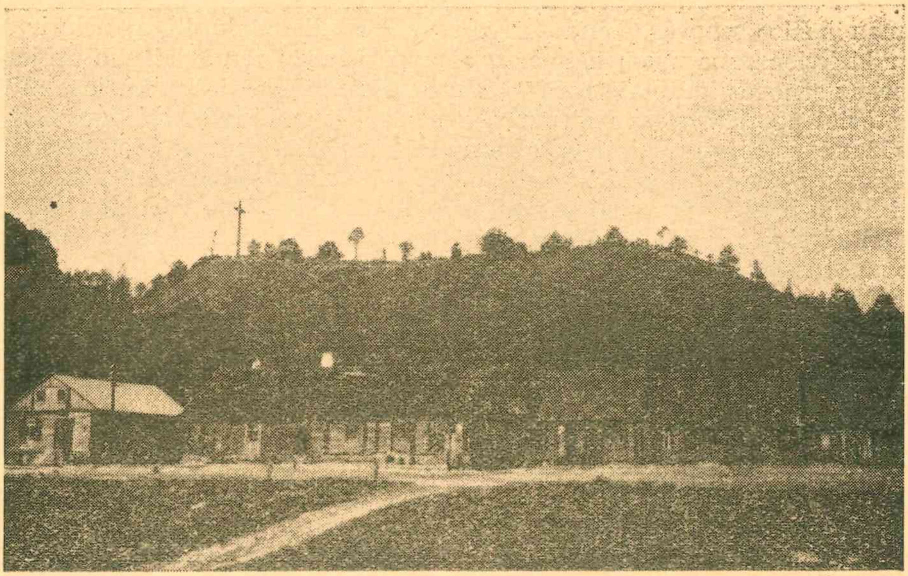

Gedimino kalnas Veliuonoje

jau nušlavė tūkstančius kaimų, kokie jie buvo per ištisus šimtmečius, daugiausia nuo valakų reformos (XVI šimtmečio) laikų.

Matininkas, kultūrtechnikas ir agronomas vienas po kito naikina senąsias kaimo formas. Įstatymo raidė neleidžia jiems palikti taip, kaip mes gal ir norėtume nuolat matyti mūsų gimtąją sodybą su visomis jos savybėmis. Ji griaunama, nukeliama kitur. Nauji trobesiai, erdvūs tvartai, nauji padargai sutinka nustebusį gimtojo krašto tyrėją. Nauji pastatai sutinka jį plačiai pravertomis svetimomis akimis — dideliais langais. Dar eilė metų ir visi šie mūsų saviti turtai, primeną mums apie mūsų praeitį ir senovę, visai išnyks. Taip lemta išnykti mūsų senovės paminklams, kurių rūšį mokslas skiria etnografijai.

Dar eilė metų — ir ateinanti karta tik iš atvaizdų matys, kaip mūsų sentėviai gyveno, kaip jie džiaugėsi, kaip liūdėjo, kaip atrodė lietuvių tautai savitas kaimas, sodyba ir lietuviui charakteringa kūryba, iš kurios tryško tautos siela ir atsispindėjo mūsų savito gyvenimo amžiai. Daug kas ateity norės nors vieną kitą tokią sodybą pamatyti savo akimis, pasigrožėti senųjų kartų padargais ar pasigerėti jųjų meno kūriniais, kurie dabar masiniai naikinami žemės reformą vykdant.

Ar mes tinkamai rūpinamės išlaikyti nors tuos etnografijai ir etnologijai vertingus paminklus, kurie ateinančioms kartoms, ypač ateities mokslininkams lietuviams bus itin reikalingi tyrimo reikalams ir kurie ateinančių kartų bus vertinami kaipo tautos senovės relikvijos? Ar mes pasirūpinome nors popieryje, „braižiny ar nuotraukoje" įamžinti šiuos mūsų nykstančios senovės turtus? — Karčiai teisybei pažvelgus į akis, turime prisipažinti, kad jau milžiniškas senovės etnografinių paminklų skaičius žlugo nuo žemės paviršiaus be jokių pėdsakų. O mūsų sąžinė dėlto nei dabar, nei ateinančių kartų atžvilgiu negali būti rami.

Turime dar brangesnių tautos turtų. Tai mūsų tėvų paveldėtas palikimas iš žilos senovės. Turime savo tėvynėje piliakalnių, liudijančių ir dabar kiekvienam iš mūsų kaip narsiai gynėsi mūsų sentėviai nuo atėjūnų. Turime senovės kulto vietovių — alkos kalnų ir alkaviečių, kuriose mūsų sentėviai aukodavo savo dievams, reikšdavo savo tikybinius jausmus ir maldaudavo dievų apginti jų žemę nuo įsibrovėlių. Turime ir paslaptingų pilkapių, senkapių, kuriuose ilsisi mūsų sentėviai. Išsiliko taip pat nemažai kalnų ir vietovių, susijusių su padavimais apie mūsų garbingą praeitį.

Pažvelgę į didingus piliakalnius, į mistiškas alkavietes ir amžina tyla apgaubtus pilkapius, mintimis nusikeliame į praeitį, į žilą senovę. Norėdami patirti anų laikų gyvenimą savo vaidentuvėje, piešiame įvairius vaizdus. Bet ar jie atitinka tikrenybę? Mūsų lietuviška siela trokšta pažinti tikrovę, norisi matyti mūsų sentėvių gyvenimą tokį, koks jis tikrumoje buvo. Padavimai, susiję su piliakalniais ir kitomis mūsų senovės brangiomis vietovėmis, mažai mums ką tepasako. Ilgų amžių laikotarpy jie nukrypo nuo tikrovės. Šią mūsų žilos senovės paslaptingąją skraistę, dengiančią mūsų senovės paminklus, stengiasi nugaubti mokslas — archeologija. Iš šių paminklų formų, iš jų padėties aplinkoje, juose pačiuose, arba prie jų rastų radinių, sprendžiama apie jų amžių, paskirtį ir apie mūsų sentėvių gyvenimą. Tačiau tokių mūsų senovės paminklų, turinčių milžiniškos vertės mokslui tautos senovei pažinti, tyrinėjimas pas mus dar tinkamai nepradėtas. Archeologijos ir kasinėjimo metodai vis tobulėja ir reikalauja iš tyrėjo aukštų kvalifikacijų. Metodai, kuriais pas mus buvo daromi kasinėjimai dar prieš keletą metų, jau šiandien laikomi nevykę, netobuli ir net žalingi, nes jau kartą kasinėtą senovės paminklą nieks nebeatstatys. Jo moksliška vertė žuvo amžinai. Ypač milžiniškos žalos mūsų senovės paminklams daro tie, kurie dedasi „archeologais žinovais"

Žemaitijos kryžiai

ir net kursto moksleivius daryti „tyrinėjimus", rausinėti piliakalnius ar senkapius, ar net dar tokius brangius senovės buities paminklus, apie kuriuos jie neturi net jokio supratimo. Tiesa, kartais tokių „tyrinėjimų" išdavos būna visai nebergždžios. Grįžtama su trofejais, radiniais, keistomis ir nesuprantamomis senienomis. Jos atiduodamos kartais mokytojams ar net muziejams, bet kol praeina toks radinys per rankų rankas, dažniausiai tikram tyrėjui neįmanoma susekti net ta vieta, kur tas radinys buvo rastas. Apie smulkiausias aplinkybes, kuriose radinys rastas, jau negali būti kalbos. Ne pats radinys yra mūsų senovei pažinti tiek svarbus, kiek jo padėtis pačioje radimo vietoje. O tai gali nustatyti tik specialistai. Esama mėgėjų rinkti tokių radinių kolekcijas. Tačiau daž-

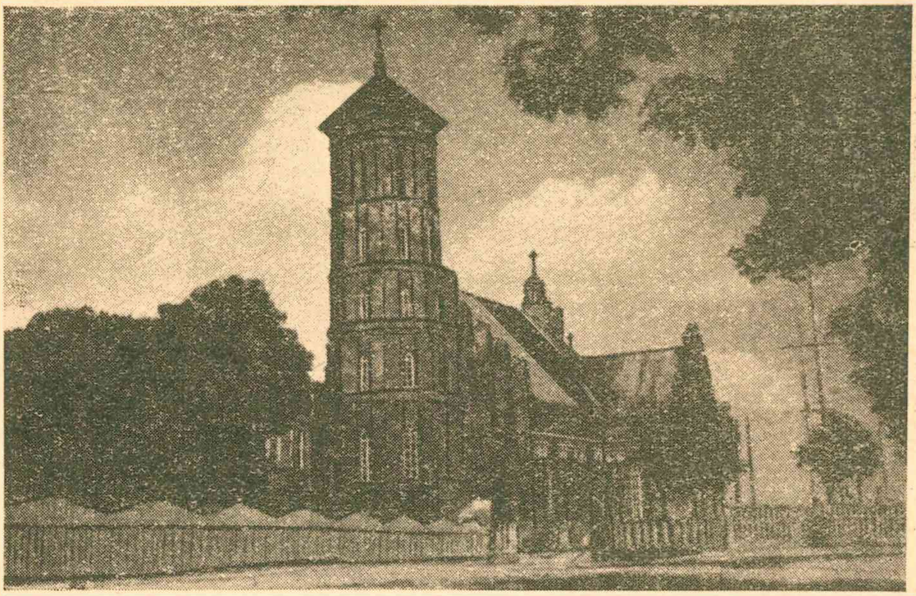

Vytauto Didžiojo bažnyčia Kaune

niausia jie patys nežino ir nemoka pasakyti, ką jie turi ir nenusivokia, kokią nepataisomą žalą jie daro mokslui. Sąžinės balsas į juos neprabyla, nes nežino, kad tokiu rinkimu jie padeda naikinti mūsų brangiausią tautos senovės palikimą. Visai nepateisinamai elgiasi tie, kurie šiais radiniais prekiauja. Bet smerktini tie, kurie radinius pardavinėja vertelgoms, gabenantiems mūsų tautos palikimą į užsienius.

Šį blogumą dar padidina kitas. Šių dienų žemės ūkio našumui padidinti aukojami ir mūsų žilos senovės paminklai. Pastangos padidinti naudojamus žemės plotus ir melioracija padeda naikinti mūsų sentėvių paveldėjimą. Ir čia be pasigailėjimo ardomi senkapiai, pylimai, akmens gadynės sodybos, piliakalniuose kasami rūsiai bulvėms. O kur dedami rasti ten mokslui taip brangūs radiniai? — Ne kiekvienas ūkininkas skuba atiduoti juos atatinkamai įstaigai ar muziejui. Praktiškas ūkininkas, radęs mokslui taip svarbų radinį, jo nuomone „seną gelžgalį", sugeba jį pritaikyti ūkiškiems reikalams, kartais apkausto jais ir savo padargus.

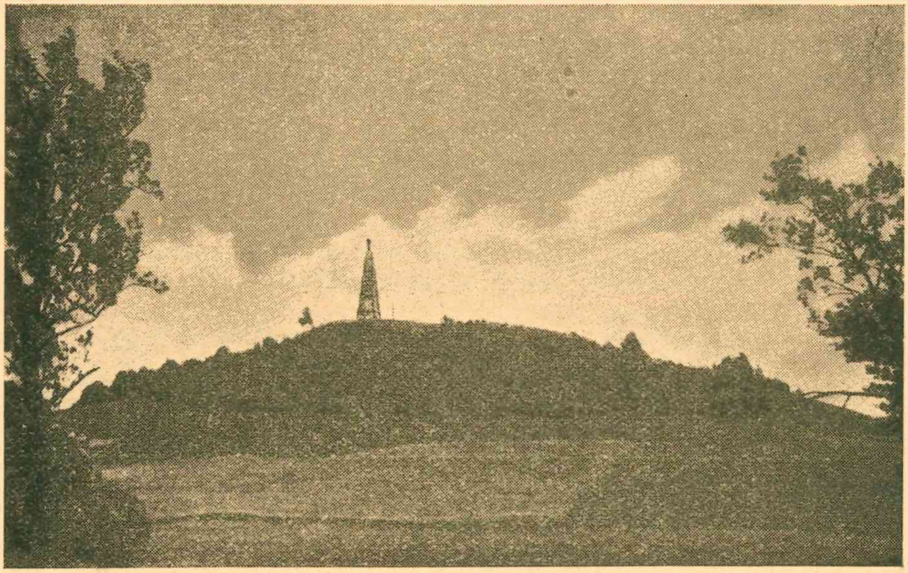

Šatrijos kalnas

Tiesiant geležinkelius, plentus ir vieškelius nieko nebuvo paisoma. Kur dešimtimis šimtmečių stovėjo didingas piliakalnis, ten dabar riogso išraustos žvyrduobės. Tiesiant kelius, tiesiosios linijos principui buvo aukojami šie mokslui taip brangūs senovės paminklai.

Daug mūsų tautos turtų trūnyja dvaruose, bažnyčiose. Meno kūriniai liko akmenų su dar, deja, neišskaitytais ir nesuprantamais užrašais. O juos ištyrus, kiek daug šviesos būtų įnešta į mūsų menkai ištirtą praeitį.

Daug mūsų tautos turtų trūnyja dvaruose, bažnyčiose. Meno kūriniai kartais sumesti į rūsius, į sandėlius. „Miesteliai, dvarai, bažnyčios" — dar prieš didįjį karą tarė mūsų Tautos Vadas Antanas Smetona — turi daugybę senovės dokumentų, kuriuos pelės kapoja, kurie žūva nuo neišmanančio jų vertės žmogaus rankos arba nuo ugnelės. Žuvus tiems dokumentams, žūva amžinai ir tos mūsų senovės žinios".

Didžiojo karo audra sunaikino nemaža mūsų senovės paminklų. Tačiau dar daug jų liko mūsų tėvynėje. Daug senovės architektūros ir meno turtų išbarstyta po visą Lietuvą. Dar daug liaudies meno ir šiaip etnografinės vertės paminklų užsiliko kaimuose į kuriuos dar tyrėjo akis nepažvelgė. Dar daug užsiliko žilos senovės paminklų, kuriuos slepia žemė, į kurią dar nepažvelgė žinovas.

Šiuos tautos senovės turtus mums reikia būtinai išsaugoti. Visos kultūringos tautos nuo seniai gerbia, saugo ir tinkamai vertina savo senovės ir praeities paminklus. Vistiek, ar tai archeologiškos iškasenos, ar senų pilių griūvėsiai, senoviški trobesiai, ar pagaliau praeities kartų meno kūriniai — visi jie liudija apie tautos savitą gyvenimą, tautos kūrybinį gajumą ir dėl to pavedami visur įstatymo globai. Tuos senovės paminklus tyrinėja istorikai, archeologai, meno istorikai, etnologai ir kitų mokslo šakų tyrėjai.

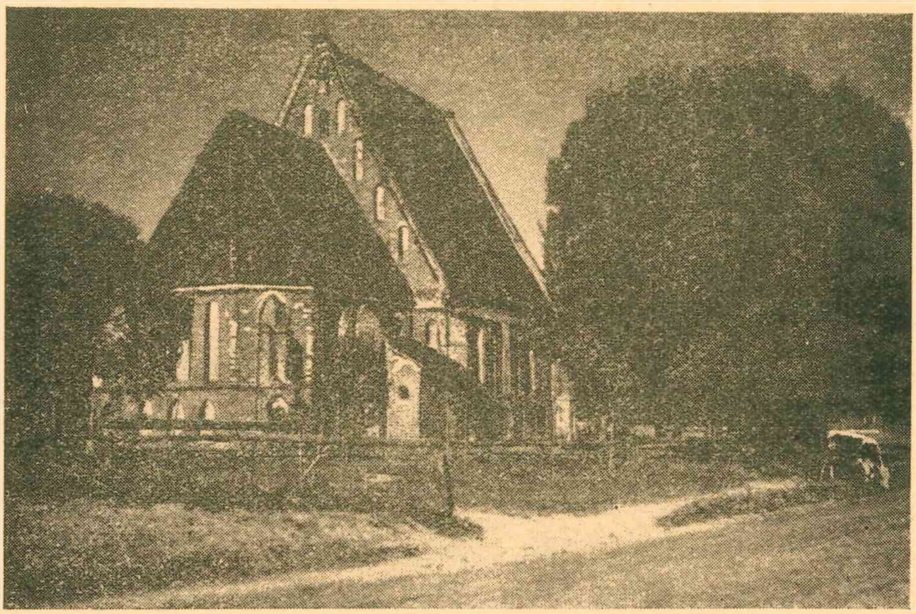

Zapyškio bažnyčia

Mūsų tautos senovės palikimą pradėta tyrinėti dar prieš didįjį karą. Mūsų tautinio atgimimo patriarchas Jonas Basanavičius su kitais tautinio atgimimo veteranais 1907 metais įsteigė Lietuvių Mokslo Draugiją, kuri savo pirmaeilį uždavinį užsibrėžė šiaip: „ištardyti lietuvių tautą ir jos apgyventą kraštą". Lietuvių antropologija, etnografija ir archeologija buvo tai iš svarbiausiųjų šios Draugijos tiriamųjų sričių. Jau tada mūsų tautos senovės paminklai, ar tai didingi piliakalniai, ar tai senkapiai, ar iškasenos, — galingos lietuvų senovės liūdininkai, buvo laikomi tautos relikvijomis. Jau anuomet lietuvių visuomenei iškilo reikalas apsaugoti nuo visokių pavojų kiekvienam lietuviui brangintinus senovės paminklus, mūsų sentėvių savitos kultūros pagrindus. Tačiau mūsų tautos veteranams apsaugoti ir globoti nykstančius senovės paminklus buvo beveik neįmanoma. Rusų valdžiai tie mums brangūs tautos turtai mažai terūpėjo. Visokie atėjūnai atsibaladodavo į mūsų tėvynę, be jokios tvarkos, neprisilaikydami net pagrindinių archeologinių kasinėjimų dėsnių, išrausdavo, išknaisiodavo daugelį mūsų piliakalnių, pilkapių, senkapių ir kitų vietovių, o rastąsias, taip brangias mūsų tautai ir mokslui iškasenas nusigabendavo Rusijos ar Lenkijos gilumon.

Atėjūnai nepaisė lietuvių prašymų palikti Lietuvoje tai, kas mums brangu ir miela. Svetimtaučiai kėsinosi sunaikinti net vyriausią ir gražiausią Lietuvos senovės paminklą — Gedimino kalną ir pritaikyti jį Vilniaus miesto kanalizacijos reikalams. Tėvišku pasiryžimu gynė tada Tautos Vadas Antanas Smetona šį brangiausią mūsų sentėvių palikimą. Jau ir tada jis pabrėždavo senovės paminklų vertę moksliniu ir istoriniu atžvilgiu, nurodydavo jų patriotinę, estetinę ir pedagoginę reikšmę. Ir taip

daug senovės paminklų pasisekė apsaugoti be įstatymo, be administracinių priemonių, vien tik šiltu, kultūringu, įtikinančiu žodžiu, kuris tirpdė svetimtaučių vandališkus užsimojimus .

Praūžė didžiojo karo audra, sunaikindama mūsų sentėvių palikimo dalį. Vokiečių okupantų vadovybė, suprasdama mūsų senovės paminklų mokslišką vertę, kiek galėjo, tiek gabeno į savo muziejus. Nemažą jų kiekį sunaikino senovinių radinių vertės nesuprantą kareiviai.

Vos tik sukūręs nepriklausomą Lietuvą, jos pirmasis Prezidentas Antanas Smetona 1919 m. rugpiūčio m. 18 d. skelbia pirmąjį senovės paminklus ir jų apsaugą liečiantį įstatymą. Šiuo įstatymu įsteigta Valstybės Archeologijos Komisija, kurios tikslas „rinkti, saugoti ir tyrinėti" Lie-

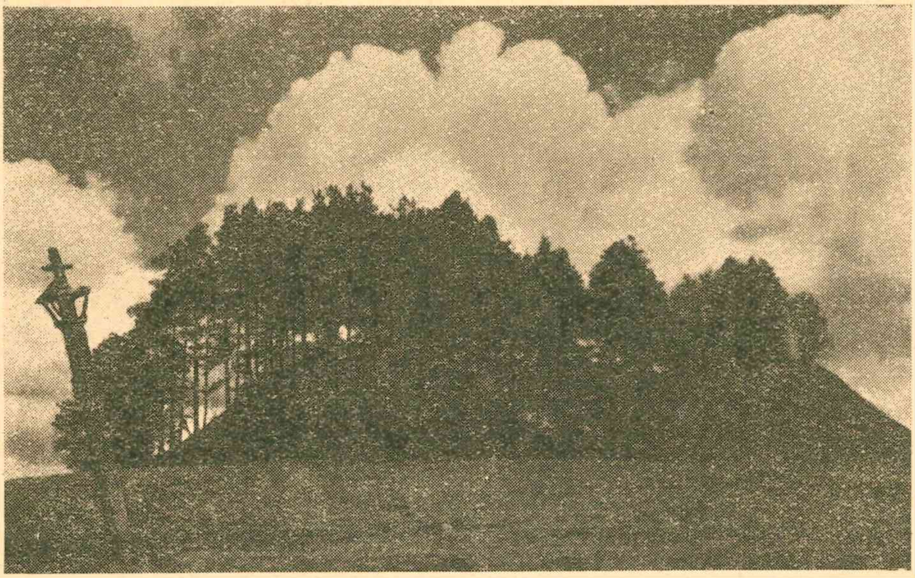

Bubių piliakalnis

tuvos senovės paminklus, rūpintis grąžinti išvežtus iš Lietuvos, steigti centro ir vietos archeologijos muziejus ir archyvus. Komisijai duotos plačios teisės: imti savo žinion visus esamus Lietuvos senovės paminklų rinkinius su nusavinimo teise ir tvarkyti jų rinkimą visoje Lietuvoje. 1920 metais išleistos plačios taisyklės, kurios įgalina Komisiją saugoti su valstybės administracijos aparato pagalba visus senovės paminklus nuo išnaikinimo ir nusako Komisijos veikimo sritis. Tačiau per ištisus 15 metų kaip įstatymas taip ir taisyklės liko tik popieryje. Neskaitant kai kurių Valstybės Archeologijos Komisijos pastangų ir atliktų darbų per pirmus kelerius metus (Zapyškio bažnyčios ir Pažaislio vienuolyno konservavimas, Centralinio valstybės archyvo steigimas), v. a. komisijos darbuotė pasireiškė vien posėdžiavimu. Daug per tą laiką buvo priposėdžiauta, nepaliekant jokio atlikto darbo pėdsakų. Dažnai keisdama savo sąstatą, išrodė, kad ir v. a. komisija pamėgdžiodavo seimą. Suprantama, kad šioj seimokratijos gadynėje, šiuo politinių aistrų metu, joks pozityvus kultūros dar-

bas nebuvo įmanomas. Tuo metu senovės paminklų likimu susirūpinusio tyrėjo ar mylėtojo darbas ir pasiryžimas buvo lyginamas su savo rūšies sportu, kartais net su psichiniu nenormalumu. Šios materializmo gadynės atspindyje kartais ir dabar ne vienas senovę ir jos paminklus mylįs ir gerbiąs tautietis susilaukia ironiškos pašaipos. Tačiau kultūriniams požvilgiams vis labiau stiprėjant, lietuvio žvilgsnis vis dažniau nukrypsta į praeitį, į senovę — mūsų tautinio gajumo šaltinį.

Etnografiniame Lietuvos plote lietuviai kaip gyveno nuo seniausių laikų, taip ir dabar tebegyvena. Garsus vokiečių mokslininkas jau prieš didįjį karą įrodė, kad lietuviai savo dabar gyvenamose žemėse gyveno prieš 7000 metų.

Todėl turime atsiminti, kad ne kokie tai kuršiai ar somai paliko mums tuos senovės paminklus, bet mūsų sentėviai lietuviai. Nuo priešų apsiginti mūsų tėvai sukūrė tuos didingus piliakalnius, išdidžiai puošiančius beveik visą Lietuvą. Įvairios iškasenos mums daug pasako kaip jie kariavo, kaip džiaugėsi, kaip liūdėjo. Iš senkapių patiriame apie mūsų sentėvių laidojimo papročius. Alkavietės rodo mums jų religinius įsitikinimus. Iš visų šių mūsų senovės paminklų mokomės suprasti, kas skiria mūsų dabartį nuo praeities ir kas mus sieja neatmezgamais ryšiais su žila senove. Šie senovės paminklai skatino budėti tautą svetimo jungo laikais ir tie patys mūsų praeities liudininkai pažadino „Aušros" gadynėje tėvynės ir gimtinės meilę, sustiprino tautinę sąmonę.

Daugelis mūsų tautiečių, paskendę kasdieninio gyvenimo sukūry, daugelis įveikti nepamatuotų hipotezių, nutolo nuo senovės. Tačiau mūsų tautos senovės paminklai savo reikšmės nenustojo. Jau vien mestas žvilgsnis į didingai stovinčius piliakalnius, senkapius, alkų akmenis, tuos mūsų tautos išmirusių kartų liudininkus, primenančius jų siekimus ir žygius,

Lietuvos provincijos vaizdelis — Zeimia

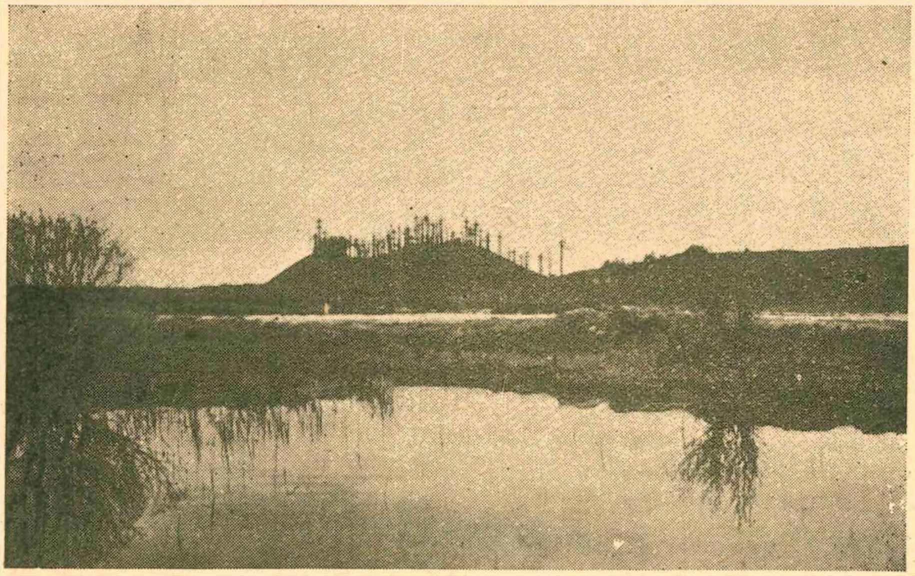

Domantų-Jurgaičių piliakalnis

skatina mus ruoštis tautos rytojui, gyventi Jaunosios Lietuvos dvasia ir susikaupti sunkiems ateities uždaviniams.

Surišti tautos žilą senovę su jos dabartim ir ateitim ir šį neatmezgamą saitą įsikepyti priaugančių kartų širdysna ir bus kiekvieno lietuvio kilni ir dėkinga pareiga. Reikia nors ateinančioms kartoms įsąmoninti tautines tradicijas, mūsų tautos išmirusių kartų įžadus ateičiai.

Apie šiuos įžadus ir primena mums senovės paminklai — mūsų tautos brangiausias turtas. **V. Pryšmantas.**

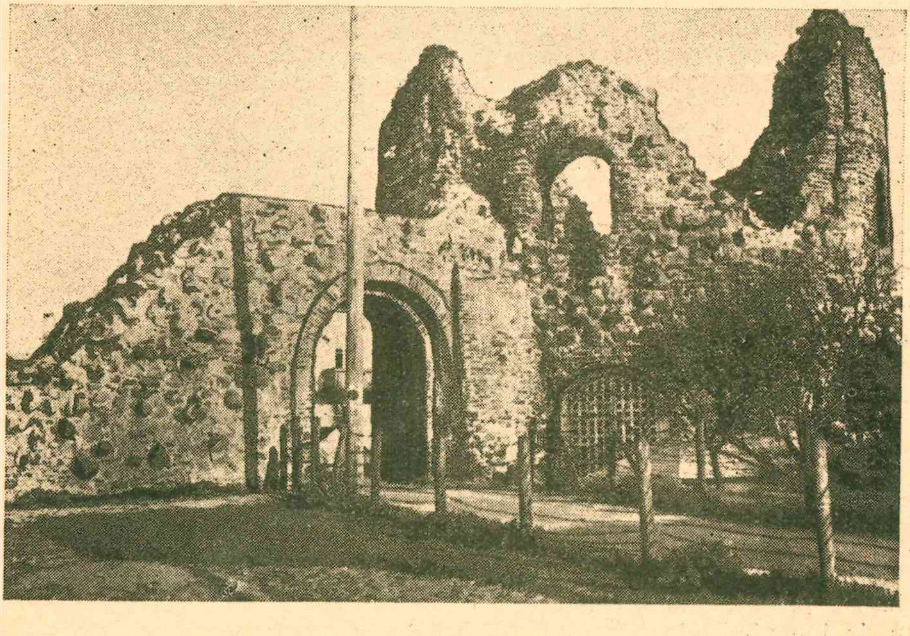

Kauno pilies griuvėsiai

TURINYS

Visi knygon įdėti aforizmai — parinkti iš ANTANO SMETONOS raštų.

Malda . . . . Petras Vaičiūnas

Anuomet ir dabar . . . . Prof. Iz. Tamošaitis

Iš Lietuvai Pagražinti Draugijos praeities ir dabarties . . . L. P. Dr. C. Valdyba

A. a. Kanauninkas Dr. Juozas Tumas-Vaižgantas . . . . . Doc. L. Vailionis

A. a. majoras Aleksandras Ardickas . . . . V. Braziulevičius

Vytautas Didysis . . . . Algirdas Daumantas

Valstybės reikalai — visų reikalai . . . . V. Rastenis

Lietuvos kariuomenė . . . . Ats. pulk. ltn. Kuizinas

Šauliškais keliais . . . . J. Kalnėnas

Naujosios mūsų literatūros apžvalga . . . . Stepas Vykintas

Liaudies kūryba . . . . Henrikas Blazas

Lietuvių muzikos keliais . . . . Vladas Jakubėnas

Nuo vaidinimo klojimuos ligi Valstybės Teatro . . . . Edmundas Dantas

Lietuvių liaudies menas . . . . Doc. P. Galanė

Nuo Vilniaus Akademijos ligi Vytauto Didžiojo Universiteto A. Dm.

Lietuva — mūsų sveikata . . . . Petras Babickas

Lietuvos finansai ir kreditas . . . . Dr. Gr. Valančius

Lietuvos Žemės Ūkis pirmiau ir dabar . . . . M. Stankevičius

Gamtos paminklai . . . . Doc. L. Vailionis

Lietuvių Tautos senovės turtai ir jų saugojimas . . . . V. Pryšmantas